

З 5 по 8 вересня 2012 року на території Національного комплексу „Експоцентр України” відбулася XXIV Міжнародна агропромислова виставка-ярмарок „АГРО-2012”.

Відкрив виставку Президент України *Віктор Федорович Янукович*.

Організатор виставки – Міністерство аграрної політики та продовольства України. Її мета – всебічно сприяти реалізації державної аграрної політики, економічному росту сільськогосподарського виробництва; оцінка потенціалу українського ринку, його інвестиційної привабливості; сприяння процесам розвитку міжнародної співпраці в АПК, а також презентація досягнень передових господарств і сільськогосподарських підприємств; демонстрація кращих зразків світового та вітчизняного виробництва сільськогосподарської техніки, устаткування, ветеринарних і біопрепаратів агрохімії, біоенергетики й агроекології.

У роботі виставки взяли участь 734 підприємств, фірм, компаній із 24 регіонів України, зарубіжні компанії із 18 країн світу.

В рамках Міжнародної агропромислової виставки проведено міжнародну науково-практичну конференцію „Стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору України до 2020 року”, на якій виступили *Микола Володимирович Присяжнюк*, міністр аграрної політики та продовольства України та *Микола Дмитрович Безуглий*, президент Національної академії аграрних наук України.

Нижче публікуємо виклад виступів.

М.В. ПРИСЯЖНЮК, міністр аграрної політики та продовольства України*

Цього року в рамках Міжнародної агропромислової виставки-ярмарку «Агро-2012» ми проводимо Міжнародну науково-практичну конференцію, на якій обговорюватимемо стратегічні орієнтири розвитку вітчизняного аграрного сектору на найближче десятиріччя.

Перш ніж заглибитись у викладення суті аграрної стратегії, наведу один мудрий вислів: *«Найефективніша стратегія – це бу-*

ти кращим, ніж учора! А не кращим за інших!»

Так і перед Україною стоїть завдання – в умовах глобальних змін та викликів вийти на нову соціально орієнтовану ідеологію зростання на основі значно вищого рівня аграрного виробництва.

Фактично основні орієнтири розвитку вітчизняного аграрного сектору були озвучені Президентом України Віктором Федоровичем Януковичем у посланні до Дня незалежності. А саме:

світове лідерство вітчизняного АПК та харчової промисловості;

модернізація національного АПК;

всебічний розвиток сільських територій та нове життя українського села;

раціональне землекористування.

Це ті завдання, які повинні стати для нас пріоритетними у найближчі роки. Тож аграрна стратегія повинна містити *два основних вектори*:

Перший – зовнішній. Тобто активна участь нашої держави у процесах забезпечення глобальної продовольчої безпеки. Адже всі свідомі того, що у сьогоденних реаліях продовольча безпека – це насамперед безпека життєдіяльності людини. Події кількох останніх років засвідчують, що існує безпосередній зв'язок між продовольчим

* Виступ на Міжнародній науково-практичній конференції “Стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору України до 2020 року”.

забезпеченням та політичною стабільністю у сучасному світі. Хронічний голод загрожує стабільності урядів, суспільств і кордонів. Переконали, що Україна може відіграти надзвичайно важливу роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки.

Другий – внутрішній. Трансформація і перебудова аграрного сектору таким чином, щоб зростання сільськогосподарського виробництва було надійною базою для всебічного розвитку сільських територій та підвищення доходів українських селян. Україна розпочала рух до побудови суспільства соціальної справедливості, і ми не звернемо з цього шляху.

Щодо оцінки розвитку аграрної галузі. Сьогодні вона, на відміну від інших, демонструє суттєво вищий, ніж у попередні періоди, рівень стійкості до ринкових і природних викликів.

На фоні наслідків світової фінансової кризи та в умовах року, що є одним із найменш сприятливих за погодними умовами, цьогоріч очікується врожай зернових у межах 47 млн т. А це – третій показник за всю історію ведення сільськогосподарського виробництва на українській землі.

Отже, незалежно від впливу зовнішніх чинників і природних аномалій, зернове виробництво України гарантовано вдвічі перевищує потреби внутрішнього ринку.

Вперше за багато років ми стабілізували ситуацію у тваринництві, де за підсумками 7 місяців маємо приріст на рівні 3%. Особливо відчутними ці зміни є у великотоварному сегменті, де спостерігається нарощування виробництва молока.

На фоні зростаючих доходів виробників агропромислового комплексу збільшилися надходження до Зведеного бюджету та Пенсійного фонду. Забезпечено позитивне зовнішньоторговельне сальдо, яке становить майже п'ять мільярдів доларів США.

Україна посідає одне з провідних місць серед країн світу за рівнем задоволення потреб внутрішнього ринку власним виробництвом.

Щодо основних засад *Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року*, то потрібно зазначити, що вона заснована на положеннях Програми економічних реформ на 2010–2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна еконо-

міка, ефективна держава" Президента України Віктора Федоровича Януковича.

Документ стане фундаментом для формування подальших основних напрямів державної аграрної політики, яка, у свою чергу, буде спрямована на комплексне розв'язання перш за все соціальних проблем села та розвиток сільських територій, а також на високу ефективність та конкурентоспроможність аграрного сектору.

В ній відображено *лише ключові питання розвитку галузі*, які пізніше будуть конкретизовані у відповідних державних цілевих та галузевих програмах.

При підготовці проекту Стратегії максимально враховувались успішні підходи до розробки аналогічних документів багатьох країн, враховано кращий вітчизняний досвід.

Метою Стратегії визначено створення умов для ефективного розвитку аграрного сектору у стратегічних пріоритетних напрямках, які передбачають єдність економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства.

Для досягнення поставленої мети визначено *стратегічні цілі*. А саме:

продовольча безпека держави, стабільність національного ринку продукції сільськогосподарства та продовольства;

високі конкурентоспроможність продукції, продуктивність галузей, ефективність ринків;

провідні позиції України у постачанні продовольства та продукції сільськогосподарства на світовий ринок;

соціальний розвиток села, стійка мотивація до соціальної відповідальності бізнесу в аграрному секторі;

формування середнього класу в сільській місцевості;

зменшення техногенного навантаження аграрного сектору на довкілля, раціональне використання та збереження земельних ресурсів.

При цьому нас не задовольняє підхід, коли лише економічний результат стає самоціллю. Економіка має повернутися до людини, а мірилом успішності має стати, крім фінансових показників, соціальна відповідальність бізнесу.

Основу Стратегії складають *базові імперативи та принципи організації розвитку аграрної економіки*, тісно взаємопов'язані між собою.

Перший імператив – це збалансованість за економічним, соціальним та екологічним критеріями будь-яких рішень щодо розвитку аграрного сектору.

Другий – поглиблення партнерських відносин між державою, бізнесом і громадами, узгодження інтересів та взаємна відповідальність. Держава є послідовною та відповідальною у своїх діях перед бізнесом і громадами, бізнес – перед державою та громадами, громади – перед державою та суспільством.

На цьому імперативі слід акцентувати особливу увагу. Оскільки він пропонується у контексті загальнодержавного курсу на демократизацію суспільства та дерегуляцію господарської діяльності, проголошених Президентом України. Тільки на основі налагодження співпраці, спільних зусиль і взаємної відповідальності можливий ефективний розвиток аграрної економіки.

Третій – держава має надавати перевагу у підтримці тих товаровиробників, які поєднують право користування землею з працею на ній, економічні інтереси із соціальною свідомістю.

І саме такий підхід будемо ставити в основу формування політики державної фінансової підтримки.

Четверта базова норма – це гармонізація державою інтересів малого, середнього та великого бізнесу, протидія формуванню монопольних структур в аграрному виробництві.

Наголошу, що дрібні товаровиробники об'єктивно не в змозі конкурувати на рівних з потужними агропідприємствами. Водночас у господарствах населення нині виробляється більше половини валової продукції сільськогосподарства, а по деяких її видах – і понад 90%. Але тут задіяна значно більша кількість селян, ніж у великотоварному виробництві. Це – специфічна риса вітчизняного сільськогосподарства. І саме малі та середні агровиробники потребують сьогодні максимальної уваги, підтримки і економічного стимулювання.

Характеризуючи *принципи* організації розвитку аграрного сектору, які є основоположними для формування галузевої державної політики, зупинюся лише на найважливіших.

Перший – пріоритетність аграрного сектору в загальнодержавній економічній політиці.

Звертаю увагу на той факт, що роль аграрного сектору не обмежується лише забезпеченням продовольчої безпеки. Він також формує й інші фактори збереження суверенності держави – економічну, екологічну та енергетичну безпеку, соціальну стабільність у суспільстві.

Крім того, аграрне виробництво – це цілий комплекс взаємопов'язаних галузей національної економіки, який формує ринок сільськогосподарської продукції та продовольства.

Другий – пріоритетність інтересів сільськогосподарського товаровиробника в державній аграрній політиці.

Третій – застосування суттєво відмінних між собою механізмів стратегічного управління та короткострокового регулювання розвитку аграрного сектору.

Четвертий – пріоритетність кооперації та саморегулювання в аграрному секторі.

П'ятий – урахування зональних природно-кліматичних та соціально-економічних умов у сільському господарстві.

У Стратегії чітко визначені економічні та соціальні показники, яких ми прагнемо досягти. Зокрема, економічні орієнтири включають:

збільшення обсягів валової продукції сільського господарства – у 1,6 раза;

збільшення обсягів виробництва продукції рослинництва у 1,4, тваринництва – у 1,9 та рибництва – у 1,2 раза;

зниження собівартості сільськогосподарської продукції на 3-9%;

охоплення сільськогосподарськими кооперативами понад 80% господарств населення та інших малих форм господарювання;

збільшення обсягу експорту сільськогосподарської продукції та продовольства продукції у 2,8 раза;

збільшення податкових надходжень до Зведеного бюджету від підприємств АПК у 2,4 раза;

збільшення валової доданої вартості, створеної у сільському господарстві, у 2,8 раза;

Важливим є *соціальний блок стратегічних орієнтирів*, який передбачає:

збільшення валових витрат на оплату праці у 2,6-2,8 раза;

зростання рівня середньомісячної заробітної плати працівників сільського господар-

ства до середнього показника по галузях економіки при підвищенні продуктивності праці у 2 рази;

зупинення вивільнення працівників у сільськогосподарському виробництві.

Тим самим ми стверджуємо, що показники соціального вкладу аграрного виробництва, економічної результативності аграрного сектору, цінової, маркетингової та технологічної конкурентоспроможності є взаємозалежними та рівнозначними орієнтирами.

Досягти вказаних *орієнтирів* плануємо:

1. *У рослинництві – шляхом:*

підвищення рівня інтенсифікації виробництва, додаткових вкладень у технологічні процеси;

технологічного переоснащення, застосування ресурсозберігаючих та екологічних технологій і техніки;

забезпечення високоефективним генофондом сортів і гібридів вітчизняного виробництва.

2. *У тваринництві – шляхом:*

розширення мережі підприємств свинарства та скотарства з одночасним підвищенням рівня інтенсивності галузі;

стимулювання модернізації виробництва, автоматизації процесів, застосування передових генетично покращених оптимізованих раціонів і повноцінних кормів, належних умов утримання сільськогосподарських тварин.

У розвиток Програми економічних реформ на 2010–2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" Президента України Віктора Федоровича Януковича Міністерством аграрної політики та продовольства *започатковано стратегічну ініціативу «Рідне село»*, яка вже публічно презентована.

Вона є *основоположною ідеєю* проекту Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року.

Головне спрямування ініціативи – підвищення добробуту сільських мешканців.

З чого складається цей добробут?

По-перше – це доходи, які в більшій мірі повинні формуватися через зайнятість і підприємницьку активність селян, а також через механізми соціальної підтримки.

По-друге – це оточення, яке включає в себе, з одного боку, лани та ферми, на яких вирощуються сільськогосподарські рослини та утримується худоба, з іншого – території сіл і селищ.

По-третє – це блага, які надає сільська інфраструктура, частина якої залежить від бюджету, інша – розвивається на підставі ринкових законів попиту-пропозиції.

Комплексно вирішити всі питання добробуту сільських мешканців за рахунок лише аграрного виробництва об'єктивно неможливо. Але українське село традиційно залежало від сільського господарства. Тому саме наш сектор через корекцію економічних механізмів повинен максимально швидко забезпечити зростання добробуту селян.

Переконаний, що вирішення соціально-економічних проблем села, як ніколи, на часі – і в політичному, і в соціальному, і в економічному сенсі.

У рамках Стратегії ми передбачаємо заходи, спрямовані на стимулювання економічних процесів на селі, всебічний розвиток сільських територій та формування середнього класу селян.

Головний механізм, який ми пропонуємо, – *сільськогосподарська кооперація*. Саме кооперація є умовою конкурентоспроможності малих форм господарювання та їх участі в організованому ринку, тобто ефективному залученні продукції, що вироблена сільськими господарствами, в економічний обіг.

Це довів успішний досвід розвинутих країн світу, який ми ретельно вивчали і будемо використовувати. Приклади кооперації США, Канади, Китаю, Кореї та країн ЄС вже довели ефективність обраного шляху.

Переконаний, що формування класу кооперованого заможного «середняка» на селі є не лише нагальним соціальним питанням, але й питанням довгострокової продовольчої безпеки для українського суспільства.

Нам необхідно донести до людей вигоди об'єднання у кооперативи. Треба допомогти людям інформацією і конкретними діями.

Спільними зусиллями потрібно інформувати й навчати сільське населення технологіям і методам ефективного господарювання, створенню кооперативів.

У Стратегії також визначаються нові бюджетні пріоритети. Серед іншого, державна підтримка буде зорієнтована на об'єднання середніх і малих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві. Ми будемо підтримувати дрібних і невеликих сільськогосподарських виробників. Це – питання соціальної відповідальності держави.

Також акцентую увагу на тому, що наша ініціатива «Рідне село» повинна знайти відповідне місце в галузевих програмах інших, причетних до розвитку українського села, міністерств і відомств та регіональних програмах.

Досвід розвинутих країн світу підтверджує необхідність глибокої міжвідомчої співпраці у вирішенні проблем розвитку сільських територій.

Приємно відзначити, що сьогодні існує принципове розуміння всіх цих позицій і з боку керівництва держави – Президента України Віктора Федоровича Януковича та Прем'єр-Міністра Миколи Яновича Азарова і з боку громадськості.

Тепер це має стати одним із головних питань нашої з вами повсякденної роботи.

Користь від відновленого сільськогосподарського виробництва, від високих урожаїв і показників вресіт-ресіт повинні відчувати в першу чергу самі селяни. Це – найголовніше наше завдання.

Представлений проект Стратегії – лише початок великої роботи.

Розвиток аграрного сектору – це динамічний процес, кожний день життя ставить нові завдання та вимагає нових шляхів їх вирішення.

Запропонований проект Стратегії піднімає болючі питання, охоплює широкий спектр проблем розвитку аграрного сектору національної економіки.

Тому чекаємо якомога більше конструктивних пропозицій.

*

М.Д. БЕЗУГЛИЙ, президент Національної академії аграрних наук України, академік НААН*

Національна академія аграрних наук не тільки підтримує запропоновані Міністерством аграрної політики та продовольства України Стратегічні орієнтири розвитку українського села до 2020 року, але і активно здійснює їх наукове забезпечення.

Науково-теоретичною базою Стратегії є ряд сучасних економічних теорій та Концепція сталого розвитку, що забезпечує єдність і збалансованість економічних, соціа-

льних та екологічних параметрів сучасного аграрного господарювання.

У доповіді міністра аграрної політики та продовольства України Миколи Володимировича Присяжнюка повно і комплексно розкрито науково-практичні аспекти реалізації мети Стратегії, що дозволить мати в Україні не тільки багатоукладне сільське господарство з конкурентоспроможною у світі продукцією, але, і що не менш важливо, сформувати заможний середній клас селян через розвиток кооперації, малого та середнього бізнесу.

НААН виступила одним з ініціаторів процесу реформування аграрного сектору економіки та взяла на себе відповідальність щодо наукового забезпечення розроблення стратегії й основних аспектів реалізації Національного плану дій Програми економічних реформ на 2010–2014 роки Президента України "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава". В основі цієї роботи завершення земельної реформи; створення дієвої системи фінансово-кредитного забезпечення; розвиток економіки базових галузей сільського господарства та їх технічного переоснащення; розвиток інфраструктури АПК та зовніш-

* Виступ на Міжнародній науково-практичній конференції "Стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору України до 2020 року"

Також акцентую увагу на тому, що наша ініціатива «Рідне село» повинна знайти відповідне місце в галузевих програмах інших, причетних до розвитку українського села, міністерств і відомств та регіональних програмах.

Досвід розвинутих країн світу підтверджує необхідність глибокої міжвідомчої співпраці у вирішенні проблем розвитку сільських територій.

Приємно відзначити, що сьогодні існує принципове розуміння всіх цих позицій і з боку керівництва держави – Президента України Віктора Федоровича Януковича та Прем'єр-Міністра Миколи Яновича Азарова і з боку громадськості.

Тепер це має стати одним із головних питань нашої з вами повсякденної роботи.

Користь від відновленого сільськогосподарського виробництва, від високих урожаїв і показників вресі-ресіт повинні відчувати в першу чергу самі селяни. Це – найголовніше наше завдання.

Представлений проект Стратегії – лише початок великої роботи.

Розвиток аграрного сектору – це динамічний процес, кожний день життя ставить нові завдання та вимагає нових шляхів їх вирішення.

Запропонований проект Стратегії піднімає болючі питання, охоплює широкий спектр проблем розвитку аграрного сектору національної економіки.

Тому чекаємо якомога більше конструктивних пропозицій.

*

М.Д. БЕЗУГЛИЙ, президент Національної академії аграрних наук України, академік НААН*

Національна академія аграрних наук не тільки підтримує запропоновані Міністерством аграрної політики та продовольства України Стратегічні орієнтири розвитку українського села до 2020 року, але і активно здійснює їх наукове забезпечення.

Науково-теоретичною базою Стратегії є ряд сучасних економічних теорій та Концепція сталого розвитку, що забезпечує єдність і збалансованість економічних, соціа-

льних та екологічних параметрів сучасного аграрного господарювання.

У доповіді міністра аграрної політики та продовольства України Миколи Володимировича Присяжнюка повно і комплексно розкрито науково-практичні аспекти реалізації мети Стратегії, що дозволить мати в Україні не тільки багатоукладне сільське господарство з конкурентоспроможною у світі продукцією, але, і що не менш важливо, сформувати заможний середній клас селян через розвиток кооперації, малого та середнього бізнесу.

НААН виступила одним з ініціаторів процесу реформування аграрного сектору економіки та взяла на себе відповідальність щодо наукового забезпечення розроблення стратегії й основних аспектів реалізації Національного плану дій Програми економічних реформ на 2010–2014 роки Президента України "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава". В основі цієї роботи завершення земельної реформи; створення дієвої системи фінансово-кредитного забезпечення; розвиток економіки базових галузей сільського господарства та їх технічного переоснащення; розвиток інфраструктури АПК та зовніш-

* Виступ на Міжнародній науково-практичній конференції "Стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору України до 2020 року"

нроекономічної діяльності; сталий розвиток сільських територій.

Впровадження Стратегії має певну ієрархію реалізаційних підходів і механізмів, де першими є: розробка законопроектів та інших нормативно-правових актів; далі – галузевих програм і завершення впровадження у виробництво інновацій.

Лише за останні 1,5 роки на виконання Програми економічних реформ на 2010–2014 роки Президента України *"Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава"* а, відтак і Стратегії, що обговорюється сьогодні, Міністерством аграрної політики та продовольства України та Академією розроблено більше 10 проектів Законів України, серед яких визначальними є: «Про продовольчу безпеку», «Про сільське господарство», «Про ринок земель», «Про ґрунти та їх родючість» та ін.

Філософія розробки одного із стрижневих Законів України - *«Про сільське господарство»* мотивована потребою мати рамковий нормативний документ з регулювання параметрів виробництва сільськогосподарської продукції за обсягами та регіонами. Закон спрямований на забезпечення:

- стабільності та збалансованості ринку продовольства;
- замінності імпорту продукції, яку можливо ефективно виробляти в Україні;
- сталого розвитку регіонів і всіх сільських територій;
- партнерства держави та бізнесу на засадах Закону, а не стихії й адміністративного права.

Законопроектом передбачається введення виробничих стандартів сільськогосподарської діяльності, які обов'язкові для виконання, та відповідальності виробників продукції за недотримання цих документів (програм, паспортів).

Виробничі стандарти сільськогосподарської діяльності – це науково обґрунтовані норми, нормативи, вимоги й обмеження щодо економічного, соціального та екологічного розвитку сільського господарства з урахуванням природно-економічних і територіальних особливостей його ведення та досягнутого рівня освоєння сільськогосподарсь-

кого потенціалу визначеної сільської території.

Серед основних параметрів виробничих стандартів (програм, паспортів):

- структура посівних площ;
- мінімальна щільність поголів'я;
- заходи щодо збереження та підвищення родючості ґрунтів.

При цьому:

- на рівні держави розробляються програми розвитку базових галузей, захисту і поліпшення ґрунтів, модернізації основних фондів і т.д., які формують програми (паспорти) областей;
- на рівні областей – розробляються аналогічні паспорти районів;
- на рівні районів – виробничі вимоги доводяться до сільськогосподарських підприємств, що виробляють товарну продукцію.

При розробці вказаних документів на всіх рівнях співпрацюють галузеві органи державного управління, науково-дослідні установи системи НААН та професійні об'єднання виробників. За участі науки розробляється і законопроект «Про професійні об'єднання в АПК».

Запроваджується система відповідальності аграрного бізнесу за дотримання виробничих стандартів:

- попередження;
- штрафи;
- зняття з системи пільгового оподаткування;
- позбавлення права займатись аграрним бізнесом.

Міністр наголосив, що розвиток аграрного виробництва безперспективний без розвитку сільських територій. Тому в рамках цього Закону чи нового законопроекту «Про сільський розвиток» доцільне запровадження і системи коригування податкових пільг, бюджетної підтримки – що можлива лише тоді, коли аграрний бізнес буде селоутворюючим. Останнє передбачає працевлаштування в сільському бізнесі місцевого населення; розвиток внутрішньогосподарської кооперації; участь в утриманні соціальної сфери, посилене формування бюджетів сільських рад (сьогодні частина податків від аграрних підприємств у мізерних сільських

бюджетах не перевищує 10 відсотків). Доречно буде і на найближчі роки частину підвищеної орендної плати направляти саме до бюджету сільських рад.

Філософія Закону України «Про продовольчу безпеку України» регулює відносини між державою і учасниками ринку продовольства щодо гарантування високого рівня продовольчого забезпечення населення, контролю якості продовольства. Законом визначено індикатори продовольчої безпеки:

- економічна доступність харчових продуктів;
- фізична доступність харчових продуктів;
- рівень споживання населенням харчових продуктів та ін.

З приводу прийняття цих рамкових Законів України у суспільстві виникла дискусія, але це є принципова позиція наших учених, яка пов'язана з дотриманням чітких законодавчих і нормативно-правових «правил гри» для реалізації стратегії розвитку сільського господарства.

Хочу звернути увагу шановного товариства, що наукою визначено і один із головних факторів стримування сільського розвитку – дефіцит фінансових ресурсів. Дефіцит як обігових коштів, так і коштів для капітальних інвестицій, який сьогодні складає 204,5 млрд грн (табл. 1).

1. Загальна потреба сільського господарства України у фінансово-кредитних ресурсах

№	Показники	Сума, млрд грн
1	Річний дефіцит обігових коштів – всього	147,7
	у тому числі: в рослинництві	97,5
	в тваринництві	50,2
2	Річний дефіцит коштів для інвестицій в основні засоби	56,8
3	Загальна потреба в кредитах на рік (для виконання всіх технологічних етапів)	204,5
	у тому числі: в рослинництві	122,2
	в тваринництві	82,3

Вирішення цієї проблеми наука вбачає у як найшвидшому доопрацюванні та прийнятті Законів України: «Про ринок земель», «Про оцінку земель», «Про ґрунти та їх родючість» та створення Державного земельного банку.

При цьому головну мету земельної реформи ми вбачаємо не в купівлі-продажу землі, а у її залученні до економічного обігу, і, в першу чергу, через заставу прав на оренду землі, для залучення у галузь кредитів та інвестицій.

Як свідчить світова практика, іпотечне кредитування є досить поширеним інструментом кредитування нагальних потреб

економіки. Зокрема, за даними Світового банку частка іпотечних кредитів у провідних зарубіжних країнах становить близько 70% від загальних обсягів кредитування.

Запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення відкриває для аграрного сектору економіки нові можливості. За експертною оцінкою лише на першому етапі запровадження іпотечного кредитування, вартість нового продукту кредитного забезпечення може досягти 116 млрд грн (табл. 2).

2. Оцінка вартості нового продукту кредитного забезпечення

Показники	Площа, млн га	Вартість	
		1 га/тис. грн	Загальна, млрд грн
Ринкова грошова оцінка прав оренди земельних ділянок с.-г. призначення при купівлі корпоративних прав	13,8	3,2	44,16
Нормативна грошова оцінка земельних ділянок, що надійдуть на ринок для продажу (13,2 % власників часток земельних ділянок та паїв)	3,6	19,909	71,7
Загальна оцінка земельних ділянок та прав оренди на них - вартість нового продукту	x	x	115,86

Включення землі в економічний обіг, як факту покращення фінансового забезпечення, є найбільш важливим для малого та середнього бізнесу на селі. В агрохолдингах, як правило, фінансових проблем немає.

Тому, підтримуючи позицію Міністра Миколи Володимировича Присяжнюка щодо першочергового забезпечення конкурентоспроможності середнього класу на селі, Академія вважає доцільним доповнити Стратегію ще одним базовим імперативом – це створення дієвої системи кредитного забезпечення аграрного бізнесу за ставкою менше 10% річних через заставу землі та прав її оренди в Державному земельному банку.

Забезпечення такої базової норми дасть змогу реалізовувати Стратегію через відповідні національні та галузеві програми, що вже напрацьовані Міністерством і Академією та реалізуються на практиці.

Національні проекти та галузеві програми

Розроблені:

- Зерно України
- Олійні культури
- Відроджене скотарство
- Цукрові буряки України
- Овочі України

У процесі розробки:

- Садівництво України
- Виноградарство
- Картопля України

Зупинимось лише на базовій із них – «Зерно України». Доречно нагадати, що в Державній цільовій програмі розвитку українського села на 2015 р. було обґрунтовано виробництво зерна в 2012 р. – 45 млн т зерна, тоді як у поточному, надзвичайно складному, році буде отримано понад 47 млн т зерна. У минулому, більш сприятливому за кліматичними умовами році, було отримано 56,7 млн т зерна.

Як свідчать наукові розрахунки, Україна за сприятливих природно-кліматичних умов може забезпечити виробництво 71-75 млн т зерна вже у 2015 р.

Відтак, у Стратегії зерновиробництва відводиться особливе місце. Воно визначатиме не тільки добробут села, але і важливу місію України в світі.

Світовою наукою доведено необхідність виробництва 0,5 т зерна на 1 душу населення. Для 7 млрд населення Землі – це 3,5 млрд т зерна, а у світі сьогодні виробляється лише близько 2,4 млрд т зерна. Тобто у світі існує стійкий дефіцит більше 1 млрд т зерна щорічно (табл. 3).

3. Науково обґрунтовані норми виробництва зерна

	Норматив на 1 особу, т	Кількість населення, млн осіб	Потреба в зерні, млн т	Фактичне виробництво в 2011 р., млн т	Дефіцит виробництва зерна в 2011 р., млн т
Світ	0,5	7000	3500	2344	-1156
Україна		46	23	56,7	+33,7

За дослідженнями Всесвітньої продовольчої програми ООН у світі голодує 1 млрд та недоїдає близько 2 млрд осіб. Найгірша ситуація в Африці, Азії та Латинській Америці.

Ситуація погіршується тим, що в останні роки ціни на продовольство, за даними ООН, щорічно зростають у середньому на 20%, тому бідні країни змушені витрачати від 50 до 80% із сімейного бюджету на харчування.

Для потреб сільського господарства людство вже освоїло понад 30 % суходолу, тому основним фактором нарощування виробництва залишається підвищення продуктивності. Світове виробництво зерна має нижчі

темпи зростання, ніж збільшення населення планети. За останні 20 років, для яких характерний підвищений рівень інтенсифікації, виробництво зерна зросло лише на 24%. Водночас, населення планети збільшилось майже на третину, а у країнах Африки – майже на 60%.

Отже, світ постав перед глобальною продовольчою проблемою. Вирішуючи цю проблему, Україна має об'єктивний фактор фінансування з експорту розвитку як виробництва, так і соціальної сфери села.

Реальність програми «Зерно України» базується на солідній базі наукових розробок нашої Академії, а саме впровадження у виробництво:

- нових термінів посівів і структури посівних площ;
- сучасних досягнень у селекції та насінництві;

- застосування оптимальних доз добрив і захисту рослин;
- забезпечення необхідних темпів і масштабів нарощування зерновиробництва (табл. 4).

4. Наукове забезпечення інтенсифікації виробництва за програмою “Зерно України”

Науково обґрунтовані фактори нарощування зерновиробництва	Потенціал приросту виробництва, %
Зміна структури наявних площ і термінів посівів	18-20
Освоєння сучасних досягнень селекції та насінництва	20-25
Застосування оптимальних доз мінеральних та органічних добрив системи захисту рослин	35-40
Застосування оптимальної системи механізації робіт та меліорації	15-20

Програма „Зерно України”, її наукове забезпечення неодноразово обговорювалися на засіданнях учених рад установ Академії, науково-технічній раді Міністерства, загальних зборах Академії. Останній приклад – проведення у червні цього року науково-практичної конференції «Кукурудзяно-соевий пояс України».

У світі кукурудза і соя мають найвищі темпи росту виробництва, причому у ресурсах зерна кукурудза займає перше місце, пшениця – друге, рис – третє, соя – четверте. В Україні кукурудза в 2011 р. за обсягами виробництва посіла перше місце серед зернових культур – 22,8 млн т (пшениця – 21,6 млн т). Її урожайність вперше досягла 64,4

ц/га, або на 30,5 ц/га була вищою, ніж пшениці озимої, на 41 ц/га – ніж ячменю ярого, на 45 ц/га – ніж вівса. Виробництво сої (2,3 млн т) значно перевищило виробництво гороху, що відповідає світовій тенденції розвитку виробництва зернобобових.

З іншого боку, особливу увагу вчені приділяють модернізації експортної інфраструктури. Вже сьогодні слід базуватись не тільки на балансі зерна, а й на балансі насіння сипучих культур (табл. 5) (спільно із зерном, розглядати питання зберігання та експорту насіння соняшнику, ріпаку, сої). Такий баланс краще націлює на вирішення проблеми переробки, зберігання та експорту.

5. Баланс «сипучих культур» (зерно, насіння соняшнику і ріпаку, соєві боби), млн. т

	2011/12 МР факт	2015/16 МР прогноз
Залишки на початок періоду	7,3	6,9
Виробництво	69,1	83,6
Імпорт	0,3	0,2
Внутрішній попит – всього	38,9	45,3
▪ фонд споживання	18,9	19,0
▪ насіння	3,7	3,3
▪ корми	14,7	17,2
▪ переробка на нехарчові цілі	1,6	1,8
▪ виробництво біоетанолу	-	4,0
Експорт	28,7	37,6
Стратегічний світовий запас	-	6,0
Залишки на кінець періоду	9,1	7,8

У першу чергу, вітчизняне зерновиробництво має освоїти нову науково обґрунтовану логістику зернового ринку, за якою зерновиробництво в Україні ділиться на дві умовні зони: експортну – це регіони, наближені до портових елеваторів, тому на її території, в основному, і будуть зосереджені стратегічні резерви; і зону внутрішнього

споживання – у цих регіонах доцільніше споживати зерно для тваринництва й переробки. Нова логістика дає змогу щорічно збільшувати доходи аграріїв на 3 млрд грн лише за рахунок економії коштів на перевезеннях.

Планується модернізувати вітчизняну систему переробки, зберігання та транспорту-

вання зерна. Забезпечити можливість зберегти 70 млн т зерна і більше в часі для продажу за найвигіднішими цінами на світових ринках. Для цього Україна у найближчі роки має розробити та реалізувати Програму добудови лінійних елеваторів потужністю 10 млн т та портових – 9 млн т, що потребує 37 млрд грн державних і приватних інвестицій та залучення до цієї Програми коштів ООН.

Важливою складовою повинна стати розбудова науково-світоглядного простору пропонованих Україною заходів. Втілюючи новітню парадигму економічного мислення та господарювання, Україна має посилити її науково-теоретичний базис та інформувати про це свою націю й народи інших країн світу.

Україна є визнаним у світі лідером з виробництва та експорту зерна. Основою цього успіху поки що є лише бізнесова складова. За новою Стратегією вітчизняне зерно-виробництво має набагато ширший потенціал у вирішенні національних і глобальних проблем.

Реалізація зернової частини Стратегії забезпечить новий якісний рівень вітчизняного аграрного господарювання і дозволить запропонувати нові глобальні ініціативи.

Наш аграрний сектор, наш селянин, спираючись на науково-виробничу базу Стратегії, вже зараз словами Президента України з високої трибуни Організації Об'єднаних Націй має ініціювати:

- перше, прийняття Концепції формування світового резерву зерна та визначення місця і квот у ньому України. Україна здатна щорічно формувати квоту світового резерву зерна ООН у 10 млн т і більше та не тільки зберігати таке зерно, але й, за розпорядженнями, доставляти його за призначенням;

- друге, наша країна здатна винести на міжнародний рівень ідею та механізм зернового урегулювання економіко-фінансових катаклізмів, продовольчих, екологічних та енергетичних проблем глобального світу.

Впевнений, що вищезазначені пропозиції до вдосконалення Стратегії будуть підтримані учасниками зібрання.

* * *

В.К. ЗБАРСЬКИЙ, доктор економічних наук, професор
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Перспективи відродження молочного скотарства на Черкащині

Молочне скотарство – традиційно важлива й невід’ємна галузь сільського господарства, ступінь розвитку якої є однією з ознак прогресу в розвитку сільськогосподарської сфери в цілому. Молочній галузі також відводиться важлива роль у забезпеченні населення молоком і молочною продукцією. Однак на нинішньому етапі галузі виробництва та переробки молока регіону опинилися у складній ситуації. Поступове скорочення поголів’я корів вплинуло на обсяги виробництва й продажу молока, змінилися структура та асортимент виробництва молочної продукції, суттєво зменшились обсяги споживання молока й молочної продукції. Так, у 2010-2011 роках обсяги споживання скоротилися до чи не найнижчого рівня за останні півстоліття. Поступово погіршується зовнішньоторговельний баланс у молочної групі за рахунок нарощування обсягів імпорту продукції. Більше того, за рядом товарних позицій Черкащина, як до речі й Україна, опинилася перед загрозою пере-

творитися з традиційного експортера на нетто-імпортера продукції.

Мета статті – оцінити поточну ситуацію в молочному скотарстві регіону, вивчити досвід підтримки і регулювання галузі в інших країнах, що є провідними виробниками молока у світі, проаналізувати заходи державної політики щодо галузі, що застосовуються в Україні, та напрацювати пропозиції з метою поліпшення регулювання й підтримки молочного скотарства.

Проблемам розвитку останнього, формуванню ринку молока і молочних продуктів присвячено багато наукових досліджень. Важливими серед них є наукові розробки П. Березівського, В. Бойка, Д. Вінничука, М. Ільчука, Д. Крисанова, Т. Мостенської, В. Пабата, Н. Сеперович, О. Шпиचाка й ін. Водночас варто зазначити, що соціально-економічні чинники, від яких залежить розвиток галузі, а отже, і ринку молока, знаходяться у динамічному стані та потребують комплексного дослідження.

У цілому результати роботи галузі молочного скотарства Черкащини за останнє десятиріччя незадовільні. Протягом 2001-2011 років частка молока в загальній структурі виробництва валової продукції сільського господарства зменшилася з 13,6 до 7,1%, поголів’я корів у всіх категоріях господарств регіону скоротилося більше ніж у п’ять разів – із 476,0 тис. гол. у 2000 році до 93,6 тис. гол. на початок 2012 року. Проте обсяги виробництва молока за той же період зменшилися всього на 7,6% і становили в 2011 році 463,8 тис. т. Негативні тенденції збереглися й у поточному році. Порівняно з минулим роком за січень-липень 2012 року поголів’я корів у всіх категоріях госпо-

дарств скоротилося на 1,6%, а виробництво молока, навпаки, зросло на 5,4%. Пояснюється це в основному підвищенням продуктивності корів.

Про розвиток молочного скотарства у сільськогосподарських підприємствах Черкащини свідчать дані таблиці 1.

1. Розвиток молочного скотарства Черкащини*

Рік	Усі категорії		СГП			Частка СГП, %	
	поголів'я корів, тис. гол.	виробництво молока, тис. т	поголів'я корів, тис. гол.	виробництво молока, тис. т	удій на корову, кг	у поголів'ї корів	у виробництві молока
1990	308,5	1009,7	251,6	834,3	3185	81,6	82,6
1995	273,9	727,4	197,1	508,4	2528	71,9	69,9
2000	476,0	499,1	109,8	241,3	2389	58,2	48,3
2005	281,8	518,7	51,5	191,9	3732	39,7	37,0
2006	131,1	515,6	47,2	191,7	3866	39,3	37,2
2007	121,1	501,8	45,2	185,8	4078	39,0	37,0
2008	113,8	493,6	45,5	187,1	4271	42,9	37,9
2009	106,1	491,0	45,5	206,9	4561	45,3	42,1
2010	100,5	478,9	45,4	211,3	4823	45,2	45,1
2011**	93,6***	463,8	45,8***	220,4	4946	47,5	47,7

* Сільське господарство Черкащини 2010. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2011. – 254 с.

** Стан сільського господарства Черкаської області у 2011 році. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2012. – Експрес-випуск. – № 4 від 16.01.2012 р.;

*** На кінець 2011 р.

СГП – сільськогосподарські підприємства.

У секторі великотоварного виробництва Черкащини, представленого сільськогосподарськими підприємствами, скотарство традиційно було однією з галузей, яка мала чи не найбільший спадок, що залишився після колишнього Радянського Союзу. На початок 90-х років у них розмішувалося близько 1,15 тис. молочних ферм із загальним поголів'ям корів понад 250 тис. гол. та щорічним валовим надоем молока понад 830,5 тис. т, або 83% від загального обсягу виробництва молока Черкащини. На кінець 2011 року в сільськогосподарських підприємствах залишилося близько 280 діючих молочних ферм із поголів'ям корів у 45,8 тис. гол. Загальні надої молока в цих підприємствах у 2011 році становили 220,4 тис. т – 47,7% від загального обсягу виробництва молока регіону.

Безумовно, скорочення поголів'я корів та обсягів виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах на початку й у середині 90-х років було цілком зрозумілим. Загальні кризові явища в сільському господарстві та економіці країни, падіння купівельної спроможності населення, обмеженість державної підтримки галузі, інші фактори призвели до стрімкого зменшення поголів'я

худоби. Лише за перше десятиріччя незалежної України поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах Черкащини скоротилося на 141,8 тис. гол., або майже у 2,5 раза. Обсяги виробництва молока за той же період зменшилися майже на 600 тис. т, або в 3,5 раза.

Із 599 сільськогосподарських підприємств регіону молочним скотарством у 2011 році займалися лише 199 (табл. 2). Причому кожне третє підприємство регіону мало поголів'я корів до 100 гол., а лише 12,6% – понад 500 гол.

У подальшому темпи скорочення молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах дещо призупинились, але в цілому не змінили загальний екстенсивний напрям розвитку. І це незважаючи на активний розвиток молокопереробної галузі. Так, на початку 2000 року молочна промисловість мала найвищі темпи щорічного росту серед усіх галузей харчової промисловості. Крім того, із загальної кількості іноземних інвестицій, залучених у харчову промисловість, понад 20% було спрямовано саме в молокопереробну галузь.

2. Групування сільськогосподарських підприємств Черкащини за кількістю корів на 01.01. 2011 р.

Показник	Од.	До загальної кількості, %	Кількість поголів'я		Вироблено молока	
			гол.	до загальної кількості, %	т	до загальної кількості, %
Підприємства, які мали поголів'я корів	199	45,4 100,0	45271	100,0	211311,2	100,0
З них мали, голів:						
до 20	29	14,5	248	0,6	781,4	0,4
21–49	17	8,5	621	1,3	2448,7	1,1
50–99	21	10,6	1565	3,5	5524,9	2,6
100–499	107	53,8	24582	54,3	101860,5	48,2
більше 500	25	12,6	18255	40,3	100695,7	47,7

Незважаючи на статус однієї з найбільш перспективних та потенційно інвестиційно-привабливих галузей сільського господарства, розвиток великотоварного молочного скотарства в останнє десятиріччя на Черкащині так і не набрав обертів. Однією з головних причин, що стримувало цей процес, можна вважати відсутність спільної для виробника молочної сировини й переробника довгострокової стратегії розвитку молочної галузі. І це не дивно, зважаючи, що великий проміжок часу щорічні потреби молокопереробної галузі у молочній сировині не перевищували 30% від загальних обсягів надойів молока. Не відчувачи дефіциту в молочній сировині, переробник диктував рівень цін попиту, компенсуючи нестачу пропозиції молока від великотоварних виробників

сировиною, що вироблялася в особистих селянських господарствах. Викривлення кривої попиту/пропозиції в бік пропозиції вело до зниження закупівельних цін на молоко для сільгоспвиробника. Ситуація ускладнювалася також сезонністю пропозиції молочної сировини і значними коливаннями закупівельної ціни. Як наслідок – молочне виробництво для сільськогосподарських підприємств відзначалося порівняно низькою прибутковістю порівняно з іншими галузями, особливо рослинництвом. У сукупності це призвело до скорочення загальних показників роботи галузі молочного скотарства в секторі великотоварного виробництва та значного підвищення собівартості молока (табл. 3).

3. Витрати на виробництво 1 ц молока за елементами в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області*

Елементи витрат	2006 р.		2007 р.		2010 р.		2011 р.	
	грн	%	грн	%	грн	%	грн	%
Усього	80,34	100	110,24	100	201,16	100	235,22	100
Прямі матеріальні	53,57	66,7	74,27	67,4	133,5	66,4	156,00	66,3
з них: корми	37,06	46,1	53,05	48,1	94,74	47,1	113,23	48,1
нафтопродукти	5,49	6,8	6,19	5,6	9,80	4,9	11,41	4,9
послуги	3,44	4,3	4,46	4,0	6,10	3,0	7,47	3,2
решта матеріальних	7,58	9,5	10,71	9,7	2,36	0,1	23,90	10,1
Оплата праці	18,88	23,5	24,66	22,4	37,36	18,6	42,74	18,1
Інші прямі та загальновиробничі витрати – всього	7,93	9,8	11,3	10,2	30,26	15,0	36,48	15,6
з них:								
амортизація необоротних активів	2,50	3,1	3,01	2,7	9,62	4,8	10,0	4,3
відрахування на соціальні заходи	2,1	2,6	4,05	3,7	13,51	6,7	16,13	6,9
решта прямих та загальновиробничих витрат	3,37	4,20	4,24	3,8	4,76	2,4	10,40	4,4

*Статистичний бюлетень «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік». – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 88 с.

Як видно із даних таблиці 3, витрати сільськогосподарських підприємств на виробництво 1 ц молока за останні шість років зросли у 2,9 раза, хоч їх структура з роками практично не змінилася.

Лише на тлі дефіциту молочної сировини й високих закупівельних цін останніми кількома роками ситуація з молочним скотарством у сільськогосподарських підприємствах почала дещо виправлятися. Принаймні, вперше за часів незалежної України в 2009-

2011 роках спостерігалася тенденція до збільшення обсягів виробництва молока в підприємствах Черкащини, хоча й при загальному скороченні поголів'я корів. Збільшилася частка сільськогосподарських підприємств у загальному надходженні молока переробним підприємствам. Зросла продуктивність корів. Ряд компаній анонсували та зробили певні кроки по створенню нових тваринницьких комплексів молочного напрямку (табл. 4).

4. Основні результати діяльності сільськогосподарських підприємств Черкащини у галузі молочного скотарства*

Показник	1995	2000	2005	2007	2009	2011
Реалізація молока – всього тис. т	359	181	165	164	194	204
Рівень товарності молока, %	70,6	75,0	86,0	88,2	93,8	91,8
Середня закупівельна ціна, грн/т	167,6	552,5	1205,7	1812,1	1907,6	3165,3
Виручка від реалізації, млн грн	60,2	100,0	198,9	297,2	370,1	645,7
Маса прибутку, млн грн – усього	10,8	4,8	13,7	55,2	27,1	110,0
Повна собівартість 1 т молока, грн	137,6	526,2	940,5	1264,5	1668,4	2626,7
Рівень рентабельності, %	21,9	0,5	28,2	27,5	8,7	20,5

* Дані Державної служби статистики України у Черкаській області за відповідні роки.

Незважаючи на деяке поживавлення в галузі молочного скотарства Черкащини за останні п'ять років, все-таки 37,7% підприємств від загальної їх кількості одержали

мінусову рентабельність молока. Витрати на виробництво 1 ц молока в цих підприємствах у середньому майже вдвічі вищі середнього по регіону рівня (табл. 5).

5. Групування сільськогосподарських підприємств за рівнем рентабельності виробництва молока в 2010 р.

Підприємства з рівнем рентабельності, %	До загальної кількості підприємств, %	До загального обсягу чистого доходу (виручки), %	Рівень рентабельності, %	Собівартість виробництва продукції, грн за 1 ц
Збиткові	37,7	19,7	-37,5	388,88
0 – 5,0	11,8	8,9	2,2	226,55
5,1 – 10,0	6,3	7,9	7,0	225,79
10,1 – 15,0	6,3	7,4	12,2	211,71
15,1 – 20,0	4,7	6,0	17,3	201,56
20,1 і вище	33,2	50,1	48,7	171,13
Усього	100,0	100,0	17,9	201,40

Закони України «Про молоко та молочні продукти», «Про безпечність та якість харчових продуктів», інші нормативні акти не відповідають існуючим реальним вимогам і потребують кардинальних змін. Закон «Про молоко та молочні продукти» взагалі нині неіздатний. Прикладом є проведення атестації підприємств по виробництву й переробці молока, в результаті якої до Реєстру атестованих внесені всі господарюючі суб'єкти, що подали заявки. Крім того, даний Закон передбачає доплату за продане молоко вищого ґатунку за рахунок державного бюджету, але цього не відбувається.

Невідповідність стандартів міжнародним регламентам ще більше ускладнює ситуацію в галузі, яка в умовах членства України в СОТ та напередодні приєднання до Зони вільної торгівлі (ЗВТ) з ЄС не готова до гідної конкуренції зі світовими компаніями.

Рівень закупівельної ціни на молоко нині перевищує середній рівень європейської ціни. При цьому більшість переробних підприємств вже не можуть піднімати ціни на готову продукцію, бо це призводить до збитків. Такі види продукції, як масло тваринне, сметана, сир м'який відпускаються, як правило, за значно меншою оптовою ціною,

ніж вона складається. Найбільші підприємства—лідери ринку мають досить низьку рентабельність — від 2 до 5%, тоді як для розширеного відтворення виробництва вона повинна становити не нижче 15%.

Із 1998 по 2011 рік основним видом державної підтримки виробників молока була дотація сільськогосподарським товаровиробникам за продане молоко, виплату якої держава здійснювала через молокопереробні підприємства. Щорічні суми таких дотацій коливалися від 1 млрд до 1,8 млрд грн, але навіть така суттєва підтримка виробників молока не вплинула на поліпшення ситуації в молочній галузі, про що свідчать вищенаведені факти.

Незважаючи на критичну ситуацію в молочному секторі Черкащини, регіональний бюджет на 2012 рік передбачає менші кошти, ніж було раніше, на підтримку виробників молока.

Особливо наголошуємо на тому, що нові схеми підтримки виробників молока, які застосовуються з 1 січня 2012 року, є значно менш ефективними і прозорими. Адже важливо не лише те, скільки коштів виділяється, але й те, наскільки ефективно вони використовуються.

Україна в цілому та її регіони повинні запровадити ефективніші й прозоріші механізми підтримки виробників молока, які б гарантували їм справді однаковий доступ до коштів. Державні дотації слід спрямувати в основному на розвиток виробників молока. Оскільки терміни окупності проектів із розвитку ферм є тривалими, то основною проблемою, з якою стикаються ті, хто хоче збільшувати виробництво молока і знає як це зробити, є обмежений доступ до фінансових ресурсів. Тому це питання підлягає негайному вирішенню.

Слід зауважити, що зовнішньоекономічні показники ринку молока й молочних продуктів свідчать про зростання останніми роками імпорту молочних продуктів в Україну. Починаючи з 2009 року намітилася чітка тенденція до збільшення ввезення продуктів, які раніше майже не імпортували. Тільки за останні три роки з Республіки Білорусь було закуплено понад 45 тис. т продукції у вигляді масла вершкового, сирів, кисломо-

лочної продукції, сухого та згущеного молока.

В умовах ринкової економіки, якщо імпорт для регіону вигідний, то його здійснюватимуть. Але те, що відбувається нині, це переваги білоруських експортерів і втрати українських виробників. При щорічному суттєвому скороченні поголів'я та сезонному коливанні виробництва молока уникнути імпорту молокопродуктів майже нереально. Розрахунково у весняно-літній період надлишок молока становить в країні 1,2–1,3 млн т, з якого потрібно було б виробляти масло, сухе молоко, сири тверді для внутрішніх потреб і експорту. Але, на жаль, у державі не здійснюються належним чином інтервенційні закупки, не створюються запаси продуктів, за допомогою яких можна було б протягом року утримувати на споживчому ринку певний баланс. Таким чином, Україна й більшість її регіонів як експортоорієнтовані поступово можуть перетворитися в імпортерів молочних продуктів.

З огляду на вищенаведене необхідно¹:

спрямувати державну підтримку виробників молока на забезпечення можливостей їхнього розвитку, гарантувати при цьому вільний та однаковий доступ до фінансових ресурсів різноманітних категорій виробників;

доопрацювати Національний проект «Відроджене скотарство», залучивши експертів молочної галузі (як вітчизняних, так і міжнародних), провідних операторів ринку молока та молочних продуктів;

прийняти обласні програми розвитку молочного скотарства з частковим фінансуванням за рахунок обласних бюджетів;

лібералізувати імпорт високотехнологічного устаткування й приладів, що не виробляються в Україні, які використовуються при виробництві та переробці молока, звільненням від сплати мита й наданням відстрочки по сплаті ПДВ у момент ввезення на митну територію України або відтермінування її на період амортизації даного обладнання;

¹ Національний проект «Відроджене скотарство». — К.: Мінагрополітики України, НААН, 2011. — 32 с.

відпрацювати механізм своєчасного бюджетного відшкодування ПДВ при експорті молочної продукції;

удосконалити систему ціноутворення на вітчизняні продукти з оптимізацією торго-

вельних націнок при просуванні від виробника до споживача.

Національним проектом «Відроджене скотарство» передбачено також прогнозне виробництво молока у Черкаській області на період до 2015 року (табл. 6).

6. Прогноз виробництва молока в усіх категоріях господарств, тис. т*

Регіон	Потреба за нормами споживання	Фактично, 2011 р.	Рівень забезпеченості, %	Прогноз				Рівень забезпеченості, %
				2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	
Черкаська обл.	492	464	96	497	536	587	656	133
Лісостеп	6159	4635	75	4886	5262	5763	6432	104
Україна	17451	11085	64	11700	12600	13800	15400	88

* За фактичним виробництвом молока за регіонами України в 2010 році з урахуванням пропозицій ОДА по реконструкції та новому будівництву молочних ферм і комплексів у 2011–2015 рр.

Це далеко не повний перелік проблем, які потребують якнайскорішого розв'язання, величезний економічний потенціал галузі не використовується і на половину, надзвичайно низькою залишається якість тваринницької сировини.

Нині потенційні можливості збільшення виробництва молока та яловичини в господарствах населення Черкащини майже повністю вичерпані, фермерські господарства

практично не займаються молочним скотарством. На них припадає лише 1,4% загального поголів'я корів, близько 1% валового виробництва молока й до 1,4% яловичини.

За таких умов лише комплексний підхід до розв'язання існуючих проблем у скотарстві дасть змогу докорінно змінити ситуацію в цьому сегменті вітчизняного тваринництва в напрямі повного задоволення державних потреб.

Досліджено сучасний стан і перспективи відродження молочного скотарства в регіоні.

Исследованы современное состояние и перспективы возрождения молочного скотоводства в регионе.

An article studies the current state and future prospects for the revival of dairy cattle husbandry in Cherkassy region.

*

Н.Я. ЮРКІВ, кандидат економічних наук, доцент, завідувач відділу ДНУ "Академія фінансового управління"

Тенденції розвитку реального сектору економіки України в контексті зміцнення його економічної безпеки

Сучасний стан і перспективи подальшого розвитку української перехідної економіки визначаються гострими питаннями теоретичного переосмислення головних засад організації та стимулювання виробництва товарів і послуг, державного регулювання економіки. Ринкові трансформації й запровадження системи національних рахунків привели до суттєвої модифікації форм суспіль-

ного продукту у вигляді валового внутрішнього продукту, валового національного доходу, валового наявного доходу, реального сектору економіки тощо. Що ж до інших макроекономічних понять, передусім реального сектору економіки, то вони в більшості представлені у статистичних довідниках, підручниках, але їх верифікація в докумен-

відпрацювати механізм своєчасного бюджетного відшкодування ПДВ при експорті молочної продукції;

удосконалити систему ціноутворення на вітчизняні продукти з оптимізацією торго-

вельних націнок при просуванні від виробника до споживача.

Національним проектом «Відроджене скотарство» передбачено також прогнозне виробництво молока у Черкаській області на період до 2015 року (табл. 6).

6. Прогноз виробництва молока в усіх категоріях господарств, тис. т*

Регіон	Потреба за нормами споживання	Фактично, 2011 р.	Рівень забезпеченості, %	Прогноз				Рівень забезпеченості, %
				2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	
Черкаська обл.	492	464	96	497	536	587	656	133
Лісостеп	6159	4635	75	4886	5262	5763	6432	104
Україна	17451	11085	64	11700	12600	13800	15400	88

* За фактичним виробництвом молока за регіонами України в 2010 році з урахуванням пропозицій ОДА по реконструкції та новому будівництву молочних ферм і комплексів у 2011–2015 рр.

Це далеко не повний перелік проблем, які потребують якнайскорішого розв'язання, величезний економічний потенціал галузі не використовується і на половину, надзвичайно низькою залишається якість тваринницької сировини.

Нині потенційні можливості збільшення виробництва молока та яловичини в господарствах населення Черкащини майже повністю вичерпані, фермерські господарства

практично не займаються молочним скотарством. На них припадає лише 1,4% загального поголів'я корів, близько 1% валового виробництва молока й до 1,4% яловичини.

За таких умов лише комплексний підхід до розв'язання існуючих проблем у скотарстві дасть змогу докорінно змінити ситуацію в цьому сегменті вітчизняного тваринництва в напрямі повного задоволення державних потреб.

Досліджено сучасний стан і перспективи відродження молочного скотарства в регіоні.

Исследованы современное состояние и перспективы возрождения молочного скотоводства в регионе.

An article studies the current state and future prospects for the revival of dairy cattle husbandry in Cherkassy region.

*

Н.Я. ЮРКІВ, кандидат економічних наук, доцент, завідувач відділу ДНУ "Академія фінансового управління"

Тенденції розвитку реального сектору економіки України в контексті зміцнення його економічної безпеки

Сучасний стан і перспективи подальшого розвитку української перехідної економіки визначаються гострими питаннями теоретичного переосмислення головних засад організації та стимулювання виробництва товарів і послуг, державного регулювання економіки. Ринкові трансформації й запровадження системи національних рахунків привели до суттєвої модифікації форм суспіль-

ного продукту у вигляді валового внутрішнього продукту, валового національного доходу, валового наявного доходу, реального сектору економіки тощо. Що ж до інших макроекономічних понять, передусім реального сектору економіки, то вони в більшості представлені у статистичних довідниках, підручниках, але їх верифікація в докумен-

тах органів державної влади представлена недостатньо.

У звітах і прогнозах проблеми розвитку промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту висвітлюються досить широко. Але ці види економічної діяльності подані фрагментарно, без цілісної ув'язки їх темпів та пропорцій з погляду їхніх функцій, тобто виробництва товарів і матеріальних послуг у межах реального сектору економіки, в якому корпоративна форма організації виробництва стане домінуючою. Втрата її і веде до розмивання кваліфікаційних ознак реального сектору, його здатності до саморозвитку та технологічного процесу. Все це вимагає нових наукових пошуків, вироблення інструментарію і механізмів подолання негативних явищ, спеціального дослідження реального сектору економіки в єдності його характеристик, а також у контексті зміцнення його економічної безпеки.

Теоретико-методологічні основи економічної безпеки досліджувалися в багатьох наукових публікаціях. Потрібно визнати, що за останні два десятиліття вітчизняними науковцями достатньо ґрунтовно розвинуто понятійний апарат та структуру економічної безпеки. Тут варто вказати на дослідження О. Барановського, О. Власюка, В. Гейця, М. Єрмошенка, В. Мунтіяна, Ю. Пахомова, С. Пирожкова, А. Сухорукова, В. Шлемка й ін. За результатами їх узагальнення є підстави стверджувати про найпоширеніші підходи до трактування сутності економічної безпеки держави, регіону, галузей. Разом із тим важливим є висвітлення ключових аспектів посилення економічної безпеки реального сектору економіки.

Мета статті – окреслення тенденцій розвитку реального сектору економіки України в контексті зміцнення його економічної безпеки.

Незважаючи на глобальну постіндустріальну тенденцію до інтелектуалізації економіки та відповідних структурних змін збільшення частки нематеріального сектора національних економічних комплексів, в економічно розвинутих країнах світу все ж переважаюча роль в економіці відводиться реальному сектору економіки. Адже потужність і стан розвитку цього сектора визна-

чають конкурентоспроможність національної економіки. Проте в Україні частка суб'єктів сільського господарства, промисловості, будівництва, транспорту й зв'язку в 2010 році становила лише 20,5%, у тому числі промисловості – 6,9, транспорту та зв'язку – 7,0, сільського господарства – 3,5, будівництва – 3,1% (табл. 1). Більше того, порівняно з 2009 роком частка суб'єктів вказаних видів економічної діяльності лише у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві залишилася без змін, а в інших – зменшилася. Але якщо розглядати лише підприємства, то частка економічних агентів сектора матеріального виробництва становила у 2010 році 42,2% і порівняно з 2009 роком збільшилася на 1,4 в.п. Натомість у сегменті фізичних осіб – підприємців аналізовані види економічної діяльності в сукупності мають лише 16,4% (7,4% з яких має лише діяльність транспорту й зв'язку). В загальному ці тенденції можна розцінювати як позитивні, адже виробничий потенціал економіки більшою мірою сконцентрований у юридичних особах, а в секторі обслуговування населення активнішими є фізичні особи – підприємці.

Найбільша чисельність зайнятих в Україні сконцентрована у промисловості – 38,9%, причому у 2010 році відносно 2009-го частка зайнятих тут збільшилася на 0,3 в. п., що слід розцінювати як високе значення. В загальному в сільському господарстві, промисловості, будівництві та діяльності транспорту і зв'язку у 2010 році було зайнято 66,9% працівників. Велику чисельність зайнятих у сфері матеріального виробництва варто розглядати як позитивну тенденцію, але необхідно забезпечувати й раціональність структури зайнятих в економіці.

Позитивно, що істотною залишається в Україні частка секторів матеріального виробництва у загальних обсягах реалізованої продукції. За результатами фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання у 2010 році вона становила 42,7% та збільшилася порівняно з 2009-м на 1,2 в. п. Втім негативно, що частка сільського господарства, мисливства та лісового господарства в загальному обсязі реалізованої продукції становила у 2010 році лише 2,3%,

будівництва – 2,6, а транспорту і зв'язку – 6,1%. Причому показники саме для вказаних

видів економічної діяльності у 2010 році відносно 2009-го погіршилися.

1. Окремі показники ресурсної забезпеченості сільського господарства, промисловості, будівництва та діяльності у сфері транспорту і зв'язку України у 2009-2010 рр.*

Показник	Значення показників для							
	сільського господарства, мисливства, лісового господарства		промисловості		будівництва		діяльності транспорту та зв'язку	
	у 2010 р.	2010 р. до 2009 р. (+/-)	у 2010 р.	2010 р. до 2009 р. (+/-)	у 2010 р.	2010 р. до 2009 р. (+/-)	у 2010 р.	2010 р. до 2009 р. (+/-)
Частка в загальній кількості суб'єктів господарювання, % у т. ч.:								
підприємств	3,5	-	6,9	-0,2	3,1	-0,5	7,0	-0,9
фізичних осіб – підприємців	14,4	+1,3	13,4	+0,4	9,4	-0,4	5,0	+0,1
Частка в загальній чисельності зайнятих, %	1,4	-0,7	5,7	-0,5	1,9	-0,7	7,4	-1,0
Частка в загальному обсязі реалізованої продукції (робіт, послуг), %	8,7	-0,1	38,9	+0,3	5,8	-0,5	13,5	+0,2
Частка в загальній сумі активів, %	2,3	-0,1	31,7	+2,3	2,6	-0,5	6,1	-0,5
Рівень зносу основних засобів, %	4,3	+0,1	30,2	-0,7	4,0	-0,1	7,9	-0,6
	39,6	-6,1	61,8	+3,8	46,0	+5,0	83,9	+1,5

* Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К. : Август Трейд, 2011. – 560 с.

Аналогічно й для структури активів, залучених в економіку України. За показниками 2010 року в промисловості їх було сконцентровано 30,2 % від загальної суми. На противагу в сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві – 4,3 %, у будівництві – 4,0 %.

Критично негативною слід визнати ситуацію з тенденціями техніко-технологічної модернізації сфери матеріального виробництва національної економіки. Так, рівень зносу основних засобів у підприємствах транспорту і зв'язку становив у 2010 році 83,9% та спостерігається тенденція до збільшення цього показника. У промисловості рівень зносу основних засобів становив 61,8% і збільшився за 2009-2010 роки на 3,8 в. п. Зростає знос основних засобів і в будівництві (46,0% станом на 1.01.2011 року та на 5,0 в. п. більше, ніж на аналогічну дату попереднього року). Певний позитив бачимо у сільському господарстві, де знос основних засобів у 2010 році відносно 2009 року зменшився на 6,1 в. п. і становив 39,6%. У загальному істотний рівень зносу основних засобів суб'єктів реального сектору вітчизняної економіки негативно позначається на стані економічної безпеки цього сектору економіки, адже порушує стійкість таких

важливих функціональних її складових, як виробнича, науково-технологічна та продуктова.

За результатами аналізу фінансово-економічної ефективності як не менш важливої внутрішньої компоненти економічної безпеки суб'єктів реального сектору економіки (табл. 2) можна зробити висновки про її не надто високий рівень. Так, у середньому на одну гривню витрат суб'єктами господарської діяльності у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві у 2010 році одержано 1,12 грн доходу, у сфері транспорту і зв'язку – 1,11, у промисловості – 1,04, а в будівництві – лише 1,01 грн. Причому ці показники у 2010 році відносно 2009-го збільшилися лише у сільському господарстві (на 0,03 грн/грн) і промисловості (на 0,01 грн/грн).

Внаслідок малої витратовіддачі низькою залишається рентабельність операційної діяльності та частка прибуткових вітчизняних підприємств – 56,0% у будівництві, 55,9 – у сфері транспорту і зв'язку, 58,7 – у промисловості та 70,2% – у сільському господарстві. Ці тенденції негативно впливають на життєздатність суб'єктів реального сектору національної економіки.

2. Окремі показники фінансово-економічної ефективності сільського господарства, промисловості, будівництва та діяльності у сфері транспорту і зв'язку України у 2009-2010 рр.*

Показник	Значення показників для							
	сільського господарства, мисливства, лісового господарства		промисловості		будівництва		діяльності транспорту та зв'язку	
	у 2010 р.	2010 р. до 2009 р. (+/-)	у 2010 р.	2010 р. до 2009 р. (+/-)	у 2010 р.	2010 р. до 2009 р. (+/-)	у 2010 р.	2010 р. до 2009 р. (+/-)
Витратовіддача, грн/грн	1,12	+0,03	1,04	+0,01	1,01	-	1,11	-
Дохід на одну гривню власного капіталу, грн/грн	1,15	-0,07	2,71	+0,51	3,55	+0,41	1,18	+0,07
Продуктивність праці, тис. грн/грн	142,0	+29,9	374,8	+105,4	207,6	+45,7	182,6	+28,8
Фондовіддача, грн/грн	1,46	+0,11	1,97	+0,34	1,45	+0,02	0,88	+0,06
Коефіцієнт оборотності оборотних активів, разів	1,03	-0,07	1,82	+0,12	1,01	-0,07	2,4	-0,21
Рентабельність операційної діяльності, %	22,9	+8,2	3,5	+1,7	-1,0	-1,9	7,1	-1,4
Частка прибуткових підприємств, %	70,2	+0,3	58,7	-1,0	56,0	-1,0	55,9	-1,0

* Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К. : Август Трейд, 2011. – 560 с.

При цьому операційна діяльність підприємств будівництва збиткова, а її рентабельність у промисловості становила у 2010 році лише 3,5%. До позитивного слід віднести високий рівень рентабельності операційної діяльності сільського господарства, мисливства та лісового господарства – 22,9%.

Свідченням низької інвестиційної привабливості (що також є характеристикою стану економічної безпеки) економіки України є й низька віддача власного капіталу підприємств. Так, з однієї гривні, вкладеної у бізнес, суб'єкти сільського господарства, мисливства та лісового господарства одержали у 2010 році лише 1,15 грн доходу, а діяльності транспорту та зв'язку – 1,18 грн. Дещо вищими, але все ж низькими залишаються показники доходу на одну гривню власного капіталу у промисловості (2,71 грн) і в будівництві (3,55 грн). До позитивного варто віднести підвищення аналізованого показника в усіх видах економічної діяльності, крім сільського господарства.

Досягти належного рівня економічної безпеки за умов недостатньо високої ефективності використання суб'єктами господарювання їх ресурсного забезпечення неможливо, адже це призводить до вищої витратомісткості, погіршення фінансово-економічного стану та консервування тенденцій зниження конкурентоспроможності й економічного потенціалу. Саме тому є позитивним, що окремі важливі характеристики фінансово-економічної ефективності господарювання у базових видах економічної діяльності нашої держави підвищуються. Йдеться про продуктивність праці, фондовіддачу та оборотність оборотного капіталу у промисловості. При цьому негативним є те, що у 2010 році порівняно з 2009-м знизилася оборотність оборотного капіталу в сільському господарстві, будівництві й у підприємствах транспорту і зв'язку.

Разом із тим продуктивність праці, зокрема у сільському господарстві, у сфері транспорту та зв'язку залишається низькою. Так, у сільському господарстві відношення продуктивності праці до витрат на оплату праці у 2010 році становило лише 6,1 раза. Хоча позитивно, що темпи зростання продуктивності праці у сільському господарстві у 2010 році відносно 2009-го перевищили темпи збільшення витрат на оплату праці за аналогічний період.

Значно підвищити ділову активність, інвестиційну привабливість і поліпшити фінансовий стан (як головні характеристики стійкості й економічної безпеки) вітчизняних підприємств сфери матеріального виробництва можна за рахунок реалізації заходів, спрямованих на підвищення коефіцієнта оборотності оборотних активів. Проте це потребує оптимізації структури оборотного капіталу та джерел їх формування, розвитку техніко-технологічної бази підприємств базових видів економічної діяльності.

Суб'єкти реального сектору вітчизняної економіки мають передумови для подальшого розвитку і зміцнення характеристик економічної безпеки. Про це свідчать від-

носно високі темпи посткризового відновлення обсягів господарської діяльності, власного капіталу та активів, основних засобів (табл. 3).

3. Окремі тенденції розвитку сільського господарства, промисловості, будівництва та діяльності у сфері транспорту і зв'язку України у 2009-2010 рр., %*

Темпи зростання	Значення показників для							
	сільського господарства, мисливства, лісового господарства		промисловості		будівництва		діяльності транспорту та зв'язку	
	у 2010 р.	2010 р. до 2009 р. (+/-)	у 2010 р.	2010 р. до 2009 р. (+/-)	у 2010 р.	2010 р. до 2009 р. (+/-)	у 2010 р.	2010 р. до 2009 р. (+/-)
Доходу у т. ч.:	120,7	-4,9	130,7	+42,5	109,3	+43,4	111,8	+7,5
підприємств	122,0	-4,4	131,5	+43,2	111,2	+45,8	109,3	+0,03
фізичних осіб – підприємців	93,9	-1,7	87,1	-1,3	78,6	+0,04	150,5	+0,68
Операційних витрат	97,3	+26,5	98,4	+7,2	100,4	-17,1	98,8	-34,5
Активів	120,7	+6,0	114,6	+2,0	113,0	+1,8	108,6	+3,0
Власного капіталу	127,3	+12,0	105,9	+2,6	96,8	-9,3	105,1	-3,5
Основних засобів	107,6	-13,8	127,7	+12,6	127,6	-2,3	113,1	-153,1
Оборотних активів	128,4	+11,6	121,7	+6,5	117,0	+5,3	104,5	-2,5
Кількості суб'єктів господарювання у т. ч.:	99,8		101,8		101,2		104,9	
підприємств	99,9		102,0		101,3		105,2	
фізичних осіб – підприємців	93,5		95,9		98,1		102,2	
Чисельності зайнятих	91,8	-0,2	92,5	+0,9	81,7	+0,1	88,6	-10,2
Основних засобів	111,1	-1,0	107,8	-2,4	107,5	-2,9	104,5	+0,6

* Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К. : Август Трейд, 2011. – 560 с.

Так, у 2010 році порівняно з 2009-м збільшилися показники доходу, активів (у т. ч. оборотних і необоротних) та власного капіталу в усіх з аналізованих видів економічної діяльності. Виняток – лише незначне зменшення суми власного капіталу підприємств будівництва. Незважаючи на те, що темпи збільшення вказаних показників у 2009-2010 роках відносно 2008-2009 років сповільнилися, вони залишаються доволі високими, що є важливою передумовою подальшого поліпшення характеристик економічної безпеки реального сектору економіки України.

Важливо зауважити, що у 2010 році значно поліпшилися аналізовані показники для юридичних осіб, але істотно погіршилися для фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності (крім діяльності у транспорті й зв'язку) реального сектору економіки України. Так, зменшилися кількість суб'єктів господарювання та обсяги доходу фізичних осіб – підприємців у сфері сільського господарства, мисливства й

лісового господарства, промисловості та будівництва.

Ці тенденції можна розцінювати двояко. З одного боку, вони негативні, адже призвели до зменшення кількості робочих місць, зайнятості й втрати частини ВВП і надходжень до центрального та (що більш важливо) місцевих бюджетів. Але з іншого боку, частина економічного потенціалу цього сектору економіки перемістилася у сегмент підприємств як юридичних осіб. Переваги тут у вищій мірі контролю за діяльністю й розвитком суб'єктів господарювання, сплатою податкових платежів, зниженням рівня тінізації економіки, поліпшенням соціальної захищеності працівників.

Утім негативним аспектом розвитку сфери матеріального виробництва економіки України визначимо зменшення зайнятості. Так, у 2010 році відносно 2009-го чисельність зайнятих скоротилася у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві на 8,2%, у промисловості – на 7,5, у бу-

дівництві – на 8,3, у сфері транспорту й зв'язку – на 1,4%. Причому особливо негативним є те, що у промисловості та будівництві темпи зменшення кількості робочих місць за 2009-2010 роки порівняно з 2008-2009 роками прискорилися. Якщо ці тенденції зумовлені підвищенням рівня автоматизації й комп'ютеризації виробництва, то є позитивними, але якщо викликані звуженням можливостей власників підприємств щодо утримання персоналу та розвитку інтелектуального капіталу, то варто розцінювати як передумову погіршення здатності до сталого розвитку і безпеки.

Якщо проаналізувати довший часовий період (рис. 1), то в загальному спостерігалися як позитивні (збільшення частки в загальній кількості підприємств та в обсязі реалізованої продукції (робіт, послуг) з 2007 по 2010 рік), так і негативні (зменшення ча-

стки в загальній чисельності зайнятих із 2000 по 2008 рік та збільшення частки збиткових підприємств з 2007 по 2010 рік) тенденції відносно економічної стабільності розвитку й функціонування суб'єктів реального сектору економіки.

У загальному доводиться констатувати, що з 2001 року аналізовані показники розвитку реального сектору національної економіки погіршувалися і станом на 2010 рік ще не було відновлено їхніх значень у 2000 році. Так, частка кількості суб'єктів сільськогосподарства, мисливства, лісового господарства, промисловості, будівництва, транспорту та зв'язку в загальній кількості суб'єктів господарської діяльності у 2010 році становила 54,2%, тоді як у 2000-му – 55,9%. Більше того, є підстави стверджувати, що істотно зменшилася частка діючих суб'єктів реального сектору економіки.

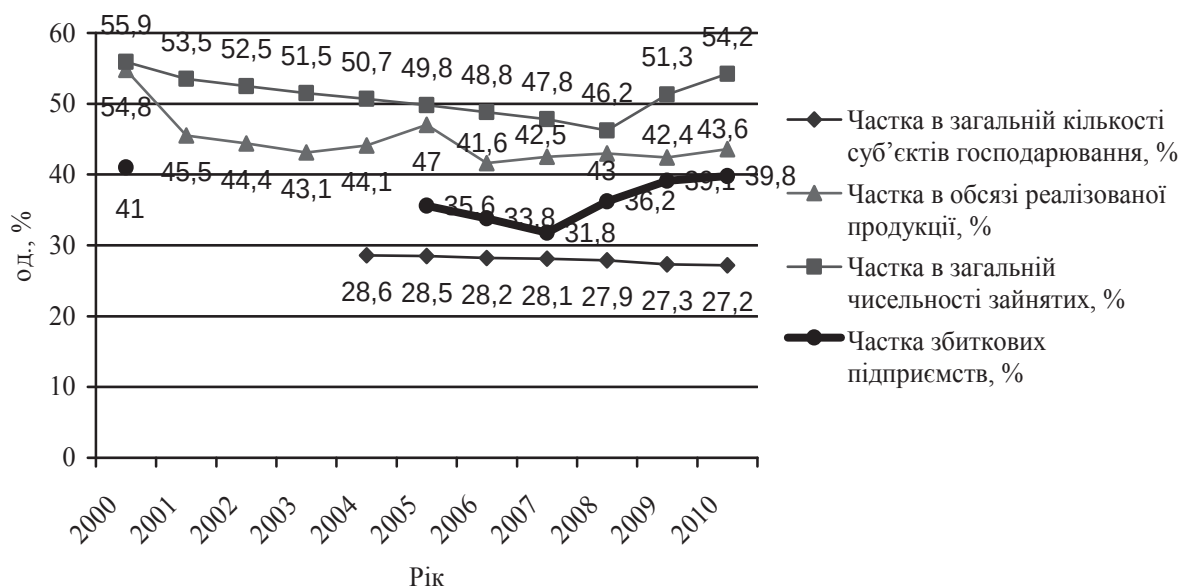

Рис. 1. Частки сільського господарства, мисливства, лісового господарства, промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку в загальній кількості суб'єктів підприємницької діяльності, обсязі реалізованої продукції, загальній чисельності зайнятих та кількості збиткових підприємств цих видів економічної діяльності в Україні у 2000 – 2010 рр.*

Джерело: Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К. : Август Трейд, 2011. – 560 с.

Про це показують дані, які публікуються в щорічних звітах про діяльність Держкомпідприємництва України, щодо кількості підприємств, які кожного року припиняють свою діяльність (без проходження процедури банкрутства або закриття юридичної особи та продовжуючи подавати т. зв. «нульову» статистичну і податкову звітність). Але

в загальній статистичній базі такі суб'єкти господарювання продовжують відображатися (причому частина тих, що припинили діяльність без збитків, належать до прибуткових, некоректно збільшуючи їхню кількість та частку в загальній кількості суб'єктів господарювання того, чи іншого виду економічної діяльності). Зауважимо, що ймовірна

істотно гірша картина щодо кількості реально діючих суб'єктів господарювання реального сектору економіки України, а також часток недіючих і збиткових підприємств є причиною повної відсутності інформації про кількість суб'єктів підприємницької діяльності як у цілому, так і за видами економічної діяльності у Статистичному щорічнику України за 2010 рік (де подаються лише виключно структурні характеристики), а також на офіційній інтернет-сторінці Державної служби статистики України за 2010-2012 роки.

Мабуть значною мірою саме через описані вище причини зменшилася й частка сільськогосподарства, мисливства, лісового господарства, промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку в загальних обсягах реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг). Адже навіть незважаючи на істотні інфляційні процеси, вказаний показник зменшився за 2000-2010 роки на 11,2 процентних пункта.

За аналізований період знижувалася й роль суб'єктів реального сектору економіки України у забезпеченні зайнятості, погіршуючи тим самим передумови соціальної та демографічної функціональних складових економічної безпеки нашої держави.

У загальному можна констатувати прояви системної кризи як розвитку, так і безпеки реального сектору вітчизняної економіки, адже, незважаючи на поліпшення окремих важливих індикаторів із 2007 по 2010 рік (частки реального сектору в обсягах реалізованої продукції та загальній кількості суб'єктів господарювання), збільшуються кількість і частка збиткових суб'єктів господарювання, зменшується чисельність зайнятих. Парадоксально, але ці тенденції частково позитивно відображаються на підвищенні окремих показників економічної ефективності, наприклад, продуктивності праці. Але, на жаль, це відбувається шляхом дії екзогенних чинників, що посилює залежність національної економіки від менш керованих чинників.

Зауважимо, що охарактеризовані економічні передумови економічної безпеки реального сектору вітчизняного національного

господарства значною мірою зумовлені інституціональними чинниками. Так, в Україні за часів трансформаційного періоду несистемний, надмірно ліберальний та неефективний процес переходу від адміністративно-командної системи до ринкової згенерував інституційну структуру, яка є лише частково реформованою і характеризується ознаками нестабільності та вразливості. Для трансформаційної економіки інститути є критичним бар'єром, адже вони або створюють стимули для підприємницької діяльності й відповідають основоположним принципам соціально-орієнтованої ринкової економіки, або стають перешкодою прозорим відносинам внаслідок значного зростання трансакційних витрат. Хоча принципову сутність останніх потрібно розглядати у ширшому трактуванні, а не лише як нелегітимні платежі за здійснення «непрозорих» трансакцій. У широкому розумінні – це ціна, яку сплачує будь-яка економічна система за інституційну недосконалість власних ринків¹. З огляду на теорію загальної рівноваги, трансакційні витрати є соціальними втратами, а тому здатні перешкоджати позитивним тенденціям у формуванні соціально-економічної системи і прискорювати негативні наслідки. Для прикладу, у випадку необґрунтованої монетарної політики уряду трансакційні витрати можуть стати потужним фактором поширення інфляційних очікувань, погіршуючи фінансово-економічні передумови безпеки суб'єктів господарювання.

Тому першочерговим кроком для розуміння економічної поведінки є аналіз ролі й ефективності інститутів у період трансформації одного механізму координації в інший. Адже ефективні інститути сприяють посиленню параметрів економічної безпеки національної економіки за допомогою стабілізаційних факторів в інституційному середовищі, забезпечують впевненість під час обміну правами власності та створення стабільної структури для здійснення трансакцій².

¹ Історія економічних учень : підруч. / [Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко, А.М. Поручник та ін.; за ред. Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко]. – К. : Вид-во «КНЕУ», 1999. – С.322-324.

² Коуз Р. Природа фірми / Р. Коуз // Фирма, рынок и право : пер. с англ. – М. : Дело ЛТД, 1993. – С.33-53.

Загалом необхідно наголосити на взаємозумовленості функціонування владної вертикалі й інституційного забезпечення. За таких обставин інститут, який базується на формальних нормах відносин між соціально-економічними агентами, забезпечує виконання встановлених правил шляхом санкцій та обмежень і визначає права власності й відповідальність у владній вертикалі. Таким чином, інститути, з одного боку, є породженням влади, а з іншого – її підґрунтям. Тому фактично інститути віддзеркалюють якість державних органів управління, а останні – ефективність інституційної структури. Зазначимо, що результатом формування інституційного середовища виступає не лише величина трансакційних витрат, але й порівняльна норма віддачі ресурсу у вигляді величини доходу. Щодо реалій економіки України, то обсяги доходу тривалий час безпосередньо пов'язані з економічною рентою, яку мають можливість одержати окремі державні службовці, експлуатуючи недосконалість інституційного середовища.

Підтвердженням цього є лобіювання потенційно корупційних нормативно-правових актів, що є процесом створення об'єктів інституційного проектування з боку взаємодіяючих рентоорієнтованих законодавців, державних службовців і заінтересованих в урядовому рішенні компаній (зокрема, створення СЕЗ, ВЕЗ та територій пріоритетного розвитку) з пільговим режимом оподаткування, підтримкою окремих галузей або підприємств наданням різноманітних преференцій.

Як показує досвід парламентаризму в Україні, до першочергових інтересів законодавчих органів влади, державних службовців і афілійованих комерційних структур відносять лобіювання таких законопроектів:

- про стимулювання окремих галузей промисловості;

- про особливості приватизації стратегічно важливих для економіки України підприємств (наприклад, «Укррудпром», «Криворіжсталь», «Укртелеком»);

- про надання різноманітних пільг окремим територіям, підприємствам, комерційним структурам;

- що стосуються земельних відносин;

- про надання кредитів;

- про механізм «поліпшення інвестиційного клімату» в окремих регіонах;

- про механізм інвестування та вивозу з країни приватного капіталу.

Таким чином, потрібно визнати, що донині недостатні економічні передумови безпеки економічних агентів реального сектору національного господарства в Україні пояснюються не стільки відсутністю у суб'єктів господарювання досвіду функціонування в ринкових умовах, скільки значними регуляторними бар'єрами й принциповою позицією чиновників, що заінтересовані лише у збереженні власної ренти, а не у «прозорому» та стабільному інституційному середовищі. Отже, оцінка ефективності інститутів, враховуючи їхню взаємозалежність і взаємозумовленість від влади, повинна включати критерій, пов'язаний з ефективністю діяльності влади щодо розбудови економіки.

Окреслено тенденції розвитку реального сектору економіки України в контексті зміцнення його економічної безпеки. Охарактеризовано інституційне середовище підприємницької діяльності та запропоновано шляхи його удосконалення в сенсі посилення економічної безпеки суб'єктів підприємництва України.

Очерчены тенденции развития реального сектора экономики Украины в контексте укрепления его экономической безопасности. Охарактеризована институциональная среда предпринимательской деятельности и предложены пути его усовершенствования в смысле усиления экономической безопасности субъектов предпринимательства Украины.

Trends in the real sector of economy in Ukraine in the context of strengthening of its economic security are outlined. The institutional environment of entrepreneurial activity is described. The ways of its improvement in the context of economic security of business entities in Ukraine are offered.

*

Теоретичні аспекти економічних відносин виробників продукції скотарства та підприємств по її переробці

Ефективне функціонування м'ясо- та молокопродуктових підкомплексів залежить від обґрунтування економічного механізму взаємовідносин між усіма ланками інтеграції агропромислового виробництва. Дія економічного механізму взаємовідносин між партнерами продуктових підкомплексів в умовах ринкової економіки повинна здійснюватися за допомогою спільних організаційно-економічних методів, які б забезпечували економічну заінтересованість усіх суб'єктів інтеграції у збільшенні виготовлення високоякісної й конкурентоспроможної кінцевої продукції.

Питанням розвитку економічних відносин виробників продукції скотарства та підприємств по її переробці присвячено ряд наукових праць учених економістів-аграрників. Серед них наукові розробки В.І. Бойка, П.С. Березівського, П.К. Канінського, В.Я. Месель-Веселяка, М.Й. Маліка, Т.Л. Мостенської, П.Т. Саблука, М.К. Пархомця, О.М. Шпичака та ін. Разом із тим потребують подальшого дослідження питання щодо розвитку галузі скотарства, шляхів відтворення поголів'я, структури стада в різних категоріях господарств, концентрації виробництва і його міжгалузевої інтеграції в сучасних ринкових умовах.

Підхід щодо вивчення суті й механізму реалізації людського буття з погляду філософії дає змогу зробити висновок про існування нескінченної кількості причинно-наслідкових зв'язків у природі та в усіх сферах соціально-економічної діяльності людини. Ще Гегель відзначав, що кожна конкретна річ перебуває в різних відносинах до всього іншого.

К. Маркс вживав категорію «виробничі відносини» виходячи з потреб суспільного виробництва й обміну. «У виробництві люди вступають у відносини не тільки до при-

роди. Вони не можуть виробляти, не з'єднуючись відомим образом для спільної діяльності і для взаємного обміну своєю діяльністю. Щоб виробляти, люди вступають у певні зв'язки і стосунки, і тільки в рамках цих суспільних зв'язків та відносин існує їхнє ставлення до природи, має місце виробництво»¹. Виробничі відносини К. Маркс визначав як відносини людей у процесі виробництва матеріальних благ та водночас як суспільні, з огляду на спільну діяльність людей, необхідну для створення цих благ.

У процесі виробництва споживання товару «робоча сила» К. Маркс називав специфічним економічним відношенням. Розробляючи теорію «трудової вартості», він для характеристики всіх суспільних зв'язків і відносин людей у процесі виробництва користувався поняттями «виробничі відносини» й «економічні відносини», хоча відмінностей у трактуванні цих категорій в його працях не спостерігається.

Різні підходи до використання зазначених категорій трапляються і в працях інших учених. Різняться лише способи виробництва, стосовно яких використовуються ці категорії. Наприклад, Ф. Енгельс писав, що під економічними відносинами треба розуміти той спосіб виробництва, завдяки якому люди певного суспільства виробляють засоби до життя й обмінюються між собою продуктами. Він уперше розрізнив зміст категорій «економічні відносини» і «виробничі відносини», вважаючи, що під економічними відносинами слід розуміти не лише даний спосіб здобуття засобів до життя та обміну, а й відповідну техніку виробництва, технологію, транспорт, бо вони великою мірою також визначають спосіб обміну, спосіб розподілу

¹ Маркс К. Твори. Т. 12. Ч. 3 / К. Маркс, Ф. Енгельс. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1965. – 460 с.

продуктів, поділ на класи, політику, право тощо. Зміст поняття пов'язаний із географічною основою розвитку економічних зв'язків, зовнішнім середовищем, яке впливає на життя суспільства. Тобто категорія «економічні відносини» є набагато ширшою і місткішою, ніж категорія «виробничі відносини»¹.

Діяльність людей є основою виникнення й розвитку виробничих зв'язків і відносин.

Стверджувати про їхню наявність можна, маючи результати спостереження за рухом продуктів праці у суспільстві; в умовах товарно-грошових відносин останні функціонують у формі товарів та слугують речовими носіями виробничих відносин, котрі являють собою суспільну форму буття цих продуктів (рис. 1).

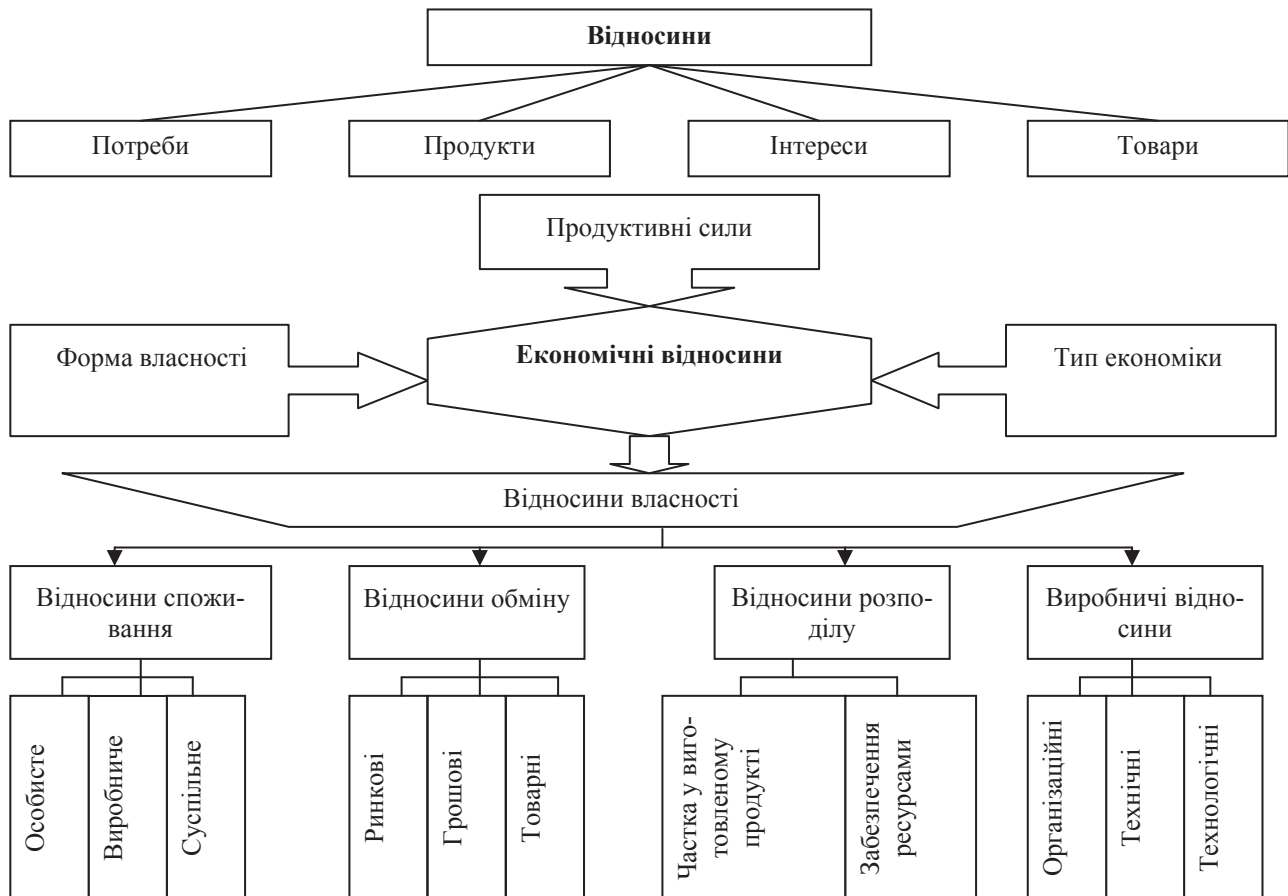

Рис. 1. Формування виробничих відносин на мікрорівні

Як видно з рисунка, виробничі відносини мають свій прояв у будь-якому суспільстві лише на мікроекономічному рівні й лише в процесі виробничої діяльності людей як складова економічних відносин. Причому виробничі відносини реалізуються і в формуванні продуктивних сил, й у їхньому функціонуванні. Ці продуктивні сили, зі свого боку, є речовими носіями виробничих відносин. Тому характер і форма функціонування продуктивних сил відбивають рівень розвитку та характер виробничих відносин.

Економічні відносини на макроекономічному рівні виступають у формі організаційно-економічних, техніко-економічних і кредитно-фінансових відносин. Такий підхід певною мірою враховує думку О.В. Крисального про розподіл відносин на три групи – організаційно-управлінські, виробничо-технологічні, фінансово-економічні², які охоплюють усі стадії формування та функціонування спільного виробництва, від прийняття рішення про співробітництво підприємств і їхню участь у спільній діяль-

¹ Черевко Г. В. Теоретичні аспекти економічних взаємовідносин як основи кооперації в аграрному секторі / Г. Черевко, Ф. Горбонос // Економіка АПК. – 2008. – № 8. – С. 63-71.

² Крисальный А.В. Экономические взаимоотношения кооперирующихся хозяйств / А.В. Крисальный. – К.: Урожай, 1996. – 366 с.

ності до завершення розподілу одержаних результатів.

В економічній літературі питання економічних відносин у системі «виробництво-переробка» сільськогосподарської продукції висвітлюється в багатьох працях учених-економістів. На основі вивчення джерел економічної літератури й аналізу діючих взаємовідносин між суб'єктами інтеграції у м'ясо-молочному продуктовому підкомпле-

ксі України нами розроблено схему системи виробничо-економічних відносин (рис. 2).

Саме економічні відносини, як показали аналіз і практика, залишаються найвразливішим місцем економіки продуктових підкомплексів. Це зумовлено постійним впливом різних чинників, які можуть створювати сприятливі або несприятливі умови розвитку взаємовідносин.

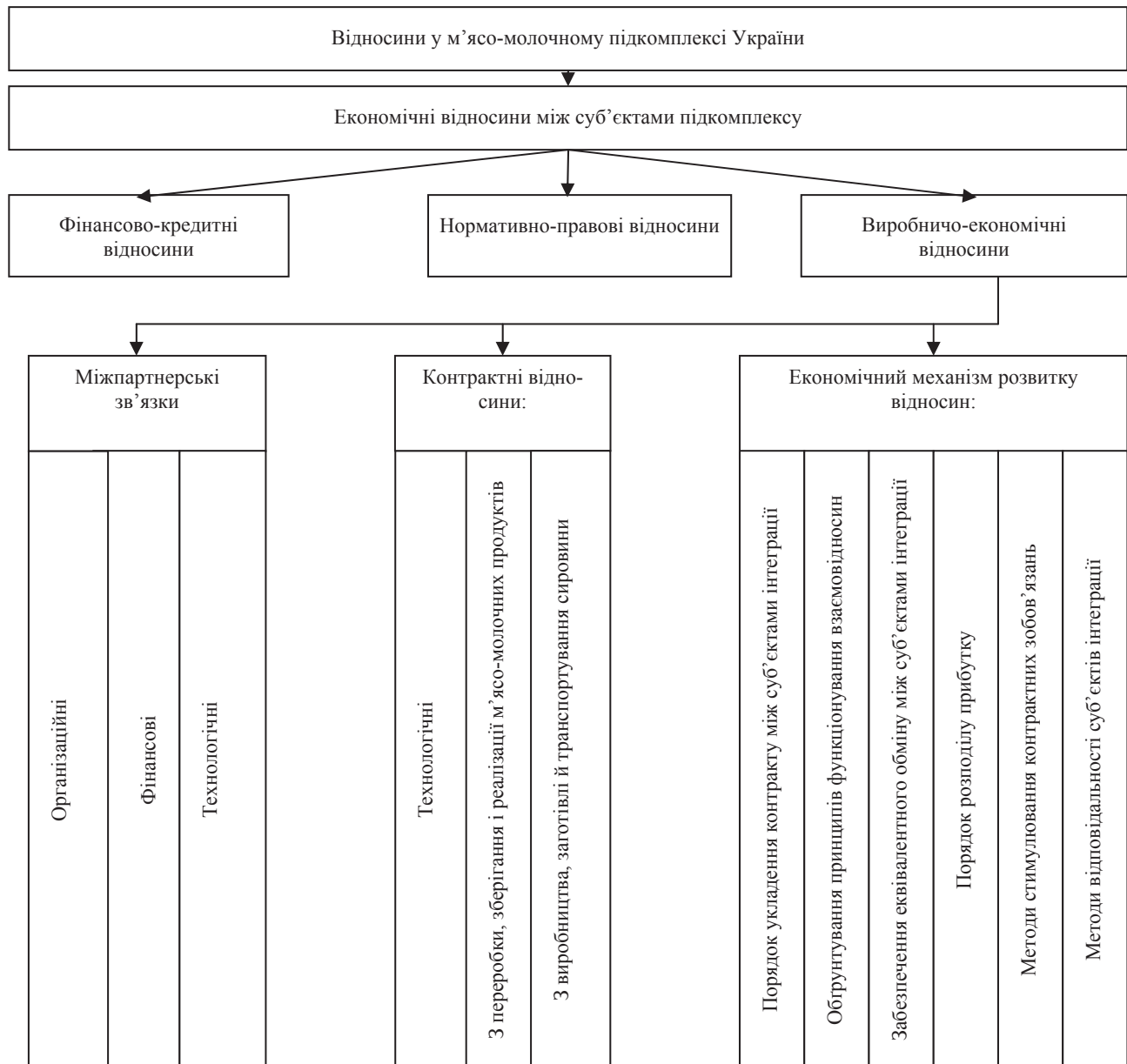

Рис. 2. Схема виробничо-економічних відносин між суб'єктами інтеграції у м'ясо-молочному підкомплексі

Джерело: Розроблено автором на основі опрацьованої літератури.

Зниження платіжного попиту населення й згортання традиційних ринків збуту продукції, значне скорочення поголів'я великої рогатої худоби погіршили взаємовідносини

між суб'єктами інтеграції. Лібералізація цін і відміна продовольчих субсидій призвела до зростання споживчих цін на продукти харчування й падіння платіжного попиту.

Різке зниження платоспроможності населення спричинило посилення орієнтації на самозабезпечення. Наприклад, значно зросло виробництво молока та інших продуктів у особистих господарствах населення.

Безперервність процесу виробництва і реалізації молока й м'яса великої рогатої худоби змушує виробників постійно підтримувати зв'язки з монополізованими підпри-

ємствами першої, третьої сфер АПК та агро-сервісу. В результаті протиріччя між партнерами агропромислового виробництва не вирішуються, скотарство від «ножиць цін» зазнає найбільше збитків, а процес подальшого реформування галузі ускладнюється.

Для підтвердження цього наведемо розрахунки, проведені нами на матеріалах господарств Подільського регіону (табл.).

**Порівняння кількості продукції скотарства, яку необхідно продати
для придбання промислових продуктів за цінами 1990 та 2010 рр.
(тонн за одиницю технічних засобів)**

Вид промислової продукції	Велика рогата худоба			Молоко		
	1990 р. при закупівельній ціні 360 крб. за 1 т	2010 р. при реалізаційній ціні 14500 грн за 1 т	Збільшення 2010 р. до 1990 р., разів	1990 р. при закупівельній ціні 430 крб. за 1 т	2010 р. при реалізаційній ціні 3000 грн за 1 т	Збільшення 2010 р. до 1990 р., разів
Трактори: Т-150К	5,1	31,0	6,1	36	150	4,2
ЮМЗ-6АКЛ	2,2	12,4	5,6	15	60	4,0
МТЗ-80-82	2,4	17,2	7,2	17	84	4,9
Автомобілі: ГАЗ-4509	1,7	13,8	8,1	12	77	6,4
КамАЗ-5320	6,0	41,3	6,8	42	200	4,8
Паливо: бензин А-76, А-80	0,065	0,68	10,5	0,5	3,3	6,6
Дизпаливо	0,048	0,66	13,8	0,3	3,2	10,7
Мінеральні добрива: аміачна селітра	0,023	0,22	9,6	0,16	1,06	6,6
Амофосна	0,076	0,38	5,0	0,53	1,83	3,4
Калімагnezія	0,029	0,17	5,9	0,2	0,83	4,1

Крім вищеназваних чинників, які зумовлюються несприятливими умовами для розвитку взаємовідносин між суб'єктами продуктивних підкомплексів, простежуються й інші негативні явища, зокрема затримки з розрахунками за реалізовану селянами продукцію. У товаровиробників часто-густо сировина не відповідає вимогам діючого стандарту, відсутні фільтрувальні, мийні та дезінфікуючі засоби, реактиви і прилади для визначення якісних показників молока. Все це вказує на незбалансованість інтересів виробників та підприємств переробної промисловості, невідрегульованість взаємовідносин між ними, відсутність належної економічної роботи з усунення наявних проблем.

Реалізація економічних інтересів суб'єктів інтеграції є економічною передумо-

вою розвитку взаємовідносин¹. Узгодженість і реалізація інтересів усіх партнерів, які ведуть свою діяльність на основі поділу праці й еквівалентного обміну споживчих вартостей, формують суть економічного механізму вдосконалення та подальшого розвитку взаємовідносин між партнерами певного продуктового підкомплексу. «Економічний механізм розвитку міжгалузевих зв'язків, як пише В.І. Фролов², – це сукупність взаємозв'язаних організаційно-економічних методів впливу на узгодження інтересів підприємств, що забезпечують взаємні дії й організаційну спрямованість у просуванні продукції від виробника до споживача, пропорційність, ритмічність та оп-

¹ Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. [2-ге вид., доп. і перероб.] / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2004. – С. 564.

² Фролов В. И. Экономический механизм межхозяйственных связей в АПК / В. И. Фролов. – М. : Агропромиздат, 1989. – 144 с.

тимальний режим роботи всіх ланок єдиного технологічного процесу інтегрованого виробництва».

Вивчаючи вітчизняний і зарубіжний досвід можна зробити висновок, що кооперування й інтегрування сільгоспвиробників із підприємствами переробної промисловості та агросервісу є вирішальною передумовою надійної стабілізації й ефективного розвитку галузей сільського господарства.

Досвід країни за останній період показав, що тут переважала організаційна інтеграція, причому недооцінювались її економічні методи. «Економічна інтеграція, як підкреслює академік НААН П.І. Гайдуцький, як форма управління взагалі ігнорувалася. Організаційні форми інтеграції не єдиний засіб підвищення ефективності функціонування агропромислових формувань. Ефективність того чи іншого формування проявляється не тільки й не стільки в дії його організаційних чинників, як і в розкритті можливих економічних чинників інтегрованого АПВ»¹.

Головний недолік діючого економічного механізму взаємовідносин у тому, що в привілейованому становищі опинилися головні підприємства інтегрованих структур. Вони, як показали дослідження, мають можливість завищувати нормативний рівень рентабельності переробки сировини, що дає змогу одержувати прибуток понад цей рівень. У результаті весь одержаний прибуток залишається в головних підприємствах. А за поганої роботи переробного підприємства постачальники сировини ніколи не матимуть очікуваного інтересу від інтеграції. Все це змушує удосконалювати економічний механізм взаємовідносин між учасниками агропромислової інтеграції.

Прибуток між членами кооперативу в країнах Західної Європи розподіляють, як правило, пропорційно обсягу поставленого ними молока на переробку. Такий механізм розподілу прибутку, одержаного у процесі інтегрованого виробництва, досить простий та ефективний, оскільки ставить економічний інтерес у пряму залежність від обсягу

виробленої й реалізованої сировини переробним підприємствам.

Але механізм розподілу прибутку між членами інтегрованого виробництва для запровадження в Україні потребує істотних змін та адаптації до сучасних умов розвитку ринкових відносин. Зумовлено це різними формами власності підприємств молочної й м'ясної промисловості.

Приватизація власності молочної та м'ясної промисловості, як показує практика, здійснювалася шляхом акціонування, а тому акціонери постійно стикаються з проблемою одержання дивідендів. Крім того, за умови незадовільної роботи молоко- та м'ясопереробного підприємства (відсталість технології, прорахунки менеджменту, маркетингу) воно буде збитковим, або малорентабельним, унаслідок чого постачальники сировини завжди зазнаватимуть вагомих економічних втрат.

Для розв'язання проблеми розподілу прибутку між членами інтеграційного об'єднання В.Г. Андрійчук пропонує «розподіляти між учасниками не прибуток, а грошову виручку від реалізації кінцевої продукції відповідно до заздалегідь обґрунтованого співвідношення пайової участі кожного з партнерів інтегрованого АПВ у створенні цієї продукції. В основу розрахунку при визначенні такої часткової участі доцільно покласти принцип рівновіддачі продажу (грошова виручка з розрахунку на гривню витрат на товарну продукцію». Його суть – обґрунтування нормативних витрат: на виробництві сировини в аграрних підприємствах, на виготовлення молоко-, та м'ясопродуктів у молочній і м'ясній промисловості та реалізації кінцевої продукції у роздрібній торгівлі².

Питома вага у роздрібній ціні на молокопродукти серед областей Подільського регіону, як показав аналіз, коливається в межах 32-42% для виробників молока, 40-56 – для переробних підприємств та 11-15% – мережі роздрібної торгівлі. При одержанні

¹ Гайдуцький П.І. Госпрозрахунковий механізм міжгалузевих зв'язків в АПК. / П.І. Гайдуцький – К.: Урожай, 1996. – 180 с.

² Підприємництво в аграрній сфері економіки / [М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко, Л.В. Романова та ін. за ред. П.Т. Саблука, М.Й. Маліка]. – К.: ІАЕ, 1997. – 420 с.

такої грошової виручки від кінцевої продукції виробники сировини відшкодовують свої витрати лише на 30-36%, тоді як решта належить наступним ланкам інтегрованого виробництва.

Поділяємо думку економістів, які пропонують «... у молокопереробному виробництві, в технологічному ланцюзі якого роздрібна торгівля є необхідною ланкою, розподіл виторгу здійснювати таким чином: 57,5% сільськогосподарським товаровиробникам, 28,5% (разом із резервною частиною) – переробним заводам і 14,0% – роздрібній торгівлі»¹.

При даних взаємовідносинах кожний учасник інтегрованого виробництва одержує таку частку виручки від реалізації кінцевої продукції, яка дорівнює скоригованій на виплату дивідендів частці нормативних витрат на всіх стадіях технологічного циклу. Це дає змогу кожному партнеру інтеграції одержати однакову суму грошової виручки на гривню витрат, тобто досягається рівнорентабельність продажу на всіх стадіях агропромислового виробництва.

Отже, такий механізм розподілу результатів сумісної діяльності інтегрованого виробництва забезпечує реальне поєднання економічних інтересів його учасників, усуває суперечності між ними, відображає роль кожної технологічної ланки у створенні кінцевого продукту. Тепер партнери об'єднують і спрямовують свої зусилля на досягнення головної мети – виробництво необхідної кількості високоякісної сировини та виготовлення конкурентоспроможної кінцевої продукції, віднайти такі ринки збуту, які б забезпечили її реалізацію за максимально можливою і доступною для споживача ціною.

Аналіз м'ясо-молочного продуктового підкомплексу Подільського регіону та вивчення літературних джерел стали основою для розробки системи чинників впливу на формування механізму економічних взаємо-

відносин між суб'єктами агропромислового виробництва, що дасть змогу своєчасно усувати наявні протиріччя й створювати сприятливі умови для вдосконалення та подальшого розвитку взаємовідносин у рамках м'ясо-молочного продуктового підкомплексу (рис. 3).

В умовах ринкової економіки, на наш погляд, в основу економічного механізму взаємовідносин між партнерами має бути покладений контракт. У ньому вказують обсяги, якість і терміни поставки, переробки сировини, умови зберігання, порядок постачання й видачі готової продукції, права, обов'язки та відповідальність сторін. Як правило, вони відображають прагнення учасників інтеграції регулювати умови виробництва й збуту сировини, забезпечувати ритмічність і виготовлення високоякісних м'ясо-молочних продуктів у переробній промисловості. А головним чинником розвитку економічного механізму взаємовідносин між суб'єктами м'ясо-молочного підкомплексу району, області є обґрунтування гуртових заготівельних цін на м'ясо великої рогатої худоби та молоко і реалізаційних цін на м'ясо-молочні продукти.

Таким чином, у вдосконаленні економічного механізму взаємовідносин між партнерами інтеграції визначальним чинником є ринок, тому нехтування його вимогами неминуче призведе до сумних наслідків для підприємств. Отже, всебічне врахування запитів споживача щодо асортименту, кількості та якості продукції є однією з головних умов успіху агропромислових формувань. Висока ефективність інтеграції учасників таких формувань пояснюється не тільки кваліфікованим розв'язанням проблем використання у виробництві досягнень науки, новітньої технології, не лише високим рівнем координації управління цією складною системою, а й постійним вивченням ринку і швидким адаптуванням до попиту споживача.

¹ Підприємництво в аграрній сфері економіки / М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, Л. В. Романова та ін. [За ред. П.Т. Саблука, М.Й. Маліка]. – К. : ІАЕ, 1997. – 420 с.

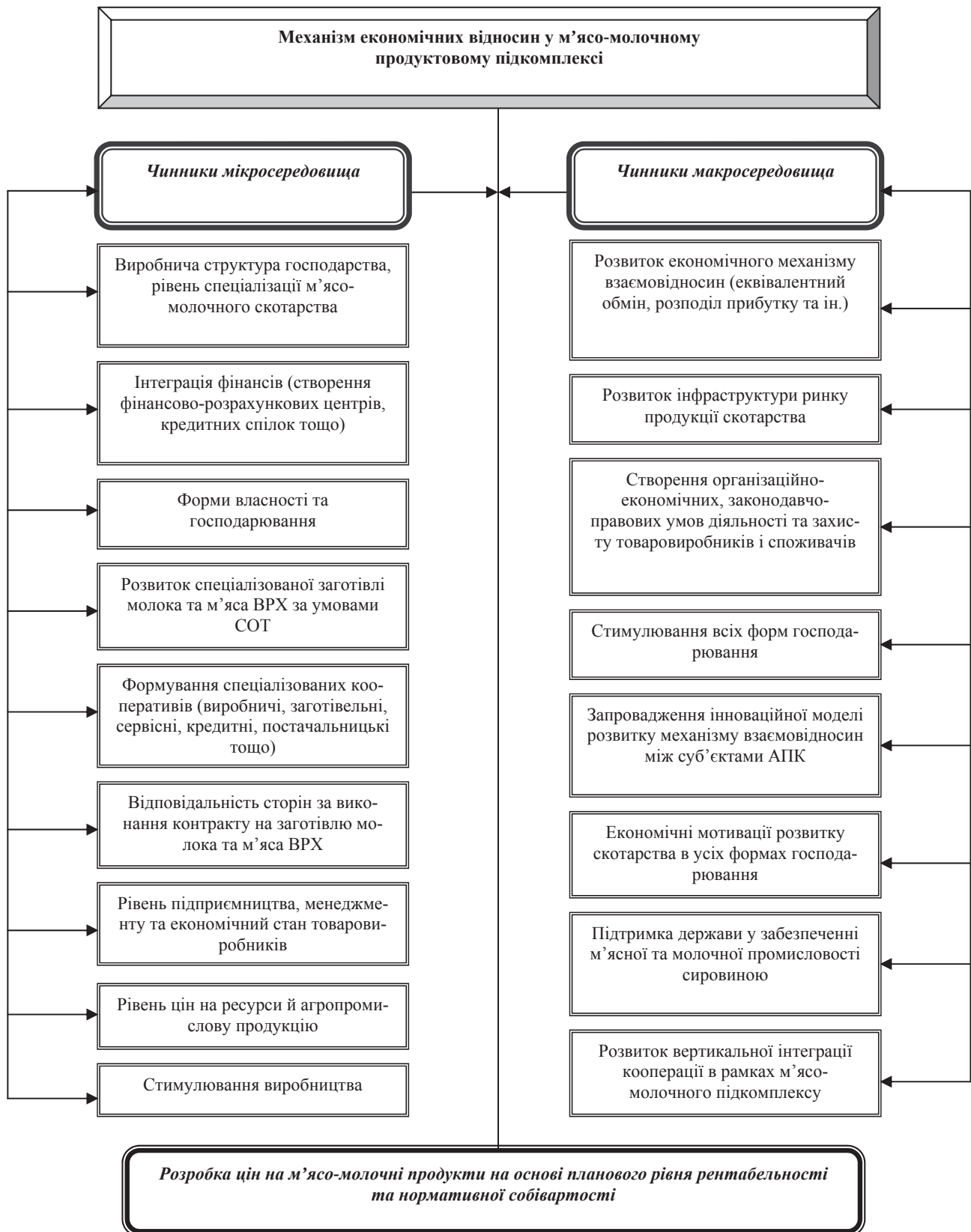

Рис. 3. Схема впливу чинників на розвиток механізму економічних взаємовідносин у м'ясо-молочному продуктовому підкомплексі

Сформовано автором на основі опрацьованої літератури.

Економічний механізм має відповідати таким основним вимогам: створювати суб'єктам інтеграції умови заінтересованос-

ті у розширеному відтворенні на принципах самоокупності, еквівалентного обміну, що сприятиме підвищенню ефективності спіль-

ного виробництва; сприяти формуванню і забезпеченню структури та обсягу виробництва, вирішенню проблем споживача, збалансованому і ритмічному функціонуванню

ринку м'ясо-молочної продукції; регулювати своєчасно виробничо-економічні відносини у напрямі підвищення ефективності кінцевих результатів.

Розглянуто теоретичні аспекти економічних відносин і чинники удосконалення механізму відносин у м'ясо-молочному підкомплексі.

Рассмотрены теоретические аспекты экономических отношений и факторы усовершенствования механизма отношений в мясо-молочном подкомплексе.

An article considers the theoretical aspects of economic relations and factors to improve mechanism relationships in the meat and dairy subcomplex of economy.

*

М.Б. БАРАБАШ, кандидат географічних наук
Н.П. ГРЕБЕНЮК, О.Г. ТАТАРЧУК, молодші наукові співробітники
Т.В. КОРЖ, провідний інженер
Український науково-дослідний гідрометеорологічний інститут

Вплив зміни клімату на сільськогосподарське виробництво

Прояви глобальних змін клімату на території України є не лише науковим питанням, але й важливим завданням ведення національного господарства, розробки стратегії України у зв'язку з будь-якими проявами цих змін. Світова спільнота (ООН 2007 р.) закликає практиків і політиків розглядати клімат як природний ресурс, яким неможливо управляти, й тому неможливо не враховувати¹. В умовах подальшого підвищення температури повітря збільшення чи зменшення кількості опадів може мати непередбачені наслідки. Важливим стало питання запобігання негативним наслідкам змін клімату, їх попередження і пом'якшення. Економічні аспекти цих змін передбачають розробку заходів управління з метою переорієнтації сільськогосподарської діяльності в економічному напрямі зі зменшенням негативного впливу кліматологічних умов.

Всебічне вивчення тенденції зміни режиму опадів за розглянуті п'ятиріччя ХХІ ст. у період найбільшого глобального потепління клімату раніше не проводилося.

Мета статті – вивчити режим опадів для оцінки кліматичних ресурсів України з позиції розширення можливостей їх раціонального використання у різних галузях господарської діяльності.

На прикладі станції Київ наведено характеристики температури повітря та кількості опадів за 1981-2010 роки, як періоду, що відповідає сучасному глобальному потеплінню. Аналіз зміни температури повітря й кількості опадів для різних сезонів року за окремі п'ятиріччя відносно стандартної кліматологічної норми показав, що найбільш чутливими до змін клімату на початку вказаного періоду були зимовий і весняний сезони, які першими зреагували на глобальне потепління й мали найбільші позитивні аномалії температури, а після 1986-1990 років – літо, а з початку ХХІ ст. на потепління зреагував осінній сезон (рис.1).

Для режиму опадів характерним є їхнє зменшення у зимовий сезон, починаючи з 1981 року, у весняний сезон такий режим опадів від п'ятиріччя до п'ятиріччя не має

¹ Solomon, S., Qin, D., Manning, M., Chen, Z., Margulis, M., Averyt, K.B., Tignor, M. and Miller, H.L. (ed) 2007. Summary for Policymakers. In: Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA.; Гребенюк Н.П. Нове про зміни глобального та регіонального клімату в Україні на початку ХХІ ст. / Н.П. Гребенюк, Т.В. Корж, О.О. Яценко // Водне господарство України. – 2002. – № 5-6. – С.34-38.

ного виробництва; сприяти формуванню і забезпеченню структури та обсягу виробництва, вирішенню проблем споживача, збалансованому і ритмічному функціонуванню

ринку м'ясо-молочної продукції; регулювати своєчасно виробничо-економічні відносини у напрямі підвищення ефективності кінцевих результатів.

Розглянуто теоретичні аспекти економічних відносин і чинники удосконалення механізму відносин у м'ясо-молочному підкомплексі.

Рассмотрены теоретические аспекты экономических отношений и факторы усовершенствования механизма отношений в мясо-молочном подкомплексе.

An article considers the theoretical aspects of economic relations and factors to improve mechanism relationships in the meat and dairy subcomplex of economy.

*

М.Б. БАРАБАШ, кандидат географічних наук
Н.П. ГРЕБЕНЮК, О.Г. ТАТАРЧУК, молодші наукові співробітники
Т.В. КОРЖ, провідний інженер
Український науково-дослідний гідрометеорологічний інститут

Вплив зміни клімату на сільськогосподарське виробництво

Прояви глобальних змін клімату на території України є не лише науковим питанням, але й важливим завданням ведення національного господарства, розробки стратегії України у зв'язку з будь-якими проявами цих змін. Світова спільнота (ООН 2007 р.) закликає практиків і політиків розглядати клімат як природний ресурс, яким неможливо управляти, й тому неможливо не враховувати¹. В умовах подальшого підвищення температури повітря збільшення чи зменшення кількості опадів може мати непередбачені наслідки. Важливим стало питання запобігання негативним наслідкам змін клімату, їх попередження і пом'якшення. Економічні аспекти цих змін передбачають розробку заходів управління з метою переорієнтації сільськогосподарської діяльності в економічному напрямі зі зменшенням негативного впливу кліматологічних умов.

Всебічне вивчення тенденції зміни режиму опадів за розглянуті п'ятиріччя ХХІ ст. у період найбільшого глобального потепління клімату раніше не проводилося.

Мета статті – вивчити режим опадів для оцінки кліматичних ресурсів України з позиції розширення можливостей їх раціонального використання у різних галузях господарської діяльності.

На прикладі станції Київ наведено характеристики температури повітря та кількості опадів за 1981-2010 роки, як періоду, що відповідає сучасному глобальному потеплінню. Аналіз зміни температури повітря й кількості опадів для різних сезонів року за окремі п'ятиріччя відносно стандартної кліматологічної норми показав, що найбільш чутливими до змін клімату на початку вказаного періоду були зимовий і весняний сезони, які першими зреагували на глобальне потепління й мали найбільші позитивні аномалії температури, а після 1986-1990 років – літо, а з початку ХХІ ст. на потепління зреагував осінній сезон (рис.1).

Для режиму опадів характерним є їхнє зменшення у зимовий сезон, починаючи з 1981 року, у весняний сезон такий режим опадів від п'ятиріччя до п'ятиріччя не має

¹ Solomon, S., Qin, D., Manning, M., Chen, Z., Margulis, M., Averyt, K.B., Tignor, M. and Miller, H.L. (ed) 2007. Summary for Policymakers. In: Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA.; Гребенюк Н.П. Нове про зміни глобального та регіонального клімату в Україні на початку ХХІ ст. / Н.П. Гребенюк, Т.В. Корж, О.О. Яценко // Водне господарство України. – 2002. – № 5-6. – С.34-38.

такої направленої закономірності. Кількість опадів улітку має тенденцію до зменшення після 1991-1995 років. У режимі опадів осіннього сезону відмічається дві хвилі. Починаючи з 1981 до 1995 року спостерігалася зменшення опадів (1991-1995 рр.) на 15 мм. Після 1996 до 2010 року відбулося їх збільшення. Найбільша позитивна аномалія кількості опадів восени відмічалася у 1996-2000 роках і становила 48 мм відносно норми.

Зміни режиму температури на станції Київ показали, що у перші два п'ятиріччя XXI ст. у всі сезони року спостерігалися позитивні аномалії. Найбільші аномалії температури повітря були у літній сезон (2,4°C), також зросли аномалії весняного (1,4°C) та осін-

нього (1,4°C) сезонів, які не спостерігалися раніше. Режим опадів зберігає тенденцію до зменшення у зимовий сезон (на 39 мм) та їх збільшення восени (на 30 мм).

Останніми роками у всі сезони на погодні умови значної частини Європи, включаючи територію України, здебільшого впливають теплі повітряні маси субтропічного походження. У вказаних районах переважають антициклональні поля, які приводять до частого формування додатних аномалій температури повітря й дефіциту опадів, що є особливою рисою зим останніх років. Кількість опадів найбільш чутлива до змін циркуляції атмосфери¹.

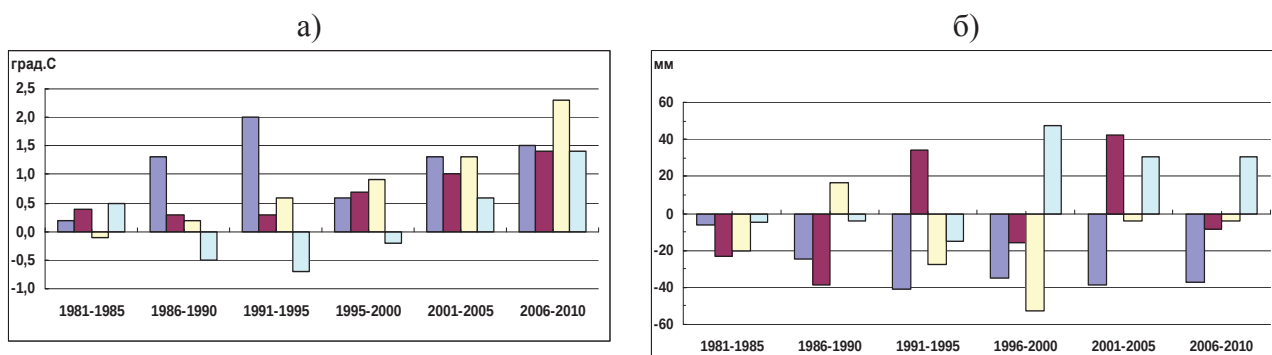

Рис. 1. Відхилення середньої за сезон температури повітря (°C) – (а) та кількості опадів (мм) – (б) від кліматологічної стандартної норми (1961-1990 рр.).

Київ. Зима, весна, літо, осінь

З метою дослідження коливань клімату та виявлення детермінованої складової нами проаналізована часова динаміка полів температури повітря (у відхиленнях від кліматологічної стандартної норми) й кількості опадів (мм) за період 1961-2010 років від п'ятиріччя до п'ятиріччя за центральними місяцями сезонів. Середні п'ятирічні дані використовувались для того, щоб виключити коливання з довжиною хвилі меншу за п'ять років, тобто короткохвильові коливання.

Серед усіх п'ятиріч виділяються п'ятиріччя XXI ст. У січні в 2001-2005 роках спостерігалися найбільші позитивні аномалії температури повітря (рис. 2). Їхнє збільшення відмічалася із заходу (1,4°C) на схід (4,6°C). Цікавим є те, що на фоні дуже значних позитивних температурних аномалій

відбулося збільшення кількості опадів на сході (10-20 мм), а на південному сході до 30 мм. Але на заході та півдні спостерігаються окремі невеликі осередки з від'ємною аномалією кількості опадів до 10 мм. Це показує, що величини температурних аномалій не впливають на просторово-часовий розподіл опадів.

У період 2006-2010 років відмічалася зменшення величини позитивних аномалій температури повітря. Підвищення температури відбулося на півночі (до 2°C) й заході, на півдні та сході країни від 0,4 до 1,0°C. Розподіл кількості опадів також змінився порівняно з попереднім п'ятиріччям. На більшій частині території опади залишилися у межах норми. На південному заході, сході й півдні трапляються окремі осередки зі зменшенням кількості опадів на 10 мм.

¹ Мартазінова В.Ф. Изменение атмосферной циркуляции в Северном полушарии в течение периода глобального потепления в XX веке / В.Ф. Мартазінова, Е.К. Иванова, Д.Ю. Чайка // Укр.геогр.журнал. – 2007. – №3. – С.10-19.

У квітні 2001-2005 років найбільші позитивні аномалії температури відмічалися на півночі ($0,9^{\circ}\text{C}$). На сході та півдні – від’ємні аномалії ($-0,8^{\circ}\text{C}$). У цей період відбулося

зменшення кількості опадів на заході, півдні, в центральних областях і північному сході країни на 10 мм, деяке збільшення (10 мм) на південному сході (рис. 3).

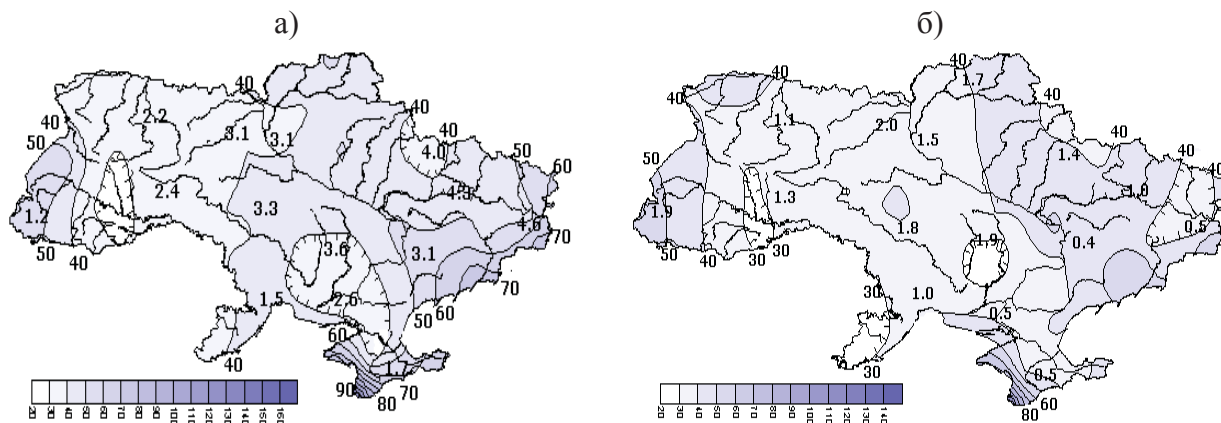

Рис. 2. Середня кількість опадів (мм) та відхилення середньої місячної температури повітря ($^{\circ}\text{C}$) від норми (1961-1990 рр.) за періоди: а – 2001-2005; б – 2006-2010 рр. Січень

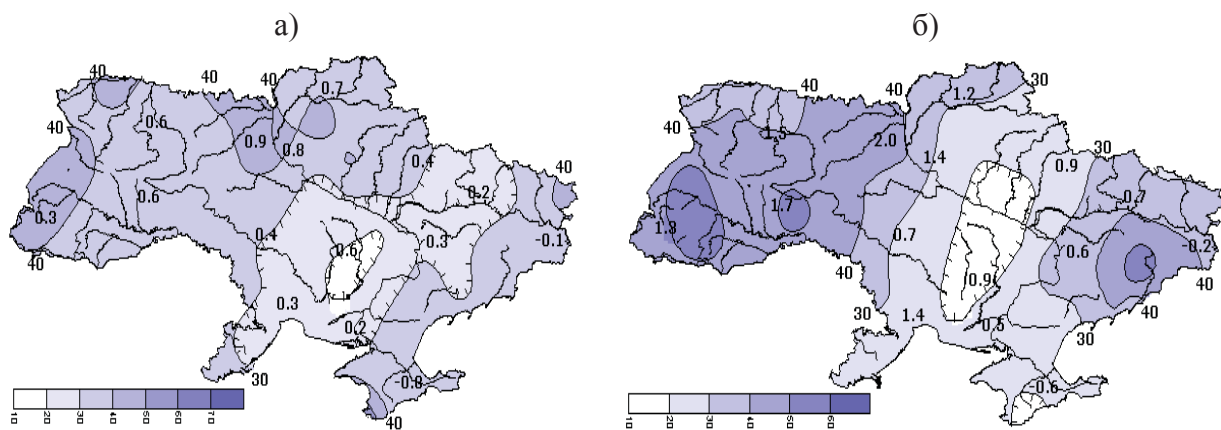

Рис. 3. Середня кількість опадів (мм) та відхилення середньої місячної температури повітря ($^{\circ}\text{C}$) від норми (1961-1990 рр.) за періоди: а – 2001-2005; б – 2006-2010 рр. Квітень

Найбільші величини позитивних температурних аномалій відмічалися у квітні в період 2006-2010 років, особливо на півночі країни – до 2°C , але при цьому на сході спостерігалася незначна від’ємна аномалія ($-0,2^{\circ}\text{C}$), а на Кримському півострові – $0,6^{\circ}\text{C}$. Режим опадів у цьому п’ятиріччі зберігає тенденцію до зменшення. Так, на північному сході та південному заході кількість опадів зменшилася на 10-15 мм, у центральних і південних районах відмічався осередок з від’ємними аномаліями до 20-30 мм.

Комплексний розгляд змін температури повітря й кількості опадів у квітні дає підстави зробити висновок, що режим зволоження у період 2006-2010 років характери-

зувався тим, що при високих аномаліях температури повітря (до $2,0^{\circ}\text{C}$) на більшій частині території України відбулося зменшення кількості опадів. На півдні, північному-сході та в центральних областях відмічалися значні від’ємні аномалії кількості опадів у квітні, що є явищем застережливим.

У липні п’ятиріччя 2001-2005 років відрізняється від попередніх п’ятиріч значним збільшенням аномалії температури повітря до 3°C і вище (рис. 4). Такі аномалії не спостерігалися раніше. На сході й півдні країни аномалія температури повітря становила $1,3-1,4^{\circ}\text{C}$, на заході – $1,8^{\circ}\text{C}$, у центральних районах – $2,0-2,9^{\circ}\text{C}$, на півночі Київської, Чернігівської, Сумської областей – до $3,1^{\circ}\text{C}$.

Кількість опадів при цьому збільшилася на південному заході та сході на 20-30 мм,

північному сході на 10-20 мм і зменшилася на півночі та північному заході на 20-30 мм.

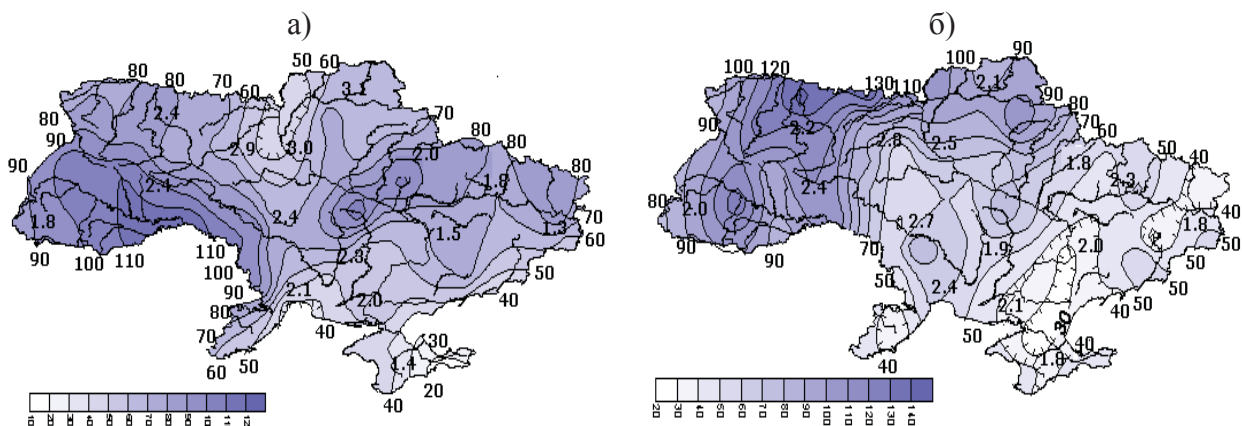

Рис. 4. Середня кількість опадів (мм) та відхилення середньої місячної температури повітря (°C) від норми (1961-1990 рр.) за періоди: а – 2001-2005; б – 2006-2010 рр. Липень

У п'ятиріччі 2006-2010 років найбільша аномалія температури повітря сягала 2,8°C. На півдні й сході вона становила 1,8°C, на заході, північному заході, північному сході – 2,0-2,4°C, у центральному Правобережжі – 2,7°C, а в північних районах – 2,8°C. Незалежно від розподілу величини аномалії температури повітря кількість опадів при цьому зменшилася на північному сході на 10-20 мм

і збільшилася на північному заході на 20-40 мм. Це можливо пояснити тим, що влітку опади скоріше за все мають внутрішньомасивний зливовий характер.

Жовтень у 2001-2005 роках характеризувався додатною аномалією температури повітря у південних районах і на сході країни до 0,6-0,8°C, на більшій частині території – 0,1-0,5°C (рис. 5).

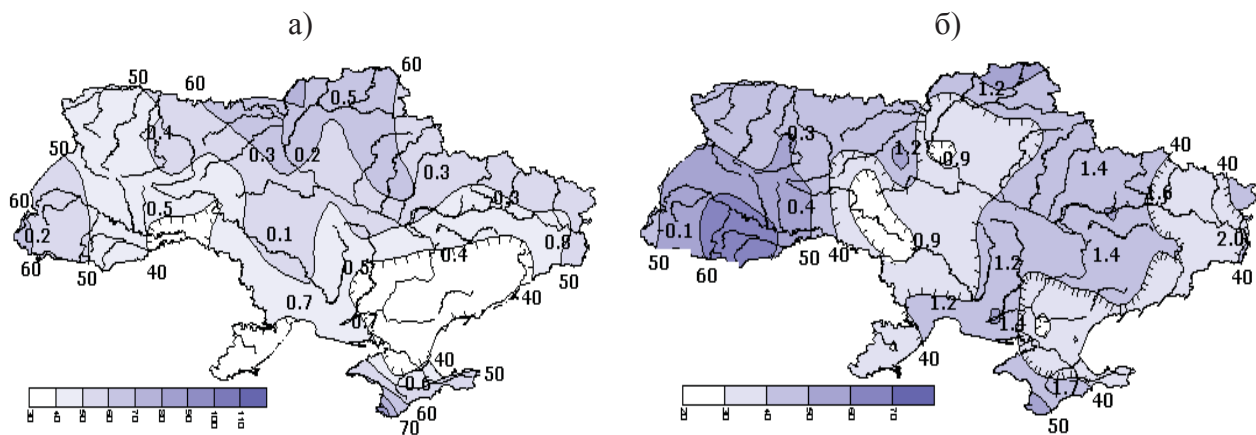

Рис. 5. Середня кількість опадів (мм) та відхилення середньої місячної температури повітря (°C) від норми (1961-1990 рр.) за періоди: а – 2001-2005; б – 2006-2010 рр. Жовтень

Кількість опадів у цьому п'ятиріччі суттєво зросла на всій території. На заході – на 15-20 мм, на півночі, сході й південному сході – на 20-25 мм, в АР Крим – на 20-30 мм.

Жовтень у п'ятиріччі 2006-2010 років був найтеплішим за розглянутий період. Додатна аномалія температури повітря на більшій частині території становила 1,2-1,6°C, на

сході – 2,0°C. У західних районах температурний режим знаходився у межах норми. Кількість опадів на всій території перевищувала норму: у західних областях на 15-25 мм, на всій іншій території – на 10-15 мм.

Аналіз режиму опадів показав, що немає ознак суттєвих порушень кліматичної рівноваги. Це означає збереження існуючих рис

режиму зволоження України, які спостерігалися у другій половині XX ст.

У період найбільш інтенсивного глобального потепління клімату в XX і XXI ст. режим опадів знаходиться у межах середнього багаторічного значення ($\pm 10\%$)¹.

Режим опадів не має детермінованого характеру, який притаманний режиму температури, а лише коливальний. Такий режим опадів ще продовжиться деякий час. Значний недобір опадів у весняний період спостерігається 1-2 рази в п'ять років. Ця закономірність може зберегтися й надалі.

Новим у даній роботі є те, що не тільки зв'язок річної глобальної та регіональної температури повітря в Україні має високий коефіцієнт кореляції, але й дані за окремі сезони також показують наявність такого зв'язку (особливо взимку), у решті сезонів він дещо менший. Досить показовим у дослідженні є розгляд динаміки температури повітря та кількості опадів від п'ятиріччя до п'ятиріччя у середні місяці сезонів.

Найчастіше позитивні аномалії температури поєднуються з від'ємними аномаліями опадів. Але на межі двох століть закономірність суттєво змінилася. Підвищення температури повітря у центральному й південно-східному регіонах досить часто супроводжувалося збільшенням кількості опадів, що є позитивним явищем для зернового господарства України. Але деякі прогнози клімату застерігають, що ситуація може змінитися. Подальше підвищення температури в умовах зменшення опадів, або збереження їх у тому ж обсязі, може призвести до їх швидкого випаровування і виникнення негативних умов.

Досвід проведення досліджень зі змін клімату в Україні та постійним стеженням за цими змінами дає можливість представити одержані результати як такі, що мають прогностичний характер.

Із вищенаведеного можна зробити такі висновки.

1. Порівняльна характеристика середньої місячної кількості опадів за окремі п'ятиріччя дала можливість виявити певну їхню неоднорідність розподілу як по території, так і від п'ятиріччя до п'ятиріччя. Виділено два останні п'ятиріччя (2001-2005, 2006-2010 рр.), коли на фоні значних додатних аномалій температури повітря відзначалося зменшення кількості опадів у квітні та їх збільшення у жовтні.

2. Кліматична ситуація, яка склалася у 2001-2010, роках може бути аналогом клімату майбутнього. Стійка тенденція до потепління може зберегтися, але не виключена можливість похолодання в окремі сезони й роки. Кількість опадів не зростатиме у зимовий період, але збережеться тенденція до їх збільшення восени.

3. Наведений порівняльний аналіз минулих і сучасних умов режиму температури повітря та опадів може бути використаний у сільськогосподарському виробництві з метою перерозподілу тепло- і засуховитривалих видів рослин, а надалі – в переході до вирощування інших культур у певних районах країни для досягнення значного економічного ефекту. Подальші дослідження в даному напрямі дадуть змогу точніше обчислити величину можливої економії матеріальних ресурсів через запобігання наслідкам кліматичних змін, визначити найефективніші адаптаційні заходи.

Досліджено просторово-часову динаміку режиму зволоження на території України в умовах глобального потепління. Виявлено тенденцію зміни ресурсів тепла та вологи у перше десятиріччя XXI ст.

Исследована пространственно-временная динамика режима увлажнения на территории Украины в условиях глобального потепления. Выявлена тенденция изменения тепла и влаги в первом десятилетии XXI в.

An article studies the spatio-temporal dynamics of the mode of moistening on the territory of Ukraine under conditions of global warming. It was found out that the tendency of change of resources of heat and moisture in the first decade of XXI c.

*

¹ Барабаш М.Б. Особливості режиму опадів на території України в умовах сучасного клімату. Фізична географія та геоморфологія / М.Б. Барабаш, О.Г. Татарчук, Н.П. Гребенюк, Т.В. Корж. – К.: ВГЛ "Обрії", 2010. – Вип.3 (60). – 254 с.

Сырьевые проблемы виноделия

Высокое экономическое и социальное значение виноградарства в обеспечении населения витаминизированной продукцией, а промышленности – сырьем, определяет необходимость дальнейшего развития ценной многолетней культуры – винограда, как важнейшей составляющей агропромышленного комплекса. Виноград обладает большим спросом и обеспечивает значительные поступления в бюджеты всех уровней.

Наибольшие площади виноградников были в Украине в 1960 году и составляли 397 тыс. га. С тех пор виноградники сокращались ежегодно и к 2010 году их осталось всего 67,6 тыс. га, то есть за последние 50 лет площади виноградников сократились более чем в пять раз, и в настоящее время скорость вывода их из эксплуатации превышает скорость посадок на новых площадях. Так, с 1990 по 2010 год ежегодно выкорчевывали и списывали по 5-10 тыс. га, а новые посадки появлялись только на 2-4 тыс. га.

Мощности винодельческих предприятий дают возможность перерабатывать более 800 тыс. т винограда в год. Весь годовой объем сбора винограда на виноделие, потребление в свежем и сушеном виде в два раза меньше. Винодельческие предприятия ежегодно испытывают дефицит сырья.

В 2008 году американская компания Trade Data&Analysis опубликовала аналитический обзор тенденций виноградарства в мире за 25 лет – с 1981 по 2006 год. За эти годы площади виноградников сократились с 9,8 до 7,85 млн га, но это обстоятельство не повлияло на годовой сбор винограда, который за счет повышения урожайности увеличился с 69 до 72 млн т.

За последние 10 лет площади виноградников уменьшились в Азербайджане на 80%, Словакии – на 40, Венгрии – на 36,

Грузии – на 17, Украине – на 13%. Эту тенденцию уравнили новые посадки виноградников в Китае – на 125%, Новой Зеландии – на 151, Бразилии – на 59, Австралии – на 52, Чили – на 32, Индии – на 38, Южной Африке – на 20%.

В странах Европейского Союза принята программа реструктуризации виноградарства и виноделия, основной целью которой является повышение продуктивности виноградников путем изменения сортов и технологий их выращивания. Предполагается, что в ближайшие годы потребление виноградного вина увеличится в Великобритании на 26-30%, в Италии и Испании – на 1,5-2,0, во Франции – на 1%.

Япония считает необходимым увеличить потребление своим населением натурального виноградного вина до 30-33%. Китай, где в культуре народа отсутствовали традиции потребления вина, снизил таможенные пошлины на импортируемые вина с 65 до 14% и фактически открыл свой огромный рынок для винопроизводителей всего мира.

Потребление вина в Украине значительно ниже, чем в Европе. Так, во Франции, Италии, Испании годовое потребление вина определяется в 50-60 л на человека, в Украине – 7 л. Максимальный объем потребления вина в Украине за последнее столетие был в 1981 году, тогда он составил около 17 л на человека в год.

Цель статьи – определить основные направления развития виноградарства в Украине.

Был проведен анализ тенденций и выявлены проблемы, сдерживающие развитие виноградарства в Украине; выяснены возможности и условия повышения урожайности винограда в стране; определены направления развития виноградарства в различных регионах Украины.

Площади, занимаемые виноградниками, не в полной мере характеризуют объем получаемого урожая, который зависит от вида саженцев, агроклиматических условий, удобрений, культуры земледелия, других факторов. Следует отметить, что невысокая продуктивность насаждений в Украине по мировым меркам обусловлена:

сильной изреженностью виноградников (15-20%);

неэффективным сортовым составом насаждений и отсутствием сортового виноградного конвейера, что приводит к пиковым ситуациям при уборке и переработке винограда;

недостаточным вниманием, которое уделяется клоновой и фитосанитарной селекции;

низким уровнем орошения и ухода за виноградниками;

несовершенным и недостаточным набором сельскохозяйственных машин и орудий для виноградарства и переработки винограда;

несовершенством экономических и юридических форм защиты частной собственности на землю.

Кроме того виноградарство Украины ведется в зоне рискованного земледелия, каждый четвертый гектар насаждений требует укрытия на зиму¹.

Изучение мирового опыта возделывания винограда в условиях рыночных отношений показывает, что только высокое качество сырья и конечной продукции является гарантом выживания отрасли. Дальнейшее существование ее в рыночных условиях будет в полной мере зависеть от обоснованности применяемых решений по развитию и воспроизводству виноградарства. Собранный урожай винограда идет на производство вина, потребление в свежем и сушеном виде. Во всем мире существует такая статистика, учитывающая объемы использования винограда по направлениям. К сожалению, мировая практика не нашла применения в Украине.

Реконструкция старых виноградников и закладка новых должны идти в направлении

обновления сортимента для производства вин высшего качества, с увеличением удельного веса виноградников на подвоях с более продолжительным сроком жизни, который в странах развитого виноградарства – Франции, Италии, Испании, Австрии – достигает 70-80 лет в отличие от нормативного срока эксплуатации виноградников в Украине, равного 20 лет. Если учесть, что при сложившихся затратах окупаемость виноградников происходит на 8-10 год плодоношения, приоритет новым сортам и клонам должен отдаваться повсеместно.

Практика мирового виноградарства предполагает более чем тремя тысячами сортов винограда с разнообразными свойствами, из которых можно выбрать и использовать сорта разных качеств, вкуса, назначения – столовые, винные, универсальные. Из этого богатства сортов в Украине культивируется около двух сотен.

Для снабжения сельскохозяйственных предприятий саженцами, обеспечивающими полновесный урожай и долговечность насаждений, необходимо создание таких сортов винограда, которые давали бы в 2-3 раза более высокий урожай по сравнению с существующими.

Только недооценкой новых высокоурожайных видов винограда руководителями предприятий можно объяснить малую распространенность таких перспективных сортов, как Богатырский, Особый, Выдвиженец, Кокур, Восторг, Степняк, Молдова, Виорика, Кардинал, Италия, Виктория, Аркадия, Подарок Запорожью, Черная магия, Церковные колокола, Ромулус, Краса Севера, Спутник Плевен, Евростандарт, Талисман и др.

Специалисты-виноградари рекомендуют высаживать морозоустойчивые сорта, такие как Бианка, Белокумский, Цветочный, Мускат Одесский, Сухолиманский, Новочеркасский, которые дают хороший урожай при любой погоде². Выращиванием винограда в Украине занимается 494 аграрных предприятия, в том числе 199 предприятий в Одесской области, 161 – Крыму, 48 – Закарпатской области, 33 – Херсонской, 28 – Никола-

¹ Ляной А.Д. Промышленное виноградарство / А.Д. Ляной. – К.: Урожай, 1989. – 164 с.

² Силецкий В.П. Отношение государства – это издевательство над питомниками / В.П. Силецкий // Виноград. – 2011. – № 1-2 (36-37). – С. 18-19.

евской, 12 – Запорожской, 6 – Винницкой, 3 – Черкасской, 2 – Донецкой и по 1 – Ивано-Франковской и Черновицкой областях¹. Наибольший удельный вес по площади виноградников занимают Одесская область – 39,8%; Крым – 39,1; Николаевская область – 7,5; Херсонская – 6,6; Закарпатская – 4,9%.

В предприятиях, где площади виноградников более 350 га, рентабельность близка к 20% и такие предприятия, даже при невысоких урожаях, прибыльны. К сожалению, до настоящего времени не стали прибыльными предприятия, выращивающие виноград в Закарпатье.

Особенно большой урон виноградарству нанесла антиалкогольная кампания в 1985-1987 годах. За эти годы было уничтожено 35,7% виноградников, утеряны уникальные сорта винограда. Только в Одесской области в эти годы было вырублено свыше 10 тыс. га плодоносящих виноградников, сокращение которых лишает крестьян рабочих мест, привычного труда, обеспеченности. Известно, что трудоемкость обработки 1 га виноградников примерно в 10-15 раз выше, чем трудоемкость обработки 1 га земли, занятого пшеницей.

Приведенный пример свидетельствует в пользу развития виноградарства и обеспечения крестьян рабочими местами по уходу за виноградниками.

В настоящее время реализуется «Программа развития виноградарства и виноделия Украины на период до 2025 года», утвержденная совместным приказом Минагрополитики и Украинской академии аграрных наук 21 июля 2008 года № 444/74, предусматривающая увеличение площадей виноградников всего до 167,6 тыс. га, а валовой сбор винограда до 967 тыс. т (табл.). К сожалению, намечаемое увеличение площадей виноградников крайне недостаточно. Чтобы достичь уровня хотя бы 1960 года, надо высаживать виноград на площади не 4-6 тыс. га, как это предусмотрено Программой, а по 30-35 тыс. га ежегодно – в течение ближайших 10 лет.

Для повышения урожайности виноградников строительство систем орошения должно быть увеличено в десятки раз, тем более, что затраты на орошение окупят себя значительно быстрее, чем закладка новых виноградников, и сохранятся плодородные земли для других культур.

Объемы развития виноградарства в 2010-2025 гг.*

Показатель	Прогнозируемый объем производства винограда, по годам			
	2010	2015	2020	2025
Валовой сбор, тыс. т	338,7	494,8	694,3	967,8
в т.ч. сортов: технических	281,1	397,1	536,9	748,5
столовых	57,6	97,7	157,5	219,3
Урожайность сортов, ц/га: технических	55,0	61,0	67,7	75,0
столовых	60	67,4	75,7	85,0
Плодоносная площадь насаждений, тыс. га	60,7	79,6	100,1	125,6
в т.ч. сортов: технических	51,1	65,1	79,3	99,8
столовых	9,6	14,5	20,8	25,8
Общая площадь насаждений, тыс. га	90,2	119,6	140,5	167,6

* «Программа развития виноградарства и виноделия Украины до 2025 года», утвержденная 21.07.2008 г. №444/74 Минагрополитики Украины и УААН.

Национальной программой развития агропромышленного производства и социального возрождения села Украины на 1999-

2010 годы было предусмотрено в 1999 -2000 годах стабилизировать производство винограда. К сожалению, ни в 2000-м, ни в 2010

¹ Азидзба А.М. Виноградарство и виноделие Украины: прошлое, настоящее, перспективы / А.М. Азидзба, З.И. Иванченко // Виноград и вино России. – 2000. – № 5. – С. 45-47.

году производство винограда не стабилизировано, запланированные объемы его производства не достигнуты.

Следует отметить, что объем производства виноградного вина за период действия программы увеличился с 8,6 до 29 млн дал. Процедура получения почти из такого же количества винограда примерно в 3 раза большего количества вина остается загадкой для потребителей, но не для производителей, у которых до настоящего времени отсутствует государственный контроль качества их продукции. Кроме того, импортируя недостающие виноматериалы из Молдавии, Греции, Франции и других стран мы финансируем виноградарей этих стран в ущерб собственным.

Промышленное виноградарство в Украине охватывает обширную территорию с различными почвенно-климатическими условиями, что обуславливает разнообразие ассортимента винопродукции, производимой в стране.

Основное направление виноградарства юго-западной части Украины (Одесская область) – выращивание технических сортов винограда для производства столовых, крепких, десертных и игристых вин. Особенно высокого качества получают столовые вина из винограда, выращиваемого на легких почвах Шабского песчаного массива в районе города Белгород-Днестровска. Одну из лучших микрозон для производства столовых и десертных вин представляет Белградский район этой области.

Наиболее ценной, хотя и небольшой по территории, виноградарской зоной является Южный берег Крыма, где на шиферных почвах, на открытых к морю склонах Крымских гор возделывают сорта винограда Мускат белый, Мускат розовый, Пино серый, Мюскадель, дающие уникальные по качеству, одни из лучших в мире десертные и крепкие вина. Лучшие из них – Мускат белый Красного камня, Пино-гри Ай-Даниль, Мускат белый Южнобережный, Мускат розовый Южнобережный и др.

В западном предгорном и предгорно-приморском районах Южного берега Крыма

(Балаклава, Севастополь) наиболее высококачественные столовые и игристые вина получают из сортов Рислинг рейнский, Пино черный, Шардоне и др.¹

В Херсонской области основные массивы виноградников расположены на Нижнеднепровском песчаном массиве (Цюрупинский, Голопристанский районы), а также по правому берегу Днепра. В приднепровской части Бериславского района из сорта Рислинг рейнский вырабатывают одно из лучших белых столовых вин Украины. В этом районе производят вина высоких вкусовых достоинств из сортов винограда Алиготе, Совиньон зеленый, Ркацители, Каберне Совиньон.

В Закарпатской области виноградные насаждения размещаются на юго-западных склонах Восточных Карпат и прилегающей к ним части Среднедунайской низменности. Это один из старейших виноградарско-винодельческих районов страны.

Основное направление виноградарства в этой зоне – выращивание технических сортов (Рислинг рейнский, Рислинг итальянский, Траминер розовый, Гарс Левелго, Фурминт, Фетяска) для производства легких столовых игристых и десертных вин, бренди.

К числу относительно новых районов виноградарства следует отнести Николаевскую область. Здесь виноградарство получило широкое развитие в 60-70 годы. Насаждения размещаются по узкой полосе вдоль берегов Днепро-Бугского лимана и Черного моря. По специализации главным направлением является производство столовых вин из сортов Ркацители, Алиготе, Рислинг рейнский, Фетяска, Совиньон зеленый.

Учитывая пользу для здоровья людей натурального виноградного вина, мировую тенденцию увеличения объемов его потребления, усиление конкурентной борьбы, обусловленное вступлением Украины во Всемирную торговую организацию, необходимо, в возможно короткое время на основе дейст-

¹ Матчина И.Г. Обоснование прогноза развития виноградарства и виноделия Украины до 2015 года / И.Г. Матчина // Виноградарство и виноделие. – Вып. 44. – Одесса: Optimum, 2007. – 190 с.

вующей «Программы развития виноградарства и виноделия Украины на период до 2025 года» разработать региональные программы развития виноградарства в Крыму, Запорожской, Херсонской, Николаевской, Одесской и Закарпатской областях на 2012-2025 годы, обеспеченные финансированием, которые содержали бы:

создание нового поколения высокопродуктивных и морозостойких сортов винограда высокого качества и эффективных методов их ускоренного размножения;

установление единого срока эксплуатации плодоносящих виноградников;

организацию собственником ежегодного списания старых виноградников с участием представителя Минагрополитики и продовольствия Украины и обязательным обновлением площадей насаждений;

расширение продажи винограда в свежем виде, для чего необходимо обеспечение виноградарей в сезон уборки достаточным количеством большегрузных рефрижераторных автомобилей для перевозки винограда на большие расстояния;

закладку новых виноградников на собственной земле винопроизводителей, либо земле, полученной в долгосрочную аренду;

освобождение виноградарских предприятий от земельного налога с площадей, занятых питомниками и молодыми виноградниками, с момента высадки насаждений до вступления их в период плодоношения;

повсеместное введение системы страхования урожая винограда с компенсацией за счет бюджетных средств затрат сельхозтоваропроизводителей по договорам страхования в размере процентной ставки кредитования;

выделение бюджетных средств на развитие виноградарства осуществлять Минагрополитики и продовольствия Украины только при наличии обоснования эффективного использования и безусловного возврата этих средств, излагаемого в бизнес-плане. Бюджетные средства выделять на 10 лет, с отсрочкой платежа в течение первых пяти лет и погашением кредита в последующие пять лет – по 20% в год от полученной суммы;

лицензирование всего цикла винопроизводства для исключения фальсификаций вина, предусматривающее выдачу лицензий только тем винопроизводителям, которые имеют собственные виноградники, собственные предприятия первичного и вторичного виноделия, специалистов соответствующего профиля;

создание единого Государственного центра сертификации производителей винограда и винодельческой продукции;

формирование единых информационных баз данных по виноградам, виноградникам, винам, их производству, требованиям к ним по странам мира;

введение обязательной статистической отчетности для виноградарских хозяйств, предприятий первичного виноделия с предоставлением информации об объемах выращенного и проданного в свежем виде винограда, а также проданного на переработку в вино винограда, объемах полученного виноматериала (сусла) по видам, объемам использованного спирта, объемам собственного винопроизводства и винопродажи.

Запропоновано заходи щодо розширення площ виноградників, підвищення їх продуктивності, механізації праці виноградарів, зниження дефіциту сировини для виноробних підприємств.

Предложены меры по расширению площадей виноградников, повышению их продуктивности, механизации труда виноградарей, снижению дефицита сырья для винодельческих предприятий.

An article suggests guidelines for expansion of areas of vineyards, increase of their productivity, mechanization of labour of viticulturists, decline of deficit of raw materials for vine-making enterprises.

*

*Т.М. РАТОШНЮК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
В.І. РАТОШНЮК, кандидат сільськогосподарських наук,
старший науковий співробітник, завідувач відділу
Інститут сільського господарства Полісся НААН*

Економічна ефективність вирощування люпину вузьколистого на кормові цілі

На сучасному етапі розвитку агропромислового виробництва створення додаткової одиниці рослинницької продукції потребує значних витрат матеріальних та енергетичних ресурсів. Однак енергетичні ресурси в нашій країні обмежені, а виробництво енергії поступово дорожчає. Тому одержання максимальної кількості рослинницької продукції при мінімальних витратах енергії є пріоритетним і необхідним завданням сучасної аграрної науки¹.

Зростання продуктивності тварин залежить не тільки від збільшення валового виробництва кормів, але й від їхньої якості. Тому виробництво повноцінних кормів і зниження втрат поживних речовин при їх заготівлі є потужним фактором зміцнення кормової бази. Особливого значення набуває якість раціону годівлі. Під нею, разом із достатньою енергетичною цінністю, розуміють оптимальну кількість, співвідношення та якість усіх життєво важливих елементів живлення – протеїну, вуглеводів, жирів, вітамінів, макро- і мікроелементів.

У Канаді, США й більшості країн Західної Європи дефіцит білка покривається за рахунок високоврожайних посівів люцерни, сої, інших зернобобових культур. Виробництво такого білка обходиться дешевше, ніж створення його промисловим шляхом² (хімічним і мікробіологічним) та з продуктів тваринництва. Звичайно, збільшення вмісту білка в злакових рослинах можна досягти, забезпечуючи рослини азотними добривами,

однак, враховуючи нинішній фінансово-економічний стан переважної більшості підприємств, цей шлях є економічно не вигідним. Тому доцільнішим є широке вирощування придатних для місцевих умов високоврожайних зернобобових культур – гороху, кормових бобів, люпину, вики й ін.

В оптимальних умовах вирощування у бобових формується білок без дороговартісних витрат мінеральних азотних добрив. Насіння зернобобових має відносний надлишок вмісту перетравного протеїну з розрахунку на одну кормову одиницю. Зважаючи на те, що по ячменю і вівсу дефіцит перетравного протеїну становить близько 51%, то по вказаних зернобобових його надлишок буде 32-104%. Тому зернобобові не тільки самі є прекрасними поживними кормовими рослинами, але й підвищують цінність усіх інших кормів³.

Розмаїття створених сільськогосподарських формувань зумовлює пошуки підходів до забезпечення тваринництва відповідними кормами, переглядаються сівозміни із короткою ротацією. Зменшення кількості внесення органічних та мінеральних добрив зумовлює пошуки шляхів їх заміни для збереження родючості ґрунтів. Одним із таких шляхів є запровадження сумісних посівів із використанням різноманітних бобових культур⁴.

Виробництво продукції рослинництва в умовах дефіциту ресурсного потенціалу вимагає перегляду підходів щодо розподілу виробничих витрат при розробці технологій

¹ Алексашова В.С. Пути повышения сбора протеина в кормовых растениях / В.С. Алексашова. – М., 1975. – 138 с.; Алексеев Е.К. Однолетние кормовые люпины / Е.К. Алексеев. – М.: Колос, 1968. – 264 с.

² Белковые концентраты растительного происхождения / С. Соломко, Н. Яцківська, В. Соловійова, М. Плісс, О. Прокопенко // Харч. і перероб. пром-ть. – 1995. – №5. – С. 28-30.

³ Антоний А.К. Зернобобовые культуры на корм и семена / А.К. Антоний, А.П. Пылов. – Л.: Колос, 1980. – С. 19-23; С. 50-51; Бабиц А.О. Вирощування зернобобових на корм / А.О. Бабиц. – К.: Урожай, 1972. – 172 с.

⁴ Бузмаков В.В. Кормовой люпин в Нечерноземной зоне / В.В. Бузмаков. – М.: Россельхозиздат, 1977. – 94 с.

виращування польових культур. Сучасні технології виращування сільськогосподарських культур і люпину вузьколистого, зокрема, повинні розроблятися на принципах заощадження грошових, матеріальних та енергетичних ресурсів. Крім цього, вони мають бути конкурентоспроможними на ринку технологій.

У зв'язку з цим науковцями Інституту сільського господарства Полісся НААН розпочата робота із вивчення використання люпину вузьколистого при сумісному виращуванні зі злаковими культурами на зелений корм і зернофураж та приготування концентрованих кормів із метою забезпечення галузі тваринництва високобілковими кормами з кращими поживними якостями, що значно поліпшить поживну цінність раціонів. Дослідниками запропонований склад бобово-злакових сумішок для використання на зелений корм, який дещо відрізняється від запропонованого раніше вченими різних країн світу. До складу однорічних кормових сумішок входить овес, яре тритикале, люпин вузьколистий, пелюшка й вика яра в різних варіаційних комбінаціях.

Мета статті – науково обґрунтувати економічну ефективність виращування люпину вузьколистого на кормові цілі в чистих і сумісних посівах в умовах Полісся України.

У задачу досліджень входило: розрахувати економічну ефективність виращування люпину вузьколистого на зелену масу та зернофураж у чистих і сумісних посівах.

Дослідження проводилися в 2008-2010 роках на дослідному полі Інституту сільського господарства Полісся НААН на дерново-середньо-підзолистому супіщаному ґрунті з вмістом в орному шарі (0-22 см) гумусу – 1,05-1,1%, загального азоту – 0,055-0,06%, рухомого фосфору – 6-8, обмінного калію – 7-9 мг на 100 г ґрунту, рН – 5,7-6, з використанням методичних підходів, які викладені в „Методике полевого опыта” (Доспехов Б.А., 1985), „Методике государственного сортоиспытания сельскохозяйственных культур” (Ушаков Е.И., 1964) і відповідають вимогам ТУ та ДСТУ.

Застосовано такі методи досліджень: 1) польовий; 2) лабораторні: а) морфологічні;

б) фізичні; 3) математичні методи: дисперсійний, регресійний; 4) порівняльно-розрахунковий.

Змішані посіви бобових з іншими культурами на фураж, сіно, силос, сінаж, вітамінне трав'яне борошно і приготування повнораціонних брикетів відзначаються високою ефективністю. Вони не тільки уможливають розв'язати проблему збагачення кормів перетравним протеїном, але й створити умови для росту загальної продуктивності кормових посівів.

Рівень економічної ефективності висіву насіння люпину вузьколистого, як і інших сільськогосподарських культур, залежить від багатьох чинників, зокрема, норми висіву, строків та ґрунтово-кліматичних умов.

Порівнюючи середні дані результатів досліджень продуктивності бобово-злакових сумішок при виращуванні на зелену масу, можна стверджувати, що найбільший урожай зеленої маси 471,7 ц/га з найвищою рентабельністю виробництва 153% одержали на варіанті при посіві люпину вузьколистого з вівсом і пелюшкою, відповідно цей варіант дав найбільший дохід у грошовому еквіваленті – 4856,8 грн/га (табл. 1).

Дещо нижчу рентабельність 132% з виходом зеленої маси 451 ц/га та рентабельність 110% з виходом зеленої маси 382,5 ц/га було одержано на варіантах, де висівали люпин вузьколистий у сумішках із вівсом, пелюшкою, викою ярою й у сумішці з вівсом, ярим тритикале, пелюшкою і викою ярою відповідно.

Найнижчий урожай зеленої маси 288,9 ц/га при рентабельності виробництва 71% було одержано при посіві люпину вузьколистого з ярим тритикале. Найменшу рентабельність виробництва – 63% забезпечив варіант з одновидовим посівом люпину вузьколистого.

Сумішка люпину з вівсом, пелюшкою та викою ярою мала найбільший вихід кормопротеїнових одиниць з 1 га – 3964,0 корм. од., що на 30,8 корм. од. більше від варіанта з сумішками люпину з вівсом і пелюшкою, та на 1486,9 корм. од. більше від варіанта з одновидовим посівом люпину.

**1. Продуктивність бобово-злакових сумішок та економічна ефективність
при вирощуванні на зелену масу, в середньому за 2008-2010 роки**

№ п/п	Культура	Варіанти посіву, кг/га	Урожайність зеленої маси, ц/га	Збір перетравного протеїну, ц/га	Вихід продукції в корм. од., ц/га	Вихід кормопротеїнових одиниць з 1 га	Витрати, грн	Вартість продукції, грн	Дохід, грн	Рентабельність, %
1	Люпин вузьколистий	320	348,1	8,1	48,7	2477,1	3615,1	5917,7	2302,6	63
2	Овес	100	368,3	8,1	61,5	3116,2	3212,7	6261,1	3048,4	94
	Люпин вузьколистий	160								
3	Тритикале яре	115	288,9	8,0	54,1	2743,4	2855,8	4911,3	2055,5	71
	Люпин вузьколистий	160								
4	Тритикале яре	115	370,8	10,7	69,6	3532,9	3260,2	6303,6	3043,4	93
	Люпин вузьколистий	80								
	Пелюшка	77								
5	Овес	100	471,7	12,8	77,4	3933,2	3162,1	8018,9	4856,8	153
	Люпин вузьколистий	80								
	Пелюшка	77								
6	Овес	100	451,0	11,4	78,1	3964,0	3292,3	7667	4374,7	132
	Люпин вузьколистий	80								
	Пелюшка	77								
	Вика яра	35								
7	Овес	50	382,5	10,4	71,6	3630,4	3083,1	6502,5	3419,4	110
	Тритикале яре	54								
	Люпин вузьколистий	54								
	Пелюшка	52								
	Вика яра	23								

Порівнюючи середні дані результатів досліджень продуктивності бобово-злакових сумішок при вирощуванні на зернофураж найвищу рентабельність виробництва – 92%

при чистому доході 3031,1 грн/га показав варіант сумішки люпину вузьколистого з вівсом, пелюшкою та викою ярою (табл. 2).

**2. Продуктивність бобово-злакових сумішок та економічна ефективність
при вирощуванні на зернофураж, в середньому за 2008-2010 роки**

№ п/п	Культура	Варіанти посіву, кг/га	Урожайність зернової маси, ц/га	Збір перетравного протеїну, ц/га	Вихід продукції в корм. од., ц/га	Вихід кормопротеїнових одиниць з 1 га	Витрати, грн	Вартість продукції, грн	Дохід, грн	Рентабельність, %
1	Люпин вузьколистий	320	24,3	6,9	31,7	1621,2	3615,1	4860	1244,9	35
2	Овес	100	32,8	6,5	37,2	1894,0	3212,7	5920,4	2707,7	84
	Люпин вузьколистий	160								
3	Тритикале яре	115	31,1	6,2	36,6	1859,7	3310,8	5566,9	2256,1	68
	Люпин вузьколистий	160								
4	Тритикале яре	115	30,6	5,3	36,7	1859,7	3260,2	5220,4	1960,2	60
	Люпин вузьколистий	80								
	Пелюшка	77								
5	Овес	100	34,2	5,9	38,3	1943,9	3162,1	5865,3	2703,2	86
	Люпин вузьколистий	80								
	Пелюшка	77								

6	Овес	100	36,7	6,5	41,0	2082,4	3292,3	6323,4	3031,1	92
	Люпин вузьколистий	80								
	Пелюшка	77								
	Вика яра	35								
7	Овес	50	33,6	5,5	38,2	1938,4	3083,1	5675	2591,9	84
	Тритикале яре	54								
	Люпин вузьколистий	54								
	Пелюшка	52								
	Вика яра	23								

На цьому ж варіанті спостерігається найбільший вихід продукції в кормових одиницях – 41,0 корм. од. ц/га та найбільші витрати і вартість продукції при вирощуванні цих культур. Найнижча рентабельність 35% відмічена в одновидовому посіві люпину вузьколистого.

Отже, рівень економічної ефективності висіву насіння люпину вузьколистого, як й інших сільськогосподарських культур, залежить від багатьох чинників: норми висіву, строків і ґрунтово-кліматичних умов.

У дослідженнях по вивченню особливостей формування продуктивності зернобобових культур як одного з факторів інтенсифікації вирощування люпину вузьколистого кормового на кормові цілі в сумісних посівах з ярими зерновими та зернобобовими культурами, за результатами досліджень встановлено, що на Поліссі України при вирощуванні бобово-злакових сумішок на зелену масу можна одержати корм із кращими зоотехнічними показниками якості та рекомендувати підприємствам із розвиненим тваринництвом поступово переходити до їх вирощування, що поліпшить не тільки поживну цінність раціонів, але й підвищить родючість ґрунтів. Найоптимальніші показники продуктивності в досліді при вирощуванні бобово-злакових сумішок на зелений корм одержали завдяки сумісному посіву трикомпонентних сумішок, до складу яких входив: овес (100 кг), пелюшка (77 кг), люпин (80 кг), а також чотирикомпонентної сумішки, яка складалася з вівса (100 кг), пелюшки (77 кг), вики ярої (35 кг) та люпину вузьколистого (80 кг); на зернофураж – при вирощуванні чотирикомпонентної сумішки, у складі вівса (100 кг), пелюшки (77 кг), вики ярої (35 кг) та люпину вузьколистого (80 кг).

Висвітлено питання економічної ефективності вирощування люпину вузьколистого на кормові цілі в чистих та сумісних посівах на Поліссі України.

Освещены вопросы экономической эффективности выращивания люпина узколистого на кормовые цели в чистых и совместных посевах на Полесье Украины.

The article in covers of economic efficiency of growing lupines narrow for feed purposes in clean and compatible crops in Polissya Ukraine.

*

**О.В. БІГДАН, начальник Відділу наукових кадрів,
аспірантури та правового забезпечення
Національна академія аграрних наук України**

Теоретичні аспекти екологізації сільськогосподарського виробництва

Сучасний цивілізований світ усвідомив необхідність екологізації усіх сфер виробничих процесів та суспільного життя. Протягом останніх років охорона довкілля стала пріоритетним напрямом політики багатьох розвинутих держав. Основні її зусилля

тягом останніх років охорона довкілля стала пріоритетним напрямом політики багатьох розвинутих держав. Основні її зусилля

6	Овес	100	36,7	6,5	41,0	2082,4	3292,3	6323,4	3031,1	92
	Люпин вузьколистий	80								
	Пелюшка	77								
	Вика яра	35								
7	Овес	50	33,6	5,5	38,2	1938,4	3083,1	5675	2591,9	84
	Тритикале яре	54								
	Люпин вузьколистий	54								
	Пелюшка	52								
	Вика яра	23								

На цьому ж варіанті спостерігається найбільший вихід продукції в кормових одиницях – 41,0 корм. од. ц/га та найбільші витрати і вартість продукції при вирощуванні цих культур. Найнижча рентабельність 35% відмічена в одновидовому посіві люпину вузьколистого.

Отже, рівень економічної ефективності висіву насіння люпину вузьколистого, як й інших сільськогосподарських культур, залежить від багатьох чинників: норми висіву, строків і ґрунтово-кліматичних умов.

У дослідженнях по вивченню особливостей формування продуктивності зернобобових культур як одного з факторів інтенсифікації вирощування люпину вузьколистого кормового на кормові цілі в сумісних посівах з ярими зерновими та зернобобовими культурами, за результатами досліджень встановлено, що на Поліссі України при вирощуванні бобово-злакових сумішок на зелену масу можна одержати корм із кращими зоотехнічними показниками якості та рекомендувати підприємствам із розвиненим тваринництвом поступово переходити до їх вирощування, що поліпшить не тільки поживну цінність раціонів, але й підвищить родючість ґрунтів. Найоптимальніші показники продуктивності в досліді при вирощуванні бобово-злакових сумішок на зелений корм одержали завдяки сумісному посіву трикомпонентних сумішок, до складу яких входив: овес (100 кг), пелюшка (77 кг), люпин (80 кг), а також чотирикомпонентної сумішки, яка складалася з вівса (100 кг), пелюшки (77 кг), вики ярої (35 кг) та люпину вузьколистого (80 кг); на зернофураж – при вирощуванні чотирикомпонентної сумішки, у складі вівса (100 кг), пелюшки (77 кг), вики ярої (35 кг) та люпину вузьколистого (80 кг).

Висвітлено питання економічної ефективності вирощування люпину вузьколистого на кормові цілі в чистих та сумісних посівах на Поліссі України.

Освещены вопросы экономической эффективности выращивания люпина узколистого на кормовые цели в чистых и совместных посевах на Полесье Украины.

The article in covers of economic efficiency of growing lupines narrow for feed purposes in clean and compatible crops in Polissya Ukraine.

*

**О.В. БІГДАН, начальник Відділу наукових кадрів,
аспірантури та правового забезпечення
Національна академія аграрних наук України**

Теоретичні аспекти екологізації сільськогосподарського виробництва

Сучасний цивілізований світ усвідомив необхідність екологізації усіх сфер виробничих процесів та суспільного життя. Про-

тягом останніх років охорона довкілля стала пріоритетним напрямом політики багатьох розвинутих держав. Основні її зусилля

спрямовуються на мінімізацію негативного впливу виробничої діяльності на навколишнє середовище, підтримання екологічної рівноваги у природних екосистемах, раціональне використання непоновлюваних природних ресурсів і широке використання альтернативних видів енергії.

Вітчизняними й зарубіжними вченими визнано, що серед усіх галузей економіки сільське господарство є найбільш залежним від природних чинників, оскільки природні умови значною мірою зумовлюють рівень його ефективності. Водночас воно є одним із найбільших джерел хімічного та бактеріологічного забруднення ґрунтових і поверхневих вод. Особливо небезпечним є застосування пестицидів та мінеральних добрив із порушенням технологічних норм їх зберігання й використання. Окремі пестициди можуть знаходитися у ґрунтах понад 10 років. У процесі інфільтрування агрохімікатів дощовими водами вони переміщуються у глибші профілі ґрунту, поверхневі водойми та підґрунтові води. У випадках, коли тваринницькі стоки потрапляють до водойм, спостерігається їхнє бактеріальне забруднення, що може спричинити спалах епідемій різних інфекційних хвороб, зумовити загибель водних організмів, призвести до погіршення здоров'я людей.

У розроблення наукових основ еколого-безпечного сільськогосподарського виробництва вагомий внесок зробили такі вітчизняні вчені, як Ю.Д. Білик, В.А. Борисова, В.А. Величко, Н.В. Зіновчук, О.А. Корчинська, М.Ф. Кропивко, О.Л. Попова, А.Я. Сохнич, О.Г. Тараріко, М.М. Федоров, О.В. Ходаківська, М.К. Шикун та ін. Однак, незважаючи на вагомий науковий доробок учених, нині залишається невирішеним питання щодо розроблення й запровадження ефективного механізму екологізації сільськогосподарського виробництва, що набуває особливої актуальності в умовах становлення ринкових відносин.

Мета статті – розкрити економічну сутність екологізації сільськогосподарського виробництва та встановити причини, що зумовили необхідність її запровадження в процеси суспільного виробництва, у тому числі й сільське господарство.

Сільське господарство України – найбільш природомістка галузь, яка використовує 41,6 млн га сільськогосподарських угідь (68,9% території України), у тому числі 32,5 млн га ріллі (53,8%), 7,9 млн га сіножатей і пасовищ (13,1%), 0,9 млн га багаторічних насаджень (1,5%)¹. Воно є одним із найбільших споживачів води, оскільки тут витрачається 36% її загального споживання по країні². У сільському господарстві України існує низка проблем екологічного характеру, до яких слід віднести втрату ґрунтами природної родючості, їхню деградацію, виснаження, поширення вітрової й водної ерозії, забруднення довкілля засобами хімізації, радіонуклідами, важкими металами, відходами тваринництва тощо. Поступово погіршується якісний стан сільськогосподарських земель. У районах зрошення через порушення технологічних умов проведення водної меліорації має місце підтоплення і засолення ґрунтів, спостерігається їхня деградація. Нині майже 15% загальної площі зрошуваних земель піддані ерозії, 1,5% – перезволожені, понад 4% – солонцюваті та засолені. Існує загроза вторинного засолення земель внаслідок мінералізації ґрунтових вод. У поліських районах, де у попередні десятиліття було проведено осушення перезволожених земель, протягом останніх років відбувається неконтрольоване зниження рівня ґрунтових вод, зменшення потужності гумусного горизонту. Зниження вмісту гумусу практично спостерігається на всіх сільськогосподарських угіддях³.

Нині екологічно небезпечним є те, що до обробітку залучені малопродуктивні угіддя, включаючи прируслові та заплавні луки і пасовища, схилі землі. Світовий історичний досвід показує, що в окремих випадках сільськогосподарське освоєння територій виявилось згубним для природних ландшафтів та призвело до низки локальних і регіональних екологічних проблем планетарного

¹ Державний земельний кадастр України (станом на 1 січня 2011 року) / Державне агентство земельних ресурсів України. – К., 2011. – С. 4.

² Закон України "Про Загальнодержавну програму розвитку водного господарства" // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2002. – № 25 – С. 172.

³ Ходаківська О.В. Екологізація сільськогосподарських земель: сучасний вимір та перспективи розвитку / О.В. Ходаківська // Економіка АПК. – 2011. – №10. – С. 24.

масштабу. Зокрема, необґрунтоване проведення меліорації земель зумовило засолення ґрунтів та втрату значної частини оброблюваних земель Межір'ччя. Надмірне розорювання природних угідь спричинило пилові бурі в Казахстані й США. Інтенсивне землеробство та пасовищне скотарство стало причиною опустелювання у деяких африканських країнах¹.

З огляду на це необхідність в екологізації аграрного виробництва є очевидною та потребує негайного пошуку радикальних шляхів її широкомасштабного запровадження.

Нині в законодавчому плані лише Закон України „Про охорону навколишнього природного середовища” містить норми щодо екологізації виробництва. Зокрема, у статті 3 зазначено, що до основних принципів охорони навколишнього природного середовища належить „екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій”².

Перші спроби законодавчого закріплення екологізації сільськогосподарського виробництва зроблено в проекті Закону України „Про сільське господарство”, в якому зазначено, що „екологізація сільського господарства – система загальнодержавних, галузевих і регіональних заходів, спрямованих на впровадження у практику сільськогосподарського виробництва якісно нових, екологічно безпечних видів техніки, технологій та організації матеріального виробництва, способів та методів функціонування аграрних і агропромислових комплексів із метою раціонального використання природних ресурсів, їх збереження, відтворення та підтримання динамічної екологічної рівноваги в навколишньому середовищі”³.

Щодо наукової літератури, то тут існують різні підходи до визначення сутності еколо-

гізації. Зокрема, Ю.П. Лебединський зазначає, що „поняття екологізації суспільного виробництва, яке введене до наукового обігу відносно недавно, має неоднозначне тлумачення”. Автор переконаний, що „його суть недостатньо чітко розкрита й обґрунтована як із філософської позиції, так і з точки зору економіки”⁴. Окремі дослідники зазначають, що „екологізація суспільного виробництва має кількісну і якісну визначеність та виражена цілісною системою натуральних і вартісних (еколого-економічних) показників”⁵.

Філософське економіко-природниче визначення екологізації дає В.В. Глазун, яка трактує її «як створення сталої соціо-еколого-виробничої системи, що перебуває у стані динамічної рівноваги і в якій головним критерієм ефективності розвитку є якість життя людини й суспільства в цілому, яка враховує матеріальний, фізичний та духовний розвиток»⁶.

Безпосередньо зі збереженням здоров'я людини й якості довкілля пов'язує визначення екологізації продовольчого комплексу Є.Т. Суханова, під якою вона вбачає „процес запровадження технічних, технологічних, управлінських, економічних та інших рішень, які зможуть забезпечити нормальне поновлення, раціональне використання усіх видів ресурсів, охорону навколишнього природного середовища, а також сприятимуть нормальній життєдіяльності й працездатності населення, оскільки харчування має найбільш важливе значення серед умов довкілля, які постійно впливають на людський організм”⁷.

Екологізація продовольчого комплексу передбачає екологізацію харчової продукції, тобто створення таких продуктів, споживання яких не матиме негативного впливу на здоров'я людини й навколишнє середовище; екологізацію виробництва харчової продукції за допомогою розроблення маловідхід-

¹ Вікіпедія : вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.

² Закон України „Про охорону навколишнього природного середовища” // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 1991. – № 41. – С. 546.

³ Проект Закону України „Про сільське господарство” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?12503>.

⁴ Лебединський Ю.П. Екологізація производства / Ю.П. Лебединський. – К.: Урожай, 1990. – 176 с.

⁵ Степанюк Н.А. Економічні аспекти екологізації виробництва у контексті формування господарського механізму оптимального природокористування / Н.А. Степанюк // Наук. вісн. нац. лісотехн. ун-ту України. – 2005. – Вип. 15.6. – С. 357-360.

⁶ Глазун В.В. Організаційно-економічний механізм екологізації птахівництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук за спец. 08.08.01 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища / В.В. Глазун. – Суми, 2002. – С. 9.

⁷ Суханова Є.Т. Економічні аспекти екологізації розвитку продовольчого комплексу регіону / Є.Т. Суханова. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. – С.62.

них технологій, використання екологічно чистої сировини, устаткування; одержання нових видів продукції з відходів¹.

Щодо визначення екологізації агропромислового виробництва, то Н.В. Гребенюк, досліджуючи сутність даного поняття, виходить із того, що вона „являє собою процес розробки, виробництва і використання засобів виробництва, знарядь праці, факторів інтенсифікації, технологій, управлінських та інших рішень, які забезпечують сталий розвиток землекористування без порушення екологічних параметрів, або з їх змінами, не виходячи за межі допустимих рівнів”².

Суспільно-економічні й філософсько-природничі аспекти відстежуються у визначенні екологізації О.В. Хомаківською, яка характеризує екологізацію сільськогосподарських земель як „цілеспрямований процес запровадження комплексу взаємоузгоджених і взаємозв’язаних економічних, технологічних, організаційних та інших заходів, а також управлінських рішень, що запобігають порушенню екологічної рівноваги в природному середовищі, спрямовані на попередження погіршення екологічного стану земель, мінімізацію негативного впливу на довкілля й забезпечують збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, гарантують екологічно безпечне середовище для життя й здоров’я людини”³.

Вітчизняні вчені агроекологи стверджують, що „усі види виробництва для пом’якшення їхньої несприятливої дії на навколишнє середовище необхідно екологізувати”, зазначаючи при цьому, що „екологізація – це поширення екологічних принципів та підходів на природничі й гуманітарні науки, на виробничі процеси та соціальні явища”⁴.

¹ Шунтова С.Г. Економічне стимулювання екологізації продовольчого комплексу / С.Г. Шунтова // Наук. вісн. нац. лісотехн. ун-ту України. – 2005. – Вип. 15.6. – С.353-357.

² Гребенюк Н.В. Сталий розвиток землекористування на засадах приватної власності у сільському господарстві : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук за спец. 08.08.01 – економіка природокористування і охорони навколишнього середовища / Н.В.Гребенюк. – К., 2004. – С.7.

³ Хомаківська О.В. Екологізація сільськогосподарських земель: сучасний вимір та перспективи розвитку / О.В.Хомаківська // Економіка АПК. – 2011. – №10. – С.23.

⁴ Писаренко В.Н. Перспективи екологической конверсии сельскохозяйственного производства / В.Н. Писаренко, П.В. Писаренко, В.В. Писаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agromage.com/stat_id.php?id=574.

Послаблення техногенного навантаження на навколишнє природне середовище з одночасним ефективним використанням природно-ресурсного й виробничого потенціалів сільськогосподарських підприємств можна забезпечити через запровадження комплексної екологізації виробничих процесів у всіх сферах економіки. Оскільки екологізація виробництва залежить від екологізації окремих його складових, серед яких визначальними є технологічні рішення, наукою і практикою доведено, що основною причиною екодеструктивного впливу на довкілля є екологічна недосконалість сучасних технологій виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. У зв’язку з цим розв’язати екологічні проблеми шляхом виконання лише природоохоронних заходів практично неможливо. Тому, як зазначає О.О. Захаркін, „стратегія екологізації виробництва повинна ґрунтуватися на застосуванні нових технологій з низькою природоємністю і маловідхідністю”⁵.

Звідси випливає, що досить актуальними нині є завдання щодо екологізації окремих технологій та технологічних рішень. Під екологізацією технологій окремі дослідники розуміють „заходи, спрямовані на запобігання негативному впливу виробничих процесів на природне середовище”, які спрямовані на „впровадження безвідхідних технологій або зведенням до мінімуму викидів”⁶.

С.В. Мочерний визначає екологізацію як “процес послідовного впровадження нової техніки і технології, нових форм організації виробництва, виконання управлінських та інших рішень, які дають змогу підвищити ефективність використання природних ресурсів з одночасним збереженням природного середовища і його поліпшенням на різних рівнях”⁷.

Поширеним у навчальній літературі є визначення екологізації «як процесу безупин-

⁵ Захаркін О.О. Еколого-економічна оцінка технологічних рішень в машинобудуванні : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук за спец. 08.08.01 – економіка природокористування і охорони навколишнього середовища / О.О. Захаркін. – Суми, 2003. – С.9.

⁶ Мусієнко М.М. Екологія. Охорона природи: Словник-довідник / М.М. Мусієнко, В.В. Серебряков, О.В. Брайон. – К. : Т-во Знання КОО, 2002. – С. 182.

⁷ Економічний енциклопедичний словник : [2 т.] / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій ; за ред. С.В. Мочерного. – Л. : Світ, 2005. – С.179.

ного й послідовного розроблення та запровадження у виробничі процеси нових технологічних і управлінських заходів, які дають змогу підвищувати ефективність використання природних ресурсів при збереженні чи поліпшенні якості довкілля¹.

Досить близьким до попередніх тлумачень за своєю сутністю є визначення, що міститься у термінологічному словнику Г.Г. Філіпчука, де зазначено, що „екологізація – процес неухильного й послідовного запровадження систем технологічних, управлінських, юридичних та інших рішень, організації виробництва, що дають можливість підвищувати ефективність використання природних ресурсів з поліпшенням або хоча б збереженням якості довкілля”. У цьому ж словнику упорядник наводить ще одну дефініцію даної категорії, де представляє її як „шляхи удосконалення розроблених і створених нових технологічних процесів, які б якомога повніше забезпечували принцип непорушення екологічної рівноваги. Основними напрямками екологізації виробництва є розроблення й наукове обґрунтування нових технологічних процесів, оптимізація використання ресурсів, а також комплексне і багаторазове їх використання та рекультивация природного середовища”².

Запобіжний характер екологізації простежується у працях російського вченого А.Е. Ігнат'єва, який під екологізацією виробництва розуміє „сукупність усіх видів господарської діяльності, що забезпечують зменшення негативного впливу виробництва й запобігання порушенню екологічної рівноваги в природному середовищі”³.

Таку ж позицію поділяють вітчизняні науковці О.І. Судакова, Д.А. Судакова, які визнають, що „екологізація виробництва – це процес послідовного переходу виробничої діяльності підприємств на позиції екологічного імперативу, тобто здійснення виробничого процесу на екологічно орієнтованій ос-

нові. При проведенні екологізації виробництва найбільш ефективними визнано превентивні заходи, які уможливають запобігати забрудненню довкілля за умови включення екологічних пріоритетів до цілей економічної діяльності підприємств”⁴.

Дослідивши різні підходи до розкриття сутності „екологізації” можна стверджувати, що екологізація сільськогосподарського виробництва, передусім, має спрямовуватися на використання таких методів і способів господарювання, які не призводять до розвитку негативних екологобезпечних явищ в агроєкосистемах або запобігають їхньому виникненню. У цьому має полягати основна місія екологізації. Якщо процеси деградації довкілля уже мають місце, тоді необхідно розробляти комплекси заходів, які включатимуть еколого спрямовані організаційні, технологічні, управлінські та адміністративні рішення щодо їх усунення, нейтралізації й забезпечуватимуть відтворення навколишнього природного середовища в цілому або окремих його складових.

Широкомасштабному запровадженню принципів екологізації у практику господарювання сприятиме посилення ролі інформаційних, духовних, інтелектуальних ресурсів і формування екологічної культури, як це відбувається у розвинутих європейських державах.

Очевидно, що в ринкових умовах, коли діють жорсткі правила конкуренції, будь-яка діяльність, у тому числі й природоохоронна, має бути економічно доцільною. Саме тому неабияку роль у впровадженні новітніх екологоспрямованих технологій та управлінських рішень відіграє економічний інтерес, його наявність або відсутність. На рівні підприємства він може проявлятися у підвищенні конкурентоспроможності продукції в результаті зростання її екологічності, інвестиційної привабливості підприємства, формуванні позитивного екологічного іміджу, що в кінцевому підсумку приводить до зростання прибутків. Однак, як підтверджує світовий досвід, екологізацію суспільного виробництва досить складно забез-

¹ Макарова Н.С. Економіка природокористування/ Н.С. Макарова, Л.Д. Гармідер, Л.В. Михальчук. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 322 с.

² Філіпчук Г.Г. Словник термінів з питань екології та безпеки життя і діяльності: навч. посіб. / Г.Г. Філіпчук. – Чернівці : Зелена Буковина, 2003. – 752 с.

³ Игнат'ев А.Е. Совершенствование методологии управления социалистическим природопользованием / А.Е. Игнат'ев. – М. : Наука, 1986. – С. 38-39.

⁴ Судакова О.І. Забезпечення екологічної безпеки виробничих підприємств [Електронний ресурс] / О.І. Судакова, Д.А. Судакова. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20110629/2_sudakova.php.

печити без належного економічного механізму стимулювання. В Україні це підсилюється наявністю низки внутрішньогосподарських фінансово-економічних та організаційних проблем, що полягають, насамперед, у незадовільному рівні технічного стану переважної більшості сільськогосподарських підприємств, їх пасивності щодо впровадження енергозберігаючих техно-

логій, високій енергомісткості виробничих процесів, дефіциті обігових коштів тощо. Зазначені обставини зумовлюють необхідність опрацювання і втілення у практику господарювання ефективного механізму стимулювання екологізації сільськогосподарського виробництва з урахуванням наукових надбань вітчизняних вчених та практиків і світового досвіду.

Розкрито економічну сутність екологізації сільськогосподарського виробництва та визначено основні причини, що зумовили необхідність її запровадження у практику сільськогосподарського виробництва.

Раскрыта экономическая сущность экологизации сельскохозяйственного производства и определены основные причины, обусловившие необходимость ее внедрения в практику сельскохозяйственного производства.

The economic essence of ecological agriculture and the main reason that led to the need for its implementation in practice of agriculture.

*

В.С. РИБКА, кандидат економічних наук
Н.О. ЛЯШЕНКО, старший науковий співробітник
ДУ „Інститут сільського господарства степової зони НААН”
Т.І. ЛОСИЦЬКА, кандидат економічних наук
**Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів
і природокористування України „Ірпінський економічний коледж”**

Економіко-енергетичні пріоритети виробництва зерна кукурудзи на поливних землях зони Степу

У сфері вітчизняного агропромислового виробництва розв’язання проблеми забезпечення надійного балансу кормового зерна нерозривно пов’язане зі стабілізацією виробництва зерна кукурудзи. Ця культура відіграє провідну роль не тільки в зростанні продуктивності тваринництва та поліпшенні його економічного стану, а й у підвищенні ефективності зернового господарства в цілому. Крім того, у виробництві зерна кукурудзи заінтересовані як галузі харчової, переробної, медичної, мікробіологічної й інших видів промисловості, так і паливно-енергетичний сектор держави, оскільки вона є високоенергетичною сировиною для промислового виробництва біоетанолу та інших паливних матеріалів.

Питання ефективності виробництва зерна, проблеми теорії та практики інтенсифі-

кації досліджували у своїх працях такі вчені, як В.Г. Андрійчук, С.С. Бакай, В.І. Бойко, М.Г. Лобас, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, В.Ф. Сайко, О.М. Шпичак та ін. Проте проблеми стабілізації виробництва зерна кукурудзи й підвищення її продуктивності та економічної ефективності в умовах конкретного регіону з урахуванням переходу на інноваційну модель розвитку АПК потребують поглибленого дослідження.

Мета статті – дослідити сучасний стан виробництва зерна кукурудзи на поливних землях зони Степу України та визначити резерви підвищення економіко-енергетичної ефективності її виробництва в сучасних умовах господарювання.

Одним із резервів розв’язання проблеми гарантованого виробництва зерна кукурудзи в Степу є вирощування її в умовах зрошен-

печити без належного економічного механізму стимулювання. В Україні це підсилюється наявністю низки внутрішньогосподарських фінансово-економічних та організаційних проблем, що полягають, насамперед, у незадовільному рівні технічного стану переважної більшості сільськогосподарських підприємств, їх пасивності щодо впровадження енергозберігаючих техно-

логій, високій енергомісткості виробничих процесів, дефіциті обігових коштів тощо. Зазначені обставини зумовлюють необхідність опрацювання і втілення у практику господарювання ефективного механізму стимулювання екологізації сільськогосподарського виробництва з урахуванням наукових надбань вітчизняних вчених та практиків і світового досвіду.

Розкрито економічну сутність екологізації сільськогосподарського виробництва та визначено основні причини, що зумовили необхідність її запровадження у практику сільськогосподарського виробництва.

Раскрыта экономическая сущность экологизации сельскохозяйственного производства и определены основные причины, обусловившие необходимость ее внедрения в практику сельскохозяйственного производства.

The economic essence of ecological agriculture and the main reason that led to the need for its implementation in practice of agriculture.

*

В.С. РИБКА, кандидат економічних наук
Н.О. ЛЯШЕНКО, старший науковий співробітник
ДУ „Інститут сільського господарства степової зони НААН”
Т.І. ЛОСИЦЬКА, кандидат економічних наук
**Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів
і природокористування України „Ірпінський економічний коледж”**

Економіко-енергетичні пріоритети виробництва зерна кукурудзи на поливних землях зони Степу

У сфері вітчизняного агропромислового виробництва розв’язання проблеми забезпечення надійного балансу кормового зерна нерозривно пов’язане зі стабілізацією виробництва зерна кукурудзи. Ця культура відіграє провідну роль не тільки в зростанні продуктивності тваринництва та поліпшенні його економічного стану, а й у підвищенні ефективності зернового господарства в цілому. Крім того, у виробництві зерна кукурудзи заінтересовані як галузі харчової, переробної, медичної, мікробіологічної й інших видів промисловості, так і паливно-енергетичний сектор держави, оскільки вона є високоенергетичною сировиною для промислового виробництва біоетанолу та інших паливних матеріалів.

Питання ефективності виробництва зерна, проблеми теорії та практики інтенсифі-

кації досліджували у своїх працях такі вчені, як В.Г. Андрійчук, С.С. Бакай, В.І. Бойко, М.Г. Лобас, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, В.Ф. Сайко, О.М. Шпичак та ін. Проте проблеми стабілізації виробництва зерна кукурудзи й підвищення її продуктивності та економічної ефективності в умовах конкретного регіону з урахуванням переходу на інноваційну модель розвитку АПК потребують поглибленого дослідження.

Мета статті – дослідити сучасний стан виробництва зерна кукурудзи на поливних землях зони Степу України та визначити резерви підвищення економіко-енергетичної ефективності її виробництва в сучасних умовах господарювання.

Одним із резервів розв’язання проблеми гарантованого виробництва зерна кукурудзи в Степу є вирощування її в умовах зрошен-

ня. Ця культура досить ефективно використовує потенціал зрошуваних земель. Як показують результати дослідів Інституту землеробства південного регіону, в середньому за 37 років досліджень урожайність зерна кукурудзи при зрошенні становила 99,4 ц/га, а без зрошення – всього 27,5 ц/га¹. І все ж, незважаючи на безперечну перевагу ефективності виробництва зерна цієї культури в умовах зрошення, вирощування її на поливних землях значно скоротилося. За даними Державного комітету статистики України в 1990 році налічувалося понад 2,4 млн га зрошуваних земель. Культури зернової групи в умовах зрошення станом на 1 січня 1990 року вирощували на площі 803,3 тис. га, або на 33,3% усієї посівної площі зрошу-

ваних земель, з них на частку кукурудзи припадало 135,2 тис. га, що становило понад 16,8% усіх посівів зернових культур на зрошенні. За даними статистики і наведеними в табл. 1, загальна зрошувана площа в 2011 році порівняно з 1990 роком скоротилася у 7,2 раза, з них вирощування зернових культур на поливних землях зменшилося в 6,4 раза і, зокрема, кукурудзи на зерно відповідно в 4,4 раза. При цьому необхідно відзначити, що безпосередньо в підприємствах степової зони було зосереджено 82,6% зрошуваних земель, у тому числі культури зернової групи займали 650,9 тис. га, з них на частку кукурудзи припадало 116,0 тис. га, або 85,8% від загальної площі її посіву в Україні.

1. Динаміка використання зрошуваних земель у природно-кліматичних підзонах і областях степової зони України (сільськогосподарські підприємства), тис. га

Зона, підзона, область	Рік											
	1990			1999			2010			2011		
	Уся посівна площа на зрошуваних землях	у т.ч. зернових та зернобобових культур	з них кукурудзи на зерно	Уся посівна площа на зрошуваних землях	у т.ч. зернових та зернобобових культур	з них кукурудзи на зерно	Уся посівна площа на зрошуваних землях	у т.ч. зернових та зернобобових культур	з них кукурудзи на зерно	Уся посівна площа на зрошуваних землях	у т.ч. зернових та зернобобових культур	з них кукурудзи на зерно
Південний Степ												
Автономна Республіка Крим	312,2	106,9	15,3	306,9	142,6	1,5	76,2	44,9	4,6	73,1	38,8	5,7
Запорізька	260,4	91,6	16,8	216,9	90,1	3,4	19,1	5,6	1,5	20,8	6	2,4
Миколаївська	184,2	59,2	5,0	163,0	76,8	1,5	9,8	3,2	0,8	9,2	3	1,2
Одеська	224,8	86,2	16,9	217,4	112,4	6,9	18,2	11,7	0,7	18,6	11,6	1,3
Херсонська	428,4	160,1	36,6	395,9	148,5	9,7	172,5	48,6	9,1	181,1	51,2	13,5
Разом по підзоні	1409,9	504,0	90,7	1300,1	570,4	23,0	296,8	114	16,7	302,8	110,6	24,1
Північний і Центральний Степ												
Дніпропетровська	241,4	80,0	18,7	195,5	85,0	6,9	14,9	7,1	3,8	15,8	7,6	3,8
Донецька	191,6	30,2	3,2	141,6	46,5	0,9	3,8	0,7	0,1	3,7	1,1	0,2
Кіровоградська	52,2	16,5	2,1	43,1	22,5	0,7	1,2	0,3	0,2	0,9	0,1	0,1
Луганська	97,6	20,2	1,4	70,5	26,7	1,3	3,6	1,7	0,2	3,7	2	0,2
Разом по підзоні	582,8	146,9	25,3	450,7	180,7	9,8	23,5	9,8	4,3	24,1	10,8	4,3
Усього по Степу	1992,7	650,9	116,0	1750,8	751,1	32,8	320,3	123,8	21	326,9	121,4	28,4
Україна	2413,5	803,3	135,2	2070,7	898,9	41,1	327,2	125,5	21,7	335,7	124,5	30,9

Крім того, із загальної площі зрошуваних угідь 1043,1 тис. га у 2007 році фактично зрошували лише 38,4%, з яких зернові на поливі вирощували на площі 167,0 тис. га, а на кукурудзу припадало лише 21,7 тис. га, або 13,0% загальної площі зернових (замість оптимально допустимих 25–30%).

Аналіз роботи сільськогосподарських підприємств Автономної Республіки Крим,

Херсонської, Запорізької та ряду інших областей степової зони за 2009 рік підтверджує доцільність розширення площі посівів кукурудзи у зерновій групі до 40–45% за рахунок скорочення посівних площ менш урожайних ярих зернових культур. Зокрема, у середньому по Степу в 2009 році було зібрано по 70,6 ц/га зерна кукурудзи. При цьому амплітуда коливань

¹ Писаренко В. Зрошення: здобутки, стан, проблеми / В. Писаренко // Пропозиція. – 2002. – № 7. – С. 44–45.

урожайності цієї культури в межах одного конкретного року по областях зони становить 68,4 ц/га. Продуктивніше поливні землі при вирощуванні кукурудзи використовували в Автономній Республіці Крим і Херсонській області. Зокрема, тут з кожного гектара було зібрано відповідно по 91,1 і 79,3 ц/га зерна кукурудзи.

Ведення зрошувального землеробства та використання поливних земель повинно базуватися, передусім, на інноваційних наукових розробках, новітніх енерго- й ресурсозберігаючих технологіях, регіональних науково обґрунтованих системах зрошувального землеробства. В цьому плані значної уваги заслуговують питання раціонального використання поливної води, ресурси якої останніми роками стали не тільки дорогі, але й обмежені. Від режимів зрошення значною мірою залежить економічна ефективність використання зрошуваних земель. Як показали дослідження і розрахунки, при вирощуванні кукурудзи на зерно найбільш ефективним в умовах Степу є варіант при поливі в критичний період розвитку цієї культури з поливною нормою 1000 м³/га. Такий режим забезпечив найвищі економічні та енергетичні показники (рівень рентабельності – 87,0%, коефіцієнт окупності енерговитрат – 2,10 од.). Тому перенесення частини поливної норми на цей період розвитку рослин є виправданим з погляду економії води.

Як показують наведені результати досліджень, вирощування кукурудзи на зрошенні при всіх режимах поливу порівняно з богарними землями, незважаючи на вищі виробничі витрати з розрахунку на 1 га, є високопродуктивним і економічно ефективним. Додаткові виробничі витрати, пов'язані з проведенням зрошення, окуповуються високим приростом урожайності та, як результат, з кожного поливного гектара одержано дешевше зерно. Так, і на варіанті при загальноприйнятих умовах зволоження в період розвитку рослин при зрошуваній нормі 1620 м³/га урожайність зерна кукурудзи на зрошенні в середньому становила 88,8 ц/га, що майже в 2,5 раза вище, ніж на суходолі.

При цьому собівартість продукції знижувалась на 36,9% порівняно з контрольним варіантом.

Розглядаючи проблему ефективного використання енергетичних і грошово-матеріальних ресурсів у системі інтенсивного виробництва зерна кукурудзи на зрошуваних землях, необхідно особливо підкреслити значення мінімізації та видозмінення прийомів основного обробітку ґрунту й догляду за рослинами.

Дослідження, які були проведені на полях Дослідного господарства "Дніпро" Інституту сільського господарства степової зони, показали, що в умовах зрошення заслуговує на увагу обробіток ґрунту який ґрунтується на застосуванні розпушення чизельними знаряддями замість полицевої оранки. Встановлено, що при такій системі обробітку ґрунту, порівняно з традиційною, не знижується продуктивність і економічна ефективність виробництва кукурудзи¹. Якщо при оранці, чизельному або плоскорізному обробітку на глибину 28–30 см не встановлено суттєвої різниці в урожайності зерна, то зменшення глибини плоскорізного обробітку ґрунту до 12–14 см призвело до підвищення забур'яненості посівів та зниження врожаю зерна на 7,7–24,7 ц/га.

Разом із тим застосування в системі основного обробітку ґрунту високопродуктивних знарядь чизельного типу на кожному гектарі дає можливість економити 8–10 кг рідкого палива, або 700–800 МДж сукупної енергії, що в грошовому виразі становить майже 75–90 грн. Економія енергозатрат із розрахунку на 1 га начебто невелика, але в перерахунку на всю площу вона виявляється значною.

Відомо, що інтенсифікація виробництва кукурудзи в умовах зрошення потребує підвищення родючості ґрунтів за рахунок раціонального застосування добрив. У цьому плані заслуговують на увагу комплексні дослідження, які проводились на базі опорного пункту Інституту зрошувального землеробства (Дніпропетровська обл.) в стаціонарних дослідках у сівозміні зерно-кормового напрямку

¹ Кивер В.Ф. Резервы поливных земель / В.Ф. Кивер, В.С. Рыбка, В.Д. Сахаров // Земледелие. – 1987. – № 9. – С. 43–44.

(1 – кукурудза на зерно, 2 – люцерна під покрив, 3 – люцерна, 4 – люцерна, 5 – озима пшениця), де вивчали системи добрив під посів кукурудзи: органічну – гній (50 т/га), рекомендовану (органо-мінеральну) – гній (50 т/га)+N₉₀, перспективну – гній (50 т/га)+N₆₀+сидерат, органічну перспективну – гній (50 т/га) + сидерат, один сидерат.

Зокрема, як показує аналіз експериментальних даних, у середньому за три роки досліджень при вирощуванні кукурудзи в умовах зрошення найбільш оптимальним за економічними показниками виявилось застосування сидерата. При порівнянні з варіантом, де вносили гній у нормі 50 т/га та азотні добрива в нормі N₉₀ цей агрозахід, незважаючи на зниження на 14,8% урожайності, забезпечив зростання рівня рентабельності виробництва зерна на 2,3 пункта. Разом із тим привертає увагу застосування одного гною (50 т/га), де порівняно з контрольним варіантом у результаті підвищення урожайності на 18,1 ц/га відбулося здешевлення продукції на 2,6%. При застосуванні гною в поєднанні з сидератом, а також внесенні гною, сидерата й азотних добрив у нормі N₆₀ порівняно з варіантом, де вносили лише один гній, за рахунок підвищення витрат рівень рентабельності відповідно знижувався на 8,0 та 7,5 пунктів.

Таким чином, результати досліджень показують, що застосування сидерата, а також гною в чистому вигляді й у поєднанні з азотними добривами (N₉₀) є доцільним для включення в технологічний регламент вирощування кукурудзи в умовах зрошення у Степу України.

Ще однією важливою умовою підвищення ефективності виробництва кукурудзи на зерно в умовах зрошення є підбір гібридів залежно від їх скоростиглості. Підтвердженням цієї тези є результати наших спільних експериментальних досліджень¹, проведених на землях Кримського інституту агропромислового виробництва. Зокрема, динаміка вологості зерна гібридів кукурудзи

залежно від групи стиглості була значною. Так, у середньому за п'ять років досліджень (2006–2010 рр.) показник вологості зерна при збиранні гібридів кукурудзи різних груп стиглості коливався від 17,3 до 28,0%. І, як наслідок, цей фактор зумовив різний рівень ефективності вирощування кукурудзи в умовах зрошення. Найменш вологе зерно формувалось у ранньостиглого гібриду Дніпровський 181 СВ (ФАО 180) та середньораннього гібриду Подільський 274 МВ (ФАО 270). На досушування цих гібридів відповідно витрачали 57–63 та 186–219 л/га пального залежно від густоти посівів. Найвищі витрати пального, необхідного для сушіння, виявилися при вирощуванні гібридів середньопізннього гібриду Соколов 407 СВ (ФАО 400) – 232–288 л/га. Тобто найбільш економічно вигідним виявилось вирощування ранньостиглого гібриду Дніпровський 181 СВ. Цей гібрид при густоті стояння рослин 80 тис/га й урожайності 76,3 ц/га забезпечив максимальний вихід чистого прибутку з 1 га (3682 грн) та рентабельність виробництва 47,4%. При густоті стояння рослин 90 тис/га спостерігалася тенденція до зростання собівартості зерна на 3,4%. Подорожчання зерна було викликане, головним чином, зниженням рівня врожайності на 2,8 ц/га.

Як показують наведені результати досліджень, дотримання в системі агротехнологічних заходів оптимальної густоти стояння рослин залежно від скоростиглості гібридів повинно бути завжди в полі зору сільгоспвиробників при вирощуванні кукурудзи в умовах зрошення. Так, при вирощуванні ранньостиглого гібриду Дніпровський 181 СВ найвища продуктивність і економічна ефективність виробництва кукурудзи забезпечувалася при густоті стояння рослин 80 тис./га, середньораннього Подільський 274 МВ – 70 тис./га, середньостиглого Моніка 350 МВ – 60 тис./га і середньопізннього Соколов 407 СВ – 50 тис./га.

У комплексі агротехнічних та організаційно-економічних заходів, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності виробництва кукурудзи в умовах зрошення, провідне місце належить також строкам

¹ Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва): [монографія] / В.І. Бойко, Є.М. Лебідь, В.С. Рибка та ін.; за ред. В.І. Бойка. – К. : ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2008. – 400 с.

проведення сівби. Цей фактор впливає не тільки на формування рівня продуктивності цієї культури, але й на економіко-енергетичну ефективність її виробництва. Якщо врахувати, що сівба кукурудзи в різні строки здійснюється при однакових затратах праці та витратах коштів, то уже сама вартість одержаного приросту врожаю в оптимальні строки показує високу ефективність даного агрозаходу.

Зокрема, зіставлення економічних і енергетичних показників в умовах південного Степу України (Автономна Республіка Крим, Херсонська областях та ін.) показало, що при вирощуванні ранньостиглого й середньопізнього гібридів найбільший ефект було досягнуто при сівбі 30 квітня, а середньораннього та середньостиглого – при ранній сівбі (не пізніше 10 квітня) і, як результат, у ці строки одержано найдешевше та найменш енергоємне зерно (табл. 2).

2. Економічна ефективність вирощування різних за скоростиглістю гібридів кукурудзи в умовах зрошення залежно від строків сівби

Показник	Гібриди	Строки сівби				
		10 квітня	20 квітня	30 квітня	10 травня	20 травня
Урожайність зерна, ц/га	Дніпровський 181 СВ	68,9	69,5	74,9	72,1	68,5
	Подільський 274 МВ	79,2	80,3	85,8	81,3	73,0
	Моніка 350 МВ	76,0	78,2	84,2	78,1	71,0
	Соколов 407 МВ	69,5	76,3	82,1	72,1	65,4
Вологість зерна, %	Дніпровський 181 СВ	12,9	14,6	16,2	20,5	22,5
	Подільський 274 МВ	18,7	22,7	24,7	26,1	28,9
	Моніка 350 МВ	22,5	25,2	26,1	27,3	30,5
	Соколов 407 МВ	25,2	26,4	27,6	29,6	31,2
Виробничі витрати на 1 га всього, грн	Дніпровський 181 СВ	7032	7137	7509	8153	8350
	Подільський 274 МВ	8055	8816	9409	9482	9576
	Моніка 350 МВ	8623	9183	9611	9552	9733
	Соколов 407 МВ	8813	9311	9812	9645	9531
у т.ч. на сушіння зерна до 14% вологості	Дніпровський 181 СВ	-	95	375	1066	1325
	Подільський 274 МВ	847	1589	2089	2238	2475
	Моніка 350 МВ	1470	1993	2318	2363	2665
	Соколов 407 МВ	1771	2152	2549	2559	2559
Собівартість 1 ц зерна, грн	Дніпровський 181 СВ	102,06	102,69	100,26	113,07	121,89
	Подільський 274 МВ	101,70	109,79	109,67	116,63	131,18
	Моніка 350 МВ	113,46	117,43	114,15	122,31	137,08
	Соколов 407 МВ	126,80	122,03	119,08	133,78	145,73
Прибуток з 1 га, грн	Дніпровський 181 СВ	3303	3288	3726	2662	1925
	Подільський 274 МВ	3825	3229	3461	2713	1374
	Моніка 350 МВ	2777	2547	3019	2163	917
	Соколов 407 МВ	1612	2134	2548	1170	279
Рівень рентабельності, %	Дніпровський 181 СВ	47,0	46,1	49,6	32,7	23,1
	Подільський 274 МВ	47,5	36,6	36,8	28,6	14,3
	Моніка 350 МВ	32,2	27,7	31,4	22,6	9,4
	Соколов 407 МВ	18,3	22,9	26,0	12,1	2,9
Витрати палива на 1 га – всього, л	Дніпровський 181 СВ	148	159	192	267	294
	Подільський 274 МВ	246	328	386	400	422
	Моніка 350 МВ	313	372	410	412	442
	Соколов 407 МВ	343	388	435	431	428

Так, при сівбі практично всіх за рівнем скоростиглості гібридів не в оптимальні строки, особливо при запізненні, навіть на

фоні підвищення врожайності спостерігається чітка тенденція до підвищення собівартості зерна. Зумовлено це, головним чи-

ном, перевитратою енергоресурсів на стадії післязбирального досушування зерна до базисних кондицій (14% вологості). На фоні вирощування кукурудзи в оптимальні строки на кожний центнер зерна витрачалося при вирощуванні ранньостиглого гібриду 0,5 л пального, середньораннього – 1,2, середньостиглого – 2,1 та середньопізнього – 3,4 л; у пізні строки (через 10 днів після оптимального) – відповідно 1,6; 2,2; 2,8 і 3,9 л.

Аналогічні результати були також одержані в дослідженнях, які проводилися на базі Генічеської дослідної станції Інституту сільського господарства степової зони (Херсонська обл.)¹.

Водночас відзначимо, що відповідно до ареалу поширення та сили прояву посух загальні площі земельних угідь, які вимагають зрошення в агропромисловому секторі Степу, досягають значних розмірів (близько 15–16 млн га). Природно, що в нинішніх складних соціально-економічних умовах розвиток

зрошення в таких масштабах обмежений. Проте виходячи з Указу Президента України від 3 березня 2006 року № 187 "Про заходи щодо розвитку зрошувального землеробства в Україні" мінімально необхідна площа зрошуваних земель у країні в цілому має становити в межах 1,6–1,8 млн га, а в Степу – на рівні 1,2–1,4 млн га. При цьому розмістивши кукурудзу на площі 250–300 тис. га (20–21% від площі зрошуваних земель), маємо можливість при врожайності 10–11 т/га щорічно реально виробляти 3,1–3,4 млн т зерна цієї цінної зернофуражної культури як для тваринництва, так і для промислової переробки. З цією метою необхідно передбачити відповідні зміни в структурі посівів зернових культур на зрошуваних землях та, можливо, за рахунок скорочення посівів озимої пшениці й ряду ярих зернових культур розширити занадто обмежені нині посіви кукурудзи.

 Досліджено стан виробництва зерна кукурудзи на поливних землях зони Степу України та обґрунтовано резерви підвищення економіко-енергетичної ефективності її обробітку в сучасних умовах господарювання.

 Исследовано состояние производства зерна кукурузы на орошаемых землях зоны Степи Украины и обоснованы резервы повышения экономико-энергетической эффективности ее возделывания в современных условиях хозяйствования.

 An article studies the current state of corn seed production in the irrigated areas of Steppe of Ukraine and points out ways to increase the economic and energy efficiency of its production under contemporary conditions of management.

* * *

¹ Резерви підвищення ефективності виробництва зерна кукурудзи в умовах зрошення півдня України / В.С. Рибка, Г.Л. Філіпов, Л.С. Єремко [та ін.] // Агроогляд. – 2003. – № 8. – С. 8–11.

В.М. МИКИТЮК, ректор, кандидат економічних наук, професор,
заслужений економіст України
Є.І. ХОДАКІВСЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
О.М. ЯЦЕНКО, доктор економічних наук, доцент
Житомирський національний агроекологічний університет

Ринковий фундаменталізм і державне регулювання в галузі скотарства

Природа людського буття гармонійна з розвитком самої природи, найвищим витвором якої є інтелект. Людський розум, освітлений його духовністю, в адаптаційних здібностях з довіллям не має меж свого вдосконалення.

Однак ідеалізація ринку, як свідчать реалії буття цивілізованих країн вільної ринкової орієнтації, через непередбачені екзогенні явища (катастрофи), наявність циклічності виробництва, диференціації норми дохідності та виникнення фінансових «хвостів», нелінійності розвитку, коливання врожайних і неврожайних років, переваги темпів суспільного споживання над темпами вироблення суспільного продукту, зміни кліматичних умов тощо, призводить до виникнення криз або “перегріву” економік.

Однією з найбільших вагомих вад вільного ринку, як засвідчила історія, стала поява небаченої в світовій економіці великої депресії, що в 30-х роках минулого століття накрила США та країни Західної Європи. Це перший відчутний дзвін краху вільного ринку, або руйнування основ так званої ліберальної ринкової економіки, або в укоріненому в нинішній час лексиконі – крах ринкового фундаменталізму, що відбувається на всіх рівнях економік, у тому числі й на глобальному.

Інтерпретація таких понять, як ринковий фундаменталізм і державне регулювання економіки в структурно-логічному вигляді засобами апріорного відображення є актуальною теоретико-методологічною проблемою та практичною розробкою теорії ринкового розвитку економіки.

Подоланню великої депресії й розхитуванню основ ринкового фундаменталізму сприяли ідеї видатного англійського економіста Дж. М. Кейнса. Кейнсіанство та сучасне неокейнсіанство (Хансен А., Кондор Н. й ін.) – найбільш потужна течія в світовій економічній думці. Його ідеї викладені в головній праці «Загальна теорія зайнятості процента та грошей» (1936 р.) і широко застосовуються провідними країнами світу в практиці регулювання ринкової економіки, що дало їм змогу відносно швидко подолати кризове явище, досягти стабільних темпів економічного зростання та динамічної рівноваги.

Але ідеологія ринкового фундаменталізму і на сучасному етапі глобалізації світової економіки активізується й виходить на високий рівень масштабності поширення. Джерела інтернет показують, що криза сучасного глобалізму має базову передумову. Йдеться про логіку ринкового фундаменталізму, який по суті є ідеологічною основою глобалізації, візитною карткою вестернізації. Ця проблема знайшла всебічне висвітлення в одній із помітних праць останнього десятиріччя – книзі «Криза глобального капіталізму», автором якої є відомий фінансист Дж. Сорос. Уже в самій назві її визначається базова ознака сучасного світового розвитку – криза глобального капіталізму, яка ототожнюється з кризою глобалізації. Як пише Дж. Сорос, ринковий фундаменталізм, який почав домінувати в політиці Р. Рейгана та М. Тетчер, нині «відіграє головні ролі» у глобальній капіталістичній системі. Він надає ідеологічне забезпечення, що не тільки

вмонтовує дії багатьох її провідних учасників, але й виступає рушієм політики¹. Сутність такої ідеології зводиться до поширення суто ринкових принципів поведінки на всі без винятку сегменти суспільного життя. Одночасно (що найнебезпечніше) відбувається відторгнення будь-яких фундаментальних морально-етичних і духовних цінностей, напрацьованих суспільством у процесі свого попереднього розвитку, в процесі своєї історії. Останні підмінюються принципом суто ринкової доцільності. Прагнення утвердити верховенство ринкових цінностей насамперед над політичними, соціальними та духовними Дж. Сорос небезпідставно називає специфічною формою «ідеологічного імперіалізму».

Ми звикли до вживання понять «релігійний фундаменталізм», «ісламський фундаменталізм» й інше і водночас забуваємо, що таким самим деструктивним за своєю суттю є один із визначальних механізмів політики вестернізації – ринковий фундаменталізм. Надлом сучасного глобалізованого світу, ознаки його занепаду, що нині дається взнаки, прямо пов'язані передусім із відповідним процесом.

Всеосяжне захоплення ідеями вільної ринкової економіки та ринкового фундаменталізму з перших днів самостійності України (з 1991 року) на самому початку руйнування ринкової економіки призвели до трагічних наслідків і першої національної економічної катастрофи (1991-1996 рр.). У цей період за основу концепції радикальних змін взято політику «шокової терапії», згідно з якою:

- 1) процес економічної трансформації передбачає швидкий перехід до досконалого ринкового середовища, заснованого на принципах рівноваги вільної ринкової економіки;
- 2) моментальну лібералізацію цін;
- 3) максимальне усунення держави від втручання в економічні процеси;
- 4) ліквідацію переважної більшості субсидій;
- 5) запровадження повної фінансової самостійності підприємств тощо².

У цьому зв'язку на основі синергетичного підходу коротко проаналізуємо події, що

відбуваються в національній макроекономічній системі, починаючи з 1992 року. З погляду синергетики в національній економіці в цей період сталася грандіозна, небачена в історії катастрофа, викликана потужними внутрішніми флуктуаціями (збудженнями) негативного спрямування, яка продовжується неструктуризованим хаосом і стійкою депресією в нинішній час. Передусім слід зазначити, що активна руйнація національної економічної системи України відбулася згідно з категоріями синергетики – революційним шляхом, тобто вибухом, із каскадом повторюваних біфуркацій, грандіозним хаосом, руйнуванням внутрішніх і зовнішніх зв'язків, різким від'ємним нахилом усієї системи до осі повної деградації. Аттракторів (суттєвих причин) видимих та потенційно прихованих можна назвати чимало. Один із формальних, інерційних і найбільш дошкульних (за атрибутами синергетики – "слабкий сигнал"), це рішення про вихід із так званого "рубльового простору", заміна купюри рубля (зі стандартом світового ступеня захисту) на легкопідробні купонно-карбованці, що аж ніяк не виконували необхідних функцій грошей, і які псували економіку України більше трьох років. Кумулятивний удар від такого рішення надзвичайно високої сили. Річний рівень інфляції зріс до небачених розмірів – 10255%, викликавши падіння еквівалента відтворення життєвих потреб населення за межі горизонтальної осі (від'ємний і досі). В полум'ї інфляції згоріли величезні заощадження громадян (близько 150 млрд крб., на той час еквівалентних долару), а також оборотні кошти підприємств. Такі збудження в системі "людина-економіка" призвели до втрати провідного компонента зв'язку із майбутнім - "провидіння" (Аристотель, Піфагор), і викликали загальносуспільний стрес та зростання смертності населення. Так, від'ємний дисбаланс із 1992 року (36 тис.) у 1993 році відразу зріс у п'ять разів (180 тис.), а в 1994 році – більше як у 10 разів. Щорічний неспадаючий тренд вимирання населення за останні роки становить понад 250 тис. осіб³.

¹ Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою / Дж. Сорос. – К.: Основи, 1999. – С. 148.

² Економічна теорія. Політекономія: підручник; за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання – Прес, 2008. – С. 104.

³ Синергетика: методологія ефектів: монографія / Є. І. Ходаківський, Т. О. Зінчук, І. Г. Грабар (та ін.). – Житомир: Вид. ЖНАЕУ, 2012. – 624 с.

Та все ж основними причинами грандіозної катастрофи в економіці України є застосування (а краще перенесення, копіювання з часів чистої ринкової економіки) фундаменту ринкової рівноваги: критично високого попиту на пально-мастильні матеріали (енергоносії) та вкрай збільшеної пропозиції на ті ж енергоносії відповідно до попиту, восени 1998 року під час проведення осінньо-польових робіт¹.

Основою руйнування ринкового фундаменталізму та, як наслідку, депресійного стану економіки й економічних катастроф є кейнсіанська концепція активізації державного регулювання на основі стимулювання попиту.

У розгорнутому вигляді кейнсіанська модель державного регулювання економіки означає відділення вільної частки індивідуального доходу, що розподіляється через державний бюджет, формування державного підприємництва на основі створення державних і змішаних підприємств, широке використання кредитно-фінансових та бюджетно-фінансових регуляторів для стабілізації економічної кон'юнктури, згладжування економічних коливань, підтримання високих темпів зростання і високого рівня зайнятості.

Сучасна економічна наука переважно ґрунтується на некейнсіанстві, на принципах мультиплікатора ринкової рівноваги та на принципах акселератора, що описує вплив на інвестиції модифікацій попиту на споживчі товари.

В основу регулювання економіки покладено формування ринкової рівноваги як особливого, „ідеального” паритетного стану економіки, паритетного міжгалузевого балансу, і, зокрема, між аграрною та промисловою сферами. Цінова паритетність стала стрижнем наукових дискусій в літературних публікаціях і конференціях у кінці минулого й на початку нинішнього століття. Однак досягнення паритетності індексу цін на сільськогосподарську продукцію та промислову, що споживає аграрний сектор, на наш погляд, є безплідним. Оскільки сільське господарство в силу сезонності виробництва і

кліматичних умов може функціонувати поза рівновагою, тобто над рівновагою, на принципах пріоритетності.

Покажемо як із погляду необхідності активного втручання держави в регулювання макrorівноваги національного ринку, так і механізму його здійснення, може бути приклад «Шведської моделі ринкової економіки».

Відомий у світі економіст Клас Еклунд у книзі «Ефективна економіка (шведська модель)» зазначає: «Регулювання може застосовуватись також і тоді, коли ціна рівноваги вважається надто низькою. Типовим прикладом такого роду може бути сільськогосподарська політика в ситуації, коли ціна може бути надто низькою для того, щоб забезпечити дохід землероба, хоч би за помірними стандартами. Іншою причиною підвищення цін вище від ціни рівноваги може бути бажання стимулювати ріст виробництва продовольства в такій мірі, щоб країна мала самозабезпечення, рівень якого вважався достатнім із погляду безпеки». І, як підсумок: «... шведська сільськогосподарська політика включає як систему регулювання, підвищуючи ціни на продовольство, так і систему дотацій, що знижує зростаючі ціни за рахунок регулювання ціни»².

В Україні започатковані законодавчі основи для формування політики державної підтримки та відтворення аграрія. Однак відсутність положень інвестиційного пріоритету аграрного сектору призводить до того, що абсолютне і відносне збіднення селянства зростає, а разом із ним й усього населення країни. Гостра проблема економіки продовольства стає основною причиною соціальної напруги. Вартість місячної медичної норми харчування і надалі зростатиме.

У свій час³ ми запропонували механізм автопілотного регулювання динамічно нестійкої рівноваги на макrorівні за рахунок створення пріоритетних умов розвитку агроекономсистеми в період неструктурованого хаосу (ринок розбалансований, крива попиту та пропозиції не перетинаються в системі координат). У цей період держава короткотерміново бере на себе роль аттрактора системи, фіксуючи ціни (зокрема, на землю

¹ Методологія наукових досліджень у парадигмі синергетики: монографія / Є.І. Ходаківський, В.К. Данилко, Ю.С. Цал-Цалко; за заг. ред. д-ра екон. наук Є.І. Ходаківського. – Житомир: Житомирський державний технологічний університет, 2009. – С. 107-108.

² Эклунд К. Эффективность экономики – шведская модель / К. Эклунд. – М.: Экономика, 1991. – 350 с.

³ Ситник В.П. Пріоритет сільськогосподарської праці (концептуальні основи відтворення аграрія в системі ринкових відносин) / В.П. Ситник, Є.І. Ходаківський // Вісн. аграр. науки. – 1994. – № 1. – С. 21-28.

й найбільш важливі товари) понад паритет індексу цін, створюючи нестійку плаваючу нерівновагу понад рівнем рівноваги.

Зрозуміло, що такі умови формуються на фоні інтенсивного інвестування провідних галузей виробництва як структурних елементів агроекономічної системи.

Взагалі, регулювання повинно здійснюватися над рівновагою, яка згідно з постулатами синергетики ніколи не буває стійкою. Для регулювання рівноваги національного ринку така теорія має принципове значення. Особливо в кризовій і депресивній фазі економічного циклу. В цей період, як вказував Дж. Кейнс, «королевою» стає інвестування. Він пропонував такий сценарій виходу економіки з кризового стану та наступної стабілізації макrorівноваги: держава дає дешевий кредит під інвестиції, гроші йдуть в хід, здійснюється виробництво, залучається робоча сила, збільшується заробітна плата, інвестиції підвищують споживання.

Отже, необхідність посилення державного регулювання економіки пояснюється не лише з погляду об'єктивної логіки циклічності розвитку й пов'язаних з ним недоліків ринкового фундаменталізму як на рівнях національних економік, так і в масштабах глобальних ринків світу (Сорос).

Відзначимо, що і адепт класики вільного ринку, враховуючи таку об'єктивність, зазначав, що законне право держави – робити те, що люди поодиноці не можуть осилити взагалі, або неспроможні робити дуже добре¹.

В українському науковому світі домінує думка, що лише єдність державного регулювання та ринкових відносин може забезпечити стійкий ріст економіки. Академік НАН України й академік УААН І. Лукінов зазначав, що немає підстав стверджувати, нібито з переходом до ринкової економіки державне регулювання взагалі не потрібне, бо регулятором виступає сам вільний ринок, такі політичні гасла не мають нічого спільного з досягнутим наукою².

Найбільш предметно, по відношенню до аграрного сектору економіки констатує

член-кореспондент НААН С.М. Кваша акцентуючи, що державне втручання у розвиток аграрної економіки є необхідним і здійснюється таке регулювання на трьох рівнях: на першому – як підтримка товаровиробників; на другому – як координація ринку; як стимулювання споживача – на третьому³. При цьому ринковий та державний механізми є взаємозв'язаними й взаємодоповнюваними.

У будь-якій суспільній формації ринок не може функціонувати без інституційного забезпечення, в якому присутність держави завжди необхідна: чи в ролі локомотива, що рухає економіку (Кейнс Дж. М.), чи ролі сторожа, що оберігає порядок і спокій громадян (Хайек Ф.). З цього приводу О. Г. Шпикуляк зазначає, що функціональна природа ринку інституціональна за змістом та принципами організації господарських взаємодій, що дає нам підстави вважати ринок інституціональною системою, яка наслідуює принципи системного саморегулювання і конкуренцію учасників, кожен із яких намагається реалізувати свій вибір в умовах обмеженості ресурсів, а це вимагає від держави втручання з метою збалансування інтересів товаровиробників, споживачів, держави⁴.

Регулювальний вплив держави в ринкове середовище з метою досягнення рівноважного стану здійснюється також при механізмі трансакційних витрат, зокрема, з інформаційного забезпечення головних агентів ринку приватних фірм, здійснення контролінгу якості продуктів харчування, адаптації до макроекономічних коливань, запобігання безробіттю та інфляції, забезпечення необхідного економічного росту й можливості відтворення потреб населення.

Об'єктивна природа необхідності посилення державного регулювання агропродовольчих ринків, як зазначалося раніше, пов'язана з особливостями сільського господарства, на яке постійно впливають синхронізуючі аттрактори (притягуючі системи). Це, насамперед, сезонність виробництва та змінність кліматичних умов (цех під відкритим небом). Для України особливо руйнів-

¹ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: СОЦЭКИЗ, 1962. – 684 с.

² Лукінов І. Методи і засоби державного регулювання економіки перехідного періоду/ І. Лукінов // Економіка України. – 2004. – №5. – С. 7-11.

³ Кваша С.М. Напрями удосконалення механізмів формування ринкової рівноваги на ринках сільськогосподарської продукції / С. М. Кваша // Економіка АПК. – 2001. – №2. – С. 161-167.

⁴ Шпикуляк О. Г. Економічні інституції та інститути розвитку теорії ринку / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – №1. – С.159.

ними за нашими дослідженнями є перша національна економічна катастрофа (1991-1996 рр.) і найбільш вразлива всеукраїнська аграрна катастрофа (з осені 1998). Ці обставини спонукали нас вперше запропонувати в державному регулюванні застосувати побудований на принципах синергетики механізм створення надрівноваги через пріоритетність аграрного сектору в системі національних ринків: індекс цін на продукцію сільського господарства по відношенню до індексу цін на промислову продукцію, що споживається в галузі, завжди більший за одиницю (досвід США, 1933 рік). Сума доходів від державних інвестицій, цінкових і прямих дотацій в аграрний сектор економіки орієнтовано більша утворюваної середньої норми прибутковості по всій системі національної економіки.

Багатофункціональність сільського господарства формує специфічні риси агропродовольчих ринків і, зокрема, ринків продукції скотарства. Специфічність ринків молока та м'яса полягає в надзвичайній подрібненості пропозиції. Молоко і м'ясо виробляються сільськогосподарськими підприємствами, виробничими кооперативами, фермерами, особистими селянськими господарствами. Зменшують ціну пропозиції велика кількість сільськогосподарських підприємств та господарств населення, самоексплуатація праці й самовідтворення попиту на продукти харчування тваринного походження¹.

Ринок продукції скотарства за умов недовсконалої конкуренції породжує велику кількість посередників як у сфері переробки, так і в збутовій сфері. Такий ринок неоднорідний щодо структури: видової, галузевої, технологічної, територіальної та функціональної. Для врегулювання ринку молока і м'яса конче необхідне проведення постійної та активної політики протекціонізму держави щодо вітчизняних товаровиробників і гарантування їм доходів простого й розширеного відтворення на основі широкого використання інновацій, переваг агропромислової кооперації, стійкого функціонування суб'єктів оптової торгівлі, формування високорозвиненої мережі кредитно-фінансових і страхових інститутів, державних

та комерційних інформаційно-аналітичних центрів і служб моніторингу.

Такі складові системи державного регулювання ринку продукції скотарства типові й притаманні всім сільським територіям України².

Але, як відомо, регіон радіаційно забруднених територій має малородючі заболочені ґрунти, кормові угіддя яких високорадіонуклідні, що викликає найбільшу проблему в скотарстві – це одержання допустимо чистої молочної продукції. З цієї причини першим необхідним заходом організаційно-технологічного порядку є перепрофілювання виробництва переважно в напрямі м'ясного скотарства. За рекомендаціями спеціалістів (Савченко Ю.І.³) такі перетворення слід здійснити за схемою «Корова - теля». Науковці підрахували (Цільова програма розвитку м'ясного скотарства в Житомирській області на 2005-2012 рр.), що одна корова здатна забезпечити молоком до 15 осіб, тоді як м'ясом – лише до п'яти. Тому для заповнення ринку держави необхідно на кожні 2-3 молочні корови утримувати одну м'ясну. Про це показує досвід розвитку скотарства багатьох країн США, Франції, Німеччини й інших, де нагодування м'ясного поголів'я проводили шляхом структурних змін маточного: при зменшенні частки молочних корів збільшували частку м'ясних. Тваринам м'ясного напрямку притаманна висока інтенсивність росту, оплата корму приростом і забійний вихід туші⁴.

Узагальнюючи наші логіко-конструктивні міркування та розробки вчених і спеціалістів у напрямі поширення державного регулювання економіки у фазі кризи та депресії, конкретизуючи до галузей скотарства, продукція яких є найважливішою для задоволення життєво необхідних потреб населення у продуктах харчування, пропонуємо зосередитися на таких пріоритетних напрямках:

¹ Коляденко С. В. Стратегічні напрями розвитку агропромислового комплексу регіону / С. В. Коляденко // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту «Серія Фінанси і Кредит». – 2006. – Вип.1 (20). – С. 266-269.

² Беседін В.Ф. Про вдосконалення методів розробки балансів попиту і пропозиції окремих видів продукції / В.Ф. Беседін та ін. // Формування ринкових відносин України. – 2003. – №12 (31). – С. 61-63.

³ Савченко Ю. І. Аграрний комплекс Полісся – наукове і кадрове забезпечення / Ю.І Савченко, А.С. Малиновський // Вісн. аграр. науки. – 2001. – №11. – С. 5-10.

⁴ Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Полісся і західному регіоні України / редкол.: М.В. Зубець (голова) та ін. – К.: Аграрна наука, 2010. – 944 с.

стабілізувати й нарощувати поголів'я корів, економічною основою є гарантована, законодавчо закріплена мінімальна ціна на живу масу тварин, що визначається попитом ринку та можливостями одержання вищої усередненої норми прибутку, тобто як ціна надрівноваги;

пільгове інвестування державою виробничої бази сільськогосподарських підприємств, які нарощують поголів'я великої рогатої худоби, спрямоване на розвиток інноваційного забезпечення технологічних та інтеграційних (вертикальних і горизонтальних) процесів й, передусім, у селекційно-племінній справі розведення тварин;

формування інфраструктури ринку та стимулювання власників худоби в біржовій торгівлі й торгівлі через створення системи збуту продукції та організації спеціальних заготівельно-збутових кооперативів і кооперативних домів, оптових ринків та аукціонів живої худоби;

організація консалтингу і забезпечення учасників (суб'єктів) ринку інформацією, що стосується аналізу та прогнозування стану ринків, моніторингу цін, електронною інформацією й доступу до інтернету відносно цін попиту і пропозиції на продукцію скотарства;

посилення системи державного контролю за розміром та нормативами коштів, порядку їх надходження і, зокрема, до первинного товаровиробника, повнотою їх використання й розміром очікуваного та наявного ефекту з дотриманням екологічних нормативів, системи пільг оподаткування, морального і матеріального заохочення (преміювання за кращі результати).

Системне застосування запропонованих заходів, що визначені стратегічними напрямами розвитку галузі, може слугувати робітці наукових стратегічних програм по відродженню м'ясного, молочного та племінного скотарства.

Розглянуто основи ринкового фундаменталізму нерегульованої ринкової економіки та необхідності підсилення впливу держави на розвиток галузі скотарства на засадах формування пріоритету аграрної економіки.

Рассмотрены основы рыночного фундаментализма нерегулируемой рыночной экономики и необходимости усиления влияния государства на развитие отрасли животноводства на началах формирования приоритета аграрной экономики.

An article explores the grounds of market fundamentalism in not regulated market economy and the need for state influence on the development of cattle industry on the principles of formation agricultural economics as a priority.

* * *

*Е.А. ФИРСОВ, доктор экономических наук, профессор
Луганский национальный аграрный университет*

О некоторых вопросах теории стоимости и ценообразования

В современной экономической науке нет общепринятой теории определения сущности стоимости товарной продукции и источников ее формирования. Исторически сложились две основные теории. Одна из них исходит из того, что стоимость товаров определяется общественно необходимыми затратами труда. Это теория трудовой стоимости. Вторая за основу стоимости принимает субъективную оценку полезности одних товаров в сравнении с полезностью других. Это теории спроса и предложения, предельной полезности. Такая ситуация оправдывает попытку осуществить сравнительную оценку экономических основ этих теорий в современных условиях.

Данная статья является продолжением опубликованной в «Экономике АПК»¹. В ней отмечается, что теория трудовой стоимости оказала большое влияние на развитие экономической науки и общества в целом.

Первостепенное значение в этой теории придается исследованию закономерностей распределения доходов между классами общества. В настоящее время в высокоразвитых странах внедряется социально-ориентированная рыночная экономика, уровень благосостояния людей значительно повысился, и вопрос о совершенствовании распределения доходов между классами стоит не так остро, как во времена Адама Смита, Давида Рикардо и Карла Маркса, хотя противоречия между социальными группами общества еще сохраняются, особенно в условиях экономических и финансовых кризисов.

Теория трудовой стоимости придает важнейшее значение функционированию экономического механизма снижения стоимости товаров: формирование цен товаров происходит на основе общественной стоимости, поэтому снижение наиболее умелыми товаропроизводителями индивидуальной стоимости за счет внедрения организационных, технических и технологических новшеств дает им возможность получать дополнительную прибыль, что вынуждает их конкурентов осуществлять аналогичные меры, чтобы не потерять рынки сбыта продукции.

Однако авторы теории трудовой стоимости не ставили перед собой задач по исследованию связи между потребительной стоимостью, полезностью товаров и меновой стоимостью, так как исходили в своих исследованиях из постулата о независимости этих категорий. Например, К. Маркс, завершивший создание теории трудовой стоимости, писал, что «меновая стоимость ... нечто совершенно независимое от их потребительных стоимостей», «меновые стоимости ... не заключают в себе ни одного атома потре-

¹ Фирсов Е.А. К вопросу о теории стоимости и ценообразования / Е.А.Фирсов // Экономика АПК. – 2011. – №3. – С.38-44.

бительной стоимости»¹. Между тем при анализе причин улучшения полезных свойств однородных товаров в современных условиях целесообразной производственной деятельности людей такая зависимость проявляется (при прочих равных условиях) довольно четко. Это объясняется тем, что при улучшении полезных свойств продуктов возрастают обычно затраты конкретного и абстрактного труда и, вследствие этого, наблюдается рост меновой стоимости. Так, общественно необходимые затраты живого и овеществленного труда на улучшение качества поставляемой населению воды повышает её стоимость. Более подробно об этом говорится в указанной выше статье автора.

Отрицание такой связи не может не снижать значения теории трудовой стоимости в жизни общества, поскольку развитие производительных сил и насыщение рынка товарами повышает интерес потребителей к изучению потребительных свойств товаров, учитывая, что качественные их показатели в сущности выражают степень их полезности.² Вывод авторов теории трудовой стоимости о независимости между собой указанных категорий не может не сдерживать в определенной мере возможности полноценного использования ценообразования для улучшения качества продукции. Новые полезные свойства товаров появляются в условиях производственной деятельности как при том же уровне развития науки и техники, так в большинстве случаев и в условиях научно-технического прогресса. В процессе создания новых полезных свойств товаров и услуг затрачивается не только физиологическая, но и психологическая энергия человека.³

Общественно необходимые затраты труда выступают в производстве как факторы, а новые полезные свойства продуктов – как результаты влияния данных факторов. Это означает, что в условиях целесообразной производственной деятельности людей общественно необходимые затраты живого и овеществленного труда являются источниками новых полезных свойств товаров. Сле-

довательно, они являются и источниками их стоимости.

Зависимость между меновой стоимостью и потребительной стоимостью однородных товаров в условиях целенаправленной деятельности человека можно рассматривать как теоретическую основу для использования инвестиционно-инновационной модели развития экономики. В настоящее время инвестиции являются наиболее важными факторами увеличения объемов производства и внедрения достижений научно-технического прогресса. США, Германия и некоторые другие страны с высоким уровнем развития науки и техники вкладывают значительные инвестиции в развитие научных исследований и выступают с выгодой для себя как экспортеры инноваций. Они продают патенты на новые открытия, лицензии, новое технологическое оборудование и методы менеджмента.

Темпы роста инвестиций в основной капитал в нашей стране значительно отставали в течение многих лет от темпов роста в технологически развитых странах мира. В частности, качество отечественных тракторов из-за этого более низкое, из-за чего сельскохозяйственные предприятия в массовом количестве покупают более дорогую, но качественную технику за границей. Украина по существу инвестирует заграничных товаропроизводителей. При хорошо организованном товарном производстве инвестиции в производство высококачественных средств возмещаются во многих случаях за счет повышения цен на более качественную продукцию при наличии платежеспособного спроса.

Следует сказать, что при достижении новых научных открытий появляется возможность улучшения полезных свойств товаров при меньших общественно необходимых затратах, что очень важно в рыночных условиях хозяйствования. Например, новые так называемые низколегированные стали являются более прочными, чем обычные углеродистые, и их производство сопряжено с меньшими издержками, чем производство легированных сталей, поскольку они содержат меньше таких дорогих химических элементов, как, например, ванадий. Естествен-

¹ Маркс К. Капитал. – М.: Госполитиздат, 1949. – Т.1. – С.44.

² Економічна енциклопедія. – К.: Академія. – Т.3. – 2002. – С. 924.

³ Психология: учеб. для экон. вузов; под ред. проф. В.Н. Дружинина. – СПб: Питер, 2000. – С. 406.

но, что производство изделий из низколегированных сталей является менее дорогим.¹

В настоящее время в экономической литературе западных стран лидирующее положение занимает субъективная теория стоимости. Однако авторам этой теории не удалось привести достаточно убедительных доводов в пользу определения сущности (субстанции) стоимости на основе использования только полезных свойств товаров. Заметим, что полезные свойства товаров существенно разнородны, поэтому не существует общего критерия определения степени полезности свойств различных товаров. Например, трудно определить: что полезнее – скоростные качества самолетов или информационные качества телевизоров? Также трудно определить с высокой степенью точности и объективную величину стоимости по их полезности а, значит, и уровень цен.

Авторы субъективной теории считают, что при формировании спроса и ценообразовании решающее значение имеет влияние предельной полезности единицы товара в сфере обращения.² Рассмотрим вопрос: насколько обоснован такой вывод на примере сравнения двух разнородных продуктов – соли и сахара. О более значительной полезности соли можно судить по тому факту, что без сахара человек может обходиться довольно долго, чего нельзя сказать о соли. Один из основных авторов субъективной теории стоимости Альфред Маршалл писал, что хотя человек, «например, тратит гораздо больше на чай, чем на соль, последняя представляет для него гораздо большую реальную ценность, и что это четко обнаружилось бы, если бы его лишили соли».³

Как известно, сахар в Украине вырабатывается из сахарной свеклы, содержащей до 22% сахара и более. Это трудоёмкая культура: на каждый гектар затрачивается до 140 чел.-дней. Для производства корнеплодов надо приобрести семена, подготовить почву для посева, осуществить посевные работы, междурядную обработку, уборку урожая и

продать продукцию на сахарные заводы для переработки. Реализационная цена 1 ц корнеплодов в 2009 году составила 4,18 грн. Технология переработки свеклы на сахарных заводах также довольно сложная. Корнеплоды очищаются на свекломойке, измельчаются и превращаются в диффузный сок, который после этого нагревается и к нему добавляется известковое молоко. Сок обрабатывается углекислым газом, снова нагревается. Осадок сока отфильтровывается, повторно обрабатывается небольшим количеством извести и углекислым газом, затем – сернистым газом. Очищенный сок подогревается, выпаривается в вакуум-аппарате и обрабатывается на центрифуге. Полученный кристаллический сахар высушивается, охлаждается и получается готовый продукт – белый сахар.

Важнейший тип соли – каменная, или поваренная соль, представлены в природе пластовыми или куполообразными залежами твердых солей значительной мощности на большей или меньшей глубине от поверхности земли на десятки кубических километров. Они сложены почти исключительно или преимущественно из чистых разностей: 99% добытой соли не нуждаются в очистке, т.е. полезные свойства её создаются природой практически без участия человека и достаются ему даром.

Фактическая цена сахара в Украине значительно превышает цену соли: первый продается по 7-8 грн за 1 кг, вторая – по 1,5 грн. Такое соотношение легко объяснить с точки зрения определения стоимости на основе общественно необходимых затрат живого и овеществленного труда. Производство соли обходится людям дешевле, чем производство сахара. Этот вывод относится и к их предельным величинам.

Повышение цены соли в сравнении с фактической ценой на основе ее полезных свойств означало бы получение соледобывающими предприятиями необоснованно высоких прибылей, что возможно привело бы к перепроизводству этого продукта. Снижение же цены сахара может привести к появлению дефицита его на прилавках магазинов.

¹ Большая иллюстрированная энциклопедия эрудита. – М.: «Махагон», 2007. – 488 с.

² Основы економічної теорії: навч. посіб.; за ред. проф. В.О. Білика, П.Т. Саблука. – К. Інститут аграрної економіки, 1999. – 118 с.

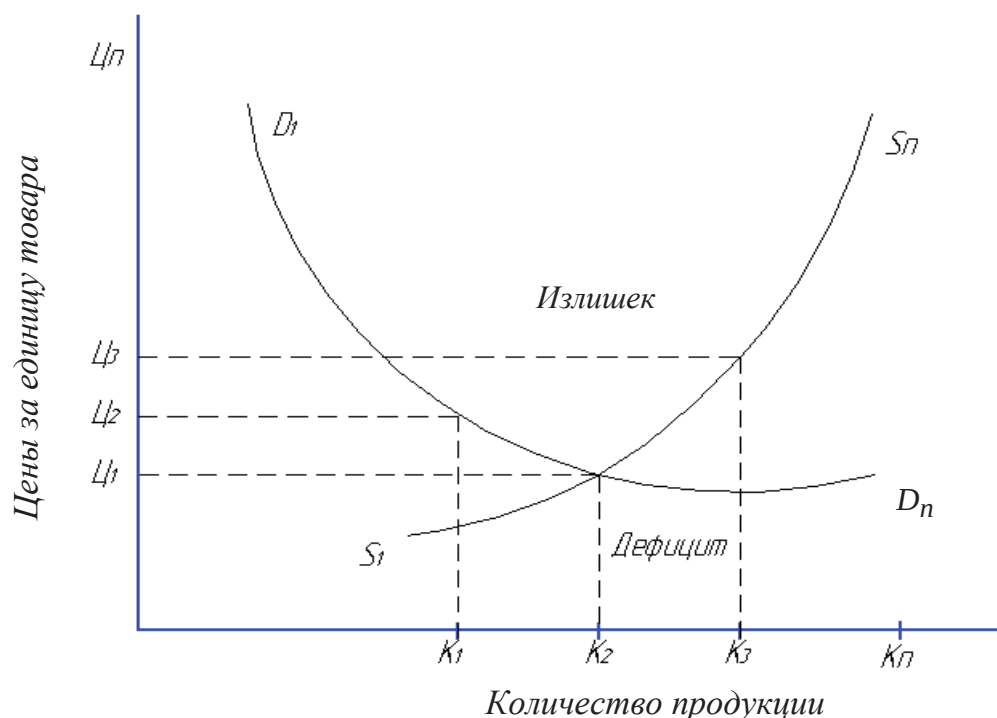
³ Маршалл А. Принципы экономической науки; пер.с англ. / А. Маршалл. – М.: «Прогресс», 1993. – Т.1. – С.197.

Этот пример показывает, что определение стоимости товаров на основе их полезных свойств может завышать её уровень, если полезные свойства создаются не только затратами труда в производственных условиях, но и природой. С другой стороны, некоторые затраты труда, не связанные непосредственно с полезностью товара, оказывают влияние на повышение стоимости товара, например, затраты на транспортировку продукции.

Некоторые сторонники субъективной теории отказались от использования категории стоимости и анализируют лишь цены товаров.¹ При этом уровень цен рекомендуется

определять на основе закона спроса (снижение цены при прочих равных условиях ведет к возрастанию спроса, поскольку покупатель может приобрести больше товаров за ту же сумму денег) и закона предложения (с повышением цен возрастает предложение товаров: товаропроизводителям выгоднее реализовать продукцию по более высокой цене).

В графическом изображении величина спроса изменяется по нисходящей кривой, а величина предложения – по восходящей (рис.). Этот график составлен на основе рисунка 4-5 американского учебника К.Р. Макконнелла, С.Л. Брю «Экономикс: принципы, проблемы и политика»².

Кривые спроса и предложения

Нисходящая кривая D_1 D_n показывает, что снижение цены от C_2 до C_1 увеличивает спрос покупателей (при прочих равных условиях) на продукцию от K_1 до K_2 . Восходящая кривая S_1 S_n отражает заинтересованность товаропроизводителей в повышении цены: возрастание цены от C_2 до C_3 увеличивает спрос на продукцию от K_2 до K_3 .

Избыток продукта влияет в сторону снижения цены, а недостаток толкает цену вверх. В точке пересечения кривых вели-

на спроса и величина предложения уравниваются. Авторы указанной книги, являясь сторонниками субъективной теории стоимости, считают, что уровень цен определяется только влиянием спроса и предложения. Авторы игнорируют такие закономерности производственной деятельности, как необходимость возмещения ценой общественно необходимых затрат живого и овеществленного труда, обоснование такого уровня цен, которые дают возможность товаро-

¹ Покидченко М.Г. История экономических учений / М.Г. Покидченко, И.Г. Чаплыгина. — М.: Инфра, 2005. — 272 с.

² Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика; пер. с англ. 11-го изд. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. — К.: Хагар-Демос, 1993. — С. 272.

производителям обеспечить расширенное воспроизводство продукции для удовлетворения возрастающих потребностей людей и достижения других целей. Вместе с тем нельзя отрицать влияние на цены таких факторов в сфере обращения, как изменение потребительных вкусов покупателей, их доходов, потребительных ожиданий и других.

Осенью 2011 года в Украине возник ажиотажный спрос на гречневую крупу. Цена 1 кг возросла с 9 до 18 грн. Это произошло из-за возникновения перебоев с поставками гречихи в некоторых магазинах. Среди потребителей возникли опасения о возможном возникновении дефицита. Здесь проявилось влияние психологического фактора: стоимость товара повысилась при том же уровне затрат на производство единицы продукции. Повышение цен на гречневую крупу привело к понижению спроса. После увеличения объема продажи гречихи в 2012 году цены снизились до прежнего уровня.

Осенью 2011 года снизился уровень цен на картофель: 1 кг можно было приобрести за 1,8 грн вместо 3 грн в 2010 году. Это произошло вследствие роста предложения из-за увеличения валового сбора этой культуры. Но после снижения цены снова увеличился спрос на подешевевшую продукцию, что способствовало реализации излишков в торговой сети. Здесь также проявилось влияние психологического фактора.

В последние десятилетия в Украине произошел небывалый рост цен на покупку квартир, поскольку в условиях перехода экономики на рыночные отношения объем строительных работ резко сократился и спрос на жилье возрос. В Луганске в 2012 году стоимость покупки трехкомнатных квартир возросла в зависимости от их качества до 50-60 тыс. долл. и более. Квартиросъемщики вынуждены выплачивать за аренду такой квартиры не менее 1,5 тыс. грн в месяц. Здесь также не обошлось без влияния психологического фактора: с одной стороны, собственники жилого фонда стремятся использовать ситуацию и завышают цены на продажу и аренду жилья с целью увеличения доходов, с другой стороны, покупатели вынуждены выискивать запрашиваемые суммы в условиях явного дефицита. Снижение цен

на жилье невозможно без существенного увеличения объема строительных работ.

Ярко проявляется влияние спроса на рост цен на картины известных художников. Известно, например, что французский художник Поль Гоген при переезде на Таити с большим трудом продал 15 картин и 15 керамических сосудов за 5 тыс. франков, тогда как в настоящее время они стоят 30 млн франков. Такие факты невозможно объяснить без учета влияния психологических факторов. Эти данные показывают, что влияние спроса и предложения на экономическое поведение людей осуществляется в сфере обращения в значительной мере через их психологию.

При повышении или снижении уровня цен за счет роста спроса и соответствующего увеличения денежной выручки у того или иного собственника проданной продукции появляется возможность приобрести больше других необходимых ему товаров, а это может означать, что фактически изменяется меновая стоимость данного товара. Такой вывод соответствует выводам одного из основных авторов теории трудовой стоимости Адама Смита: «слово стоимость имеет два различных значения: иногда оно обозначает полезность какого-нибудь предмета, а иногда возможность приобретения других предметов, которую дает обладание данными предметами. Первую можно назвать потребительной стоимостью, вторую – меновой стоимостью».¹

Однако механизм спроса и предложения не создает в сфере обращения новых полезных свойств товаров. Он лишь увеличивает или уменьшает стоимость товаров, полезные свойства которых созданы общественно необходимыми затратами живого и овеществленного труда в производственной сфере. Поэтому механизм спроса и предложения не может быть основным источником общественной стоимости продуктов, являясь лишь дополнительным источником меновой стоимости. При этом формирование стоимости по величине общественно необходимых затрат живого и овеществленного труда приводит к тому, что реализация товара обеспе-

¹ Смит Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов / А.Смит. – М.: Изд. соц.-экон. лит.-ры, 1962. – С. 36-37.

чивает воспроизводство товарной продукции. Это также выводит производственную сферу на первый план в сравнении со сферой обращения.

Значительный интерес представляет опыт развитых стран в области ценообразования. Рассмотрим практику определения стоимости продукции сельского хозяйства в Соединенных Штатах Америки. Высокие результаты этой страны в сельском хозяйстве общеизвестны. В 2009 году средняя урожайность зерновых возросла до 72 ц/га, кукурузы на зерно – до 89 ц/га. Продуктивность коров молочного стада достигла рекордного уровня – 9332 кг. В свою очередь успехи в сельском хозяйстве способствуют сбалансированному развитию национальной экономики. Возрастает спрос фермеров на промышленную продукцию, пользуются спросом новые сорта и гибриды, внедряются новейшие технологии. Рост объема продовольственной продукции дает возможность завоевывать новые рынки сбыта.

Аграрная политика в этой стране осуществляется с учетом следующих условий: 1) сельское хозяйство весьма важный сектор экономики, поставляющий продукты, от которых зависят условия жизни людей; 2) фермеры подвергаются в своей деятельности чрезвычайному риску – засухам, наводнениям, нашествию полчищ насекомых и другим неблагоприятным условиям, которым не подвергаются другие отрасли; 3) сельскому хозяйству свойственна относительно неизменная природа ресурсов – земли, капитала и рабочей силы; 4) отрасль развивается по модели рынка чистой конкуренции; 5) спрос на большинство сельскохозяйственных продуктов является неэластичным по доходу.¹

Правительство США разрабатывает разнообразные специальные программы по развитию сельского хозяйства. В качестве краеугольного камня ценообразования используется концепция паритета цен на продукцию ферм и на товары и услуги, которые потребляются сельскохозяйственными предприятиями.

Полностью достигнуть паритета цен за много лет на продукцию сельского хозяйства и промышленности не удастся, учитывая, что реализация сельскохозяйственной продукции осуществляется в условиях конкуренции (из-за большого количества хозяйств), тогда как промышленные предприятия в той или иной мере используют монопольные цены.

Правительство США устанавливает на сельскохозяйственные товары государственные минимальные, или, как их обычно называют, поддерживаемые цены, уровень которых возмещает общественно необходимые затраты основных товаропроизводителей и обеспечивает получение ими прибыли, достаточной для расширенного воспроизводства. Правительство выплачивает фермерам разницу между рыночной и поддерживаемой ценой за счет государственного бюджета.² Выплачиваются и правительственные субвенции. Это обстоятельство объясняется более тяжелыми условиями деятельности в сельском хозяйстве. О пяти из них сказано выше. Осуществляется политика стабилизации фермерских доходов.

В 2010 году от реализации товарной продукции фермеры получили 352,3 млрд долл. доходов, а также 12,4 млрд долл. правительственных субвенций. Таким образом, всего получено ими 366,7 млрд долл. денежных средств. Эти поступления были израсходованы следующим образом: на оплату труда рабочих – 8,2 млрд долл., на израсходованные средства производства, менеджмент, хранение и транспортировку продукции – 185,0 млрд, амортизацию основных средств производства – 30,7 млрд, содержание административного аппарата – 23,7 млрд, оплату налогов – 18,8 и рентных платежей – 12,6, выплату предпринимательских доходов – 14,5 млрд. Фермы получили 79,1 млрд долл. чистой прибыли. Такая прибыль обеспечивает расширенное воспроизводство продукции сельского хозяйства.

Известно, что в условиях конкуренции цены формируются на основе показателей хозяйств, которые производят основную

¹ Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика: пер. с англ. 11-го изд. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – К.: Хагар-Демос, 1993. – С. 633.

² Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика: пер. с англ. 11-го изд. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – К.: Хагар-Демос, 1993. – С. 634.

часть товарной продукции. В США такими являются крупные и крупнейшие фермы, объем товарной продукции и оказанных услуг которых превышает 250 тыс. долл. (табл.). Они произвели в 2010 году 86,4 % всей товарной продукции и услуг в стране. Эти хозяйства получают чистую прибыль,

достаточную для расширенного воспроизводства. Из приведенных данных можно сделать вывод, что практически поддерживаемые цены в США отражают общественно необходимый уровень затрат на производство продукции сельского хозяйства.

Показатели сельского хозяйства США в 2010 г.¹

Показатели	Группы ферм по стоимости реализованной продукции и сумме оказанных услуг, тыс. долл.							Всего
	I – до 20	II – 20 – 50	III – 50 – 100	IV – 100 – 250	V – 250 – 500	VI – 500 – 1000	VII – свыше 1000	
Количество ферм, тыс.	1229	376	174	161	101	83	68	2192
Стоимость реализованной продукции и услуг, млрд долл.	12,1	13,4	13,3	26,5	36,9	58,0	192,1	352,3
в т.ч. стоимость продукции сельского хозяйства	3,4	6,3	9,9	23,2	33,5	56,2	182,1	314,5
Удельный вес продукции сельского хозяйства в общей стоимости реализованной продукции и услуг ферм	28,1	47,0	74,4	87,5	90,8	96,9	94,8	89,3
Правительственные субвенции, млрд долл	1,7	0,7	0,7	1,5	1,7	2,5	3,6	12,4
Чистая прибыль, убыток (-), млрд долл	-1,8	1,6	2,4	4,2	8,3	16,8	47,4	79,1
Чистая прибыль, убыток (-) в % к стоимости реализованной продукции и сумме услуг	-14,7	11,7	18,0	15,7	28,6	28,1	24,8	22,4
Стоимость реализованной продукции и услуг в расчете на 1 долл. правительственных субвенций, долл.	6,9	19,9	18,9	18,2	21,4	23,5	53,0	29,4

Мелкотоварные фермы (I группа) убыточны, средние по величине (II, III и IV группы ферм) – низкорентабельны. Они производят соответственно 1,1 и 12,5 % общего объема товарной продукции. По мере укрупнения ферм наблюдается повышение эффективности использования правительственных субвенций.

В Украине ведущая роль в разработке методических подходов к ценообразованию на сельскохозяйственные продукты принадлежит Национальному научному центру «Институт аграрной экономики». Коллектив центра разработал методику определения нормативных цен на сельскохозяйственные товары по данным годовых отчетов предприятий по формуле:

$$C_n = C_N + K_{HT} \left(\frac{B_{oz} \cdot K_{ooz} + B_{of} \cdot K_{oof} + B_3 \cdot K_{ooz}}{+ B_{of} \cdot K_{oof} + B_3 \cdot K_{ooz}} \right),$$

где² C_n – нормативная себестоимость 1 т продукции, грн;

K_{nn} – коэффициент средней по стране нормы прибыли;

B_{oz} – стоимость основных средств, которые участвуют в производстве 1 т продукции, грн;

K_{ooz} – коэффициент оборота основных средств;

B_{of} – среднегодовая стоимость оборотных фондов, затраченных на производство 1 т продукции;

K_{oof} – коэффициент оборота оборотных фондов за год;

B_3 – денежная оценка пашни в расчете на 1 т продукции, грн.

Формула отражает величину стоимости, обусловленную общественно необходимыми затратами живого и овеществленного труда при равновесии спроса и предложе-

¹ www.ers.usda.gov/data/faymicome/FarmSize/Vs-1991to2010.x.

² Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / за ред. М.В. Присяжнюка, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С.288.

ния. При нарушении баланса спроса и предложения формула приобретает вид:

$$C = \left[C_H + K_{HT} \left(\frac{B_{O3} \cdot K_{O3} + B_{Of} \cdot K_{O3}}{K_{O3} + B_{O3} \cdot K_{O3}} \right) \right] \pm D,$$

где D – размер увеличения или уменьшения цены единицы продукции в зависимости от изменения спроса и предложения: при увеличении спроса и одинаковом предложении товара цена единицы продукции повышается, что способствует снижению спроса; при уменьшении спроса цена снижается; увеличение предложения товаров при том же спросе цена единицы продукции снижается. Величина D зависит от степени дефицитности или избыточности товаров. Так, приведенный выше пример ажиотажного спроса на гречневую крупу повысил цену 1 кг этой продукции на 9 грн, т.е. на 100%, а менее значительное уменьшение спроса на картофель снизил цену соответственно на 1,2 грн, т.е. на 40%.

Повышение цен на продукцию повышенного спроса используют преуспевающие компании в развитых странах для получения сверхдоходов.

Проведенный анализ позволяет сделать следующие выводы.

1. Общественно необходимые затраты живого и овеществленного труда, направленные на создание в производственных условиях новых полезных свойств товаров и услуг, являются основным источником общественной стоимости их с учетом улучшения качественных показателей, установлен-

ных в обществе в условиях равновесия спроса и предложения. При этом цена как денежная форма общественной стоимости товаров должна возмещать общественно необходимые затраты живого и овеществленного труда предприятий, выплату налогов, арендных и других платежей и обеспечивать получение основными товаропроизводителями сумм чистой прибыли, необходимой для расширенного воспроизводства. Механизм спроса является дополнительным источником стоимости товаров и услуг. В такой интерпретации теория стоимости расширяет возможности научного объяснения всех вариантов изменения стоимости в процессе товарного обращения.

2. Зависимость стоимости от изменения полезных свойств однородных товаров в условиях целесообразной производственной деятельности людей можно рассматривать как теоретическую основу использования инвестиционно-инновационной модели развития экономики в современных условиях.

3. Проведенный анализ показателей сельского хозяйства США дает возможность сделать вывод, что поддерживаемые цены на сельскохозяйственные товары практически формируются на основе использования данных ферм, производящих основное количество товарной продукции сельского хозяйства. Это говорить о решающем значении производственной сферы в определении стоимости товаров и услуг.

Визначено, що суспільно необхідні затрати живої та уречевленої праці у виробничій сфері є основними джерелами формування вартості товарів, а вплив попиту та пропозиції в сфері обігу – додатковими.

Определено, что общественно необходимые затраты живого и овеществленного труда в производственной сфере являются основными источниками формирования стоимости товаров, а влияние спроса и предложения в сфере обращения – дополнительными.

An article states that the socially necessary direct and materialized labour is the main source of cost of goods, whereas the effect of supply and demand in the sphere of circulation is an optional source.

* * *

*Л.К. СУК, П.Л. СУК, доктори економічних наук, професори
О.В. ДАНИЛОЧКИНА, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Принципи та елементи методу бухгалтерського обліку в фермерських господарствах

Різні форми господарювання, які виникли в Україні в результаті переходу до ринкових відносин, зумовлюють необхідність реформування бухгалтерського обліку з метою приведення його у відповідність із міжнародними правилами. Фермерські господарства за розміром доходу і чисельністю працюючих, як правило, відповідають параметрам малих підприємств і водночас мають специфічні особливості обліку, зумовлені сільськогосподарською діяльністю. Залишаються дискусійними підходи до використання принципів та елементів методу бухгалтерського обліку, організацію якого регулюють Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”¹, Положення (стандарти) бухгалтерського обліку й інші нормативно-правові документи.

Дослідженню питань ведення бухгалтерського обліку в малих підприємствах присвячено праці П.Й. Атамаса, Ф.Ф. Бутиця, М.Я. Дем’яненка, П.Т. Саблука, В.Б. Моссаковського, П.Я. Хомина, М.Я. Матвієва, С.І. Дроб’язко, Т.М. Козир, С.Б. Холод й інших учених². Міністерство фінансів України затвердило відповідні методичні рекомендації. Проте використання принципів та елементів методу бухгалтерського обліку в фермерських господарствах залишається недостатньо вивченим.

Мета статті – аналіз і оцінка застосування принципів та елементів методу бухгалтерського обліку в фермерських господарствах.

Бухгалтерський облік ведеться відповідно до встановлених норм та правил. Правила, якими слід керуватися при вимірюванні, оцінці й реєстрації господарських операцій і відображенні їх результатів у фінансовій звітності, називають принципами бухгалтерського обліку. Кількість їх, офіційно визнаних у різних країнах, неоднакова. Ф.Ф. Бутинець³ розглядає 15 принципів та їх застосування у дев’яти європейських країнах: Бельгія, Данія, Франція, Німеччина, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Велика Британія.

Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” встановлено десять основних принципів бухгалтерського обліку: обачність, повне висвітлення, автономність, послідовність, безперервність, нарахування та відповідність доходів і витрат, превалювання сутності над формою, історична (фактична) собівартість, єдиний грошовий вимірник, періодичність.

Принципи бухгалтерського обліку використовують у будь-яких підприємствах. Проте розмір останніх і галузеві особливості впливають на ступінь дотримання принципів обліку. Розглянемо їх відповідно до специфіки діяльності фермерських господарств.

Обачність – застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов’язань та витрат і завищенню оцінки активів та доходів підприємства.

¹ Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16 липня 1999 р. № 996–XIV. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

² Дроб’язко С.І. Облік та оподаткування підприємств малого бізнесу: навч. посіб./ за заг. ред. П.Й. Атамаса / С.І. Дроб’язко, Т.М. Козир, С.Б. Холод. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 416 с.; Облік у селянському (фермерському) господарстві: навч. посіб. / М.Я. Дем’яненко, П.Т. Саблук, О.Д. Радченко та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 403 с.; Матвій М.Я. Бухгалтерський облік на малих підприємствах за різними формами: навч. посіб. / М.Я. Матвій, П.Я. Хомин – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.

³ Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: підруч. / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ПП “Рута”, 2000. – 640 с.

Обережність або консерватизм передбачає, що якщо можна зробити вибір між різними оцінками фактів господарського життя, то потрібно зупинитися на тій, яка забезпечує найменший прибуток або найменшу чисту вартість. Тобто, бухгалтер своїми діями не повинен заподіяти фірмі збитку, а навпаки, дбати про її достаток. Адже від того, як будуть проведені бухгалтерські записи, фактичний фінансовий стан фірми не зміниться. Але якщо в обліку показати завищені доходи або занижені витрати, то формально (тільки на папері) буде більший дохід, з якого потрібно сплатити податки, що реально заподіє збиток фірмі.

При веденні обліку фермерське господарство враховує вимоги Положення (стандарту) бухгалтерського обліку (далі – П(С)БО) 30 “Біологічні активи”¹, яким передбачено (пункт 12), що сільськогосподарська продукція при її первісному визнанні оцінюється за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу, або за виробничою собівартістю відповідно до П(С)БО 16 “Витрати”². Отже, керуючись принципом “обачність”, фермер вибирає ту оцінку сільськогосподарської продукції, яка нижча. Такою в більшості випадків є собівартість, а не справедлива вартість.

Повне висвітлення – фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні результати господарських операцій і подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі.

Щоб бути достовірною, інформація у фінансових звітах має бути повною в межах суттєвості та витрат, пов’язаних з її одержанням. Фермер деталізує інформацію в межах розумного, враховуючи те, що господарство невелике, а тому факти стають відомими без зайвих бухгалтерських записів.

Автономність – кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власників, у зв’язку з чим особисте

майно та зобов’язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства. Цей принцип дає можливість виявити межі підприємства: територію, активи, пасиви, економічні зв’язки тощо, що особливо важливо і досить складно зробити в умовах приватної власності.

У своїй діяльності фермер використовує будівлі, автомобілі, сільськогосподарські машини та інші об’єкти, які є одночасно його власністю й власністю фермерського господарства. Для обчислення фінансового результату фермер має розмежовувати знаряддя праці на дві групи: а) використовуються для роботи фермерського господарства; б) використовуються для задоволення особистих потреб фермера та його сім’ї.

Розмежуванню підлягає також одержана сільськогосподарська продукція: призначена для реалізації; використовується для власних внутрішніх потреб.

Послідовність – постійне (із року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики. Цей принцип передбачає, що облікова інформація використовуватиметься тривалий час, а тому вона має бути зіставна за різні звітні періоди діяльності підприємства. Незмінність методів обліку, дотримання єдиного підходу до нього дає можливість фермеру аналізувати свою діяльність і визначати перспективу розвитку. Цей принцип діє практично в усіх країнах Європи.

Безперервність – оцінка активів та зобов’язань підприємства здійснюється виходячи з припущення, що його діяльність триватиме далі. Цей принцип передбачає, що бухгалтерський облік ведеться безперервно з моменту створення підприємства до його ліквідації, що стосується також і фермерського господарства.

Нарахування та відповідність доходів і витрат – для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для одержання цих доходів. Доходи й витрати відображають у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати коштів. Цей принцип передбачає, що витрати повинні

¹ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 “Біологічні активи”, затверджено наказом Міністерства фінансів України від 18 листопада 2005 р. № 790, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 5 грудня 2005 р. за № 1456/11736. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

² Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 “Витрати”, затверджено наказом Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 р. № 318, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 19 січня 2000 р. за № 27/4248. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

бути відображені в тому звітному періоді, в якому вони зумовили одержання доходів.

У частині відображення витрат фермерське господарство повністю дотримується зазначеного принципу; в частині відображення доходів – він порушується у разі оцінки одержаної сільськогосподарської продукції за справедливою вартістю. Щоб не порушувати його, оцінювати продукцію потрібно за її собівартістю і визначати фінансовий результат на стадії реалізації, а не на стадії виробництва, що передбачає П(С)БО 30 “Біологічні активи”.

Історична (фактична) собівартість – пріоритетною є оцінка активів підприємства, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання. Цей принцип має застосовуватися також і у фермерському господарстві під час оцінки одержаної з виробництва сільськогосподарської продукції.

Єдиний грошовий вимірник – вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства у його фінансовій звітності здійснюється в єдиній грошовій одиниці. Цей принцип передбачає, що інформація, яка підлягає обліку, має бути відображена в грошових одиницях, які дають можливість її узагальнювати і порівнювати. Бухгалтерський облік є грошовим, що стоїть у фермерських господарств.

Періодичність – можливість розподілу діяльності підприємства на певні періоди часу з метою складання фінансової звітності. Цей принцип передбачає, що фінансовий результат у підприємстві обчислюється за певні періоди (місяць, квартал, рік), а не з моменту його створення. Аналогічний підхід застосовують і у фермерському господарстві. Але специфіка сільського господарства полягає в тому, що собівартість одержаної продукції визначають один раз на рік станом на 31 грудня.

Принципи бухгалтерського обліку пов’язані з елементами його методу.

Більшість учених погоджуються, що елементів є вісім: документація, інвентаризація, оцінка, калькуляція, рахунки, подвійний запис, баланс, звітність. На їхнє застосування впливають розмір підприємства й галузь діяльності:

Облікові дані повинні бути доказовими, що полягає в обґрунтуванні, в результаті якого встановлюється істина. Тому кожна господарська операція, що відображається в бухгалтерському обліку, має бути підтверджена документом, який є письмовим доказом її здійснення. Процес оформлення господарських операцій документами називається документацією або документуванням.

Документація господарських операцій має економічне і юридичне значення. Перше полягає в тому, що за допомогою документів здійснюється контроль та аналіз господарських операцій; друге – документ є письмовим доказом здійснення операції й підтверджує її законність. В економічній літературі обґрунтовано необхідність документації в бухгалтерському обліку. Але її використання в малому бізнесі має свої особливості.

Фермер має підтвердити документами суми проведених витрат і одержаних доходів із метою обчислення і сплати податків. Для ведення діяльності необхідно проводити закупки сировини, матеріалів, товарів, оплачувати за електроенергію, воду, виконані роботи й послуги, придбавати основні засоби тощо. Доходи одержують від продажу готової продукції, товарів, виконання робіт і надання послуг на сторону.

Витрати й доходи бізнесмен формує, головним чином, у результаті зовнішніх зв’язків. Тому йому необхідні зовнішні документи, до яких належать ті, які надходять у підприємство зі сторони, або видаються для використання за межі даного підприємства.

Разом із тим багато господарських операцій відбувається всередині підприємства, які оформляються внутрішніми документами. Наприклад, списання сировини на виробництво, оприбуткування готової продукції тощо. У фермерських господарствах є можливість різко скоротити кількість документів, застосувавши відповідні облікові процедури.

Так, для обліку матеріальних цінностей можна застосувати періодичну систему, яка широко використовується в зарубіжних країнах. Суть її полягає в тому, що упродовж звітного періоду на підставі первинних до-

кументів відображають по рахунках лише надходження (покупку) матеріальних цінностей. Їх вибуття розраховують таким чином: залишок на початок періоду по дебету рахунка, плюс оборот за дебетом (надходження), мінус залишок на кінець періоду (встановлюється проведенням інвентаризації), що й становить оборот за кредитом рахунка (вибуття цінностей).

Отже, при періодичній системі не потрібно постійно складати первинні документи на вибуття цінностей і відображати його на рахунках, що значно скорочує обсяг облікових робіт.

Періодичну систему обліку матеріальних цінностей доцільно широко використовувати в підприємствах малого бізнесу. Якщо вони виробляють продукцію, то всі витрати сировини, визначені шляхом розрахунку, відносять на виробництво.

У разі, коли виробляють один вид продукції, то не виникає труднощів у списанні матеріальних цінностей на об'єкти обліку. Але коли одержують кілька видів продукції, то витрати сировини і матеріалів відносять на кожний із них шляхом розподілу. Він необхідний за потреби визначення фактичної собівартості продукції з метою формування інформації для прийняття управлінських рішень. Підприємцю потрібно знати рівень рентабельності виробництва продукції, обґрунтувати ціну її реалізації, визначати фінансовий результат за різними напрямками діяльності.

Звичайно, у малому підприємстві не складно розподілити витрачання матеріалів за видами готової продукції, адже практично кожний з них потребує споживання у виробництві конкретної сировини – щоб одержати картоплю (готова продукція), необхідно її посадити (насіння та посадковий матеріал).

Фермерське господарство може успішно застосовувати періодичну систему обліку матеріальних цінностей. Методичними рекомендаціями визначено, що зниження трудомісткості обліку досягається головним чином за рахунок спрощення обліку матеріальних ресурсів. Усі вони, в міру надходження до господарства, списуються у видаток як витрати. Отже, виключається необхідність ведення обліку руху матеріальних

цінностей упродовж року¹. З таким подходом можна погодитися.

Інвентаризація забезпечує встановлення фактичної наявності матеріальних цінностей. Водночас при безперервній системі за допомогою інвентаризації виявляють лишки й нестачі (якщо вони є) матеріалів, а періодична система обліку такої можливості не забезпечує, що, на перший погляд, обмежує контрольну функцію обліку.

У малому бізнесі невеликий обсяг матеріальних запасів, а тому власник має можливість постійно спостерігати в натурі за їхнім надходженням і вибуттям, тобто без систематичних записів, які є просто зайвими. Якщо навіть виявлено зловживання з матеріальними цінностями, то власнику часто немає сенсу звертатися до судово-слідчих органів, бо в малому підприємстві працівники, як правило, мають тісні родинні зв'язки. У фермерському господарстві працює сам фермер і його родина.

Отже, в малому підприємстві інвентаризацію проводять із метою виявлення фактичної наявності цінностей для обчислення обсягу їх вибуття у разі застосування періодичної системи обліку запасів.

Бухгалтерський облік – це вартісний облік. У ньому відображаються лише ті об'єкти, які мають грошову оцінку. Оцінка як елемент методу бухгалтерського обліку повинна застосовуватися у будь-яких суб'єктів господарювання. Базою оцінки є ціна як грошове вираження вартості. Калькулювання – це науково обґрунтована система обчислення собівартості одиниці продукції, виконаних робіт і наданих послуг. Між оцінкою й калькулюванням є прямий взаємозв'язок – ціна використовується для проведення калькулювання, а калькулювання – для обчислення нової ціни. Оцінка і калькулювання – необхідні елементи методу бухгалтерського обліку в будь-якому підприємстві. В малому бізнесі менше об'єктів калькулювання, ніж у великому бізнесі, а тому використовуються прості його способи.

¹ Бухгалтерія у сільському господарстві: Методичні рекомендації з ведення бухгалтерського обліку та звітності в селянських (фермерських) господарствах за простою системою. – К. : "Наш час", 1997. – 72 с.

Елементами методу бухгалтерського обліку є рахунки та подвійний запис.

Рахунки бухгалтерського обліку є способом систематичного спостереження, групування й поточного відображення стану та руху господарських засобів і джерел їх утворення. Підприємства використовують рахунки як інструмент ведення обліку. Кількість їх обмежується потребами господаря. Підприємства малого бізнесу застосовують спрощений план рахунків. Фізичні особи-підприємці обліковують доходи і витрати без бухгалтерських рахунків.

Господарські операції відображаються на рахунках подвійним записом, тобто кожна операція водночас записується на дебеті одного й на кредиті іншого рахунків в однакових сумах.

Малі підприємства ведуть облік на рахунках із використанням подвійного запису. Так, Міністерство фінансів України наказом № 422 від 25 червня 2003 року затвердило “Методичні рекомендації по застосуванню регістрів бухгалтерського обліку малими підприємствами”¹. Рекомендаціями передбачено просту і спрощену форми бухгалтерського обліку.

У простій формі обліку застосовують один регістр – Журнал обліку господарських операцій, в якому робиться подвійний запис на бухгалтерських рахунках.

Спрощена форма бухгалтерського обліку передбачає використання п’яти відомостей. Кожна з них призначена для обліку за конкретними рахунками. На підставі первинних і зведених документів у відомості роблять запис за дебетом та кредитом рахунків. Наприкінці місяця обороти з кредиту рахунків переносять до оборотно-сальдової відомості, яка є Головною книгою.

Розглянуті варіанти простої й спрощеної форм передбачають ведення бухгалтерського обліку в малих підприємствах на рахунках із використанням подвійного запису.

Методичними рекомендаціями передбачено, що для ведення фінансового обліку фермер застосовує “Журнал реєстрації господарських операцій”, який уможлиблює за

відсутності бухгалтерських рахунків зберегти подвійний принцип відображення господарських операцій, що, крім контрольних функцій, має суттєве методологічне значення². Як бачимо, у фермерських господарствах навіть за простою системою не відмовляються від подвійного запису.

Податковим кодексом України визначено (п. 44.2, ст. 44), що платники податку на прибуток, що оподатковуються за ставкою нуль відсотків і відповідають критеріям, визначеним пунктом 154.6 ст. 154 цього Кодексу, ведуть спрощений бухгалтерський облік доходів та витрат із метою обчислення об’єкта оподаткування за методикою, затвердженою Міністерством фінансів України³.

Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” (ст. 3, п. 3) передбачено, що підприємства, які мають право ведення спрощеного обліку доходів і витрат та не зареєстровані платниками податку на додану вартість, можуть узагальнювати інформацію в регістрах бухгалтерського обліку без застосування подвійного запису.

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 “Фінансовий звіт суб’єкта малого підприємництва” визначає (п. 9), що суб’єкти малого підприємництва, які мають право на застосування спрощеного обліку доходів і витрат та які не зареєстровані платниками податку на додану вартість, можуть систематизувати інформацію, що міститься у прийнятих до обліку первинних документах, у регістрах бухгалтерського обліку без застосування подвійного запису⁴.

Таким чином, є правові основи вести бухгалтерський облік у малих підприємствах без подвійного запису.

Міністерство фінансів України наказом від 15 червня 2011 року № 720 затвердило “Методичні рекомендації із застосування регістрів бухгалтерського обліку малими

¹ Методичні рекомендації по застосуванню регістрів бухгалтерського обліку малими підприємствами, затверджено наказом Міністерства фінансів України від 25 червня 2003 р. № 422. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

² Бухгалтерія у сільському господарстві: Методичні рекомендації з ведення бухгалтерського обліку та звітності в селянських (фермерських) господарствах за простою системою. – К. : “Наш час”, 1997. – 72 с.

³ Податковий кодекс України: – К.: Паливода А.В., 2011. – 536 с.

⁴ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 “Фінансовий звіт суб’єкта малого підприємництва”, затверджено наказом Міністерства фінансів України від 25 лютого 2000 р. № 39, у редакції наказу від 24 січня 2011 р. № 25. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

підприємствами”. Методичні рекомендації¹ визначають систему реєстрів, порядок і спосіб реєстрації та узагальнення інформації в них без подвійного запису.

Передбачено використовувати чотири журнали: Журнал 1-мс обліку активів; Журнал 2-мс обліку капіталу і зобов’язань; Журнал 3-мс обліку доходів; Журнал 4-мс обліку витрат.

Інформацію про господарські операції з первинних документів переносять у журнали, а на їхній основі складають спрощений фінансовий звіт суб’єкта малого підприємництва.

Проілюструємо на прикладах процес відображення в обліку господарських операцій згідно із запропонованими методичними рекомендаціями.

1. Від постачальника одержано товари. Пишемо у журнал 1-мс у графу 10 “Запаси надійшло” і водночас у журнал 2-мс у графу 15 “Кредиторська заборгованість нараховано”.

2. Оплачено постачальнику за раніше одержані товари. Пишемо у журнал 1-мс у графу 15 “Грошові кошти вибуло” і одночасно у журнал 2-мс у графу 14 “Кредиторська заборгованість сплачено”.

3. Нараховано амортизацію основних засобів. Пишемо у журнал 1-мс у графу 6 “Амортизація нараховано” і одночасно у журнал 4-мс у графу 6 “Амортизація основних засобів, нематеріальних активів”.

Таким чином, у цих методичних рекомендаціях подвійний запис використовується, а прагнення його не помічати ускладнює ро-

зуміння змісту господарських операцій та порядок їх обліку.

Будь-яка господарська операція викликає зміни в балансі, яких є чотири типи. Отже, якщо хочемо мати баланс, то потрібний і подвійний запис. Без нього не можна обійтися навіть у малих підприємствах та фермерських господарствах.

Ми погоджуємося, що подвійний запис – це відкриття людства. Він не має винахідника, як не мають його гроші й розмовна мова.

Отже, можна зробити такі висновки.

1. Фермерські господарства мають особливості у використанні принципів та елементів методу бухгалтерського обліку, зокрема вони можуть:

а) проявляти обачність під час оцінки сільськогосподарської продукції, одержаної з виробництва;

б) дотримувати автономності під час відображення активів, капіталу і зобов’язань;

в) визначати фінансовий результат діяльності на стадії реалізації, а не виробництва;

г) відмовитися від ведення частини внутрішніх первинних документів, що значно скорочує їхню кількість та спрощує порядок документування.

2. Нормативно-правовими документами передбачено, що частина підприємств можуть узагальнювати інформацію в реєстрах бухгалтерського обліку без застосування подвійного запису.

Проведений аналіз показує, що у разі, коли потрібно скласти баланс, то необхідно застосовувати подвійний запис. Без нього не можна обійтися навіть у малих підприємствах і фермерських господарствах.

 Розглянуто порядок використання принципів та елементів методу бухгалтерського обліку в фермерських господарствах, зокрема, дотримання обачності, автономності, єдиного грошового вимірника, можливість ведення обліку без застосування подвійного запису.

 Рассмотрен порядок использования принципов и элементов метода бухгалтерского учёта в фермерских хозяйствах, в частности, соблюдения осмотрительности, автономности, единого денежного измерителя, возможность ведения учёта без применения двойной записи.

 An article describes how to use principles and elements of the method of accounting on farms, in particular, compliance with prudence, autonomy, unified monetary gauge, the possibility of accounting without double entry recording.

*

¹ Методичні рекомендації із застосування реєстрів бухгалтерського обліку малими підприємствами, затверджено наказом Міністерства фінансів України від 15 червня 2011 р. № 720. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

Сучасні теоретичні аспекти переосмислення походження та сутності грошей

Гроші – це своєрідне явище, яке століттями постійно привертає увагу філософів і економістів. Їх можна вважати одним із найвизначніших витворів людського суспільства. Заради них люди працюють, через них навіть страждають, вигадують усілякі способи їх одержання та витрачання. Гроші – це єдиний товар, який не можна використати інакше, як витрачаючи їх. Вони не годують людей, не одягають, не дають притулку й не розважають доти, доки їх не витратять або не інвестують. Люди майже все роблять для грошей, і гроші майже все роблять для людей.

Спроби з'ясувати виникнення, сутність та роль грошей мають багатовікову історію, зокрема ці питання були поставлені ще в працях класиків політекономії А. Сміта і Д. Рікардо. Продовжили дослідження науковці нашої доби К.Р. Макконнелл та Л.С. Брю, В.М. Усоскін, Л.Н. Красавіна, Г.І. Кравцова, М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна, А.І. Щетинін, А.В. Демківський. Аналізуючи сучасні теоретичні дослідження щодо сутності й природи грошей, маємо відзначити масу суперечливих поглядів.

Мета статті – дослідити більш глибоко ці питання і показати своє бачення даної проблеми, оскільки вважаємо її актуальною й у сучасних умовах економіки, яка зазнає постійних змін і перетворень.

У чому ж істинний сенс слова «гроші»? Це слово занадто давнє для будь-якої існуючої прямої інформації, воно набагато старше, ніж сучасне розуміння. Етимологія слова «гроші» складна будь-якою мовою.

Відзначимо, що англійське «money» перекладається з латинським «moneta» – так називали Римську богиню Юнону (лат. Juno Moneta), що попередила римлян про наближення землетрусу (лат. «moneo» – передвіщає). Біля храму Юнони на Капітолії в Римі

знаходилися майстерні, де карбували металеві гроші. Саме тому їх називають монетами, а в англійській мові від цього титулу могла з'явитися загальна назва грошей – «money».

Початкове значення слова вступає в силу, коли ми підкидаємо монету в пошуках поради у вирішенні питань. Можливо, «money» походить від франц. «monnaie» або «monere» – рада, у значенні «застереження богині».

Проблемам грошей і грошового обігу присвячена велика кількість наукових праць. Серед економістів є певні розбіжності з усіх основних питань грошової теорії, зокрема таких, як причини виникнення грошей, сутності грошей як економічного явища, складу і змісту виконуваних ними функцій.

На нинішній час серед безлічі концепцій походження грошей найбільш помітними є раціоналістична та еволюційна. У межах цих концепцій застосовують принципово різні підходи до трактування походження грошей.

Раціоналістична концепція походження грошей історично виникла першою і пояснює цей факт як результат угоди між людьми про те, що для пересування вартостей у міновому обороті необхідні спеціальні інструменти. Раціоналістична теорія походження грошей вперше з'явилася в роботі Арістотеля "Нікомахова етика", в якій зазначалося, що для здійснення обміну товарів має існувати за домовленістю якась одиниця виміру, причому обґрунтована умовно.

Хоча раціоналістична концепція виникла не на науковому ґрунті, але вона мала чимало прихильників серед економістів. Німецький економіст, статист Г. Кнапп у своїй праці "Нариси державної теорії грошей" (Die staatliche Theorie des Geldes, 1905) називає гроші "продуктом правопорядку" або

«продуктом держави». На його думку, природа грошей не має нічого спільного з матеріальною цінністю.

Відомий англійській економіст Л. Харріс у праці «Грошова теорія» аналізує форми грошей і викладає суть цієї концепції, визнаючи громадський характер грошей¹.

Найвпливовіший економіст другої половини ХХ ст. П. Самуельсон на сторінках свого всесвітньовідомого твору «Економіка» зазначав, що гроші – це штучна соціальна умовність².

Отже, раціоналістична концепція заперечує товарну природу грошей. Цей погляд на виникнення грошей навіть був закріплений законодавчо у правовій системі Стародавнього Риму, де одна з догм свідчила, що «імператор декретує вартість грошей». Дана концепція про гроші як договір цілковито панувала від античного суспільства аж до кінця ХVIII ст.

Згідно з другою – еволюційною концепцією, гроші з'явилися в результаті еволюційного процесу. Перехід від натурального до товарного господарства зумовлює можливість створення додаткового продукту завдяки підвищенню продуктивності суспільної праці. У виробника виникала потреба надлишок своєї праці обміняти. Так, поза волею людей це призвело до того, що той чи інший товар виділявся із загальної маси і посідав особливе місце.

Один із засновників сучасної економічної теорії, економіст, філософ-етик А. Сміт написав першу повноцінну книгу, де викладені загальні основи теорії виробництва й розподілу. У своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів», опублікованій у 1776 році, він говорить про бажання обмінюватися речами як частину людської природи, і що гроші з'явилися, щоб зробити обмін ефективнішим, ніж бартер³.

Послідовник і водночас опонент Адама Сміта англійський економіст, класик політичної економії Давид Рікардо також

вважав гроші як товар, що має цінність. Він визначав вартість грошей затратами праці. Основу грошової системи у Рікардо становить золото. Як і Сміт, він майже не вживає поняття споживчої вартості. Для нього вона була лише необхідною для мінової вартості.

З великої кількості вчених, що займалися дослідженням природи грошей та їх походженням, найбільш науково повно це вдалося німецькому економісту Карлу Марксу. Здійснюючи критичний огляд поширених у ті часи економічних теорій (попередньо саме таку задумку мала робота, яка вилілась у «Капітал», 1867), він починає з визначення ролі грошей та товару у становленні капіталізму. Аналізуючи просте товарне виробництво, Маркс доводить, що існування в докапіталістичну добу товарного виробництва й торгівлі, яка обслуговувалася за допомогою грошей, історично зумовлює виникнення капіталу⁴.

Категорії товару і його вартості було достатньо досліджено представниками класичної школи та їхніми послідовниками, але такого стислого, логічного визначення, яке надав Маркс величині вартості товару, не зробив ніхто. За Марксом гроші – це також товар, який виступає у специфічній формі, але завдяки їх участі в процесі обміну вартість набирає форму ціни, яка може дорівнювати вартості, а може від неї відрізнятись.

На даному етапі грошовий ринок і його основний елемент – гроші є важливою складовою економіки будь-якої країни. Саме без глибоких теоретичних знань неможлива побудова досконалої економічної моделі економіки, від якої залежать майже всі інші сторони існування суспільства. Вивчаючи гроші як економічну категорію, важливо визначити сутність грошей.

Сутність завжди виступає як внутрішній зміст явищ, прихований від безпосереднього сприйняття. Теоретично визначити головне, основне, визначальне в грошах та прихований в них зміст, їхню природу й дасть змогу досягнути сутність і роль грошей.

Гроші як суспільні відносини. Економісти, які за радянських часів активно вивчали спадщину К. Маркса, найчастіше визнача-

¹ Харріс Л. Денежная теория: пер. с англ. / общ. ред. и вступ. ст. В.М. Усоскина. – М.: Прогресс, 1990. – 750 с.

² Самуельсон П. Економіка: підруч. / П. Самуельсон. – Л.: Світ, 1993. – 496 с.

³ Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: ЭКСМО, 2007. – 960 с.

⁴ Маркс К. Капитал / К. Маркс. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1989. – 1078 с.

ють гроші через суспільні відносини¹. На думку Л. Харріса, сама фундаментальна особливість грошей полягає в тому, що вони є суспільним феноменом.

Можна погодитися, що гроші є необхідним активним елементом та складовою частиною економічної діяльності суспільства, відносин між різними учасниками і ланками відтворювального процесу. У такому разі сутність грошей характеризується їхньою участю в здійсненні різних видів суспільних відносин, але ця сутність не може бути незмінною, вона повинна відображати розвиток економічних відносин у суспільстві та зміни самих грошей.

Отже, гроші є інструментом економічних відносин у суспільстві й засобом розподілу матеріальних ресурсів. Скасувати чи змінити гроші угодою між людьми чи то рішенням держави неможливо, поки їх використовують суспільні відносини. А введення грошей, де не існує таких відносин, неможливе.

Гроші як інформація. Гроші – це інформація про деяку кількість вартості на певному носії, прийнята суспільством, для створення абсолютної довіри. Інформаційна сутність грошей почала проявлятися ще тоді, коли золота монета після перших своїх кроків в обігу в силу свого стирання стала мати меншу кількість вартості (ваги), ніж її номінал. Інформаційну сутність грошей як абстрактних, лічильних, ідеальних не можна поширити на всі гроші. Інформаційну природу мають чеки, розрахунки в системі жиро, кредитні картки, електронні гроші, які є носіями інформації про грошові потоки, тоді як грошима виступають гроші на рахунках кредитно-фінансових установ, а чеки й електронні гроші безпосередньо є видами кредитних грошей.

Гроші – це функції, які вони виконують. За К.Р. Макконнеллом і Л.С. Брю гроші – це те, що вони роблять, та все, що виконує функції грошей, і є гроші². Прихильники цієї економічної концепції сутність грошей ви-

значають їх функціями, а вартість тим, як добре гроші виконують свої функції³.

Функції грошей виступають конкретною формою прояву та реалізації змісту загального еквівалента. Не можна розглядати гроші тільки через зовнішні риси їх функціонування. Сутність у явищах тільки виявляється, але вона ними не утворюється і тому не може бути зведена до суми цих явищ.

Гроші як товар. Цей погляд щодо сутності грошей зводиться до місця грошей у товарному обміні. За такого трактування, всупереч демонетизації золота, гроші – специфічний товар, що має властивість обмінюватися на будь-який інший товар, виступаючи загальним еквівалентом.

Будь-який товар, як правило, задовольняє якусь одну людську потребу. Гроші ж являють собою специфічний товар, слугуючи безпосереднім і загальним втіленням вартості, й тому вони мають здатність прямо обмінюватися на всі інші товари. Звичайний товар є лише продуктом конкретної праці (шевця, пекаря, вченого). Гроші – єдиний товар, який виступає як безпосереднє втілення абстрактної праці незалежно від професійної приналежності.

Сучасні гроші, не будучи знаками золота, є лише знаком вартості та, відповідно, ідеальним знаком загального еквівалента. В такому випадку визначення грошей як особливого товару не розкриває сутності сучасних грошей, тому що в результаті трансформації гроші перетворилися на більш абстрактну самостійну категорію, значно віддалившись від своєї товарної першооснови.

Сучасні гроші не мають товарної природи, незважаючи на те, що факт виникнення грошей з товару не викликає сумнівів.

Гроші як капітал. Визначення сучасних грошей і грошей взагалі через категорію капітальної вартості досить вдале. За своєю природою гроші не є капіталом. Вони можуть проявляти себе як капітал, коли використовуються не як простий посередник обміну, а як гроші задля одержання прибутку.

Кредитні гроші не є єдиною можливою формою капіталу. Але саме кредитна форма грошей тісніше інших зрослася з рухом по-

¹ Денежное обращение и кредит при капитализме: учеб. / [Л. Н. Красавина, А. С. Гальчинский, В. Н. Шенаев и др.; под ред. Л. Н. Красавиной]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Фин. и стат., 1989. – 366 с.

² Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика: пер. с 14-го англ. изд. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. В 2 т. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 972 с.

³ Демківський А.В. Гроші та кредит: навч. посіб. / А.В. Демківський. – К.: Дакор; Вира-Р, 2003. – 528 с.

зичкового капіталу, що й зумовило спроби вчених-економістів дати трактування сучасних грошей через категорію капіталу, а не товарної вартості.

Характеристики вартості сучасних грошей, на думку деяких вчених-економістів, більшою мірою близькі до характеристик вартості капіталу, а не товару¹.

Хоча сучасні кредитні гроші не є за своєю суттю товаром, вони виступають перетвореною формою капіталу, так само як колись повноцінні гроші – золото та інші товари, які виконували грошові функції, – були перетвореною формою товару, а також могли проявляти себе як капітал.

Фінансові гроші. Гроші можуть бути формою руху і прояву капіталу. Вони порівняно легко переходять із власне грошей у капітал та назад. Тому здається, що різниці між сучасними грошима й капіталом практично не існує. Серед науковців стали траплятися згадки про так звані фінансові гроші, що, по суті, є фінансовими інструментами. Фінансові інструменти – це фінансові активи/пасиви, за допомогою яких здійснюється розподіл і перерозподіл створеного капіталу. Фінансовий інструмент являє собою юридичний документ, що відображає певні договірні взаємини або надає певні права, до яких можна віднести акції, облігації, чеки, векселі, депозитні сертифікати та ін. Отже, фінансові гроші – це цінні папери різних видів, новий клас грошей, призначений для обслуговування накопичення капіталу і перерозподілу доходів у суспільстві.

Необхідність у фінансових грошах зумовлена тим, що кредитні гроші, навіть у

своїй найвищій формі, формі – у вигляді депозитних грошей, не можуть забезпечити досить широких можливостей у накопиченні капіталу. На цьому різного роду намагання досягнути сутності грошей не закінчується. У роботах науковців трапляються й інші цікаві трактування².

Розглянувши основні погляди на визначення сутності грошей, можемо відзначити багатоаспектність і складність грошової природи. Гроші знаходяться в постійній еволюції, їхній розвиток є непрямолінійним та має циклічний характер. Спроби перенести закономірності добре вивчених форм грошей на їхнє сучасне розуміння можуть бути не дуже успішними. Рухлива, динамічна природа, мінливість, перехід від однієї домінуючої, якщо можна так сказати, риси характеру грошей до іншої, не дають у цілому досягнути їхню сутність. Із часів виникнення товарного виробництва й до нинішнього часу відбулися значні зміни.

Кредитна природа грошей прийшла на зміну товарній природі. Гроші набули рис капітальної вартості. Разом із тим у суті грошей була і залишається інформаційна складова.

Незважаючи на те, що сутність грошей – складне явище, при цьому воно цілком збагненне. Універсального визначення грошей, на наш погляд, не може бути, як й ідеальної їхньої форми. У суті грошей основою є їхня здатність бути вмістилищем, згустком вартості, еквівалентом, інструментом економічних відносин людей і дзеркалом, що відображає всі суперечності суспільства.

¹ Розглянуто дискусійні питання щодо походження, виникнення і сутності грошей з погляду їх еволюції та вивчення їхнього феномену.

² Рассмотрены дискуссионные вопросы относительно происхождения, возникновения и сущности денег с точки зрения их эволюции и изучения их феномена.

³ An article deals with controversial issues of origin and nature of money in terms of their evolution and study of the phenomenon.

*

¹ Гроші та кредит: підруч. – 4-те вид., перероб. і доп. / [М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазепко та ін.; за заг. ред. М. І. Савлука]. – К.: КНЕУ, 2006. – 744 с.

² Деньги, кредит, банки: справ. пособие / [Г.И. Кравцова, Б. С. Войтешенко, Е.И. Кравцов и др.; под ред. Г.И. Кравцовой]. – Минск: Меркванне, 1994. – 270 с.

Стратегічні напрями бюджетного регулювання розвитку агропромислового виробництва в Україні

Бюджетна підтримка є важливою складовою системи фінансового забезпечення розвитку агропромислового виробництва, вагомим важелем впливу на розв'язання проблем, пов'язаних зі суспільною значущістю сільського господарства – забезпечення національної продовольчої безпеки, пом'якшення негативного впливу природних та економічних ризиків, стимулювання діяльності різних організаційних форм господарювання на селі, збереження навколишнього середовища, досягнення гармонійного розвитку сільських територій і підвищення рівня сільської зайнятості.

Нинішня система державної фінансової підтримки розвитку сільського господарства почала формуватися з кінця дев'яностих – початку двохтисячних років¹, причому до 2004 року в ній переважала підтримка за рахунок непрямих механізмів (пільгового оподаткування), а з часом зросла частка підтримки за рахунок надання кредитних субсидій. З 2004 року запроваджено практику здійснення доплат за збереження поголів'я великої рогатої худоби з метою недопущення його скорочення, з 2006 року – тваринницьких дотацій на одиницю виробленої продукції та наявне поголів'я, а в рослинництві – на гектар посівів певних культур. У деякі роки діяли програми субсидування витрат на придбання окремих видів матеріально-технічних ресурсів: добрив, вітчизняної техніки.

Водночас варто відзначити, що програми сільського розвитку традиційно фінансува-

лись на незначному рівні, дієвого інструментарію підтримки в цьому напрямі не розроблялося, а пріоритет при здійсненні бюджетного фінансування їм не надавався.

Дослідники проблем фінансового забезпечення розвитку аграрного сектору економіки вказують на те, що економічне зростання в ньому стало політичним пріоритетом, тоді як заходи щодо розвитку соціальної сфери сільських територій нехтуються². Крім того, зазначається, що з різних причин переважний доступ до бюджетного фінансування має велике експортоорієнтоване виробництво³, а бюджетні ресурси спрямовуються на підтримку великих господарств та агрохолдингів, нехтуються інтереси дрібних товаровиробників⁴.

Питання державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки України і його бюджетної підтримки досить широко висвітлені в працях відомих вчених-аграрників: О. Бородіної, М. Дем'яненка, А. Діброви, С. Кваші, І. Кобути, Ю. Лупенка, О. Могильного, Л. Молдаван, О. Скидан, Т. Осташко, О. Попової, Н. Танклевської й ін.

Проте механізм бюджетної підтримки розвитку аграрної галузі знаходиться у стані перманентного реформування, оскільки сучасна правова база державної фінансової

² Яка модель агросектору необхідна Україні? Прокопа І. // «Дзеркало тижня», 2012. – № 18. – 18.05 // [Електронний ресурс] / Прокопа І., Бородіна О. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/yaka_model_agrosetoru_neobhidna_ukrayini-102318.html].

³ Аграрний сектор: пора принципіально изменить ориентиры развития / [Б. Пасхавер, В. Юрчишин, Е. Бородин и др.] // «Зеркало недели». – 2010. – № 26. – 10 июля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zn.ua/ECONOMICS/agrarnyy_sektor_pora_printsiipialno_izmenit_orientiry_razvitiya-60696.html].

⁴ Іщенко Г. Грошей більше, але на що спрямують? / Іщенко Г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/groshej-bilshe-ale-na-sho-spryamuyut/>].

¹ Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / [О.М. Бородіна, В.М. Гесць, А.О. Гурторов та ін.]. – К.: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2012. – 56 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ief.org.ua/.../Nauk_dop_Borodina201].

підтримки розвитку аграрного сектора все ще не забезпечує належного стимулювання виконання завдань аграрної політики інструментами бюджетного фінансування, не сприяє формуванню оптимальної системи взаємовідносин між розпорядниками бюджетних коштів та їх одержувачами, що вимагає подальшого поглиблення відповідних досліджень для розв'язання вказаних проблем.

Мета статті – оцінка сучасного стану бюджетної підтримки сільського господарства й окреслення стратегічних напрямів його розвитку в умовах наявних інтеграційних процесів і рецесійних проявів вітчизняної економіки.

Бюджетна підтримка сільськогосподарського виробництва є частиною інституційних засад державної фінансової підтримки аграрного сектора економіки, яка традиційно для України формувалася з урахуванням індустріально-аграрного типу відтворення ВВП. Водночас при визначенні напрямів розвитку системи державної фінансової підтримки слід зважати на наявні тенденції зменшення частки сільського господарства у ВВП: з 24 % (майже ¼) на початку аграрних реформ (1990-1991 рр.), до 10 % у 2005 році та 8 % у 2011-му.

Така тенденція характерна й для інших країн: в економіках розвинутих країн (Німеччина, Італія, Франція) частка сільського

господарства у ВВП становить близько 3%, а в галузевій структурі нових індустріальних і пострадянських країн - коливається в межах 6-10 %. Крім цього, при формуванні пріоритетів бюджетної політики необхідно враховувати й інші фактори, зокрема інтеграційні процеси в Європі та світі, членство України в СОТ, потребу в досягненні продовольчої безпеки тощо.

Останніми роками (2009-2012) сформувався певний інструментарій бюджетної підтримки, який характеризує спрямованість бюджетного фінансування за наступними напрямками: виробничі дотації товаровиробникам (пряма бюджетна підтримка в розрізі рослинництва й тваринництва); субсидії на придбання ресурсів (компенсація частини здійснених інвестицій у рамках цільових програм, зокрема, будівництва ферм і тепличних комплексів тощо); стимулювання технічного переоснащення підприємств агропромислового сектора, зокрема машинобудівною продукцією на основі лізингу; здійснення цінового регулювання аграрного ринку; підтримка окремих форм господарювання на селі – фермерства, кредитної кооперації, дорадництва; фінансування заходів щодо розвитку соціальної сфери; кредитування витрат аграрного сектору тощо.

Структура бюджетної підтримки розвитку агропромислового виробництва в Україні наведена у таблиці 1.

1. Структура бюджетних видатків по Мінагрополітики за 2009-2012 рр.

Напрями бюджетного фінансування	2009	2010	2011	2012
Видатки по Мінагрополітики – усього, млн грн	6365,17	5754,48	10468,74	8631,34
- в т.ч. по апарату Мінагрополітики – усього, млн грн	4429,36	3556,24	6936,37	4960,53
Частка видатків по апарату	69,6	61,8	66,3	57,5
Структура витрат по апарату МАПіП, %				
Виробничі дотації галузям рослинництва і тваринництва	24,30	17,60	43,55	45,15
Витрати на об'єкти державного цінового регулювання	1,35	6,78	6,43	15,42
Підтримка через механізм здешевлення кредитів	6,77	0,0*	7,66	12,52
Фінансування підготовки кадрів для АПК	39,85	54,03	30,47	13,44
Фінансування прикладних наукових розробок, досліджень	0,29	0,39	0,28	3,35
Організація і регулювання діяльності	9,32	13,26	0,17	2,42
Підтримка окремих форм господарювання	0,48	0,06	0,10	0,10
Розвиток соціальної сфери	0,92	0,24	0,11	0,11
Інші напрями	16,72	7,64	11,23	7,49
Усього витрат по апарату	100,00	100,00	100,00	100,00

Частка спецфонду в загальному обсязі фінансування по апарату Мінагрополітики	31,4	42,8	52,3	56,9
Частка видатків по Мінагрополітики у загальних видатках Державного бюджету України	4,80	2,32	1,87	3,05

Джерело: Складено на основі Законів України «Про Державний бюджет» на відповідний рік (планові показники з урахуванням змін) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>].

* Цей напрям із загального та спеціального фонду ДБУ у 2010 році не фінансувався. Згідно з розпорядженням КМУ від 11 лютого 2010 року №365-р "Про виділення коштів Стабілізаційного фонду для здешевлення кредитів та підтримки окремих проєктів в агропромисловому комплексі" у 2010 році передбачалося виділення 1629 млн грн для здешевлення кредитів і підтримки окремих проєктів в агропромисловому комплексі, у тому числі 1326 млн грн на безповоротній основі.

Як видно з даних таблиці 1, за останні чотири роки обсяги бюджетного фінансування по головному розпоряднику – Міністерству аграрної політики та продовольства України (далі – Мінагрополітики) зросли несуттєво: загалом у 1,36 раза, тобто щорічний темп приросту становив у середньому 9-10 % (по апарату Мінагрополітики зростання ще менше – відповідно 1,12 раза загалом і 3 % щорічно).

Частка видатків на апарат Мінагрополітики у 2012 році зменшилася проти 2009-го на 12 в.п. (з 69,6 до 57,5%), що свідчить про зростання частки інших видатків, не пов'язаних зі стимулюванням нарощування сільськогосподарського виробництва.

Структура бюджетного фінансування розвитку сільського господарства не вирізняється стабільністю – такий висновок можна зробити на основі аналізу динаміки частки виробничих дотацій по галузях рослинництва і тваринництва: явний провал спостерігається у 2010 році, тоді як у 2011-2012 роках вони мають у середньому 45 % у структурі видатків по апарату Мінагрополітики. При цьому варто відзначити, що найбільш вагома частка бюджетного фінансування за даним напрямом припадає на закладення молодих садів, виноградників та хмільників (понад 47 % у структурі виробничих дотацій як у 2009, так і в 2012 роках).

Окремо варто відзначити тенденцію до підвищення частки фінансування витрат на об'єкти цінового регулювання – з 1,3% у 2009-му до 15,4% у 2012 році. Також майже вдвічі зросла частка програм здешевлення кредитів – із 6,8% у 2009-му до 12,5% у 2012 році (при тому, що у 2010 році кошти по даному напрямку в межах загального та спеціального фондів бюджету не виділялися).

Значно скоротилася частка бюджетного фінансування за напрямом «Підготовка кадрів для АПК» – із 40 % (за всіма програмами) у 2009 році й 54 % у 2010-му до 13,4 % у 2012 році. З цього можна зробити висновок, що у 2012 році здійснюється реформування в сфері аграрної освіти та науки – продовжується оптимізація кількості аграрних вузів, об'єднання наукових та освітніх установ.

Водночас зросла частка фінансування прикладних наукових розробок і досліджень – із 0,3 % у 2009 році до 3,3% у 2012-му. Проте фінансування за даним напрямом все ще залишається на низькому рівні й не впливає належним чином на інноваційні процеси в галузі.

Незначними та нестабільними за обсягами фінансування є програми підтримки розвитку підприємництва на селі, а саме: видатки на розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, фермерських господарств, сільськогосподарської дорадчої служби (їхня частка в динаміці має тенденцію до зниження).

Бюджетне фінансування розвитку соціальної сфери за аналізований період характеризується мізерними обсягами і має тенденцію до зниження – з 0,92% у 2009 році до 0,11% у 2012-му.

Частка інших напрямів у структурі видатків – 16,72% 2009 році та 7,49% 2012-му – скорочується, до цієї категорії нами віднесено видатки на загальне керівництво й управління, організацію виставкових заходів, чинні у 2009-2011 роках програми охорони і захисту, раціонального використання лісів, наданих у постійне користування агропромисловим підприємствам, компенсація Пенсійному фонду України у 2009 році тощо.

Таким чином, за аналізований період бюджетне фінансування розвитку АПВ характеризується видовою різноманітністю та незіставністю за роками. Наприклад, багато програм, які діяли у 2009 році, в 2012-му були укрупнені. Це стосується підтримки аграрної освіти, наукових розробок, заходів щодо підтримки стану природних ресурсів (водного, земельного, лісового фондів), програм селекції, заходів по боротьбі з хворобами рослин та тварин тощо.

Оцінка практики бюджетної підтримки розвитку АПВ у 2012 році показує поступовий перехід від надання виробничих дотацій до запровадження системи стимулювання розширеного виробництва, оскільки серед заходів прямої державної підтримки виділяються наступні напрями: фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі (обсяг фінансування – понад 1,0 млрд грн); державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників, ягідників і догляд за ними (понад 1,0 млрд грн); державна підтримка галузі тваринництва – (понад 0,7 млрд грн).

Одночасно посилюється значення заходів щодо розвитку інфраструктури аграрного ринку. Зокрема, спостерігається суттєвий ріст видатків за програмами підтримки створення оптових ринків сільськогосподарської продукції, збільшення фінансування витрат Аграрного фонду, пов'язаних із комплексом заходів зі зберігання, перевезення, переробки й експортом об'єктів державного цінового регулювання державного інтервенційного фонду, що також у кінцевому підсумку спрямоване на стимулювання виробництва шляхом поліпшення умов збуту продукції.

Варто відзначити, що у країнах ЄС бюджетна підтримка розвитку сільського господарства прямо не пов'язується з ефективністю вирощування продукції. Так, в ЄС фермери одержують погектарні прямі платежі, не ув'язані з ефективністю виробництва (така підтримка коливається від 500-600 дол. у країнах ЄС до 200-300 дол. у США та Канаді), і лише деякі країни застосовують практику виплат, пов'язану із результативністю сільськогосподарської діяльності.

Загальна тенденція зводиться до підтримки програм сільського розвитку: охорони

навколишнього середовища, утримання лісонасаджень, субсидування фермерів, що здійснюють діяльність у найменш сприятливих для виробництва регіонах, стимулювання інвестиційних процесів та диверсифікації сільськогосподарського виробництва тощо.

Серед заходів бюджетної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні останніми роками переважають виробничі дотації на вирощування продукції тваринництва й рослинництва. Підтримка галузі тваринництва здійснюється за кількома бюджетними програмами, а саме: підтримка збереження поголів'я, дотування за рахунок застосування спецрежимів ПДВ, підтримка формування та відтворення матеріально-технічної бази галузі, але заплановані обсяги фінансування не досягаються.

Бюджетне фінансування галузі рослинництва характеризується виплатами на гектар з метою підтримки товаровиробників при здійсненні тих видів діяльності, що вимагають значного обсягу інвестицій і мають тривалий період окупності капіталу (закладка садів, виноградників, хмільників, вирощування нерентабельних, але соціально важливих культур тощо), підтримки вітчизняної селекції, заходів по боротьбі зі шкідниками та хворобами рослин. Крім того, на проведення весняно-польових робіт, під час збору врожаю та реалізації продукції запроваджуються разові заходи підтримки (компенсація витрат на пересів, відшкодування втрат урожаю тощо). Проте практика показує, що фінансування зазначених програм бажає кращого, зокрема повною мірою фінансуються лише програми селекції й заходи по боротьбі зі шкідниками і хворобами рослин, а за іншими програмами у 2011 році рівень фінансування не перевищив 55-60%.

Хоч на заходи підтримки виробництва спрямовується найбільше коштів, проте бюджетні програми не пов'язуються з реальними показниками розвитку аграрного виробництва, про що свідчать постійні зміни у виборі об'єктів фінансування та численних редакціях Порядків розподілу коштів на розвиток окремих галузей і видів продукції. Посилюється тенденція до об'єднання напрямів (програм) підтримки, що зменшує їхню транспарентність та ускладнює конт-

роль за ефективністю функціонування. Це, зокрема, проявляється в тому, що у бюджеті на 2012 рік закладена стаття «Фінансова підтримка заходів в АПК», яка передбачає використання бюджетних коштів за програмами, які можна віднести як до «жовтого» так і до «зеленого» кошиків. На ці заходи кошти передбачено загальною сумою, конкретного розподілу в розрізі окремих бюджетних програм не передбачено, що уможли-

лює маніпулювання коштами бюджету й окремими напрямками підтримки.

Аналіз стану розвитку сільського господарства за результативними показниками діяльності та рівня бюджетного фінансування (табл. 2) показує, що останніми роками заходи підтримки не мають комплексного характеру і суттєво не впливають на ефективність виробництва та формування сприятливих умов для сталого розвитку аграрної галузі економіки.

2. Результати діяльності сільськогосподарських підприємств і рівень їх державної фінансової підтримки у 2008-2011рр.

Показник	2008	2009	2010	2011
Кількість с.-г. підприємств, од.	9284	9249	9180	9538
з них частка прибуткових, %	64,0	63,3	69,3	78,7
Дохід (виручка) від реалізації, млн грн	52615,8	65851,6	81165,2	96885,0
Прибуток від реалізації, млн грн	6304,0	8093,0	14177,6	20239,7
Рентабельність діяльності - загальна, %	13,1	14,4	21,1	26,4
- у т.ч.: рослинництва, %	19,5	16,9	26,7	32,3
тваринництва, %	0,4	5,5	7,8	13,0
Обсяги державної фінансової підтримки, млн грн	5749,3	3278,1	4608,1	4039,8
у т.ч. за рахунок: бюджетних дотацій, млн грн	3343,8	738,5	1316,0	684,0
ПДВ, млн грн	2405,5	2539,6	3292,1	3355,8
Частка сільського господарства у загальній валовій доданій вартості, %	7,90	8,25	8,17	8,26
Відношення обсягу державної фінансової підтримки до виручки від реалізації, %	10,9	5,0	5,7	4,2

Джерело: Узагальнено за даними Державної служби статистики України.

З даних таблиці 2 видно, що загалом розвиток сільського господарства характеризується позитивною динамікою, тоді як бюджетне фінансування не відзначається стабільністю. Зокрема, фінансові результати господарювання сільськогосподарських підприємств показують, що частка прибуткових протягом досліджуваного періоду стабільно збільшувалась із 65 до 70%. Причому найвищий рівень рентабельності, а відповідно й дохідності, сільськогосподарські підприємства одержують у роки, які характеризуються не найбільшими обсягами державної фінансової підтримки.

Відношення державної фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств до виручки від реалізації останніми роками становить близько 5%, тоді як у країнах із розвинутою ринковою економікою цей показник сягає позначки 20-25%. На основі цього можна констатувати, що завдання підтримки рівня дохідності сільськогосподарських товаровиробників бюджетні програми повною мірою не виконують.

Частка аграрної галузі у фактичних видатках державного бюджету постійно знижується і останніми роками становить близько 2-3%, причому більша половина загального обсягу видатків здійснюється зі спеціального фонду, що спричиняє певну ризиковість виконання запланованих показників фінансування. Натомість, у пострадянських країнах зазначений показник знаходиться на вищому рівні (зокрема, в Білорусі він сягає 9 %).

Зниження частки аграрної галузі у видатках бюджету не впливає на обсяги валової доданої вартості галузі, яка у загальній її структурі за видами діяльності сягала 7,90 % у 2008 році та 8,26% у 2011-му, що більше як утричі вище частки видатків на галузь у загальному обсязі бюджетних видатків.

Фактично обсяги державної фінансової підтримки за аналізований період (з 2008 по 2011 р.) зменшилися майже на 30%, причому найсуттєвіше скоротилося фінансування шляхом надання бюджетних дотацій – у 2011 році вони становили всього чверть від рівня 2008 року, а фінансування за рахунок

спецрежиму адміністрування ПДВ за цей же період зросло майже в 1,5 раза.

Отже, практика надання державної фінансової підтримки виробничим галузям характеризується тим, що бюджетні кошти відчутно не впливають на поліпшення стану їх функціонування.

Загалом стан фінансового забезпечення аграрної сфери в Україні не відзначається комплексністю й системністю, не забезпечує належного доступу товаровиробників до ринку бюджетних фінансових ресурсів, стримує формування сприятливого інституційного середовища та вирівнювання умов господарювання, має низку недоліків, що не дають змоги задовольнити навіть мінімальні фінансові потреби суб'єктів господарювання. Чинні механізми використання бюджетних коштів, як правило, не дозволяють виробникам одержати підтримку в оперативному порядку, розмір підтримки не виправдовує затрачених зусиль.

Механізму розподілу бюджетних коштів на розвиток агропромислового виробництва притаманні наступні недоліки:

- відсутність чіткої, прозорої та логічної системи надання підтримки й прогнозів результатів функціонування конкретних бюджетних програм;

- розпорошеність бюджетних коштів у межах заходів підтримки і серед великої кількості одержувачів;

- ризиковість значної частини бюджетних програм через фінансування їх зі спецфонду;

- відсутність критеріїв оптимального розподілу бюджетних коштів за пріоритетами, регіонами та в розрізі окремих категорій одержувачів;

- відсутність послідовності при реалізації окремих заходів бюджетних програм за їх змістом, черговістю й термінами виконання;

- несвоєчасність фінансування заходів через нерівномірне надходження коштів без ув'язки із сезонністю аграрного виробництва;

- певна захищеність вимог, що висуваються до виконавців бюджетних програм, у частині необхідності подання значної кількості документів для одержання бюджетної підтримки та участі у конкурсах.

Ці недоліки насамкінець призводять до розпорошення та неефективного викорис-

тання бюджетних коштів; недоступності бюджетної підтримки для окремих категорій товаровиробників. Наявний механізм розподілу бюджетних коштів для агропромислового виробництва унеможливує вирішення поставлених завдань й одержання відповідних результатів, на які спрямовуються заходи державної підтримки.

Отже, здійснення державної підтримки розвитку сільського господарства в Україні характеризується як позитивними, так і негативними тенденціями. До позитивних слід віднести значне скорочення програм підтримки з метою зменшення розпорошення бюджетних коштів, поступове зростання частки заходів «зеленого» кошика в загальній структурі підтримки.

Негативні тенденції проявляються у нестабільному, несистемному та несвоєчасному виділенні бюджетних коштів, майже половина з яких надається в четвертому кварталі, тобто тоді, коли важко освоїти кошти належним чином; постійній зміні пріоритетів і різновекторності сучасної політики бюджетного фінансування сільського господарства, що не сприяє ефективності здійснюваних заходів в умовах обмеженості державних фінансових ресурсів; недостатній підтримці виробництва малими формами господарювання, розвиток яких зменшує соціальну напруженість у сільській місцевості тощо.

Враховуючи такий стан, важливими проблемами бюджетного фінансування є визначення стратегічних напрямів бюджетної підтримки розвитку агропромислового виробництва в Україні, щоб державна підтримка надавалася з найбільшою віддачею та ефективністю, відповідала цілям державного регулювання галузі.

Виходячи з цього, бюджетна підтримка розвитку агропромислового виробництва має забезпечувати:

- відповідність основній доктрині загальної стратегії розвитку аграрної галузі за пріоритетністю напрямів;

- формування оптимального механізму й інструментарію бюджетної підтримки розвитку агропромислового виробництва в Україні;

дотримання за основними напрямками бюджетної підтримки зобов'язань України перед СОТ.

Напрями бюджетної підтримки мають відповідати нормам Закону України від 18 жовтня 2005 року № 2982-IV «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», якими передбачено досягнення множини цілей: гарантування продовольчої безпеки; формування конкурентоспроможного на внутрішньому та зовнішньому ринках аграрного сектору; комплексного розвитку сільських територій і розв'язання соціальних проблем на селі.

Пріоритетні напрями бюджетного регулювання розвитку агропромислового виробництва мають узгоджуватись із завданнями державної політики, визначеними Законом України від 24 червня 2004 року № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства України» у бюджетній, кредитній, ціновій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва безпечної сільськогосподарської продукції й розвитку аграрного ринку, а також досягнення продовольчої безпеки.

Формування стратегії бюджетної підтримки в частині оптимального механізму та інструментарію фінансування передбачає визначення пріоритетності програм, запровадження нормативів бюджетної підтримки, забезпечення обсягів фінансування державних цільових програм відповідно до результатів моніторингу рейтингу регіонів, виробництва певних видів стратегічної продукції; стану економіки галузі, окупності капіталу й рентабельності сільськогосподарської діяльності, стану довкілля та інфраструктури сільських територій.

Механізм стратегії має реалізовуватися через формування прозорої системи критеріїв розподілу бюджетних коштів і забезпечення їх концентрації на ключових напрямках розвитку агропромислового виробництва й сільських територій; запровадження порядку бюджетного фінансування на умовах участі та відповідальності товаровиробників і сільських громад у фінансованих з бюджету програмах.

Необхідно забезпечити однаковий доступ товаровиробників до державних коштів та

посилення системи контролю й фінансової відповідальності за ефективним використанням коштів як низового, так і вищого рівнів розпорядників. При цьому має забезпечуватися досягнення поточних та стратегічних цілей державного регулювання агропромислового виробництва, проведення постійного моніторингу виконання бюджетних програм і визначення їх ефективності за кількома зіставними методиками.

Дотримання вимог СОТ передбачає виокремлення сільського господарства як особливої сфери державного регулювання й координації, посилення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та галузі сільського господарства в цілому; створення сприятливого середовища для іноземних інвестицій; поліпшення доступу на зовнішні ринки сільськогосподарських і продовольчих товарів, поліпшення якості товарів та послуг, здешевлення вітчизняних й імпортованих товарів і послуг тощо.

При цьому бюджетна підтримка розвитку агропромислового виробництва, з урахуванням уже усталених програм, закладених у держбюджеті на 2012 рік, формується за наступними заходами, розмежованими за джерелами загального та спеціального фондів (табл. 3).

Як видно з таблиці 3, заходи бюджетної підтримки передбачають формування ефективних механізмів фінансування розвитку сільського господарства, фінансового регулювання взаємовідносин товаровиробників із бюджетною системою з метою створення сприятливих умов для різних категорій суб'єктів господарювання, забезпечення конкурентоспроможності продукції на внутрішньому й зовнішніх ринках, досягнення фінансової стабільності галузі, рівномірного розвитку всіх форм господарювання на селі, досягнення продовольчої безпеки держави і підвищення соціальних стандартів життя в сільській місцевості, подолання бідності та безробіття на селі.

Заходи бюджетної підтримки пов'язані з вибором форм бюджетного фінансування, тому питання їх удосконалення також набуває важливого значення. Більшість сучасних форм підтримки, що застосовуються в Україні, належать до заходів “жовтого” кошика СОТ і підлягають обмеженню. У вимогах

СОТ щодо країн-учасниць зазначено, що стосовно заходів «жовтого» кошика держава повинна взяти зобов'язання зі скорочення бюджетного фінансування.

Відповідно до результатів переговорного процесу, Україна не має зобов'язань перед СОТ по скороченню внутрішньої підтримки

в межах «жовтих» програм. Обмеження стосуються загального обсягу СВП у розмірі 3,043 млн грн. Додатково Україна може виділяти на фінансування цих програм до 5% від річної вартості валової продукції сільськогосподарства.

3. Заходи бюджетної підтримки розвитку агропромислового виробництва

Заходи по загальному фонду	Заходи по спеціальному фонду
1. Фінансування капітальних вкладень, інвестицій у рамках цільових програм. У тому числі: надання безвідсоткових кредитів на формування МТБ, насамперед будівництво тваринницьких комплексів, теплиць; заходи по відтворенню ґрунтів, захисту лісів; селекція у рослинництві та тваринництві	1. Бюджетна підтримка товаровиробників у вигляді субсидій, дотацій і компенсацій. У тому числі: підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників; підтримка галузі тваринництва - виплата за приріст корів; телят; утримання поголів'я в ОСГ; підтримка галузі тваринництва (здешевлення кредитів для придбання обладнання для ферм, їх будівництва та реконструкції)
2. Підтримка короткострокового кредитування сезонних витрат аграрного сектора шляхом виплати кредитних субсидій	2. Підтримка технічного забезпечення господарств агропромислового сектора, зокрема машинобудівною продукцією на основі лізингу. У тому числі: придбання вітчизняної техніки й обладнання для агропромислового комплексу на умовах фінансового лізингу
3. Створення Державного земельного банку	
4. Підтримка окремих форм господарювання на селі	
5. Підтримка створення оптових ринків, забезпечення діяльності Аграрного фонду	
6. Програми фінансування освіти та науки	

В Україні валова продукція сільськогосподарства у 2011 році становила 234 млрд грн, тобто заходи «жовтого» кошика можуть бути профінансовані в межах 11,7 млрд грн, тоді як усі видатки по Мінагрополітики у 2012 році заплановано на рівні лише 8,6 млрд грн. Отже, навіть у нинішній структурі бюджету витрати цього напрямку можна збільшити на 1/4.

Як показує досвід країн Центральної та Східної Європи, «рівень підтримки сільськогосподарства визначається не стільки їх зобов'язаннями по скороченню сукупного виміру підтримки (СВП), скільки можливостями бюджету»¹. Більш тривалим прогнозом передбачається, що у загальній величині бюджетного фінансування на кінець 2020 року необхідно до 2/3 загального обсягу закласти програми «зеленого» кошика, не пов'язані з конкретним видом підтримки продукції.

Бюджетна підтримка агропромислового виробництва на перспективу має реалізува-

тися шляхом урахування таких напрямів (табл. 4).

При вдосконаленні законодавчо-нормативного регулювання бюджетної політики насамперед необхідно врахувати двосторонні зобов'язання – як держави, так і суб'єктів, які одержують бюджетну підтримку. Зобов'язаннями держави є розподіл бюджетних ресурсів підтримки відповідно до основних стратегічних завдань галузі за критеріями формування ринкової інфраструктури, стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, забезпечення розвитку сільських територій. Суб'єкти господарювання одержані бюджетні кошти мають використовувати за прямим призначенням, забезпечуючи при цьому сталий розвиток виробництва, оптимальне поєднання ресурсів, впровадження нових технологій, ведення органічного землеробства, поліпшення якості та безпеки сільськогосподарської продукції, розширення видів сільськогосподарської діяльності, диверсифікацію виробництва й підтримку соціальної інфраструктури.

¹ Осташко Т. Наслідки участі у СОТ для країн з перехідною економікою та висновки для України / Т. Осташко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: //icp.org.ua/files/10_nas.doc].

4. Характеристика стратегічних напрямів бюджетного регулювання розвитку агропромислового виробництва

Напрями бюджетної підтримки	Мета і шляхи реалізації заходів
Формування відповідної законодавчо-нормативної бази	Посилення стимулюючої ролі бюджетної підтримки з метою забезпечення нарощування обсягів виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції та її просування на внутрішньому й зовнішніх ринках, передбачення двосторонніх зобов'язань розпорядників і одержувачів бюджетних коштів; нормативне закріплення планування бюджетних програм на поточний та перспективний періоди, недопущення частотої зміни їх складу, різкого коливання у структурі видатків, гарантування їх узгодженості зі стратегічними завданнями розвитку сільського господарства
Гарантування диференційованого розподілу бюджетних коштів	Стимулювання виробництва стратегічних видів продукції, формування рівних умов ринкового середовища для всіх учасників аграрного виробництва, забезпечення соціальної спрямованості бюджетних програм, зокрема в частині розвитку сільських територій, оптимізація складу та структури бюджетних програм з дотриманням пропорційності фінансування заходів за їх пріоритетністю, черговістю, термінами виконання й обсягами фінансування залежно від сезонності виробництва, стану регіону, який фінансується, доступності ресурсів для всіх категорій сільгосптоваровиробників
Дійовий контроль ефективності бюджетної підтримки	Удосконалення програмно-цільового методу бюджетного фінансування для посилення ефективності та результативності використання бюджетних коштів, розробка системи критеріїв, індикаторів та методик визначення ефективності для кожного напрямку бюджетної підтримки. Проведення моніторингу ефективності бюджетних програм за рядом ключових характеристик щодо розвитку форм господарювання, нарощування обсягів виробництва, формування вертикальної та горизонтальної інтеграції, насичення внутрішнього ринку і збільшення експорту, підтримки прибутковості й рентабельності за категоріями товаровиробників, виплат на гектар угідь, поголів'я тощо

Загалом законодавче стимулювання розвитку сільськогосподарського виробництва має здійснюватися на засадах:

збалансування загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів на основі визначення науково обґрунтованих пріоритетних напрямів виробництва;

ефективного використання економічного, наукового, трудового потенціалів, природних та інших ресурсів, а також врахування регіональних особливостей для досягнення на цій основі оптимальної спеціалізації регіонів у виробництві сільськогосподарської продукції;

адресності надання й контролю за ефективністю використання коштів державної фінансової підтримки суб'єктами господарювання, що здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції.

Диференційований розподіл коштів стосується механізму бюджетного фінансування розвитку аграрної сфери. Він має формуватися з урахуванням визначених завдань розвитку галузі та альтернативних варіантів їх досягнення; наявних програм соціально-економічного розвитку регіонів, складанням базового і стратегічного прогнозів бюджету розвитку галузі, визначенням мінімальних меж обсягів фінансування на поточні програми й можливостей їх трансформації в

стратегічні, необхідності формування страхових резервів тощо.

Важливим напрямом бюджетної підтримки є створення належної ринкової інфраструктури в галузі. Це передбачає формування оптимальних балансів основних видів продукції, що визначають продовольчу безпеку країни, узгодження обсягів виробництва та можливостей промислової переробки сільськогосподарської продукції, стимулювання розвитку інтегрованих формувань із залученням у галузь банківського і промислового капіталу, коштів інституціональних інвесторів; сприяння створенню й функціонуванню виробничих і обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів, суб'єктів малого підприємництва та інших форм самозайнятості населення на селі.

Застосування дійових методів контролю необхідне тому, що нині відсутній єдиний методологічний підхід до оцінки ефективності державної підтримки сільського господарства. Стратегія бюджетного фінансування вимагає удосконалення програмно-цільового підходу до формування бюджету при розв'язанні проблем розвитку галузі, розробки методик аналізу ефективності та моніторингу за визначеними показниками.

Отже, результати оцінки сучасного стану механізму бюджетної підтримки АПВ показують різновекторну спрямованість бюдже-

тного фінансування за виробничими й соціальними напрямками. Відбувається поступовий перехід від надання виробничих дотацій до запровадження системи стимулювання розширеного виробництва, розвитку інфраструктури аграрного ринку – відповідно до взятих Україною зобов’язань перед СОТ.

Фінансування АПВ здійснюється непропорційно його внеску в економіку – частка валової доданої вартості галузі більше як утричі вище частки видатків на галузь у загальному обсязі бюджетних видатків. Обсяги державної фінансової підтримки за останні чотири роки зменшилися майже на 30%, причому найсуттєвіше – в частині надання бюджетних дотацій (чверть від рівня 2008 р). Разом із тим підтримка за рахунок спецрежиму ПДВ зросла майже в 1,5 раза.

Бюджетна підтримка виробничих галузей відчутно не впливає на поліпшення їхнього

стану, тому необхідна розробка стратегічних напрямів бюджетної підтримки, які б відповідали основній доктрині стратегії розвитку аграрної галузі, формували оптимальні механізми та інструментарій регулювання, враховували б специфіку функціонування аграрного сектора і не суперечили б зобов’язанням України перед міжнародними організаціями.

Реалізація окресленої стратегії у сфері бюджетного фінансування має здійснюватися через формування відповідної законодавчо-нормативної бази, запровадження диференційованого розподілу бюджетних коштів, застосування дійових методик контролю ефективності бюджетної підтримки. Це дасть змогу сформувати раціональнішу структуру сільськогосподарського виробництва та забезпечить сталий розвиток сільських територій.

Проаналізовано стан бюджетного фінансування розвитку агропромислового виробництва. Обґрунтовано стратегію бюджетної підтримки розвитку в умовах наявних інтеграційних процесів і рецесійних проявів вітчизняної економіки за різними напрямками фінансування.

Проанализировано состояние бюджетного финансирования развития агропромышленного производства. Обосновано стратегию бюджетной поддержки развития в условиях имеющихся интеграционных процессов и рецессионных проявлений отечественной экономики по разным направлениям финансирования.

An article analyses state of the budgetary financing of development of agroindustrial production. Strategy of budgetary support of development is substantiated within the framework of present integration processes and recession manifestations of home economy in different fields of financing.

*

**О.О. КЛОКАР, кандидат економічних наук, доцент
Білоцерківський національний аграрний університет**

Формування інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва

Ефективний розвиток ресурсного потенціалу агросфери, виробництво конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції та підвищення рентабельності підприємств цієї галузі залежить, передусім, від якості формування інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва. Так, в Україні на загальнодержавному рівні були прийняті заходи щодо створення стабільного інвестиційного клімату для розвитку агропромислового виробництва, а саме: сформовано потужні лізингові та фінансово-

кредитні структури (НАК "Украгролізинг", ТОВ "Украгроماشінвест" тощо); затверджена Державна цільова програми розвитку українського села на період до 2015 року й ін.¹

¹ Питання лізингової компанії "Украгроماشінвест": за станом на 27 черв. 2000 р. / Кабінет Міністрів України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2006. – С. 45; Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: за станом на 19 верес. 2007 р. / Кабінет Міністрів України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2007. – С. 22; Про збільшення статутного фонду НАК "Украгролізинг": за станом на 11 жовт. 2006 р. / Кабінет Міністрів України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2006. – С. 24.

тного фінансування за виробничими й соціальними напрямками. Відбувається поступовий перехід від надання виробничих дотацій до запровадження системи стимулювання розширеного виробництва, розвитку інфраструктури аграрного ринку – відповідно до взятих Україною зобов’язань перед СОТ.

Фінансування АПВ здійснюється непропорційно його внеску в економіку – частка валової доданої вартості галузі більше як утричі вище частки видатків на галузь у загальному обсязі бюджетних видатків. Обсяги державної фінансової підтримки за останні чотири роки зменшилися майже на 30%, причому найсуттєвіше – в частині надання бюджетних дотацій (чверть від рівня 2008 р). Разом із тим підтримка за рахунок спецрежиму ПДВ зросла майже в 1,5 раза.

Бюджетна підтримка виробничих галузей відчутно не впливає на поліпшення їхнього

стану, тому необхідна розробка стратегічних напрямів бюджетної підтримки, які б відповідали основній доктрині стратегії розвитку аграрної галузі, формували оптимальні механізми та інструментарій регулювання, враховували б специфіку функціонування аграрного сектора і не суперечили б зобов’язанням України перед міжнародними організаціями.

Реалізація окресленої стратегії у сфері бюджетного фінансування має здійснюватися через формування відповідної законодавчо-нормативної бази, запровадження диференційованого розподілу бюджетних коштів, застосування дійових методик контролю ефективності бюджетної підтримки. Це дасть змогу сформувати раціональнішу структуру сільськогосподарського виробництва та забезпечить сталий розвиток сільських територій.

Проаналізовано стан бюджетного фінансування розвитку агропромислового виробництва. Обґрунтовано стратегію бюджетної підтримки розвитку в умовах наявних інтеграційних процесів і рецесійних проявів вітчизняної економіки за різними напрямками фінансування.

Проанализировано состояние бюджетного финансирования развития агропромышленного производства. Обосновано стратегию бюджетной поддержки развития в условиях имеющихся интеграционных процессов и рецессионных проявлений отечественной экономики по разным направлениям финансирования.

An article analyses state of the budgetary financing of development of agroindustrial production. Strategy of budgetary support of development is substantiated within the framework of present integration processes and recession manifestations of home economy in different fields of financing.

*

**О.О. КЛОКАР, кандидат економічних наук, доцент
Білоцерківський національний аграрний університет**

Формування інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва

Ефективний розвиток ресурсного потенціалу агросфери, виробництво конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції та підвищення рентабельності підприємств цієї галузі залежить, передусім, від якості формування інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва. Так, в Україні на загальнодержавному рівні були прийняті заходи щодо створення стабільного інвестиційного клімату для розвитку агропромислового виробництва, а саме: сформовано потужні лізингові та фінансово-

кредитні структури (НАК "Украгролізинг", ТОВ "Украгроماشінвест" тощо); затверджена Державна цільова програми розвитку українського села на період до 2015 року й ін.¹

¹ Питання лізингової компанії "Украгроماشінвест": за станом на 27 черв. 2000 р. / Кабінет Міністрів України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2006. – С. 45; Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: за станом на 19 верес. 2007 р. / Кабінет Міністрів України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2007. – С. 22; Про збільшення статутного фонду НАК "Украгролізинг": за станом на 11 жовт. 2006 р. / Кабінет Міністрів України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2006. – С. 24.

Проте, незважаючи на всі вищевказані заходи з багатьох соціально-економічних і політичних причин ефективність їх реалізації низька. Так, недостатня пряма державна інвестиційна підтримка аграрного сектору економіки протягом останніх 10 років (лише 3-4% загального обсягу інвестицій у галузі становлять кошти державного бюджету) спричинила зменшення частки сільськогосподарської продукції у валовому внутрішньому продукті держави до 9%¹.

Вищенаведена ситуація викликала деградацію матеріально-технічної бази більшості сільськогосподарських підприємств. Тому нині актуальним питанням в аграрному секторі економіки є залучення капіталу в сільськогосподарське машинобудування.

Дослідженням проблеми інвестиційного розвитку суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки займалися такі науковці, як: Ю.О. Лупенко, С. Кір'ян, В. Лобунець й ін.² Вчені сформуливали основні засади щодо інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Проте проблема якості їх формування в контексті трансформації соціально-економічних відносин в аграрному секторі економіки розв'язана недостатньо.

Мета статті – розробити заходи щодо ефективного формування інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва. Відповідно до даної мети нами сформовані такі завдання:

розкриття економічної сутності категорії *інвестиційні ресурси агропромислового виробництва*;

формування основних стратегічних цілей інвестиційного забезпечення розвитку сільськогосподарського машинобудування;

визначення провідних джерел та умов формування інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва.

У результаті аналізу встановлено, що існують різні підходи до трактування інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва.

Вищевказані підходи подібні між собою й відрізняються лише окремими складовими. Так, дана категорія передбачає сукупність фінансових, матеріальних і нематеріальних ресурсів, які використовуються суб'єктом господарювання (інвестором) у процесі їх вкладення в об'єкти інвестування для одержання прибутку³. Враховуючи вищевказане трактування даної категорії, нами адаптовано підхід науковців Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки” та на його базі сформовано основні стратегічні цілі інвестиційного забезпечення розвитку сільськогосподарського машинобудування як пріоритетної складової агропромислового виробництва, а саме:

удосконалення інвестиційної політики держави в АПК у напрямі переорієнтації її на повне забезпечення інвестиційних потреб підприємств і організацій державної сфери;

стимулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання;

посилення ролі інвестиційної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та удосконалення її механізмів;

поліпшення умов залучення зовнішніх інвестицій в агропромислове виробництво, а також на розвиток сільських територій;

забезпечення формування інвестиційних ресурсів у сільському господарстві за пропорцією, що характеризується співвідношенням між власними й залученими джерелами як 2:1 тощо⁴.

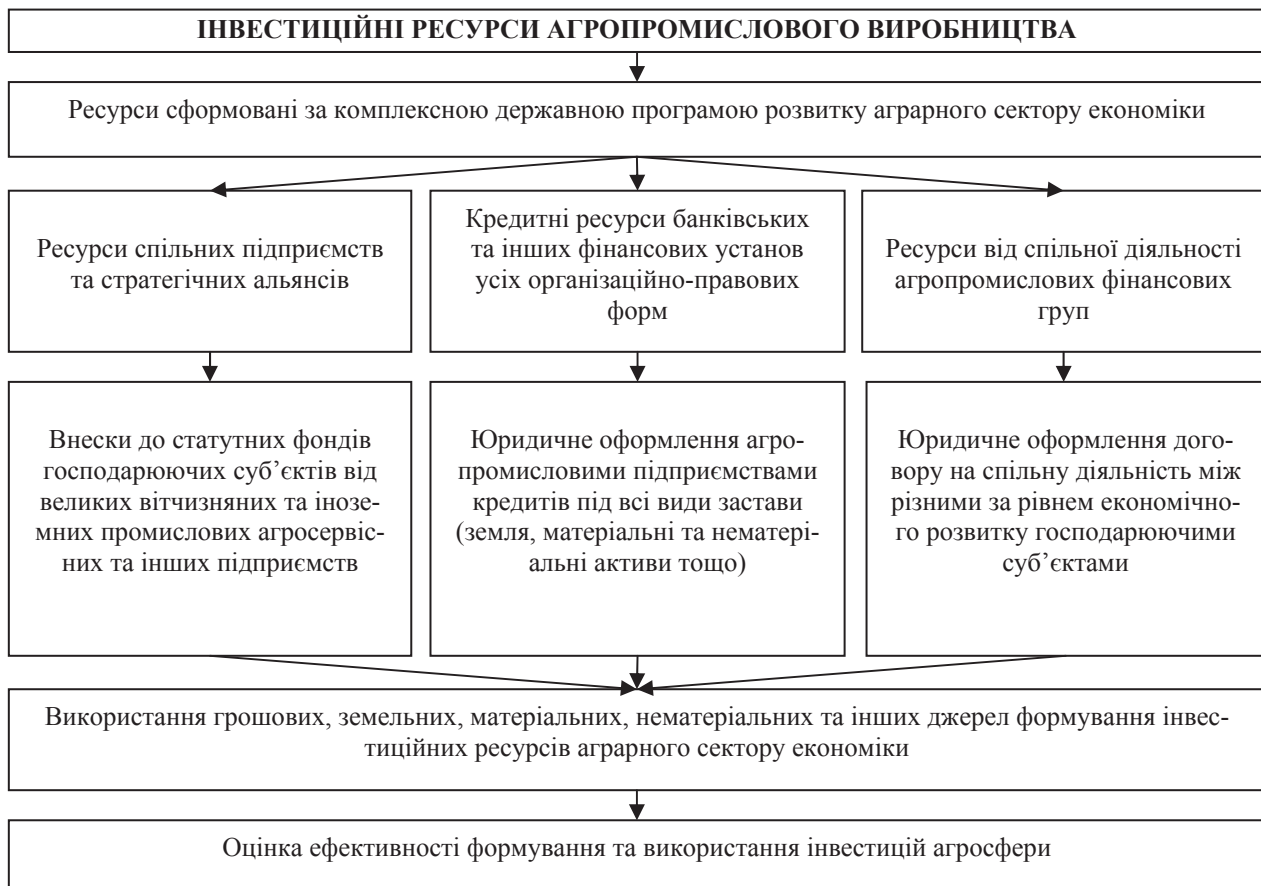
Враховуючи вищевказаний підхід нами сформовано основні джерела та умови формування інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва (рис.).

¹ Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка]. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2012. – С. 77.

² Кір'ян С.М. Облік реальних інвестицій у сільському господарстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / С.М.Кір'ян. – К., 2005. – 23 с.; Лобунець В.І. Розвиток інвестиційного кооперування у спільній діяльності в агропромисловому виробництві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 “Економіка сільського господарства і АПК” / В.І. Лобунець. – К., 2005. – 21 с.

³ Дуфенюк О.М. Управління механізмом залучення інвестиційних ресурсів в аграрний сектор економіки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.02.03 “Організація управління, планування і регулювання економікою” / О.М. Дуфенюк. – Львів, 2004. – С. 9; Сухоруко О.В. Економічна ефективність інвестиційної діяльності в сільському господарстві регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 “Економіка сільського господарства і АПК” / О.В. Сухоруко. – Д., 2006. – С. 8.

⁴ Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка]. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2012. – С. 78-80.

Джерела й умови формування інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва

Джерело: Складено автором.

На нашу думку, вищенаведений підхід сприятиме ефективному розвитку, передусім, вітчизняного сільськогосподарського машинобудування й агропромислового виробництва в цілому. Так, провідним джерелом формування інвестиційних ресурсів цієї галузі є комплексна державна програма розвитку аграрного сектору економіки, яка повинна передбачати такі заходи:

- звуження бази оподаткування щодо фінансово-господарських операцій підприємств агропромислового виробництва;

- зменшення кількості податкових пільг для посередників агропромислового бізнесу та їх розширення для кінцевих виробників сільськогосподарської техніки й обладнання;

- створення соціально-економічних і науково-технічних умов для адаптації кращого зарубіжного досвіду щодо сільськогосподарського машинобудування;

- формування ефективної системи інженерно-технічного забезпечення агропромисло-

вого комплексу з урахуванням вимог чинного законодавства;

- сприяння розвитку ринку землі в Україні та створення земельного кадастру;

- збільшення вкладень в основний капітал агропромислових підприємств (вкладення в нове будівництво, реконструкцію, розширення і технічне переоснащення діючих об'єктів сільськогосподарського призначення);

- забезпечення розвитку банківського кредитування агропромислового комплексу, поступове зниження банківської процентної ставки до рівня, що стимулює кредитування виробників сільськогосподарської техніки й обладнання;

- сприяння розвитку фондового ринку та поступове залучення до нього агропромислових підприємств;

- розробка науково обґрунтованих засад структурної й інвестиційної політики, визначення її основних напрямів для ефективного розвитку агропромислового комплексу в окремих регіонах;

створення умов для залучення прямих іноземних інвестицій в агропромислове виробництво, насамперед, завдяки вдосконаленню податкового законодавства та адаптації його до вимог міжнародних організацій, членом яких є або планує бути Україна, й ін.

На нашу думку, провідною складовою комплексної державної програми розвитку аграрного сектору економіки є ресурси спільних підприємств і стратегічних альянсів. Так, створення спільних підприємств та стратегічних альянсів передбачає розширення виробництва до міжнародних масштабів. Тобто формування виробничої власності, що знаходиться під спільним контролем вітчизняних і міжнародних агропромислових структур. При цьому допускається, що кожен засновник спільного підприємства або стратегічного альянсу згідно з договором робить внесок у статутний фонд такого підприємства у формі, що відповідає можливостям та цілям здійснення вітчизняних й іноземних інвестицій.

Враховуючи такий підхід, вважаємо, що створення та діяльність спільних підприємств і стратегічних альянсів в агропромис-

ловому виробництві має регулюватися чітко визначеним законодавством щодо підприємницької, інвестиційної й антимонопольної діяльності тощо (наприклад, Господарський кодекс України, Закони України: “Про господарські товариства”; “Про режим іноземного інвестування” тощо)¹. Так, вищевказане законодавство повинно визначати такі умови:

спрощення процедури реєстрації та діяльності агропромислових структур;

вкладення не менше 10% інвестиційних коштів до статутного капіталу спільних підприємств і стратегічних альянсів агропромислового виробництва;

створення спільних підприємств та стратегічних альянсів агросфери в різних організаційно-правових формах тощо.

Крім цього, основною умовою реалізації всіх зазначених умов є здійснення внесків до статутного капіталу господарюючих суб’єктів від великих вітчизняних та іноземних промислових агросервісних й інших підприємств. Даний підхід передбачає ефективне формування статутного капіталу підприємств агропромислового виробництва (табл. 1).

1. Заходи ефективного формування статутного капіталу підприємств агропромислового виробництва

Захід	Макрорівень	Мікрорівень
Удосконалення нормативно-правової бази щодо умов створення та діяльності спільних агропромислових підприємств	+	-
Створення сприятливого податкового й інвестиційного клімату в сільськогосподарському машинобудуванні	+	+
Збалансування попиту і пропозиції на вітчизняному ринку сільськогосподарської продукції	+	+
Державне та приватне страхування всіх видів ризиків в агропромисловому виробництві	+	+
Залучення нематеріальних активів провідних вітчизняних та іноземних сільськогосподарських машинобудівників (одержання ліцензій, свідоцтв, патентів, технічної документації й програмного забезпечення на виробництво нової техніки та обладнання)	-	+
Укладення довгострокових договорів про співпрацю між вітчизняними й іноземними агропромисловими та іншими господарюючими суб’єктами	-	+
Розвиток ринку землі й кооперація великих вітчизняних та іноземних землевласників із агропромисловими формуваннями	+	+

Джерело: Складено автором.

¹ Господарський кодекс України: за станом на 5 берез. 2009 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2009. – С. 25; Про господарські товариства: Закон України за станом на 7 лип. 2011 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2012. – С. 10; Про режим іноземного інвестування: Закон України за станом на 22 груд. 2010 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2011. – С. 15.

Із табл. 1 слідує, що описані вище заходи орієнтовані на комплексну взаємовигідну кооперацію всіх господарюючих суб'єктів за умови створення сприятливого податкового та інвестиційного клімату агросфери, державного і приватного страхування всіх видів ризиків в агропромисловому виробни-

цтві в контексті розвитку земельного ринку України. Також ефективність реалізації всіх наведених заходів доцільно проаналізувати з урахуванням прогнозу вартості основних засобів в Україні на період 2010-2020 років (табл. 2).

2. Прогноз вартості основних засобів в аграрному секторі економіки України, 2010-2020 рр.

Вид основних засобів	Вартість основних засобів, млрд грн			
	2010 р. (факт.)	2015 р. (очікув.)	Прогноз на 2020 р.	
			оптимістичний	песимістичний
Будівлі, споруди, передавальні пристрої	43,6	212,0	322,6	134,5
Машини та обладнання	30,4	159,9	245,5	115,3
Транспортні засоби	7,2	41,2	62,9	27,4
Довгострокові біологічні активи	13,7	13,9	20,8	18,0
Інші	8,3	22,2	34,0	19,9
Усього	103,2	449,2	685,8	315,1

Примітка: Адаптовано автором підхід Г. Підлісецького, М. Могилової, В. Товстоп'ята та Я. Білоуська щодо розрахунку прогнозу вартості основних засобів в аграрному секторі економіки України на період 2010-2020 роки¹.

Отже, оптимістичний прогноз збільшення вартості основних засобів у сільському господарстві України передбачає її підвищення за період 2010-2020 років у 5-6 разів, тоді як за песимістичним прогнозом – лише в 3-4 рази, що свідчить про високу ефективність реалізації заходів формування статутного капіталу підприємств агропромислового виробництва.

Вважаємо, що формування інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва істотно залежить також від кредитних ресурсів банківських та інших фінансових установ усіх організаційно-правових форм. Доцільно також розглянути процес юридичного оформлення агропромисловими підприємствами кредитів під усі види застави (земля, матеріальні й нематеріальні активи тощо).

Згідно з Цивільним кодексом України надання кредиту оформляється укладенням кредитного договору тільки у письмовій формі². Тому в агропромисловому виробництві доцільно визначити такі юридичні умови оформлення кредиту:

укладення кредитного договору відповідно до чинного законодавства (встановлення умов кредитного договору: вид кредиту; лі-

міт кредитування; строк кредитування; цільове використання кредитних ресурсів; порядок надання грошових ресурсів; порядок зміни ліміту кредитування; порядок нарахування і сплати відсотків (комісій); забезпечення кредиту (за виключенням бланкових кредитів); розмір плати за користування кредитними ресурсами; відповідальність за порушення зобов'язань по кредитному договору, повне найменування та юридичні адреси сторін, підписи уповноважених посадових осіб кредитора і позичальника тощо);

своєчасне надання та повернення кредиту на визначених у договорі умовах;

попереднє узгодження умов зміни терміну погашення кредиту;

укладення, при необхідності, договору з кредитним поручителем (порука (гарантія) забезпечує лише дійсну вимогу, тому договір поруки (гарантії) повинен укладатися або одночасно з підписанням кредитного договору, або відразу після цього). В договорі поруки (гарантії) повинно бути чітко визначено за кого саме, за яким договором виступає сторона договору поручителем (гарантом);

перевірка повноважень посадових осіб, які підписують кредитний договір (згідно зі ста-

¹ Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка]. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2012. – С. 139.

² Цивільний кодекс України: за станом на 21 лют. 2012 р. / Верховна Рада України. – офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2012. – С. 12.

тут, довіреністю, дорученням, на підставі протоколів зборів акціонерів (засновників, учасників), посадових інструкцій та інших внутрішніх документів. Необхідно перевірити встановлені статутом підприємства обмеження повноважень конкретних посадових осіб, правочинність зборів акціонерів (засновників, учасників), що приймали рішення про одержання кредиту й передачу в заставу майна;

перевірка повноважень заставодавця (в тому числі відсутність податкової застави) на дату укладення договору застави;

оформлення кредитної справи позичальника (в неї підшиваються всі документи, які є в наявності на момент підписання кредитного договору, а також усі наступні документи, які мають відношення до даного договору, до моменту завершення кредитних відносин із позичальником тощо.

Отже, в результаті аналізу інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва встановлено, що дана категорія включає сукупність фінансових, матеріальних і нематеріальних ресурсів, які використовуються ін-

вестором для вкладення в інвестиційні об'єкти з метою одержання прибутку. Враховуючи даний підхід, нами сформовані основні стратегічні цілі інвестиційного забезпечення розвитку сільськогосподарського машинобудування, які базуються на вітчизняній та іноземній матеріальній підтримці агропромислових підприємств.

Крім цього, визначені основні джерела й умови формування інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва. Провідним джерелом їх формування є кошти, передбачені комплексною державною програмою розвитку аграрного сектору економіки, а однією з провідних умов використання даних ресурсів є юридичне забезпечення та здійснення внесків до статутного капіталу господарюючих суб'єктів від великих вітчизняних й іноземних промислових агросервісних та інших підприємств.

Вважаємо, що даний підхід сприятиме ефективному розвитку сільськогосподарського машинобудування й агропромислового виробництва в цілому.

Обґрунтовано основні стратегічні цілі, розкрито економічну сутність, визначено провідні джерела та умови формування інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва. Даний підхід сприятиме ефективному розвитку, передусім сільськогосподарського машинобудування України.

Обоснованы основные стратегические цели, раскрыта экономическая сущность, определены ведущие источники и условия формирования инвестиционных ресурсов агропромышленного производства. Данный подход будет содействовать эффективному развитию, прежде всего сельскохозяйственного машиностроения Украины.

An article grounds primary strategic purposes, exposes economic essence, defines leading sources and terms of forming of investment resources of agroindustrial production. This approach contributes to effective development, foremost, agricultural mechanical engineering of Ukraine.

*

В.В. ВОЛЬСЬКА, кандидат економічних наук
Житомирський національний агроекологічний університет

Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності в управлінні аграрними підприємствами

Організація і методика ведення бухгалтерського обліку в сучасних аграрних підприємствах України сформувалася на основі системи бухгалтерського обліку колишнього СРСР, яка розвивалася в умовах адміністративно-командної економіки, заснованої на

державній власності. Така система обліку повністю відповідала моделі функціонування планової економіки й забезпечувала достатнє підвищення ефективності функціонування підприємств у тих умовах, але виявилася непристосованою для повного та про-

тут, довіреністю, дорученням, на підставі протоколів зборів акціонерів (засновників, учасників), посадових інструкцій та інших внутрішніх документів. Необхідно перевірити встановлені статутом підприємства обмеження повноважень конкретних посадових осіб, правочинність зборів акціонерів (засновників, учасників), що приймали рішення про одержання кредиту й передачу в заставу майна;

перевірка повноважень заставодавця (в тому числі відсутність податкової застави) на дату укладення договору застави;

оформлення кредитної справи позичальника (в неї підшиваються всі документи, які є в наявності на момент підписання кредитного договору, а також усі наступні документи, які мають відношення до даного договору, до моменту завершення кредитних відносин із позичальником тощо.

Отже, в результаті аналізу інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва встановлено, що дана категорія включає сукупність фінансових, матеріальних і нематеріальних ресурсів, які використовуються ін-

вестором для вкладення в інвестиційні об'єкти з метою одержання прибутку. Враховуючи даний підхід, нами сформовані основні стратегічні цілі інвестиційного забезпечення розвитку сільськогосподарського машинобудування, які базуються на вітчизняній та іноземній матеріальній підтримці агропромислових підприємств.

Крім цього, визначені основні джерела й умови формування інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва. Провідним джерелом їх формування є кошти, передбачені комплексною державною програмою розвитку аграрного сектору економіки, а однією з провідних умов використання даних ресурсів є юридичне забезпечення та здійснення внесків до статутного капіталу господарюючих суб'єктів від великих вітчизняних й іноземних промислових агросервісних та інших підприємств.

Вважаємо, що даний підхід сприятиме ефективному розвитку сільськогосподарського машинобудування й агропромислового виробництва в цілому.

Обґрунтовано основні стратегічні цілі, розкрито економічну сутність, визначено провідні джерела та умови формування інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва. Даний підхід сприятиме ефективному розвитку, передусім сільськогосподарського машинобудування України.

Обоснованы основные стратегические цели, раскрыта экономическая сущность, определены ведущие источники и условия формирования инвестиционных ресурсов агропромышленного производства. Данный подход будет содействовать эффективному развитию, прежде всего сельскохозяйственного машиностроения Украины.

An article grounds primary strategic purposes, exposes economic essence, defines leading sources and terms of forming of investment resources of agroindustrial production. This approach contributes to effective development, foremost, agricultural mechanical engineering of Ukraine.

*

В.В. ВОЛЬСЬКА, кандидат економічних наук
Житомирський національний агроекологічний університет

Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності в управлінні аграрними підприємствами

Організація і методика ведення бухгалтерського обліку в сучасних аграрних підприємствах України сформувалася на основі системи бухгалтерського обліку колишнього СРСР, яка розвивалася в умовах адміністративно-командної економіки, заснованої на

державній власності. Така система обліку повністю відповідала моделі функціонування планової економіки й забезпечувала достатнє підвищення ефективності функціонування підприємств у тих умовах, але виявилася непристосованою для повного та про-

зорого відображення господарських операцій в нових економічних умовах. Ситуація, що склалася в соціально-економічному житті держави, призвела до того, що Україна виявилася неготовою до входження у світову спільноту. Реформування бухгалтерського обліку згідно з міжнародними стандартами, створення відповідної нормативної бази бухгалтерського обліку вимагає розв'язання даної проблеми на національному рівні.

Питання регламентації національних облікових систем постійно знаходяться в центрі уваги науковців та економістів. Серед відомих вітчизняних учених, що здійснили вагомий внесок у розвиток бухгалтерського обліку на різних історичних етапах, слід відзначити Ф.Ф. Бутинця¹, М.Я. Дем'яненка², В.М. Жука³, Г.Г. Кірейцева⁴, П.Т. Саблука, М.Й. Маліка, Ю.С. Коваленка⁵, В.М. Пархоменка⁶, Ю.С. Цал-Цалка, М.Г. Чумаченка⁷, В.Г. Швеця⁸. Однак ряд важливих питань методології та організації бухгалтерського обліку в сучасних умовах залишаються дотепер не вирішеними. Це стосується, насамперед, визначення основних шляхів удосконалення бухгалтерського обліку в Україні на основі міжнародного досвіду.

Мета статті – обґрунтування доцільності застосування міжнародних стандартів бухгалтерського обліку й фінансової звітності в аграрних підприємствах України. Методологічною основою дослідження є принципи

системного аналізу та фундаментальні положення теорії бухгалтерського обліку.

Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку й фінансової звітності виступають ефективним інструментом підвищення прозорості та зрозумілості інформації, яка розкриває діяльність суб'єктів господарювання, створює достовірну базу для визнання доходів і витрат, оцінки активів та зобов'язань, яка дає можливість об'єктивно розкривати й віддзеркалювати існуючі фінансові ризики у суб'єктів, що звітують, а також порівнювати результати їхньої діяльності з метою забезпечення адекватної оцінки їх потенціалу та ухвалення відповідних управлінських рішень. Крім того, міжнародні стандарти бухгалтерського обліку й фінансової звітності якісно впливають на можливості керівництва в галузі управління організацією і надають значні переваги перед конкурентами⁹. Застосовуючи міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності керівники аграрних підприємств розширюють свої можливості щодо залучення додаткових джерел фінансування шляхом заінтересованості інвесторів і можливості виходу на міжнародні фондові ринки.

Україна не повинна бути осторонь від тих тенденцій, які зумовлюють нині розвиток ринку інвестицій. Жодна держава не може розвивати свій фінансовий ринок у відриві від ринку міжнародного, оскільки вітчизняний ринок інвестицій створюється багато в чому завдяки іноземному капіталу (табл.1).

Дані таблиці показують, що інвестиції в основний капітал підприємств України в 2011 році становили 34467 млн грн, що на 77% більше, ніж у 2007 році, та на 33% – порівняно з 2010-м. Інвестиції за рахунок іноземних інвесторів у 2011 році становили 408 млн грн, що в 2,6 раза менше, ніж у 2007 році. Спостерігаються зміни також й у структурі джерел інвестицій. У 2007 році частка іноземних інвестицій становила 5,5%, а в 2011-му – лише 1,2%, відбувається зменшення вкладень коштів іноземними інвесторами в економіку нашої країни. Більшість керівників підприємств стикаються з про-

¹ Бутинець Ф.Ф. Міжнародний облік чи його гармонізація та стандартизація? / Ф.Ф. Бутинець // Вісник ЖДТУ. – 2003. Вип. 2 (24). – С. 3-7.

² Дем'яненко М.Я. Про співвідношення бухгалтерського та податкового обліку / М.Я. Дем'яненко // Облік і фінанси АПК. – 2004. – № 1. – С. 16.

³ Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки: моногр. / В.М. Жук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 648 с.

⁴ Кірейцев Г.Г. Методологічні засади формування та розвитку національної системи бухгалтерського обліку в Україні / Г.Г. Кірейцев // Вісник ЖДТУ. – 2003. – № 2. – С. 103-110.

⁵ Саблук П.Т. Внутрішньогосподарські організаційно-економічні механізми забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств: методичні рекомендації / П.Т. Саблук, М.Й. Малік, Ю.С. Коваленко. – К.: ННЦ «ІАЕ» УААН, 2003. – 204 с.

⁶ Пархоменко В.М. Проблеми регламентації бухгалтерського обліку в період ринкового реформування економіки України / В.М. Пархоменко, О.М. Петрук // Вісник ЖІПІ. – 2001. – № 15. – С. 24-39.

⁷ Чумаченко М.Г. Управлінський облік потребує підтримки / М.Г. Чумаченко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2003. – № 5. – С.3.

⁸ Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку: навч. посіб. / В.Г. Швець. – К.: Знання-Прес, 2003. – 444 с.

⁹ Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності: Навчально-довідковий посібник / [Ю.С. Цал-Цалко, Г.Г. Кірейцев, І.В. Луканьов та ін.]. – Житомир: ПП «Рута», 2011. – 708 с.

блемою відсутності інвестицій. Для здійснення достатнього обсягу вкладень у виробництво не вистачає коштів. Все це говорить про те, що проблема зростання інвестицій для ефективного господарювання є досить

гострою. Зменшення інвестицій в основний капітал обмежує можливості підприємців пристосуватися до умов конкурентної ринкової боротьби.

1. Інвестиції в основний капітал підприємств України за джерелами фінансування

Показник	Рік							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2011 до 2005, %
У фактичних цінах, млн грн								
Усього	19468	24858	38230	46574	28228	25822	34467	177,0
у тому числі за рахунок:								
коштів державного бюджету	510	769	903	1731	1102	3014	3908	190,4
коштів місцевих бюджетів	2052	2573	2922	3909	925	1071	867	42,2
власних коштів підприємств та організацій	8112	11024	18175	22118	16487	12686	17051	у 2,1р.б
кредитів банків та інших позик	3684	5082	7356	9214	4727	3789	7251	у 2 р.б.
коштів іноземних інвесторів	1069	586	796	691	812	319	408	у 2,6р.м
інших джерел фінансування	4041	4824	8078	8911	4175	4943	4982	123,3
Відсотків до загального обсягу								
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
у тому числі за рахунок:								
коштів державного бюджету	2,6	3,1	2,4	3,7	3,9	11,7	11,3	-
коштів місцевих бюджетів	10,5	10,3	7,6	8,4	3,3	4,2	2,5	-
власних коштів підприємств та організацій	41,7	44,3	47,5	47,5	58,4	49,1	49,5	-
кредитів банків та інших позик	18,9	20,4	19,2	19,8	16,7	14,7	21,0	-
коштів іноземних інвесторів	5,5	2,4	2,1	1,5	2,9	1,2	1,2	-
інших джерел фінансування	20,8	19,5	21,2	19,1	14,8	19,1	14,5	-

Для залучення іноземних інвестицій умови інвестування, засоби й механізми розкриття фінансової інформації повинні відповідати міжнародним нормам. Саме міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності забезпечать потреби внутрішніх і зовнішніх користувачів у повній, правдивій та неупередженій обліково-економічній інформації, що надасть достовірні дані про фінансовий стан й ефективність господарювання аграрного підприємства.

Відображення в бухгалтерському обліку правдивої, достовірної та неупередженої фінансової інформації вимагає правового регулювання. Лише так можна забезпечити відповідність кожної господарської операції, що підлягає відображенню в обліку, чітко визначеній правдивій інформації.

З метою адаптації національної нормативно-правової бази з питань бухгалтерського обліку до міжнародних стандартів Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»¹ 2 грудня 2010 року доповнено статтею 12-1 такого змісту:

1. Для складання фінансової звітності застосовуються міжнародні стандарти, якщо вони не суперечать цьому Закону та офіційно оприлюднені на веб-сайті Міністерства фінансів України.

2. Публічні акціонерні товариства, банки, страховики, а також підприємства, які провадять господарську діяльність за видами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, складають фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність за міжнародними стандартами.

3. Підприємства, крім тих, що зазначені в частині другій цієї статті, самостійно визначають доцільність застосування міжнародних стандартів для складання фінансової звітності й консолідованої фінансової звітності.

1 Про бухгалтерський облік та фінансову звітність: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

4. Підприємства інформують у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі статистики про складання ними фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності за міжнародними стандартами.

5. Фінансова звітність і консолідована фінансова звітність, складені за міжнародними стандартами, подаються у порядку, визначеному цим Законом.

Система нормативного регулювання бухгалтерського обліку й звітності повинна відповідати всім вимогам користувачів фінансової інформації в ринковій економіці та бути адекватною розвитку соціально-економічних відносин в Україні. Норми, методики, положення й рекомендації із застосування стандартів бухгалтерського обліку і фінансової звітності мають являти собою результат взаємодії інститутів ринкової економіки з розробки та встановлення правил ведення бухгалтерського обліку і складання звітності. В законодавстві повинно бути чітко сформульовано й закріплено економічні, в т. ч. бухгалтерські, поняття і терміни. Визначення в Законі конкретних понять бухгалтерських термінів створить вимоги для відображення в фінансовій звітності повної, правдивої та неупередженої інформації.

Для визначення облікового підходу, а також подання фінансових звітів і розкриття інформації, пов'язаної з діяльністю аграрних підприємств, використовують МСБО 41 «Сільське господарство»¹. Цей Стандарт слід застосовувати для обліку таких статей (якщо вони пов'язані з сільськогосподарською діяльністю): а) біологічних активів; б) сільськогосподарської продукції на час збирання врожаю; в) державних грантів, що підпадають під дію параграфів 34-35, зокрема:

безумовний державний грант, пов'язаний з біологічним активом, оціненим за його справедливою вартістю мінус попередньо оцінені витрати на місці продажу, слід визнавати як дохід тоді й лише тоді, коли кошти державного гранту можна одержати;

якщо державний грант, пов'язаний з біологічним активом, оціненим за його справедливою вартістю мінус попередньо оцінені

витрати на місці продажу, умовний, зокрема коли державний грант вимагає від суб'єкта господарювання не займатися певним видом сільськогосподарської діяльності, тоді суб'єкту господарювання слід визнавати державний грант як дохід тоді й лише тоді, коли умови надання державного гранту виконані. Аграрні підприємства, які одержують державну фінансову підтримку, зобов'язані не тільки публічно звітувати за результати її використання, а й вести відповідний бухгалтерський облік.

Слід звернути увагу, що МСБО 41 «Сільське господарство» не застосовується до: а) землі, яка має відношення до сільськогосподарської діяльності (МСБО 16 «Основні засоби» та МСБО 40 «Інвестиційна нерухомість»); б) нематеріальних активів, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю (МСБО 38 «Нематеріальні активи»). Даний Стандарт застосовується до сільськогосподарської продукції, зібраної як урожай біологічних активів суб'єкта господарювання, причому лише на час збирання врожаю. Після цього застосовується МСБО 2 «Запаси» або інший належний Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку. Розглянемо біологічні активи на прикладі СФГ «Пролісок» с. Старосільці Коростишівського району Житомирської області (табл. 2).

Відповідно МСБО 41 «Сільське господарство» не поширюється на переробку сільськогосподарської продукції після збирання врожаю (наприклад, переробку м'яса свиней на ковбасу). Хоча така переробка, можливо, і є логічним та природним продовженням сільськогосподарської діяльності, а події, що відбуваються, можливо, подібні до біологічної трансформації, проте така переробка не включається у визначення сільськогосподарської діяльності в цьому стандарті.

Відзначимо позитивні переваги міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності:

відповідність національним інтересам та орієнтація на широку бухгалтерську громадськість;

використання міжнародного досвіду з організації бухгалтерського обліку на національному рівні з максимальним урахуванням соціально-економічних, правових і ринкових особливостей нашої країни;

¹ Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки: моногр. / В.М. Жук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 648 с.

своєчасне й достовірне забезпечення необхідною обліково-економічною інформацією всіх учасників облікового процесу: інве-

сторів, працівників підприємств, кредиторів, контрагентів, держави і громадськості;

точність, надійність, прозорість обліково-економічної інформації.

2. Біологічні активи СФГ «Пролісок» с. Старосільці Коростишівського району Житомирської області

Біологічні активи	Сільськогосподарська продукція	Продукти, які є результатом переробки після збирання врожаю
Свині Вівці Дерева у лісопосадці	Туші Вовна Зрубаний ліс	Ковбаса, напівфабрикати Килим Лісоматеріали

Слід підкреслити, що бухгалтерський облік є однією з найважливіших складових у системі управління, недосконалі форми та методи якої можуть уповільнити розвиток економіки. Тому в Україні необхідно протягом короткого терміну забезпечити наявність бухгалтерів, які зможуть обслуговувати ринкову економіку, володіючи знаннями з ведення фінансової звітності згідно з міжнародними стандартами й здатні приймати рішення на основі глибокого розуміння основних економічних явищ. Формування в системі бухгалтерського обліку якісної інформації значною мірою залежить від того, наскільки швидко практикуючі бухгалтери усвідомлять можливості, надані їм новими нормативними документами. Чим раніше бухгалтер усвідомить, що він – не просто реєстратор фактів господарського життя, тим швидшими темпами відбудуться реформи в галузі обліку¹.

Зважаючи на сучасний стан розвитку аграрних підприємств, спостерігається потреба в кваліфікованих спеціалістах, що добре знають міжнародні стандарти. Тому керівникам необхідно відправляти на навчання своїх бухгалтерів або залучати зі сторони консультантів. У зв'язку з цим стає необхідною підготовка кваліфікованих кадрів із МСФЗ, що є одним із актуальних напрямів реформи системи обліку й звітності в Україні. Потрібні нові підходи до навчання, підготовки та перепідготовки кадрів. Передусім слід навчати тих працівників, які є заінтересованими користувачами бухгалтерської звітності, в тому числі власники й керівники

підприємств. Спеціалісти аграрних підприємств повинні мати високий рівень професіоналізму та бути здатними приймати рішення в нестандартних ситуаціях, виходячи з основних принципів, закріплених у законодавчих актах.

Особливе значення в аграрних підприємствах має набуття професійних знань, навичок і вмінь працівниками для прийняття правильних та обґрунтованих управлінських рішень із метою фінансового оздоровлення підприємства, підвищення результатів його діяльності, інвестиційної привабливості, конкурентоспроможності, ефективного розвитку й для інших довгострокових стратегічних цілей. Приймаючи рішення, вони повинні мати точну, достовірну й об'єктивну інформацію про майно, фінансовий стан, результати діяльності (рентабельність, прибуток або збиток), а також про систему формування цих показників як у своєму підприємстві, так і в партнерів, на підставі попередніх даних.

З метою забезпечення професійними знаннями бухгалтерів необхідно організовувати семінари, до яких залучати також керівництво аграрних підприємств. Часто керівникам доводиться направляти працівників на підвищення кваліфікації за свій рахунок. Проте не всі керівники аграрних підприємств мають можливість це зробити, тому в даному питанні необхідна підтримка держави. Але бюджетні кошти доцільно спрямовувати не всім без винятку, а лише тим підприємствам, які цього потребують.

Отже, можна стверджувати, що міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності – це не тільки накопичений міжнародний досвід, а й інструмент глобалізації економіки та світових госпо-

¹ Пархоменко В.М. Проблеми регламентації бухгалтерського обліку в період ринкового реформування економіки України / В.М. Пархоменко, О.М. Петрук // Вісник ЖІТІ. – 2001. – № 15. – С. 24-39.

дарських зв'язків. Головною перевагою застосування міжнародних стандартів бухгалтерського обліку і фінансової звітності в аграрних підприємствах є одержання точної та достовірної інформації про господарські процеси й фінансові результати діяльності, необхідної як для управління підприємством, так і для використання інвесторами, кредиторами, податковими органами, банками, а також іншими заінтересованими юридичними та фізичними особами. Застосування міжнародних стандартів бухгалтерського обліку сприятиме відображенню в

фінансовій звітності реального майнового і ділового стану підприємства, що зацікавить не лише іноземних та національних інвесторів, а також надасть доступ до інформації про фінансовий стан потенційних партнерів, що слугує додатковим інструментарієм при їх виборі. Для формування в бухгалтерському обліку аграрних підприємств достовірної й правдивої інформації необхідне його правове суворе регулювання та висококваліфіковані спеціалісти, що допоможе забезпечити їх економічне зростання.

Обґрунтовано важливість застосування міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності в аграрних підприємствах; запропоновано рішення щодо чіткого формулювання в законодавстві бухгалтерських термінів; визначено переваги міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Обоснована важность применения международных стандартов бухгалтерского учета и финансовой отчетности в аграрных предприятиях; предложено решение о четкой формулировке в законодательстве бухгалтерских терминов; определены преимущества международных стандартов бухгалтерского учета и финансовой отчетности.

An article substantiates the importance of applying international standards of accounting and financial reporting in the agricultural enterprises; the precise wording of the legislation in terms of accounting is suggested; the benefits of international accounting standards and financial reporting are defined.

* * *

О.М. ТКАЧУК, доктор економічних наук, доцент
І.І. ТАРАСОВА, кандидат економічних наук
*Вінницький торговельно-економічний інститут Київського
національного торговельно-економічного університету*

Сучасний стан розвитку та ефективності інтелектуального забезпечення процесу управління підприємствами

Однією з найскладніших проблем переходу України від індустріальної економіки до економіки знань є ефективне використання інтелектуального потенціалу суспільства та його подальший розвиток. Основним напрямом розвитку інтелектуального забезпечення процесу управління підприємствами є глобалізація, виявом якої є інтернаціоналізація торговельно-економічної діяльності в умовах різкого зростання рівня її інтелектуалізації. Нині потрібні нові підходи до управління підприємством, обґрунтовані інтелектуальною діяльністю останнього, рівнем знань працівників, конкуренцією, новими цілями в діяльності відповідно до законодавчих актів, прийнятих державою останнім часом. Саме в ринкових умовах стає можливим, ефективним і зручним уміння використовувати інтелектуальний потенціал, накопичений світовою практикою.

Управління підприємством базується на чіткому дотриманні вимог законодавчої бази України щодо інтелектуальної власності, використанні продуктів інтелектуальної діяльності, спеціалізації підприємств. Позитивний вплив на їхній розвиток матиме теоретичне та практичне втілення сучасних світових підходів до управління, а саме нова парадигма управління інтелектуальним капіталом підприємства.

Мета статті – удосконалення системи інтелектуального забезпечення процесу управління підприємством.

Серед наукових праць, в яких досліджуються теоретичні основи інтелектуальної власності та її розвиток в умовах інтернаціоналізації, необхідно назвати дослідження таких зарубіжних учених: Г.Белінгер, Б. Ге-

нкін, Т. Давенпорт, А. Древаль, В. Єфремов, А. Козирьов, Л. Лукичева, Б. Мільнер, Г. Пробст, П. Саліван, Т. Стюарт, Д. Тіс, Л. Хантер й ін.

Вагомий внесок у розвиток концепції інтелектуальної власності, оцінки вартості прав на об'єкти інтелектуальної власності зробили і вітчизняні вчені: І. Бланк, С. Володін, І. Дахно, О. Кузьмін, Л. Курило, С. Петрова, О. Ткачук, Л. Федулова, В. Харченко, О. Шпикуляк, П. Цибульова, А. Чухно та ін.

Разом із тим окремі аспекти інтелектуального забезпечення процесу управління підприємством залишаються нерозкритими й необґрунтованими. Отже, системне дослідження інтелектуального забезпечення процесу управління підприємством за умов постійних змін сучасного інтелектуального простору є актуальним як у теоретичному, так і в практичному аспектах, що й зумовило вибір теми статті.

Ключовою проблемою, що потребує поетапного розв'язання, є низька конкурентоспроможність та інвестиційно-інноваційна активність машинобудівних підприємств. Різні темпи розвитку машинобудівної галузі в регіонах, кризові прояви в економіці призвели до поділу регіонів за конкурентними перевагами, різним рівнем адаптації до умов ринку. Поглиблення дисбалансу на регіональному рівні ускладнює реалізацію єдиної державної політики у сфері соціально-економічних перетворень та інновацій.

Результати проведеного дослідження показують, що запровадження практики управління знаннями в підприємствах дає можливість максимізувати вартість знань,

якими воно володіє, зробити власне інтелектуальне забезпечення продуктивнішим, підвищити інтелектуальний рівень управлінського персоналу і досягти ефективності у виробничо-господарській діяльності. Процес навчання має бути направлений на одержання навичок, орієнтованих на практику. Доцільним є використання моделі управління знаннями.

Специфіка інтелектуального забезпечення підприємства дає можливість охарактеризувати особливості його управління, які полягають у реалізації інтелектуального забезпечення на основі запровадження в підприємстві практики управління знаннями, постійного оновлення знань за циклами навчання, переорієнтації корпоративного навчання на розвиток творчих здібностей, використанні в структурі корпорації нового типу інноваційного провайдингу¹.

Встановлено, що для підприємств машинобудівної галузі Вінницької області, які виготовляють основні засоби для аграрного сектору даного регіону України, за 2005-2011 роки найбільш вагомими факторами впливу на інноваційну діяльність є економічні (фінансова підтримка з боку держави, наявність власних фінансових ресурсів, купівельна спроможність і попит на новий товар, вартість інно-

вацій, економічний ризик) та виробничі (інноваційно-інтелектуальний потенціал підприємства, наявність необхідної інформації, можливість кооперації з іншими підприємствами, науковими організаціями, наявність і рівень технологічного обладнання). Водночас варто зазначити, що гальмують розвиток підприємств даної галузі такі фактори, як використання морально й фізично застарілого обладнання, висока вартість нововведень, брак фінансових ресурсів, недостатня підтримка держави, низький інноваційний потенціал підприємства, інтелектуальне старіння за рахунок невикористання інформаційних і промислових технологій – систем автоматизованого проектування, засобів автоматизованого управління виробництвом.

Дослідженням встановлено, що виготовлення даними машинобудівними підприємствами інноваційної сільськогосподарської техніки (трактори, комбайни, обладнання, інструменти) неможливе без новітніх технологій, які є складовими інтелектуального капіталу. Нематеріальні активи (НМА) є основною частиною інтелектуального капіталу підприємства. Результати аналізу використання нематеріальних активів досліджених підприємств за 2007-2011 роки наведено у таблиці.

Аналіз використання нематеріальних активів машинобудівними підприємствами Вінницької області за період 2007-2011 рр.*

Рік	Частка НМА у підсумку активів, %	Частка основних засобів у підсумку активів, %	Коефіцієнт			
			амортизації НМА	придатності НМА	рентабельності НМА	виробничої віддачі НМА
БАТ «Вінницький дослідний завод»						
2007	0,002	26,88	0,96	0,04	7937,00	230138,00
2008	0,008	42,12	0,7	0,3	1183,91	25009,10
2009	0,007	42,12	0,8	0,2	-374,00	19835,00
2010	0,006	29,86	0,8	0,2	1491,00	31922,00
2011	0,007	33,74	0,8	0,2	1512,00	38741,00
БАТ «Могилів-Подільський машинобудівний завод ім. С.М. Кірова»						
2007	0,006	79,26	0,8	0,2	-1552,33	7742,00
2008	0,005	72,21	0,87	0,13	-1872,00	12827,50
2009	0,005	71,15	0,87	0,13	-1567,00	17097,00
2010	0,52	71,35	0,07	0,93	-10,44	286,59
2011	0,71	80,03	0,06	0,94	-9,01	114,74
ПРАТ «Калинівський машинобудівний завод»						
2007	0,05	20,62	0,79	0,21	14,00	1637,54
2008	0,025	21,58	0,88	0,12	69,94	3750,38
2009	0,32	32,11	0,49	0,51	8,42	614,86
2010	0,33	32,71	0,50	0,52	8,55	671,22
2011	0,34	19,58	0,69	0,55	9,55	779,28

¹ Володін С. А. Реалізація інноваційного потенціалу аграрної науки: проблеми і перспективи / С. А. Володін // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С.139-149.

ВАТ «Барський машинобудівний завод»						
2007	0,023	30,56	0,86	0,13	206,65	6303,01
2008	0,006	34,31	0,96	0,04	543,65	20589,83
2009	0,01	28,25	0,94	0,06	450,00	16478,75
2010	0,37	24,91	0,32	0,68	5,00	394,27
2011	0,41	27,02	0,38	0,76	11,00	502,71

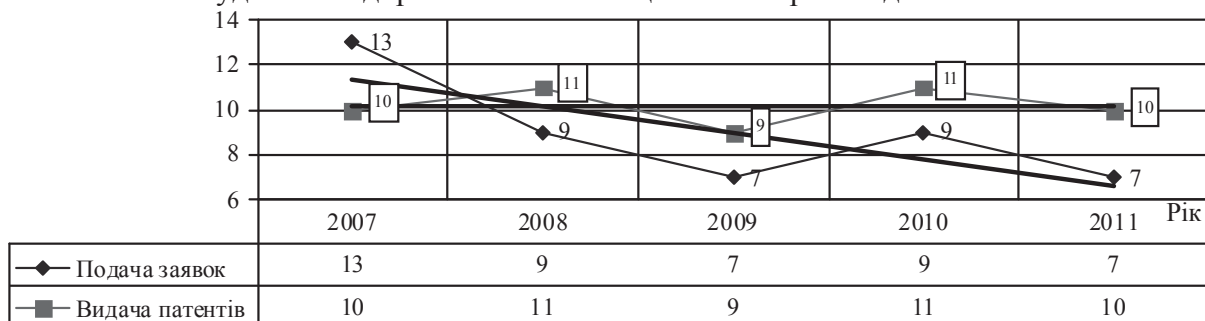
* Розраховано за даними фінансової звітності досліджених підприємств.

У досліджених машинобудівних підприємствах, що виготовляють сільськогосподарську техніку, частка нематеріальних активів не перевищує 1%. Із них найбільша частка (0,71%) у 2011 році спостерігається у ВАТ «Могилів-Подільський машинобудівний завод ім. С.М. Кірова», а найменша (0,007 %) – ВАТ «Вінницький дослідний завод». Загалом, у досліджених підприємствах за 2007-2011 роки частка нематеріальних активів збільшилася, але залишається непомірно малою, що є негативним показником. Основною проблемою машинобудівних підприємств Вінницької області є не відсутність нематеріальних активів, а їхня вибіркова оцінка та складність ідентифікації¹.

Проведені дослідження показують також, що скорочується загальна кількість поданих заявок на видачу охоронних документів і патентів машинобудівним підприємствам на

виробництво сільськогосподарської техніки для аграрного сектору Вінницької області та України в цілому (рис.), що підтверджує незначний відсоток нематеріальних активів у балансі кожного з аналізованих підприємств.

Основною причиною такого стану є відсутність цілісної системи інтелектуального забезпечення процесу управління в підприємстві, яка б охоплювала систематичний централізований збір інформації щодо кількості створених об'єктів інтелектуальної власності, контроль за ними та ефективність їх подальшого використання. Також простежується недостатньо високий рівень кадрів, що стримує запровадження нової парадигми управління, заснованої на використанні науково-інтелектуальних ресурсів підприємства, його знань, винахідницької й раціоналізаторської діяльності².

Динаміка поданих заявок на видачу охоронних документів та видачу патентів машинобудівних підприємств Вінницької області за 2007-2011 рр.

Результати дослідження підтверджують існуючу тенденцію інтелектуального старіння машинобудівних підприємств Вінницької області за рахунок невикористання інформаційних і новітніх технологій, систем автоматизованого проектування, засобів автоматизованого управління виробництвом тощо. Крім того, виявлено низку причин, що

стримують запровадження нової парадигми управління в машинобудівних підприємствах Вінницької області, це: економія витрат на інвестиції в інтелектуальний та людський капітал; загальне моральне старіння кадрів і спеціалістів – «працівників знань»; відсутність індивідуального підходу до працівника, програм професійного кар'єрного росту;

¹ Тарасова І.І. Діагностика готовності переходу машинобудівних підприємств Вінницької області до нової парадигми управління / І.І. Тарасова // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту: Економічні науки. – 2011. – №2. – Т.2 (136) – С. 123-127.

² Тарасова І.І. Стан формування та розвитку інноваційної діяльності машинобудівних підприємств Вінницької області / І.І. Тарасова // Вісн. Чернівецького торговельно-екоп. ін-ту: Економічні науки. Вип. 2 (42). – Т.1. – Чернівці-Луцьк: ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. – С. 267-273.

відсутність науково-інженерних розробок; неефективне впровадження та використання інформаційних технологій.

Поліпшення стану може бути вирішено в рамках запровадження концепції інтелектуального забезпечення процесу управління підприємством. Дослідження показують про готовність керівників машинобудівних підприємств запроваджувати й відновлювати на науково-інтелектуальній основі внутрішньовиробничі системи навчання, винахідницьку та раціоналізаторську діяльність, проведення наукових досліджень у підприємстві. Спостерігається тенденція до підвищення освітнього та кваліфікаційного рівня персоналу досліджених підприємств, але відсутність у керівників уяви про те, якою має бути система інтелектуального забезпечення, не дає можливості її ефективно спроектувати та запровадити.

Визначені передумови доцільності формування інтелектуального забезпечення

уможливлюють запропонувати концепцію інтелектуального забезпечення процесу управління для машинобудівних підприємств Вінницької області. Основними елементами даної концепції є:

наукові принципи як основа побудови й функціонування системи інтелектуального забезпечення процесу управління в підприємстві; організаційна модель підвищення інтелектуального забезпечення управління підприємством;

механізм розширення та нарощування знань працівників підприємства для подальшої їх трансформації в інтелектуальний капітал.

Реалізація розроблених пропозицій сприятиме активізації інтелектуальної діяльності машинобудівних підприємств, створенню ними інноваційної сільськогосподарської техніки і, як результат, – підвищенню ефективності діяльності аграрного сектору України.

Розглянуто сучасний стан розвитку та ефективності інтелектуального забезпечення процесу управління підприємствами Вінницької області. Запропоновано концепцію інтелектуального забезпечення, запровадження якої дасть змогу ефективно контролювати інтелектуальну діяльність і підвищити ринкову вартість машинобудівних підприємств.

Рассмотрено современное состояние развития и эффективности интеллектуального обеспечения процесса управления предприятиями Винницкой области. Предложена концепция интеллектуального обеспечения, внедрение которой дает возможность эффективно контролировать интеллектуальную деятельность и повысить рыночную стоимость машиностроительных предприятий.

The categories of agricultural enterprises are considered due to the size of enterprises in accordance with the normatively-legal acts of Ukraine and Recommendations of European Commission; estimation of cash flows of agricultural enterprises is conducted.

* * *

О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук, старший науковий співробітник
С.О. ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук, доцент
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
С.В. ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Трансфер технологій в агропромисловому виробництві України

Глобалізація світової економіки ставить перед агропромисловим комплексом України завдання якнайшвидшого формування інноваційного типу його розвитку та інтеграції у світове ринкове середовище на нових принципах. Необхідні теоретико-методологічні обґрунтування, які б сприяли формуванню механізму трансферу технологій для підвищення конкурентоспроможності агропромислового виробництва.

Досвід країн Європи, Японії й Південної Кореї, які характеризуються високим рівнем інноваційної активності, переконливо показує, що завдяки запровадженню інновацій у виробничий процес залучається висококваліфікована робоча сила з підприємницьким досвідом, створюються нові системи, технічні засоби і методи управління, забезпечується випуск продукції поліпшеної якості¹. Інновація, нововведення, інноваційна діяльність та інноваційна політика – це нові категорії, які з'являються в економічному розвитку нашої країни на етапі формування ринкових відносин. У 80-ті роки в індустріально-розвинутих країнах світу теорію інтенсифікації замінила теорія інноваційних процесів як підґрунтя нової моделі економічного зростання.

Україна задекларувала власний поступ в інноваційному розвитку, підвищилась увага до процесу створення і застосування інновацій, формування механізму трансферу технологій. Разом із тим, незважаючи на накопичення значного масиву вітчизняних винахо-

дів та корисних моделей, створення законодавчих актів у сфері інноваційної діяльності, стан справ стосовно поширення технологій в агропромисловому виробництві в Україні вимагає подальшого розроблення і прийняття наукових підходів та інструментів державної підтримки цього процесу від ідеї до практичного результату.

В економічній літературі поняття «трансфер технологій» різними авторами трактується неоднозначно. Серед них трансфер технологій – це: процес, за допомогою якого нова ідея, розробка або технологія перетворюється на комерційний продукт, забезпечений платоспроможним попитом;² процес використання технології, експертних знань, ноу-хау або устаткування для мети, яка спочатку не передбачалася організацією-розробником³. Світова організація по економічному співробітництву і розвитку (OECD) у своїй офіційній рекомендації для обстежень, досліджень та експериментальних розробок зазначає, що трансфер технологій – це передача науково-технічних знань і досвіду для надання науково-технічних послуг, застосування технологічних процесів, випуску продукції⁴.

У Законі України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу техноло-

² World Intellectual Property Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/sme/en/documents/pharma_licensing.html#P72_2862

³ Кацура С.Н. Трансфер технологии и диффузия инноваций как элементы регионального инновационного процесса [Електронний ресурс]. С.Н. Кацура – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2009_2/0646.pdf.

⁴ Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям. – 3-е изд., совместная публикация ОЭСР и Евростата. – М.: Центр исследований и статистики науки, 2006. – 192 с.

¹ Пашута М. Інновації як фактор випереджувального розвитку економіки [Електронний ресурс] / М. Пашута – Режим доступу: <http://www.Personal.in.ua/article.php?id=300>.

гій» (№ 143V від 14.09.2006) дається наступне визначення: «трансфер технології – передача технології, яка оформлюється шляхом укладення двостороннього та/або багатостороннього договору між фізичними і/або юридичними особами, якими встановлюються, змінюються або припиняються майнові права і обов'язки щодо технології та/або її складових¹.

У світовій та вітчизняній практиці зміст трансферу технологій розглядають на макрорівні, ототожнюючи з міжнародним обміном технологій, і на мікрорівні, як процес передачі технологій від науки до виробництва на рівні НДІ, дослідних лабораторій, ВНЗ, підприємств та інших організацій².

Результати аналізу наукових підходів до формування даної дефініції багатьма українськими й іноземними вченими та організаціями уможливило зробити висновок, що існуючі визначення поняття «трансфер технологій» можна поділити на дві групи: трансфер технологій як процес передачі технологій від одного суб'єкта іншому на умовах укладеної між ними угоди на юридичному

рівні; трансфер технологій як процес передачі технологій без вказаної умови щодо існування угоди між суб'єктами інноваційного процесу.

Логістика науково-технічного трансферу будується на усвідомленні того, що «трансфер технологій», будучи особливо складним видом комунікації, оскільки часто потребує злагоджених дій двох і більше індивідумів або функціональних осередків, за своїм економічним змістом здійснюється як у некомерційній, так і в комерційній (комерціалізація розробок) формах. Основний потік передачі в некомерційній формі, як показують результати наших досліджень, припадає на непатентовані інформаційні продукти, які найчастіше використовуються у сфері наукових досліджень фундаментального характеру. Він зазвичай супроводжується невеликими витратами й може підтримуватися як по державній лінії, так і на основі фірмових та особистих контактів. Інструменти некомерційного трансферу технологій відображені в таблиці 1.

1. Інструменти некомерційного трансферу технологій

Інструменти		
Вільна науково-технічна інформація: науково-технічна та навчальна література, довідники, огляди стандартів, описи патентів, каталоги проспектів тощо	Доповіді та виступи на міжнародних конференціях, семінарах, симпозіумах, виставках	Навчання та стажування вчених і фахівців на безоплатній основі або на умовах паритетного відшкодування витрат сторонами

Комерційний трансфер або комерціалізація технологій означає процес переходу результатів наукових досліджень у сферу практичного застосування, виробництва й маркетингу нових продуктів із метою одержання комерційної вигоди.

Основними формами комерційного трансферу є:

- продаж технології в усупільному вигляді;
- передача технології при прямих і портфельних інвестиціях;
- продаж патентів;
- продаж ліцензій на всі види запатентованої промислової власності, крім товарних знаків, знаків обслуговування й т.д.;
- продаж ліцензій на незапатентовані види

промислової власності – ноу-хау, секрети виробництва, технологічний досвід, інструкції, схеми, специфікації тощо.

Трансфер розробок має місце тоді, коли підприємство – розробник нової технології з тих чи інших причин не може успішно комерціалізувати науково-технічні розробки, поступаючись ними іншому підприємству, або ж воно здійснює цілеспрямовану діяльність по нетрадиційному (відмінному від початкового) використанню цих результатів в інших галузях (табл. 2).

Процес комерціалізації науково-технічних розробок, так само як фізичні, біологічні та будь-які інші процеси у природі, суспільстві й науці, має різні параметри на вході (починається з ідеї, макета, малої

¹ Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2006. – № 45. – Ст. 434.

² World Intellectual Property Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/sme/en/documents/pharma_licensing.html#P

серії) і є багатокомпонентним (включає в себе різну кількість етапів, різних партнерів, різні ресурси й ін.) і відповідно результати

на виході (продаж ліцензії, укладення контракту на подальші роботи, спільне виробництво тощо) також будуть різними.

2. Об'єкти комерційного трансферу технологій

Об'єкти		
Об'єкти промислової власності (патенти на винаходи, свідоцтва на промислові зразки і на корисні моделі), за винятком товарних знаків, знаків обслуговування й комерційних найменувань, якщо вони не є частиною угод по передачі технології	Ноу-хау і технічний досвід у вигляді техніко-економічних обґрунтувань, моделей, зразків, інструкцій, креслень, специфікацій, технологічного оснащення та інструменту, послуг консультантів і підготовки кадрів	Технічні та технологічні знання

Наукова діяльність як специфічна галузь економіки розвивається за своїми законами. Кожний етап науково-дослідної та дослідно-конструкторської роботи завершується одержанням конкретного результату і при його реалізації на ринку може мати різні форми й особливості, водночас має відповідати вимогам, які висуваються до товару як елементу ринкового механізму, набуваючи характеристики сутності специфічного товару науково-технічної сфери. Особливе значення мають загальні для всіх видів товарів характеристики, зокрема такі, як умови експлуатації, безпека та екологічність, конкурентні переваги і результати порівняльних випробувань, інжинірингові послуги при запровадженні й експлуатації, можливості адаптації до вимог конкретного замовника.

Необхідно відзначити, що нова технологія, як і будь-який інший товар, повинна мати власника інтелектуальної власності й ціну (мати оцінку вартості інтелектуальної власності).

При цьому реальним товаром на ринку технології є не сама розробка, а її право (охоронний документ) із технологічним пакетом у комплексі, який включає, крім власне розробки, ряд додаткових елементів. Передусім звертають увагу на ступінь розвитку так званих інжинірингових послуг, що передбачають техніко-технологічне сприяння запровадженню розробки та експлуатації обладнання, допомогу агропромисловим формуванням у зниженні їх витрат на технічне обслуговування й ремонт нового устаткування, використання інтенсивних засобів виробництва агропромислової продукції, можливість адаптації розробки до особливо-

стей місцевих умов при використанні її конкретним споживачем¹.

Серед основних труднощів, з якими стикаються розробники, консалтингові структури при комерціалізації науково-технічних розробок, є: оцінка та охорона інтелектуальної власності; розробка бізнес-плану і пошук партнерів та інвесторів; вибір шляхів просування розробок (товарів, послуг) на ринок; вибір форми комерціалізації (реалізації) на ринку технологій.

Ключовим для забезпечення високої ефективності комерціалізації інноваційних продуктів є дотримання етапів технології трансферу об'єктів права консолідованої інтелектуальної власності (ОПІВ) та їхнє наукове супроводження. Технологія трансферу має складатися з наступних етапів²:

Перший етап. Визначаються господарські сфери та галузі для передачі виробництву сучасних інновацій на 5-10 років.

Другий етап. Формується банк даних майнових прав ОПІВ (інновацій), що вважаються конкурентоспроможними на 5-10 років.

Критерії відбору інновацій:

ступінь готовності інновацій до використання;

рівень виробничого потенціалу, ресурсного, фінансового та кадрового забезпечення споживачів інновацій;

очікуваний рівень впливу технологій на кінцеві результати;

перспектива залучення інвесторів і кредиторів.

Третій етап. Визначають господарські суб'єкти із високим гудвілом (діловою репу-

¹ Титов В.В. Трансфер технологій (теорія і практика) / В.В. Титов: навч. посіб. на CD-ROM, 2001.

² Зубець М.В. Наукові основи розвитку агропромислового виробництва на інноваційних засадах (теорія, методологія, практика) / М.В. Зубець, С.О. Тивончук. – К.: Аграрна наука, 2006. – 480 с.

тацією), які, освоюючи інновації, забезпечать гарантований рівень зростання економіко-фінансових показників, формують творчі групи висококваліфікованих фахівців, розробляють пілотні технологічні проекти.

Четвертий етап. Організуються тематичні конференції, круглі столи, диспути експертів, в яких беруть участь експерти, фахівці суб'єктів господарювання, структур, що супроводжують пілотні проекти.

П'ятий етап. На основі технологічних проектів визначають наявність необхідних складових технологічного процесу виробництва, сегментів попиту на продукцію, обсяг її випуску, термін (рівень) окупності витрат.

Шостий етап. Наукове супроводження реалізації пілотних проектів: затверджується програма виконання технологічних проектів із визначенням виконавців, здійснюється контроль за цією роботою.

Організаційні структури трансферу технології не повинні бути громіздкими. Цим організаціям слід виконувати тільки найважливіші, істотні функції та на основі результатів функціонування системи моніторингу бути постійно інформованими про все нове, що з'являється на обрії.

У сучасних умовах процес трансферу технологій здійснюється у двох взаємозв'язаних напрямках. По-перше, результати наукових досліджень, які втілюються в техніці, технології, виконують так звану матеріально-технічну функцію. По-друге, наукові знання втілюються в самих виробниках, у людях, їхніх світоглядах, творчих здібностях. Без інтелектуального розвитку людини-робітника, агронома, зооінженера, інженера, техника, організатора виробництва неможливий і успішний розвиток агропромислового виробництва.

При переході до інноваційної моделі розвитку агропромислового виробництва трансфер технологій дедалі більше спрямовується на створення нових ринків наукомістких продуктів та послуг і тісно взаємодіє із соціально-економічним середовищем.

Науковими установами НААН у 2006-2010 роках одержано 2961 охоронний документ на винаходи та корисні моделі, сорти рослин, породи тварин і в 2011 році – відповідно 736 охоронних документів (табл.3). Це потужний пакет імпортозамінних технологій та їхніх складових.

3. Створення об'єктів інтелектуальної власності науковими установами Національної академії аграрних наук України, 2006-2010 рр. та 2011 р.

Відділення	РІК									
	2006-2010					2011				
	Завершено наукових розробок, од.	Одержано охоронних документів, од.			Зареєстровано авторських прав, од.	Завершено наукових розробок, од.	Одержано охоронних документів, од.			Зареєстровано авторських прав, од.
		винаходи та корисні моделі	сорти рослин	породи тварин			винаходи та корисні моделі	сорти рослин	породи тварин	
Землеробства, меліорації та механізації (12 наукових установ)	1135	428	160	-	37	70	103	15	-	2
Рослинництва (23 наукових установ)	1423	438	1042	-	34	563	78	408	-	8
Ветеринарної медицини та зоотехнії (11 наукових установ)	859	376	67	7	85	72	79	1	-	13
Аграрної економіки, земельних відносин та продовольства (5 наукових установ)	98	88	47	-	39	11	18	4	-	9
Наукового забезпечення трансферу інновацій (17 наукових установ)	509	86	61	4	37	5	17	13	-	4
Разом по НААН	4024	1428	1522	11	247	721	295	441		36

Створені науковими колективами НААН сорти й гібриди сільськогосподарських культур за умов дотримання вимог сучасних технологій їхнього вирощування забезпечують урожай зерна кукурудзи 90-150 ц/га, озимої м'якої пшениці – 90-105, ярого ячменю – 70-90, рису – 65-75, гречки – 35-40 і проса 45-50 ц/га. Це дало можливість протягом останніх років досягти обсягу виробництва зерна в Україні в межах 50 млн т.

Використання нових вітчизняних генотипів великої рогатої худоби навіть в умовах, коли ще далеко не все зроблено для належного утримання й повноцінної годівлі тварин, дає змогу одержувати надої 6-7 тис. кг молока від корови, середньодобові прирости м'ясної худоби в середньому понад 1000 г за добу на підсисі та понад 800 г у період вирощування.

У свинарстві одержують середньодобові прирости на відгодівлі тварин вітчизняної селекції в межах 700-750 г при витратах корму на 1 кг приросту 3,6 корм. од.

Інноваційні складові ветеринарної медицини сприяють забезпеченню стійкого ветеринарно-санітарного благополуччя розвитку галузі тваринництва.

Технологи-переробники використовують численні рецепти нових продуктів харчування з м'яса і молока, технології, машини та лінії для їх виготовлення, а також технології й агрегати для збереження та переробки плодоовочевої продукції, розроблені науковими установами НААН.

Високий рівень сукупної окупності освоєння інновацій досягається на основі функ-

ціонування гнучкої системи зміни пропорцій між темпами розвитку наукового, технічного і виробничого потенціалів, задіяння моделі інноваційного розвитку: єдність (інтеграція), комплексність (синергетичний ефект інновації), конкурентоспроможність (наукоємна продукція), розвиток (прибуток). Саме механізм трансферу технологій сприяє налагодженню системи взаємодії всіх учасників інноваційного процесу, зумовлює розвиток науково-технічного прогресу, що є головним завданням інноваційної політики держави.

Важливою проблемою використання наукового й виробничого потенціалів АПК є проблема забезпечення його сучасною матеріально-технічною базою. Її недостатній рівень не дає змоги українському аграрному сектору конкурувати на світовому рівні. Адже значна кількість конкурентоспроможних розробок, виконаних науковцями, не мають практичного застосування в галузях аграрної економіки через фінансову і технічну відсталість підприємств. Це вкрай ускладнює розвиток трансферу технологій із використанням ринкових заходів, оскільки інноваційна діяльність опинилася значною мірою поза межами ринкових відносин.

Кількість агроформувань, в яких здійснювалося запровадження інновацій у 2006-2011 роках регіональними центрами наукового забезпечення НААН, коливається у межах 2-4 % від кількості діючих господарських суб'єктів у сільському господарстві України в цілому (табл. 4).

4. Трансфер інновацій регіональними центрами наукового забезпечення Національної академії аграрних наук України в агропромислове виробництво за регіонами України за 2006-2011 рр.

Центри наукового забезпечення АПК АР Крим і областей	Кількість діючих господарських суб'єктів у сільському господарстві у 2011 р., од.	Кількість агроформувань, в яких здійснювалось впровадження інновацій, од.			Кількість укладених договорів, од.			Залучено коштів до спецфонду наукових установ НААН, тис. грн		
		у середньому за 2006-2011 рр.	у т.ч. за		у середньому за 2006-2010 рр.	у т.ч. за		у середньому за 2006-2011 рр.	у т.ч. за	
			2010 р.	2011 р.		2010 р.	2011 р.		2010 р.	2011 р.
АР Крим	2238	52	23	27	86	23	26	6848,7	1521,9	2453,8
Вінницький	2317	63	57	44	85	37	31	17746,0	5174,0	6276,1
Волинський	1095	43	14	6	143	18	13	2834,5	423,8	297,2
Дніпропетровський	4015	51	36	18	151	40	38	24083,5	5307,6	6158,0
Донецький	2097	56	36	36	210	36	36	5770,8	1043,0	1769,3

Житомирський	1296	26	26	35	155	26	46	12448,8	2264,2	1543,2
Закарпатський	1759	28	28	28	28	28	28	1245,0	247,3	354,3
Запорізький	3035	102	83	343	220	96	276	17692,2	4425,8	3011,1
Івано-Франківський	767	15	12	5	72	35	18	8223,9	1377,6	1267,4
Київський	2133	168	80	76	264	87	68	18619,1	2407,4	3525,8
Кіровоградський	3206	62	30	27	175	30	26	5930,8	2037,2	2667,3
Луганський	1986	72	22	23	21	4	8	1020,1	112,1	82,9
Львівський	1490	15	22	12	145	49	23	3367,8	364,8	812,1
Миколаївський	5315	8	8	5	19	19	17	5265,5	1750,3	1832,1
Одеський	6901	85	58	46	113	12	8	2963,1	705,1	473,4
Полтавський	2368	45	27	39	361	76	82	4802,6	1236,9	1397,0
Рівненський	940	59	21	9	284	66	22	1335,5	202,6	422,8
Сумський	1227	40	14	13	444	84	41	6624,2	1696,6	2887,6
Тернопільський	1250	132	78	11	76	8	13	3916,9	501,7	299,8
Харківський	1943	590	297	250	956	543	154	64991,4	16923,5	19382,4
Херсонський	2872	54	8	52	125	11	80	10140,8	2934,0	5817,0
Хмельницький	1844	15	4	4	134	24	12	13424,9	1509,0	1901,7
Черкаський	1827	367	59	58	81	15	24	896,0	391,6	116,6
Чернівецький	1009	88	17	19	160	26	28	3715,3	806,8	840,8
Чернігівський	1030	27	27	17	95	27	17	3149,7	1091,0	2773,1
Всього	56493	2263	1087	1203	4603	1420	1135	247057,1	56455,8	68362,8

Джерело: Звіт про діяльність НААН за 2006-2010 роки та 2010, 2011 рр. – К.: Аграрна наука 2011, 2012 рр.; Статистичний щорічник України за 2010, 2011 рр.

Виходячи зі світових тенденцій інноваційного розвитку, стратегія розвитку трансферу технологій в агропромисловому виробництві має включати проведення багатовекторних напрямів державної підтримки з тим, щоб забезпечити:

дотримання балансу між стратегічними пріоритетами й проблемними галузями та технологічними змінами, що впливають зі зростанням глобальної економіки знань;

побудову динамічної інформаційної системи й сучасної інноваційної інфраструктури;

мінімізацію економічних ризиків залучення інвестицій до сфери високотехнологічного виробництва;

поліпшення якісних показників освіти та досягти рівного доступу до неї.

Аграрна наука нині впритул наблизилася до необхідності заробляти кошти науковою

продукцією. Слід ефективніше використовувати досвід світової практики, якою доведено, що наука потребує свого роду «поводиря», яким у всіх країнах виступає держава. Для того щоб одержати доходи від реалізації науково-технічної продукції й мати стабільне фінансування дослідницьких робіт, наукові колективи мають оточити себе бізнес-сферою. Таким чином, щоб науці вижити та продовжувати активно продукувати, адаптуючись без зайвих проблем до ринкової сфери, їй необхідно мати надійних партнерів у інвестиційно-фінансових інституціях, у сфері виробництва, реклами і збуту.

Це, безумовно, поглиблюватиме інтеграцію науки й виробництва на комерційній основі, створюючи об'єктивні умови для організації науково-інноваційних формувань.

Розкрито стан та основні концептуальні положення розвитку трансферу технологій в агропромисловому виробництві України в євроінтеграційних умовах.

Раскрыты состояние и основные концептуальные положения развития трансфера технологий в агропромышленном производстве Украины в евроинтеграционных условиях.

An article exposes the current state and basic conceptual patterns of the development of technology transfer within the agrarian industry production of Ukraine under conditions of European integration.

*

Виробництво біоетанолу із зернової сировини в Україні як ефективний шлях розвитку сільського господарства

Україна, здавна відома своїми родючими чорноземами, підтримує статус потужної аграрної держави. Землі країни становлять п'яту частину земель Європи, що дає змогу забезпечувати не лише внутрішні потреби в сільськогосподарській продукції, а й експортувати значну її частину за кордон.

Метою статті є дослідження виробництва зернових культур і м'яса в Україні, аналіз обсягів внутрішнього споживання зерна та його експорту, ринку нафтопродуктів країни й пошук шляхів здешевлення витрат на паливно-енергетичні ресурси за рахунок зниження імпорту нафти та її похідних шляхом налагодження вітчизняного виробництва біоетанолу.

Вирощування зернових з огляду на природно-кліматичні умови можливе не на всій території земної кулі, проте зерно – ідеальний продукт для довгострокового зберігання і доставки будь-яким транспортом. Україна вже багато років поспіль є провідним виробником зерна в Європі. У 1990 році потужності виробництва зерна в Україні були одними з найвищих з-поміж республік СРСР і становили 50,9 млн т, однак протягом 1995–2007 років вони зменшилися майже вдвічі. У 2008 році в Україні було зібрано рекордно високий врожай зернових і виробництво їх було навіть більшим, ніж у 1990 році й досягло 53,3 млн т (рис. 1).

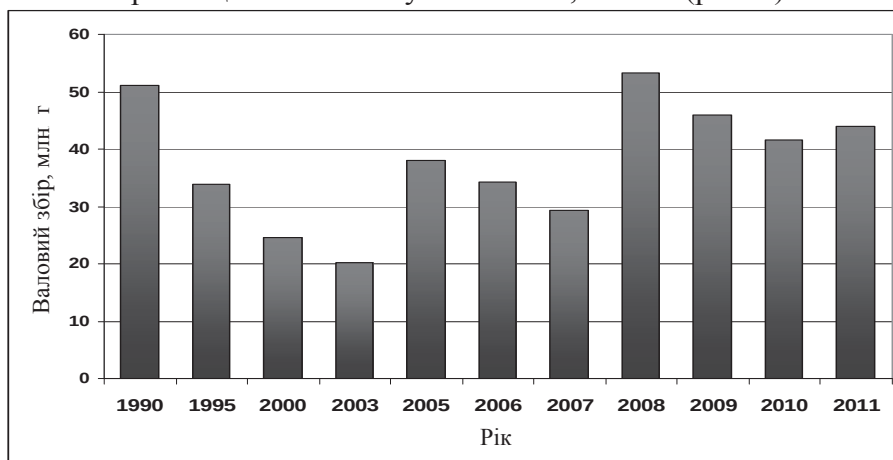

Рис. 1. Динаміка валового збору зерна в Україні, 1990–2011 рр.

Джерело: дані Державної служби статистики України за відповідні роки.

Урожайність пшениці – головної зернової та продовольчої культури, в Україні становить в середньому 30 ц/га і за цим показником у світі вона посідає далеко не провідне місце. Хоча в нашій державі застосовуються інтенсивні технології і новітня техніка, висівається високоякісне насіння, однак за показниками врожайності вона поступається іншим зі значно нижчими показниками якості ґрунту (рис. 2). За умов системного перевер-

дення зернової галузі на модель інноваційного розвитку Україна спроможна стабільно виробляти щороку понад 60 млн т зерна. Передбачається у 2020 році довести валовий збір зерна до 80 млн, а в подальшому – до 100 млн т¹.

¹ Месель–Веселяк В.Я. Формування самозабезпечуючих енергетичних систем у сільському господарстві / В.Я. Месель–Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 31–37.

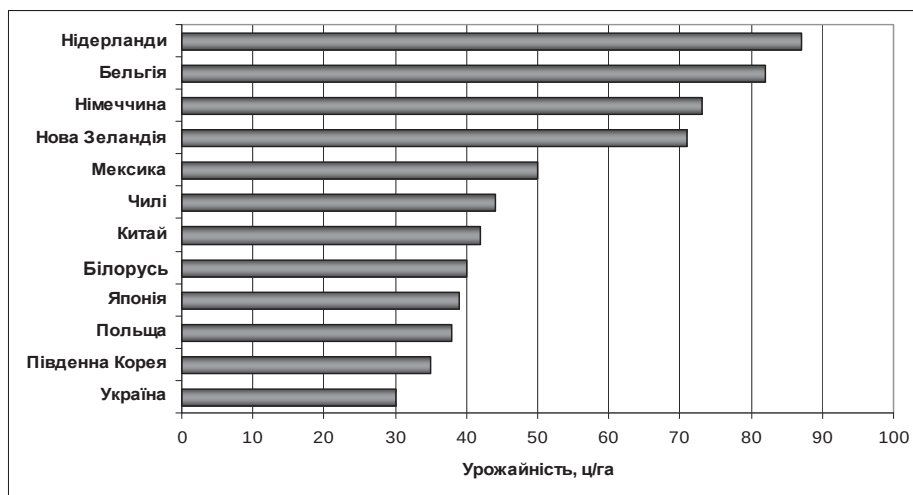

Рис. 2. Урожайність пшениці у світі*

* Джерело: Food and Agriculture Organization of the United Nations [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: <http://faostat.fao.org/>.

Тенденція останніх років свідчить про те, що експорт зерна досягає 50-60% від загальних обсягів зерна, яке виробляється в Україні. У врожайні роки в нашій країні перевищення пропозиції зерна над внутрішнім споживанням дорівнює майже 1,5-1,6 раза. Внутрішнє споживання зерна в Україні становить 26-27 млн т, а в розрахунку на 1 особу – 576 кг за середньої чисельності населення 46 млн осіб. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, виробництво зернових у вазі після доробки у 2011 році перевищило 55 млн т, зокрема пшениці – 22,5 млн т, з яких 60% продовольчої. Експорт зернових з України у 2011/12 маркетинговому році дорівнював 21,8 млн т.

Проте, незважаючи на значні обсяги виробництва зерна, тваринництво в Україні занепадає (рис. 3). У 1990 році обсяги виробництва м'яса усіх видів становили 4,4 млн т. У 2001 році спад виробництва м'яса досяг критично низького значення – 1,5 млн т, знизившись порівняно з 1990 роком майже утричі. У 2006 році дещо збільшилися темпи виробництва м'яса, проте цієї кількості недостатньо для задоволення внутрішніх потреб держави. Тому Україна, яка завжди мала великі потужності в галузі тваринництва, вже багато років поспіль є імпортером м'яса. При цьому до країни завозять продукцію не найкращої якості з Польщі, Бельгії та інших держав Європи.

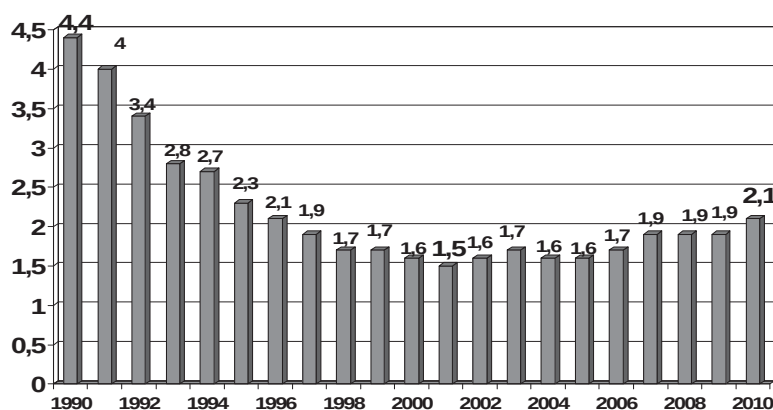

Рис. 3. Виробництво м'яса усіх видів (у забійній вазі), млн т*

* Джерело: Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Останнім часом особливе занепокоєння суспільства та експертів викликає ситуація на ринку нафтопродуктів України, яка хара-

ктеризується стрімким зростанням цін на основні види пального, невизначеністю їх

подальшої динаміки та діями урядових структур щодо нормалізації ситуації.

Головною причиною такого стану є висока залежність України від імпорту енергоносіїв. Слід зазначити, що ціна на нафту протягом 2000-2010 років зросла з 15 до 80 дол. США за барель, а в окремі періоди перевищувала 140 дол. США за барель. У першому півріччі 2011 року ціни на нафту наближалися до 130 дол. Таким чином, за 10 років ціна на нафту зросла більш як у 8 разів, зумовивши відповідне зростання вартості дизельного палива та бензину.

Незважаючи на окремі періоди стабілізації цін на нафту, тенденція до зростання, згідно з висновками багатьох учених та експертів, зберігатиметься і в майбутньому, що негативно впливатиме на конкурентоспроможність вітчизняної економіки.

Україна забезпечена власними енергоресурсами лише на 10-12%. Загалом країна щорічно споживає 11 млн т світлих нафтопродуктів, у т.ч. дизельного палива – 6 млн, бензину – 5 млн т. Щорічна потреба галузі сільського господарства в дизельному паливі – 1870 тис. т, у бензині – 620 тис. т. У 2011 році витрати коштів на закупівлю дизпалива та бензину для проведення сільськогосподарських робіт досягли близько 28 млрд грн, що у 7 разів більше, ніж у 2004 р. Такі перевитрати зумовлені зростанням цін на дизельне паливо та бензин. Таким чином, без дієвих кроків скорочення імпорту нафтопродуктів витрати на паливно-енергетичні ресурси щороку лише зростатимуть.

У 2010 році аграрії отримали 21,5 млн т фуражного зерна, що становило 55% від усього виробництва. Експортоване з України фуражне зерно країни-імпортери переробляють на біоетанол або згодовують тваринам.

На заводах з виробництва біоетанолу із 1 т пшениці отримують 375 л біоетанолу та 310 кг сухої барди. У сухій речовині барди містяться цінні в кормовому відношенні речовини: протеїну – до 28%, який за ефективністю використання рівноцінний протеїну із сояшникової макухи, вуглеводів – 16,5%, жиру – 6,0%, мінеральних солей – 2,4%. Висока енергетична цінність і вміст протеїну роблять її корисною для відгодівлі худоби на м'ясо. Включення до раціону сухих про-

дуктів, отриманих у процесі виробництва біоетанолу, дає змогу значно знизити споживання зернофуражу.

З економічного погляду, використання сухих продуктів є високорентабельним, тому що суха барда коштує набагато дешевше, ніж фуражне зерно, а це в цілому знижує витрати на корм і, відповідно, собівартість продукції¹.

Переробка фуражного зерна на біоетанол в Україні дасть змогу не лише забезпечити сільське господарство екологічно чистим біопаливом, а й виробляти додатково тваринницьку продукцію. Це у свою чергу сприятиме зменшенню залежності від імпорту нафти та формуванню якісного й конкурентоспроможного вітчизняного ринку тваринницької продукції.

У сільському господарстві України є значні резерви підвищення урожайності та збільшення валового виробництва сировинних культур для біопалива, без суттєвого скорочення виробництва сільськогосподарської продукції й експорту, за дотримання умов внутрішньої продовольчої безпеки, що підтверджується висновками науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки».

Завдяки річному виробництву зерна у 46 млн т та потенціалу збільшення обсягів до 100 млн т Україна має змогу забезпечувати не лише продовольчу безпеку, а й за рахунок підвищення продуктивності аграрного виробництва та його переорієнтації з експорту сировини на внутрішню переробку повинна сприяти ефективному вирішенню проблем енергозабезпечення держави в короткі терміни.

Таким чином, завдяки такому потужному ресурсному потенціалу Україна, за виваженої політики Уряду, могла б швидко стати однією з передових країн світу в галузі біоенергетики, оскільки наша держава посідає друге місце у світі після Бразилії з вирощування біосировини. Наявні земельні ресурси забезпечать не лише продовольчу безпеку нашої держави, а й експортний потенціал і достатній обсяг виробництва біопалив. Суха післяспиртова барда, як побічний продукт

¹ Калетнік, Г.М. Ефективність використання альтернативних видів кормів у годівлі тварин / Г.М. Калетнік, О.В. Шутяк, О.К. Стасюк // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 35-38.

при виробництві біоетанолу за використання її як добавки до корму тварин, дасть змогу забезпечити стабільне зростання обсягів виробництва продукції тваринництва без дода-

ткових витрат коштів. Це сприятиме створенню нових робочих місць, зменшенню імпорту м'яса та поліпшенню економічної ситуації у сільському господарстві країни.

Досліджено динаміку виробництва зерна та проведено аналіз обсягів виробництва м'яса в Україні. Обґрунтовано необхідність виробництва біоетанолу шляхом біоконверсії фуражного зерна.

Исследована динамика производства зерна и осуществлен анализ объемов производства мяса в Украине. Обоснована необходимость производства биоэтанола путем биоконверсии фуражного зерна.

The dynamics of grain production in Ukraine is studied. The analysis of volumes of meat production in Ukraine is carried out. The necessity of bioethanol production by bioconversion of cornmeal is substantiated.

*

Л.В. БІЛОЗОР, кандидат економічних наук
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Інноваційна продукція в аграрній сфері: ідентифікація, створення та використання

Між рівнем інноваційного та економічного розвитку існує пряма залежність. Індикатором, який характеризує рівень продуктивності економіки країни, є індекс глобальної конкурентоспроможності (GCI), визначений за факторами інноваційного розвитку.

Сучасний стан інноваційного розвитку в Україні позначився на її позиціях в рейтингу конкурентної економіки Всесвітнього економічного форуму: за 2009-2010 роки 82 місцем серед 133 країн, за 2010-2011 – 89-е серед 139 країн, за 2011-2012 – 82-е серед 142 країн, в той час як Росія займала 63 місце протягом 2009-2010 років і 66-е – у 2011 році. Крім того, Україна у 2011-2012 роках за здатністю до нововведень посіла 42 місце із 142-х, за якістю роботи науково-дослідних установ – 72-е, за кількістю компаній, що витрачають кошти на дослідження та розробки – 75-е, за співпрацю університетів із промисловими компаніями у сфері досліджень і розробок – 70-е, за придбання передової технічної продукції – 112-е, за вина-

хідливість учених та інженерів – 51-е, за кількістю наданих патентів – 71 місце¹.

Інноваційний розвиток, як відомо, є одним з основних критеріїв успіху не тільки окремого суб'єкта господарювання, а й держави загалом. Нині в Україні визначено основні напрями вдосконалення механізму інноваційного розвитку. Проте й надалі залишається актуальною проблема подолання недосконалості системи державного регулювання у сфері науки, технологій та інновацій, значного скорочення обсягів фінансування наукових досліджень, що гальмує розробку і впровадження інноваційної продукції в аграрній сфері.

Подальших досліджень потребують питання запровадження державного замовлення на інноваційну продукцію, формування системи страхування, інвестування інноваційних процесів і надання позик, створення механізмів комерціалізації результатів науково-технічних розробок і передачі їх у сферу виробництва, сприяння розвитку інноваційної інфраструктури тощо. До складу ін-

¹ The global Competitiveness Index Analyzer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gcr.weforum.org/gcr09/>. – Назва з екрана.

при виробництві біоетанолу за використання її як добавки до корму тварин, дасть змогу забезпечити стабільне зростання обсягів виробництва продукції тваринництва без дода-

ткових витрат коштів. Це сприятиме створенню нових робочих місць, зменшенню імпорту м'яса та поліпшенню економічної ситуації у сільському господарстві країни.

Досліджено динаміку виробництва зерна та проведено аналіз обсягів виробництва м'яса в Україні. Обґрунтовано необхідність виробництва біоетанолу шляхом біоконверсії фуражного зерна.

Исследована динамика производства зерна и осуществлен анализ объемов производства мяса в Украине. Обоснована необходимость производства биоэтанола путем биоконверсии фуражного зерна.

The dynamics of grain production in Ukraine is studied. The analysis of volumes of meat production in Ukraine is carried out. The necessity of bioethanol production by bioconversion of cornmeal is substantiated.

*

Л.В. БІЛОЗОР, кандидат економічних наук
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Інноваційна продукція в аграрній сфері: ідентифікація, створення та використання

Між рівнем інноваційного та економічного розвитку існує пряма залежність. Індикатором, який характеризує рівень продуктивності економіки країни, є індекс глобальної конкурентоспроможності (GCI), визначений за факторами інноваційного розвитку.

Сучасний стан інноваційного розвитку в Україні позначився на її позиціях в рейтингу конкурентної економіки Всесвітнього економічного форуму: за 2009-2010 роки 82 місцем серед 133 країн, за 2010-2011 – 89-е серед 139 країн, за 2011-2012 – 82-е серед 142 країн, в той час як Росія займала 63 місце протягом 2009-2010 років і 66-е – у 2011 році. Крім того, Україна у 2011-2012 роках за здатністю до нововведень посіла 42 місце із 142-х, за якістю роботи науково-дослідних установ – 72-е, за кількістю компаній, що витрачають кошти на дослідження та розробки – 75-е, за співпрацю університетів із промисловими компаніями у сфері досліджень і розробок – 70-е, за придбання передової технічної продукції – 112-е, за вина-

хідливість учених та інженерів – 51-е, за кількістю наданих патентів – 71 місце¹.

Інноваційний розвиток, як відомо, є одним з основних критеріїв успіху не тільки окремого суб'єкта господарювання, а й держави загалом. Нині в Україні визначено основні напрями вдосконалення механізму інноваційного розвитку. Проте й надалі залишається актуальною проблема подолання недосконалості системи державного регулювання у сфері науки, технологій та інновацій, значного скорочення обсягів фінансування наукових досліджень, що гальмує розробку і впровадження інноваційної продукції в аграрній сфері.

Подальших досліджень потребують питання запровадження державного замовлення на інноваційну продукцію, формування системи страхування, інвестування інноваційних процесів і надання позик, створення механізмів комерціалізації результатів науково-технічних розробок і передачі їх у сферу виробництва, сприяння розвитку інноваційної інфраструктури тощо. До складу ін-

¹ The global Competitiveness Index Analyzer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gcr.weforum.org/gcr09/>. – Назва з екрана.

новаційної інфраструктури входять технополіси, наукові та технологічні парки, центри трансферу технологій, інноваційні центри, бізнес-інкубатори, інформаційні мережі науково-технічної інформації, експертно-консалтингові та реінжинірингові фірми. Проте не всі з вищеперелічених організацій існують і характеризуються ефективною діяльністю на території України. Основною причиною цього є недосконале законодавство або й повна його відсутність.

Теоретичні та практичні засади інноваційного розвитку й управління інноваційною сферою висвітлено у працях зарубіжних учених: Й. Шумпетера, Б. Твісса, А. Томпсона, А. Стрікланда, П. Еліота, Б. Санто, М. Портера, В. Хартмана, С. Фрімена, Г. Менша, а також у наукових працях провідних вітчизняних науковців: Ю. Бажаля, І. Бланка, А. Бузні, В. Герасимчука, В. Гейця, Б. Гриньова, Р. Фатхутдінова, Д. Черваньова, С. Шолудченка та інших дослідників. Дослідженням питань інновацій та інноваційної діяльності, особливостями і закономірностями їх прояву в аграрній сфері займаються В. Василенко, С. Володін, О. Дацій, М. Малік, Л. Михайлова, П. Саблук, С. Тивончук.

Учені досліджують передумови інноваційного розвитку, розглядають перешкоди в їх практичній реалізації та можливі шляхи подолання негативних тенденцій у цій сфері. Проте ряд актуальних питань й надалі залишаються дискусійними, що підтверджує доцільність продовження наукового пошуку.

Метою статті є обґрунтування сукупності економічної категорії «інноваційна продукція», формування характерних ознак інноваційної продукції в аграрній сфері з метою її ідентифікації, особливостей комерціалізації та визначення основних напрямів і умов подальшого інноваційного розвитку в Україні.

На основі аналізу літературних джерел встановлено, що під інноваційною продукцією в аграрній сфері слід розуміти нагромадження оригінальних наукових знань, матеріалізованих у вигляді нових технологій та елементів технологій, матеріалів, способів

організації й управління виробництвом, які мають переваги за певними позитивними ознаками порівняно з аналогами і забезпечують при їх застосуванні приріст економічного, соціального й інших видів ефекту.

На нашу думку, інновація – це наукові надбання, вироблені у готовому для використання вигляді, але поки що повною мірою не реалізовані в масовому виробництві через відсутність необхідних умов, коштів, матеріальних ресурсів тощо. Особливістю інновацій є існування людського фактору, інтелект якого спроможний нагромаджувати та перетворювати нові знання для створення інноваційної продукції. Джерелами появи інновацій можуть бути: держзамовлення, самоініціатива наукових установ або потреби ринку. Проте найбільш успішними, як переконує досвід розвинених країн, будуть інновації, які виникли на основі останнього джерела.

Створена нова продукція повинна відповідати певним характеристикам та володіти необхідними ознаками для того, щоб ідентифікувати її як інноваційну. Так, інновації повинні нести у собі щось нове, пов'язане з якісними змінами в економічному процесі, спрямоване на динамічні шляхи зростання.

Крім того, інноваціям притаманні певні особливості: інновація є доцільною і корисною зміною попереднього стану, запропонованою людиною; ця зміна повинна набути практичного застосування, причому вперше в даній галузі, зокрема в агропромисловому виробництві; предметом цих змін є продукти, технології, соціальні, економічні, екологічні процеси тощо; метою інновації є задоволення суспільної потреби; інновація є засобом, використання якого дає змогу одержати певний ефект; інновації є засобом реалізації цілей розвитку агропромислового підприємства, що також позитивно впливає на підвищення ефективності його виробничої діяльності. Для визначення ефекту від впровадження інноваційної продукції необхідно, з одного боку, встановити розмір перевищення кінцевих результатів від її використання над витратами на розробку, виготовлення й реалізацію, а з іншого – зістави-

ти отримані (при цьому) результати з одержаними показниками від застосування інших аналогічних за призначенням варіантів інноваційної продукції.

Разом із тим кожній інноваційній продукції притаманна межа існування, яку слід розглядати як певний інтервал від появи до зникнення інновацій з обігу, що обов'язково характеризується періодом окупності витрат на створення інновацій в процесі застосування у виробничій сфері. Для того щоб інновація вважалася завершеною, необхідною є наявність принаймні двох умов: це масове використання інновації у виробництві та окупність інновації, тобто відшкодування витрат на її одержання за рахунок прибутку¹.

За обставин, коли економічні відносини сільськогосподарських товаровиробників із науковими установами здійснюються на ринкових засадах, ринок інноваційної продукції виступає головним джерелом реалізації науково-інноваційних розробок в аграрній сфері. На нашу думку, ринок інноваційної продукції – це сфера обігу інноваційної продукції як товару, на який є попит, підкріплений платоспроможністю споживачів, і належна пропозиція. Тобто ринок є системою задоволення споживчого попиту в інноваційній продукції з такими складовими, як продавець, товар, ціна реалізації, канали збуту, споживач.

Як товар інноваційну продукцію можливо реалізувати тільки за наявності на неї відповідного попиту. Вона повинна задовольняти потреби конкретного ринку, відповідати рівню сучасних потреб, бути доступною як за ціною, так і за сприйняттям. Отже, ринок інноваційної продукції віддзеркалює у загальному кругообігу: виробництво, розподіл, обмін і споживання.

Основними умовами виникнення і функціонування ринку інноваційної продукції є, по-перше, суспільний поділ праці, завдяки якому відбувається спеціалізація учасників ринкових відносин; по-друге, повна само-

стійність ринкових суб'єктів у виборі: виробничо-господарської діяльності, придбанні засобів виробництва, визначенні умов і місця реалізації інноваційної продукції, що пов'язано з намаганням кожного отримати особистий прибуток та є підґрунтям для конкуренції; по-третє, задоволення платоспроможного попиту споживачів на умовах вільної взаємної згоди на відшкодування понесених витрат, еквівалентного обміну і конкурентоспроможності².

Формування й функціонування ринку інноваційної продукції – це досить складний і тривалий процес, що відбувається поетапно, базується на певних принципах (раціоналізму, системності, комплексності, балансу інтересів ринкових суб'єктів, “розумної” орієнтації на задоволення потреб і запитів споживачів) та покликаний виконувати певні функції: посередницькі, стимулювально-збутові, контролюючі, інтеграційні, економічні, ціноутворювальні, регулювальні й інформаційні.

Ефективне функціонування ринку інноваційної продукції стане можливим лише при паралельному застосуванні та комбінуванні методів ринкового механізму самоорганізації й системи державного регулювання. Тому необхідно удосконалювати механізм державної підтримки та регулювання розвитку ринку в напрямі створення конкурентного середовища на ринку; здійснення фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників за рахунок надання їм можливостей придбання інноваційної продукції в кредит; удосконалення системи ціноутворення на інноваційну продукцію; зростання платоспроможного попиту споживачів; створення системи моніторингу й інформації щодо аналізу та прогнозування кон'юнктури ринку інноваційної продукції³.

У вирішенні проблем нормативно-правового забезпечення інноваційної сфери, розробки та введення в дію нових правових актів і вдосконалення чинних, в останні ро-

¹ Білозор Л.В. Методологічні підходи щодо формування інноваційної продукції в аграрній сфері / Л.В. Білозор // Економіка АПК. – 2004. – №9. – С.88-93.

² Білозор Л.В. Особливості формування ринку інноваційної продукції в аграрній сфері / Л.В. Білозор // Економіка АПК. – 2005. – №2. – С.106-112.

³ Білозор Л.В. Попит та пропозиції на ринку інноваційної продукції / Л.В. Білозор // Економіка АПК. – 2005. – №9. – С. 125-129.

ки в Україні відбулися суттєві зрушення. Так, з метою створення в країні інноваційної інфраструктури, спроможної забезпечити потужний організаційно-економічний механізм комерціалізації інноваційної діяльності й підвищити рівень інноваційності та конкурентоспроможності національної економіки, розроблено Концепцію розвитку національної інноваційної системи та державні програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2009-2013 роки» і «Інформаційне забезпечення органів державної влади щодо інноваційної діяльності». Розроблено план заходів державних інвестицій для реалізації зазначених програм, до виконання якого залучено регіональні центри інноваційного розвитку. Доведено, що об'єднання представників різних сфер діяльності, а саме: дослідницьких і навчальних установ, об'єктів державного управління, фінансових організацій, підприємств і підприємницьких структур, сприяють активізації інноваційних процесів.

Разом із тим система інноваційного забезпечення сільськогосподарських підприємств передбачає поряд із функціонуючими науковими організаціями, які виробляють інноваційну продукцію, наявність певної впроваджувальної ланки, якою, на думку С.А. Володіна¹, можуть бути центри інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Вони можуть виконувати такі функції: моніторинг, збір закінчених наукових розробок для формування банку інформаційних ресурсів і підготовки прогнозно-аналітичної інформації; формування замовлень на науково-дослідні розробки; доведення науково-технічних розробок до стадії інноваційного продукту; координація впроваджувальної діяльності в сільському господарстві та реклама, спрямована на використання інновацій в сільськогосподарському виробництві².

¹ Володін С.А. Наукові основи інноваційного провайдингу на прикладі наукоємної сфери АПК / С.А. Володін. – К. : Дія, 2006. – 112 с.

² Гриник І.В. Підвищення ефективності діяльності центрів наукового забезпечення АПК / І.В. Гриник // Вісник аграрної науки. – 2006. – № 12. – С. 106-109.

Підтримуємо пропозиції ННЦ “Інститут аграрної економіки” про доцільність створення Державного фонду нагромадження і використання закінчених нових наукових розробок, одержаних за рахунок бюджетного фінансування науково-дослідних робіт. Його формування слід здійснювати на основі ретельної експертизи й оцінки інноваційної продукції відповідно до визначених вимог. Атестацію інноваційної продукції слід проводити з урахуванням актуальності тематики, новизни вирішуваних проблем, очікуваного економічного ефекту й можливих масштабів впровадження. Такий фонд повинен вирішувати питання, пов’язані зі збором інформації щодо заінтересованості товаровиробників у придбанні наукових розробок та організації їх використання, можливо з наданням цих розробок у кредит. Крім того, на Державний інноваційний фонд необхідно покласти функції з організації випробування та виробничої перевірки наукових розробок.

Відновити діяльність Державного інноваційного фонду запропоновано і в проекті «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», передбачивши його наповнення шляхом певних відрахувань від валового доходу всіх платників податку³.

На нашу думку, необхідно розробити та затвердити на рівні Уряду дієвий механізм державного замовлення на інноваційну продукцію, визначивши при цьому єдиний центральний орган виконавчої влади, який відповідав би за формування обсягів державного замовлення на інноваційну продукцію.

У сфері інноваційної політики вже відбулися певні зрушення на державному рівні. Так, Кабінет Міністрів України 14 травня 2008 року прийняв Постанову № 447 «Про затвердження Державної цільової економічної програми "Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2009-2013 роки". Метою Програми є створення у 2009-2013 роках в Україні інноваційної інфраструкту-

³ Проект «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.in.gov.ua/files/content/part_3111.pdf.

ри, спроможної забезпечити ефективне використання вітчизняного науково-технічного потенціалу, підвищення рівня інноваційності та конкурентоспроможності національної економіки.

Постановою Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2011 року № 1396 передбачено утворити Державну інноваційну небанківську фінансово-кредитну установу “Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу” з віднесенням її до сфери управління Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації. Метою його створення є надання державної підтримки для впровадження вітчизняних високотехнологічних наукових, науково-технічних розробок і винаходів у виробництво відповідно до пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, насамперед для підтримки реалізації інноваційних проектів суб’єктів малого підприємництва.

Постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2012 р. № 701 було затверджено порядок присудження на конкурсних засадах щороку до Дня науки п’яти Премій за особливі досягнення у розробленні та впровадженні інноваційних технологій у виробництво і виведення на ринок вітчизняної інноваційної продукції.

Проте ряд проблем в інноваційній сфері й донині не вирішено. Однією з основних, яка гальмує розвиток високотехнологічного сектору економіки, залишається відсутність фінансування й недостатньо ефективна державна інноваційна політика, що призводить до скорочення чисельності наукових працівників, ускладнює одержання економічної віддачі у вигляді завершених інноваційних пропозицій та їх реалізації у сферах вітчизняної економіки. Відсутність у країні попиту на результати наукових досліджень, неповноцінність державної системи захисту прав інтелектуальної власності та механізмів комерціалізації інтелектуального продукту позбавляють стимулів потенційних суб’єктів інноваційної діяльності та призводять до субсидіювання економік більш розвинутих країн за рахунок безкоштовного трансферу як висококваліфікованих фахів-

ців, так і результатів фундаментальних досліджень.

Інноваційний процес гальмується неналежним інституційним забезпеченням інноваційної діяльності, що виявляється у відсутності розвинутого ринкового середовища загалом та зокрема незавершеності й безсистемності формування відповідної нормативно-правової бази, практиці “призупинення” окремих норм чинних законів, які регулюють інноваційну діяльність, неповноті інфраструктури інноваційного розвитку. Державна політика інноваційного розвитку характеризується непослідовністю, відсутністю чіткої концепції національних інноваційних пріоритетів і системного підходу до розвитку інноваційної діяльності.

З метою удосконалення інституційного середовища здійснення інноваційної діяльності в Україні необхідно: відновити фінансування заходів, спрямованих на розвиток інноваційної інфраструктури, шляхом передбачення у державному бюджеті фінансування заходів Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2009-2013 роки»; закріпити на загальнодержавному рівні середньострокові пріоритети інноваційної діяльності в межах визначених довгострокових стратегічних пріоритетів; внести зміни до Податкового кодексу України, передбачивши зарахування на спеціальний рахунок інноваційних підприємств, що реалізують інноваційні проекти в межах технопарків, 50 % від податку на прибуток, що був одержаний від виконання інноваційних проектів, за умови використання його виключно на фінансування інноваційної та науково-технічної діяльності, розширення власних науково-технологічних і дослідно-експериментальних баз; розробити комплекс інструментів державної підтримки інноваційної діяльності малих та середніх підприємств; створити при Президентові України дорадчий орган для сприяння формуванню й реалізації єдиної державної інноваційної політики в Україні; забезпечити організацію дієвої експертної оцінки економічної ефективності інвестиційно-інноваційних проек-

тів, які претендують на отримання державної підтримки; стимулювати науково-дослідну та технологічну кооперацію у спосіб формування інформаційного простору для міжнародного трансферу технологій¹.

Для розвитку системи страхування інноваційних ризиків потрібно за підтримки держави створити спеціалізовані венчурні фонди, які від її імені будуть гарантом повернення страхувикам можливих збитків і механізмами відшкодування державних коштів, витрачених на створення системи страхування інноваційної діяльності².

Із метою відстеження ситуації стосовно результативності співпраці творців інтелектуальних розробок, підприємств і організацій щодо їх впровадження, а також рівня впливу суб'єктів науково-технологічної сфери на продуктивність праці та конкурентоспроможність продукції, послуг і прийняття відповідних державних рішень доцільно впровадити державне статистичне спостереження створення та використання передових виробничих технологій, нових в Україні, у світі та принципово нових, з урахуванням використаних об'єктів інтелектуальної власності та їх патентної чистоти. Для

цього потрібно скористатися досвідом країн Організації економічного співробітництва та розвитку і впровадити щорічний науково-статистичний облік виробництва, експорту та імпорту продукції за рівнем наукоємності галузей промисловості³.

Отже, інноваційний тип розвитку аграрного сектору економіки України має ускладнену структуру через залучення до функціонально-виробничих процесів природних ресурсів і біологічних організмів. Основоютворюючими елементами моделі інноваційного розвитку аграрного сектору України є біологічний потенціал та науково-освітня система, яка формує інноваційне мислення, генерує інноваційну продукцію.

На сучасному етапі пріоритетними напрямками інноваційної політики мають стати: адаптація інноваційної системи України до умов глобалізації та підвищення її конкурентоспроможності; переорієнтація системи продукування інновацій на ринковий попит і споживача; створення привабливих умов для творців інновацій, стимулювання інноваційної активності підприємництва; системний підхід в управлінні інноваційним розвитком, інформатизація суспільства.

Обґрунтовано сутність інноваційної продукції, розглянуто характерні для аграрної сфери ознаки інноваційної продукції, виявлено основні напрями й умови подальшого інноваційного розвитку в Україні.

Обоснована сущность инновационной продукции, рассмотрены характерные для аграрной сферы признаки инновационной продукции, выявлены основные направления и условия дальнейшего инновационного развития в Украине.

An article substantiates the essence of innovative products, considers typical for the agrarian sphere signs of innovative products, points out basic directions and terms of further innovative development in Ukraine.

* * *

¹ Жаліло Я. А. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [та ін.]. – К.: НІСД, 2011. – 66 с.

² Лаврук В.В. Активізація інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств / В.В. Лаврук // Науковий вісник Луганського національного аграрного університету: зб. наук. праць. – 2010. – № 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvlnau/Ekon/2010_17/Lavruk.pdf. – Назва з екрана.

³ Проект «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www.in.gov.ua/files/content/part_3111.pdf.

В.В. ДУДЧЕНКО, кандидат сільськогосподарських наук, директор
К.С. ДЯЧЕНКО, науковий співробітник
Інститут рису НААН

Експортно-імпортні відносини на ринку круп'яних культур

Ринок сільськогосподарської продукції нині відіграє надзвичайно важливу роль, яка в економічному аспекті полягає в ефективній роботі механізму товарно-грошового обміну і реалізації великого обсягу товарів.

Дослідження внутрішнього і світового ринку круп, співвідношення експортних та імпортних позицій є основою формування ефективної торговельної політики. Це дасть змогу адекватно оцінювати і прогнозувати ситуації на глобальному ринку та вітчизняним учасникам ринку продавати зерно за сприятливішими умовами, раціонально керувати власними ресурсами і нарощувати виробництво в аграрному секторі.

Умови та результати експортної діяльності країни значною мірою визначають характер її участі в системі міжнародної торгівлі й інших форм співробітництва за її участі¹, імпорт, у свою чергу, – об'єкт регулювання з боку держави.

Проблеми експортно-імпортних відносин на ринку круп'яних культур вимагають великої уваги та проведення ряду економічних досліджень. Ці положення й зумовлюють актуальність статті.

Мета статті – дослідження експортно-імпортних операцій для оцінки ситуації, що склалася на світовому та вітчизняному ринках круп'яних культур.

За даними Міністерства сільського господарства США (USDA), у 2010/11 МР обсяг світової торгівлі рису підвищився на 4,3 млн т, а саме – з 31,6 млн т (2009/10 МР) до

35,9 млн т (2010/11 МР), що майже на 12% більше попереднього року, перевищивши рекорд 2006/07 МР (31,9 млн т).

Збільшення обсягів торгівлі, передусім, відбулося через велику кількість наявних запасів в основних країнах-експортерах і нижчі світові ціни на зовнішньому ринку.

У 2010/11 МР імпорт зріс, в основному, завдяки збільшенню надходжень до азіатських країн, багато з яких намагаються відновити запаси і стабілізувати внутрішні ціни. Велику кількість рису придбано також у країн Африки, Європи та Північної Америки, але багаті врожаї у країнах Латинської Америки і Карибського басейну пригнічували поставки в регіон.

За прогнозними даними USDA найбільшу кількість імпортованого рису зафіксовано у Бангладеші, Китаї, Індонезії, Іраку, Ірані, яка більше ніж компенсує зменшення імпорту на Філіппінах, де в 2010/11 МР удвічі знизилися поставки порівняно з попереднім періодом.

Що стосується експорту, то у 2010/11 МР найбільші обсяги поставок спостерігалися у Таїланді (10,6 млн т, що становить 29,5% світового експорту рису), В'єтнамі, Пакистані та Індії (рис. 1), які разом поставляли майже 71% загального обсягу експортованого рису.

Таїланд у 2010/11 МР експортував на 1,55 млн т більше, ніж у попередньому маркетинговому році, до рекордних 10,6 млн т. Таке зростання експорту рису спостерігається через збільшення пропозиції в Таїланді, а недавнє ослаблення обмежень в Індії також підвищило поставки цієї країни, збільшивши до 7,0 млн т обсяг експорту. Індія і Пакистан у сумі в 2010/11 МР експортували на

¹ Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізми реалізації: монографія / Антонюк Л. Л. – К. : КНЕУ, 2004. – 276 с.

1,6 млн т більше, ніж у 2009/10 МР: 4,6 і 3,2 млн т відповідно. Прогнозні дані передба-

чають, що ці країни у 2011/12 МР залишаться основними експортерами¹.

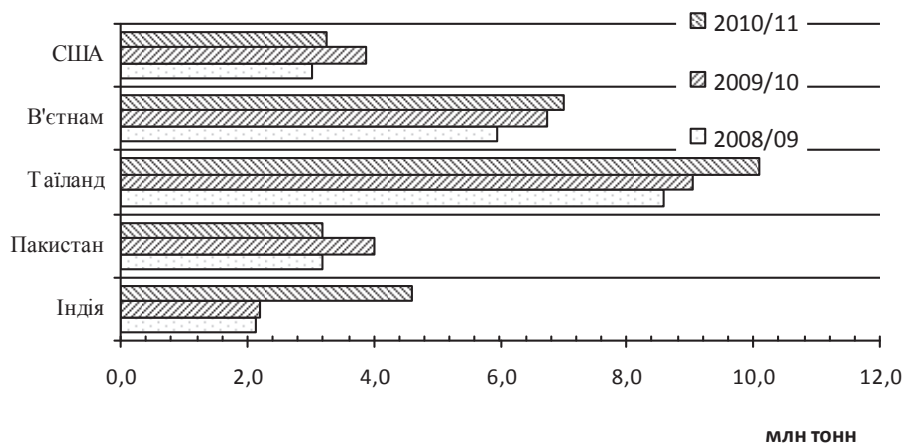

Рис. 1. Основні світові експортери рису (складено автором за даними USDA²)

Значне поліпшення поставок зафіксоване в Австралії (0,3 млн т), Аргентині (0,7 млн т), Бразилії (1,3 млн т), які у 2009/10 МР експортували 0,05, 0,5 та 0,4 млн т рису відповідно.

Єдиний експортер, який скоротив поставки в 2010/11 МР – Єгипет, чий експорт знизився з 0,57 до 0,32 млн т в основному через зменшення врожаю, але, як прогнозується, у 2011/12 МР країна збільшить їх до 0,6 млн т. Уряд досі зберігає обмеження на експорт рису в Єгипті, що викликане скороченням посівних площ у 2011 році³.

В Україні поставки рису в 2011 році відбулися на рівні 58,8 тис. т, що на 14,6% менше

порівняно з роком раніше і понад половину менше рекордного 2005 року (128,1 тис. т). Усе рисове перевезення в 2011 році є практично незмінним порівняно з 2010 роком.

Став помітним спад імпорту по країні (рис. 2). Якщо у 2005 році імпорт становив 127,4 тис. т, то вже у 2008-му – 73,6 тис. т, а в 2011 році порівняно з 2005-м зменшився у 2 рази. Як видно з рисунка 2, зі зниженням обсягу імпорту рису ростуть ціни на нього. Так, у 2007 році ціна при імпорті становила 201,7 дол./т, а в 2008 році – 462,9 дол./т, тобто підвищилася в 2,3 рази. Найбільшою ціна за 1 т рису була у 2010 році – 522,7 дол. США.

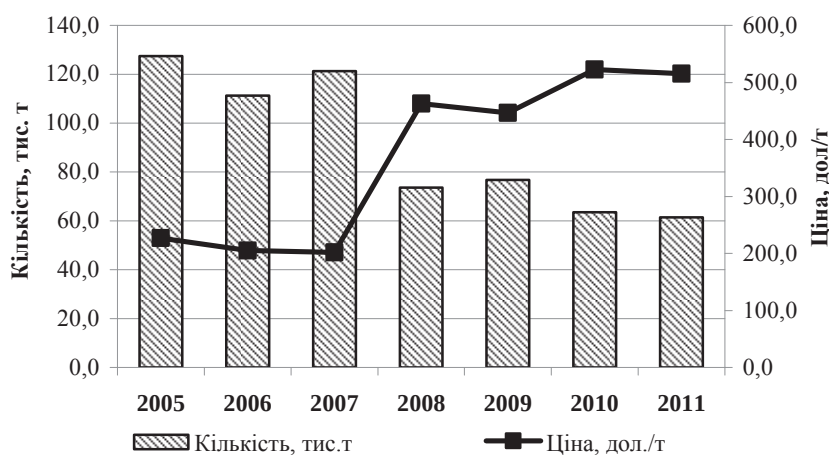

Рис. 2. Імпорт рису в Україні у 2005-2011 рр. (складено автором за даними⁴)

¹ Rice outlook / United States department of agriculture. – RCS-12e, May 11, 2012; RCS-11j, Oct. 14, 2011.

² Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.fas.usda.gov>.

³ Rice market monitor / FAO Trade and market division. – No.2. – April, 2012.

⁴ Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

У 2011 році Україна імпортувала рис на рівні 61,4 тис. т. Найбільшу кількість ввезли країни Азії, такі як Пакистан (31,6 тис. т),

В'єтнам (8,2 тис. т), Таїланд (7,9 тис. т) та Російська Федерація (4,1 тис. т) (рис. 3).

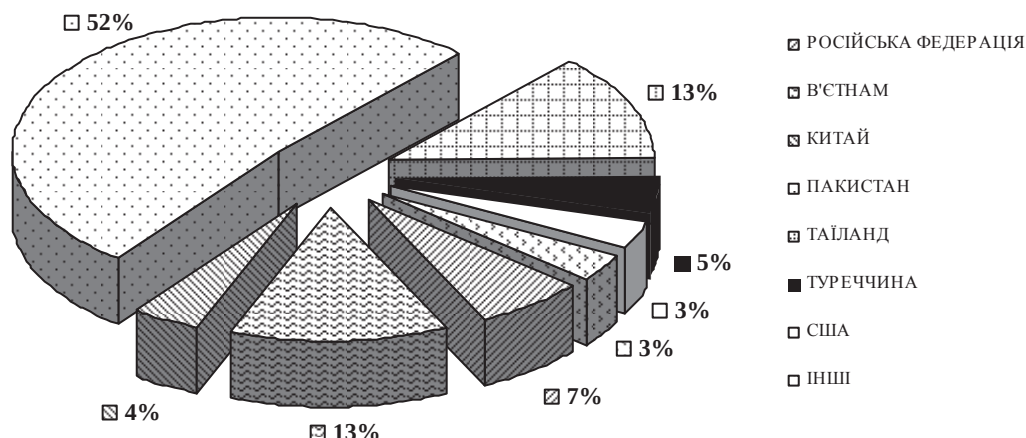

Рис. 3. Основні імпортери рису в Україні 2011 р. (складено автором за даними¹)

За 2005-2011 роки експорт рису коливається від 0,7 до 6,7 тис. т (найбільший обсяг вивезеного із країни рису в цей період).

Світовий експорт гречки за 2005-2009 роки в середньому становив майже 133 тис. т на рік. На частку Китаю припадає 58,8 % світового експорту. Проте його частка помітно знижується, що пов'язано зі зменшенням власного виробництва цієї культури. Якщо в 2005 році Китай експортував 70,8% гречки, то в 2009 році – 46,8%. Ще одним найбільшим експортером є США, які за даними Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAOSTAT) у 2009 році вивезли 28,1 тис. т гречки, Китай – 61,0 тис. т, а інша 41,1 тис. т була продана невеликими партіями країнам Європи й Азії.

Світовий імпорт гречки у 2009 році становив 187,1 тис. т. Найбільше її імпортували Японія та Нова Гвінея – 70,3 і 40,0 тис. т відповідно. Частка Японії у світовому імпорті становить 37,5, Нової Гвінеї – 21,4%. Середній показник світового імпорту у 2005-2009 роках становив 179,9 тис. т, із них Японія й Нова Гвінея придбали більше половини світового обсягу імпортованої у цей період гречки, а саме 59,5 %.

За офіційними даними Державної служби статистики України щорічний експорт гречки у 2005 році становив 2,27 тис. т, у 2006-2008 – 0,43-0,7, у 2009 – 2,2 і у 2010 році вивезено лише 0,8 тис. т (рис. 4). Але за да-

ними члена Міжнародної асоціації торгівлі зерном відомо, що у грудні 2010 року з України контрабандним шляхом було вивезено в Росію та Білорусь близько 30-40 тис.т гречки².

У 2011 році Україна експортувала 1,3 тис. т гречки. Основним місцем для експорту української гречки була Молдова, куди експортовано близько 86,4% (1,1 тис. т) загального проданого обсягу. Інші 177,2 т надійшли до країн Європи та Азії, а саме – Німеччину (30,0 т), Сербію (63,7 т), Словенію (39,0 т), Грузію (13,0 т) й ін. Експорт 2010 року був меншим на 62,5%, ніж 2011 року. Цього разу українську гречку придбали Литва (183,3 т), Польща (215,6 т) і Німеччина (164,0 т).

Щодо імпорту гречки, то у 2010 році він був відсутній, як і роком раніше. У 2011 році Україна закупила лише 0,840 т китайської гречки за ціною 5714,3 дол./т, або 5,71 дол. США за 1 кг.

Загальний обсяг торгівлі сорго почав стрімко зростати з 1973 року, що призвело до збільшення імпорту до 13 млн т, експорту – до 14 млн т, але 1990-ті роки ознаменувалися падінням імпорту в усьому світі. Однією з важливих причин тому є те, що імпорт сорго у розвинутих країнах різко знизився,

¹ Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/criminal/2011/02/10/752395.html>.

тоді як країни, що розвиваються, значно збільшили поставки у зв'язку з виробництвом великої кількості продукції тваринництва. В

результаті частка країн, що розвиваються, у світовому імпорті сорго істотно зросла.

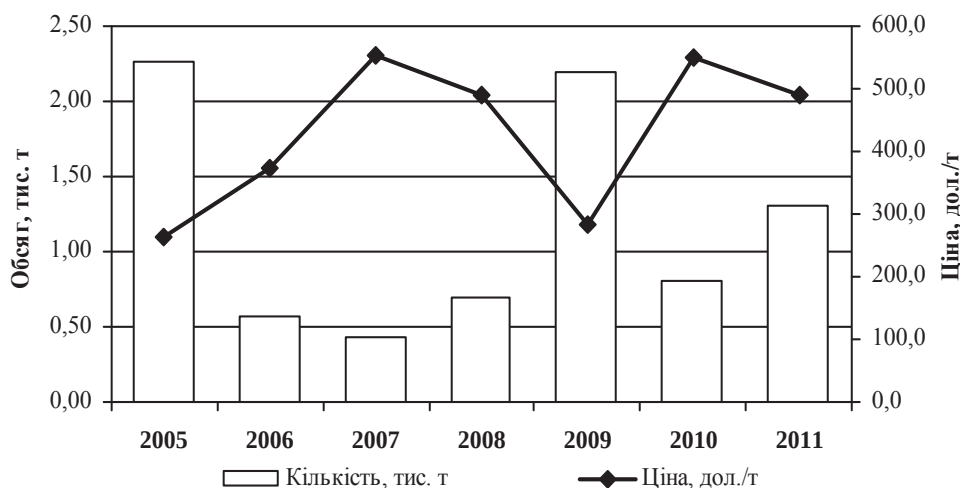

Рис. 4. Експорт гречки в Україні у 2005-2011 рр. (складено автором за даними¹)

Імпорт зосереджений у кількох країнах – Японії й Мексиці (табл. 1), на які у 1980-1990 роки припадало близько 80% міжнародного імпорту.

Нині цей показник менший, продовжує знижуватися, але залишається суттєвим – 71,4% у 2008/09 МР, 65,0 – у 2009/10 МР і 56,4% у 2010/11 МР².

1. Світові імпортери сорго, тис. т

Країна	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012*
Мексика	1156,0	2496,0	2527,0	2381,0	1300,0
Японія	1084,0	1629,0	1649,0	1418,0	1400,0
Чилі	268,0	404,0	568,0	729,0	600,0
Судан	300,0	300,0	400,0	200,0	300,0
Колумбія	66,0	202,0	212,0	391,0	300,0
Ефіопія	30,0	140,0	125,0	35,0	30,0
Тайвань	83,0	72,0	71,0	97,0	75,0
ЄС-27	5267,0	66,0	7,0	922,0	125,0
Нігерія	50,0	50,0	60,0	50,0	50,0
Китай	12,0	14,0	83,0	25,0	75,0
Марокко	9,0	4,0	144,0	99,0	5,0
США	1,0	3,0	-	-	-
Інші	751,0	399,0	579,0	391,0	385,0
Усього	9077,0	5779,0	6425,0	6738,0	4645,0

* Прогнозні дані.

Складено автором за даними USDA³

Примітка стосовно дат: 2011/2012 – календарний рік 2012, 2010/2011 – календарний рік 2011 і т.д.

Основними експортерами є Сполучені Штати, Аргентина, Австралія, Китай, які разом поставляли понад 90% світового обсягу експорту (табл. 2). Проте з 2008/09 МР Китай почав здавати свої позиції, експорту-

ючи нині не більше 50 тис. т сорго⁴. Його частка на світовому ринку знизилася після недавнього різкого зростання внутрішнього попиту на сорго як корму для тварин.

¹ Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Food outlook / Global market analysis. – May 2012, November 2011.

³ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.fas.usda.gov>.

⁴ Food outlook / Global market analysis. – May 2012, November 2011.

2. Світовий експорт сорго, тис. т

Країни-експортери	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012*
США	6664,0	3598,0	4074,0	3794,0	1650,0
Аргентина	1172,0	907,0	1507,0	1893,0	1800,0
Австралія	340,0	1360,0	350,0	575,0	1200,0
Китай	223,0	32,0	41,0	68,0	75,0
Індія	91,0	54,0	124,0	50,0	25,0
Нігерія	50,0	50,0	50,0	60,0	60,0
ПАР	21,0	48,0	48,0	20,0	20,0
Інші	284,0	47,0	118,0	152,0	135,0
Усього	8845,0	6096,0	6312,0	6612,0	4965,0

* Прогнозні дані.

Складено автором за даними USDA¹.

Примітка стосовно дат: 2011/2012 – календарний рік 2012, 2010/2011 – календарний рік 2011 і т.д.

США за показниками 2007/2008-2010/2011 торговельних років залишаються лідером, продавши у середньому понад 65% світового обсягу експорту. Вклад усіх інших постачальників, таких як Нігерія, Індія, Кенія та інших, у світовий експорт обмежений. Сильна конкуренція на міжнародних ринках зерна й високі збори і транспортні витрати роблять експорт важким для цих країн.

У 2011 році обсяг експорту сорго в Україні сягнув позначки 53,1 тис. т, що на 27,7% більше, ніж продаж цієї культури у попере-

дній період. Рекордним експорт був у 2008 році – 129,6 тис. т, бо саме цього року було одержано найбільший валовий збір зерна сорго (214,7 тис. т). Після цього відбулося відчутне скорочення виробництва і, звичайно, торгівлі також.

Як видно з рисунка 5, у 2011 році найбільше зерна експортовано до Єгипту – майже 72% (38,1 тис. т) загальної кількості експортованого сорго в Україні. Частка інших країн в експортних операціях незначна.

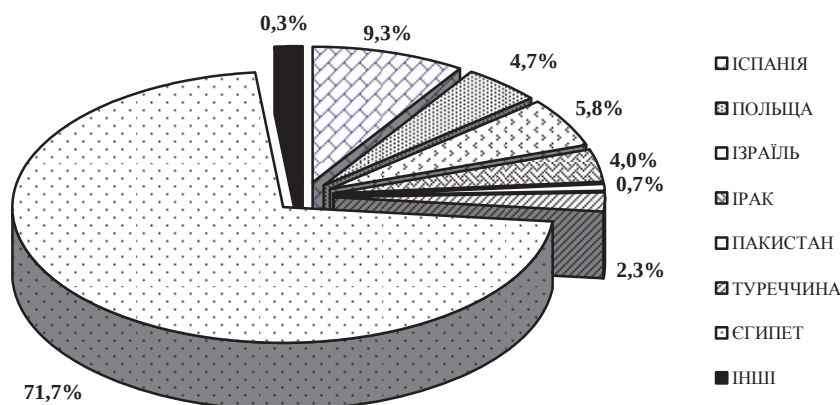

Рис. 5. Експорт сорго в Україні у 2011 році (складено автором за даними²)

Нині у країну імпортується незначна кількість сорго. За останні п'ять років цей показник не перевищував 1,5 тис. т. Державною службою статистики України в 2011 році зафіксовано ввіз сорго у кількості 161,1 т, з них 82,8 т надійшло з Франції, ще 61,9 т – із США.

Майбутнє світової торгівлі проса дуже важко проектувати через невеликі розміри його виробництва, невідомий обсяг неврахованої торгівлі та невизначеність щодо по-

питу і пропозиції. Якщо великі надлишки проса стануть доступні в деяких країнах, наприклад, у Західній Африці, торговельні можливості в цих регіонах зростатимуть. Однак, враховуючи значні відстані й високі транспортні витрати, а також велику мінливість реалізованих обсягів, суттєве розширення торгівлі навряд чи вдасться.

За оцінками FAOSTAT, у світовій торгівлі проса наступна ситуація: за 2000-2009 ро-

¹ Електронний ресурс. - Режим доступу: <http://www.fas.usda.gov>.

² Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

ки імпорт коливався від 240,5 до 439,9 тис. т, експорт – від 237,1 до 385,9 тис. т (рис. 6). У 2009 році світова торгівля просом стано-

вила 2,4% від загальної кількості виробленого у світі.

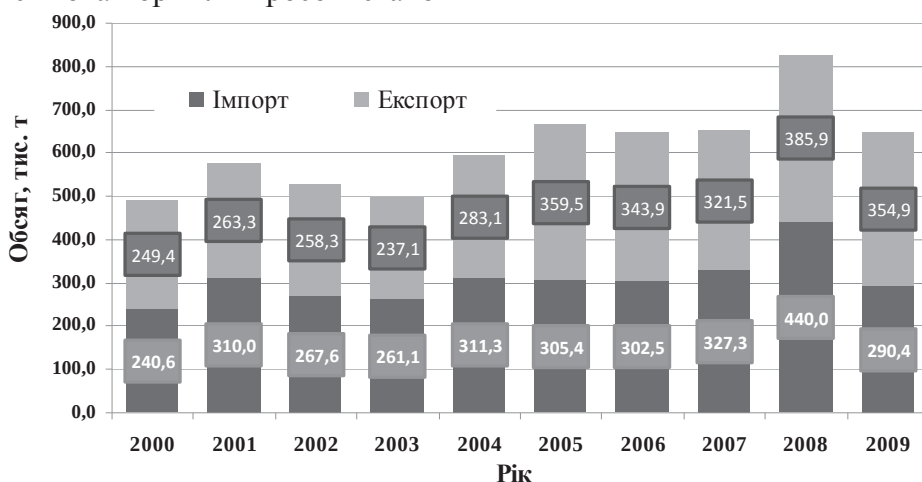

Рис. 6. Світова торгівля просом (складено автором за даними FAOSTAT¹)

Найбільшим обсяг імпорту за 2000-2009 роки був у 2008 році – 440,0 тис. т. Як видно

з рисунка 7, такий ріст відбувся завдяки країнам Західної Азії та Європи.

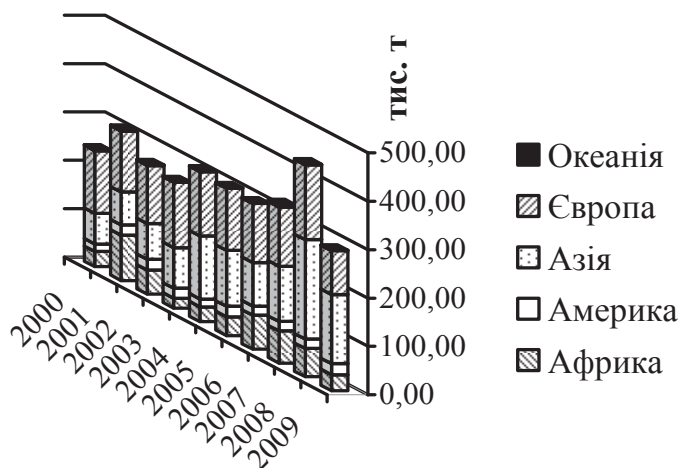

Рис. 7. Світовий імпорт проса по регіонах (складено автором за даними FAOSTAT²)

Найбільшими та постійними імпортерами проса є Бельгія, Нідерланди, Німеччина, Британія й Корея. За результатами 2009 року найбільше імпортовано Арабськими Еміратами (23,6 тис. т) та Бельгією (22,4 тис. т). Іншими великими регулярними імпортерами є Японія, Філіппіни й Канада. На відміну від цих країн, Кенія, Мавританія, Нігерія, Китай дуже скоротили імпорт проса, принаймні офіційно.

Експорт проса почав збільшуватися з 2005 року і на той час становив 359,5 тис. т. У пері-

од 2000-2009 років найменшу кількість проса придбали у 2003 році – 237,1 тис. т, а найбільшу – у 2008-му – 385,9 тис. т.

Основними експортерами є Індія, США, Україна, які разом поставляють понад 50% загального експорту, а в 2009 році цей показник взагалі становив 85%. Значну частину (158 тис. т) проса експортувала Індія, інші майже 89 тис. т – Україна і США. Останніми роками деяку кількість проса почав експортувати Китай.

¹ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://faostat.fao.org>.

² Там само.

Що стосується обсягу торгівлі просом в Україні, то у 2011 році він становив 36,0 тис. т, причому це лише експорт, бо імпорт цього року був взагалі відсутній. За останні 7 років експорт проса коливався від 8,4 до 57,8 тис. т. Рекордно низький показник було зафіксовано у 2007 році, що пов'язано з одержанням Україною цього року найменшого врожаю за останні 20 років, який у повному обсязі (8,4 тис. т) продали країнам Європи.

Імпорт проса у період з 2005-2011 років спостерігався лише у 2007 та 2008 роках, проте й тут його обсяги були не надто великі: відповідно 1,72 тис. т придбані Російською Федерацією та 0,02 тис. т – Польщею.

Отже, можна констатувати, що у світовій торгівлі гречки спостерігається відчутне коливання експорту й імпорту, основною причиною чого є коливання обсягів світового виробництва. Останніми роками загалом торгівля зменшується через світове скорочення виробництва. При цьому експортних опе-

рацій у середньому на 35% менше, ніж імпортних.

Обсяги світової торгівлі просом із року в рік коливаються. Вони невеликі (у середньому близько 615,0 тис. т на рік) та залишаються незмінними. Така ситуація склалася через невизначеність щодо попиту й пропозиції даної культури.

Аналізуючи обсяги поставок сорго, можна зазначити зменшення торговельних операцій. Імпорт з 2007/08 по 2010/11 МР знизився на 36%, експорт – на 33%. Зниження експорту, передусім, пов'язане зі збільшенням у країнах внутрішнього попиту на сорго як корму для тварин.

Лише у світовій торгівлі рису намітилася позитивна тенденція. Збільшення обсягів торгівлі відбулося через велику кількість наявних запасів в основних країнах-експортерах і нижчі світові ціни на зовнішньому ринку.

Досліджено експорт та імпорт круп'яних культур, вивчено стан міжнародної торгівлі ними. Розглянуто обсяги експортно-імпортних операцій круп'яних культур в Україні.

Исследован экспорт и импорт крупяных культур, изучено состояние международной торговли ими. Рассмотрены объемы экспортно-импортных операций крупяных культур в Украине.

An article studies export and import of the grain crops, examines the state of international trade of the grain crops. The volume of export-import operations of the grain crops in Ukraine is considered.

*

**Б.В. ДУХНИЦЬКИЙ, молодший науковий співробітник
Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”**

Перспективи інвестування аграрного сектору України іноземними компаніями

Тривала нестабільність української економіки поглиблює кризу в соціально-економічній сфері. Наявний потенціал галузей національного господарства й досі не використовується на повну потужність. При очевидній нестачі внутрішніх ресурсів для структурних змін в економіці все більшого значення набуває залучення коштів з-за кордону (іноземних інвестицій). Однак їхні обсяги на нинішній час набагато менші від очікуваних і зростають повільними темпами.

Дослідженнями інвестиційних процесів займалися В. Федоренко, І. Бланк, М. Прохорова, М. Кісіль, В. Рокоча, О. Данілов, Дж. Розенберг. Питання залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в аграрний сектор України висвітлили у своїх працях А. Гайдучкий, В. Ковальов, Г. Сєніна, М. Кропивко, Т. Мацибора. Хоча нині правова система України складається з понад 100 нормативних документів, що регулюють інвестиційну діяльність, вітчизняне законо-

Що стосується обсягу торгівлі просом в Україні, то у 2011 році він становив 36,0 тис. т, причому це лише експорт, бо імпорт цього року був взагалі відсутній. За останні 7 років експорт проса коливався від 8,4 до 57,8 тис. т. Рекордно низький показник було зафіксовано у 2007 році, що пов'язано з одержанням Україною цього року найменшого врожаю за останні 20 років, який у повному обсязі (8,4 тис. т) продали країнам Європи.

Імпорт проса у період з 2005-2011 років спостерігався лише у 2007 та 2008 роках, проте й тут його обсяги були не надто великі: відповідно 1,72 тис. т придбані Російською Федерацією та 0,02 тис. т – Польщею.

Отже, можна констатувати, що у світовій торгівлі гречки спостерігається відчутне коливання експорту й імпорту, основною причиною чого є коливання обсягів світового виробництва. Останніми роками загалом торгівля зменшується через світове скорочення виробництва. При цьому експортних опе-

рацій у середньому на 35% менше, ніж імпортних.

Обсяги світової торгівлі просом із року в рік коливаються. Вони невеликі (у середньому близько 615,0 тис. т на рік) та залишаються незмінними. Така ситуація склалася через невизначеність щодо попиту й пропозиції даної культури.

Аналізуючи обсяги поставок сорго, можна зазначити зменшення торговельних операцій. Імпорт з 2007/08 по 2010/11 МР знизився на 36%, експорт – на 33%. Зниження експорту, передусім, пов'язане зі збільшенням у країнах внутрішнього попиту на сорго як корму для тварин.

Лише у світовій торгівлі рису намітилася позитивна тенденція. Збільшення обсягів торгівлі відбулося через велику кількість наявних запасів в основних країнах-експортерах і нижчі світові ціни на зовнішньому ринку.

Досліджено експорт та імпорт круп'яних культур, вивчено стан міжнародної торгівлі ними. Розглянуто обсяги експортно-імпортних операцій круп'яних культур в Україні.

Исследован экспорт и импорт крупяных культур, изучено состояние международной торговли ими. Рассмотрены объемы экспортно-импортных операций крупяных культур в Украине.

An article studies export and import of the grain crops, examines the state of international trade of the grain crops. The volume of export-import operations of the grain crops in Ukraine is considered.

*

**Б.В. ДУХНИЦЬКИЙ, молодший науковий співробітник
Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”**

Перспективи інвестування аграрного сектору України іноземними компаніями

Тривала нестабільність української економіки поглиблює кризу в соціально-економічній сфері. Наявний потенціал галузей національного господарства й досі не використовується на повну потужність. При очевидній нестачі внутрішніх ресурсів для структурних змін в економіці все більшого значення набуває залучення коштів з-за кордону (іноземних інвестицій). Однак їхні обсяги на нинішній час набагато менші від очікуваних і зростають повільними темпами.

Дослідженнями інвестиційних процесів займалися В. Федоренко, І. Бланк, М. Прохорова, М. Кісіль, В. Рокоча, О. Данілов, Дж. Розенберг. Питання залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в аграрний сектор України висвітлили у своїх працях А. Гайдучкий, В. Ковальов, Г. Сеніна, М. Кропивко, Т. Мацибора. Хоча нині правова система України складається з понад 100 нормативних документів, що регулюють інвестиційну діяльність, вітчизняне законо-

давство у цій сфері все ще залишається недосконалим.

Станом на 01.01.2012 року загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну становив 49,4 млрд дол. З понад 100 країн світу, від яких до нас надійшли інвестиції, основними інвесторами в українську економіку є Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Росія, Австрія, Велика Британія, Франція. Разом їхня частка дорівнює фактично 3/4 прямих іноземних інвестицій.¹

У галузевому розрізі (рис.) найбільше інвестицій вкладено у фінансову діяльність

(33%), промисловість (майже 31%, в основному в металургію, виробництво харчових продуктів, добувні галузі, хімічну й нафтохімічну промисловість, машинобудування), операції з нерухомістю та оренду (більше 11%), торгівлю й ремонт (понад 10%), будівництво (6%), транспорт і зв'язок (близько 4%). Разом ці сфери поглинають 95% зарубіжних капіталовкладень. На жаль, сукупні обсяги іноземних інвестицій у сільське господарство, мисливство та лісове господарство дуже малі (1,6%) та є одними з найменших серед усіх галузей.

Галузевий розподіл іноземних інвестицій в економіці України на 01.01.2012 (за даними Держслужби статистики), млн дол. США

Варто зазначити, що за період незалежності у відносинах між нашою державою й зарубіжними компаніями не спостерігалися системність і плановірність. Постійна нестабільність як причина та наслідок економічної кризи, що триває, тільки поглиблювала численні деструктивні процеси в економіці. Була відсутня чітка стратегія залучення іноземних інвестицій, їхнє надходження відбувалося хаотично, періоди піднесення чергувались із періодами спадів. Часто підвищення активності іноземних інвесторів було пов'язане зі зростанням їх очікувань, які потім не виправдовувалися повною мірою. Не проводився поглиблений аналіз потреб галузей в інвестиціях, а також не було прозорої правової системи з регулювання діяльності іноземних компаній.

Як наслідок, нинішні показники залучених коштів з-за кордону повною мірою ха-

рактеризують ситуацію, що склалася. Загальний обсяг іноземних інвестицій в Україні в кілька разів нижчий від необхідного рівня для стабільного розвитку економіки (за деякими оцінками, близько 40 млрд дол. США щорічно). Також він поступається аналогічним показникам та іноземним інвестиціям на душу населення не тільки в провідних країнах світу, а й у сусідніх країнах Центральної та Східної Європи.

Глобальні процеси, які останнім часом активно розвивались у світовій економіці, далеко не повною мірою відобразились у нас. Іноземні фірми не поспішали розпочинати тут свою діяльність. Нині загальна присутність транснаціональних компаній в Україні є дуже низькою (для порівняння, за останніми даними, Чехія – 72000, Угорщина – 26000, Польща – 14500, Бразилія – 4500,

¹ Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Китай – 290000, Росія – 1176, Німеччина – 18000, Велика Британія – 16000, Україна – 368 філій ТНК).¹

Для іноземних інвесторів основною причиною вкладення коштів в Україну стала її відкритість після здобуття незалежності, широкі можливості для освоєння нової транзитивної економіки й прагнення закріпитися на її майже 50-мільйонному ринку. Важливу роль зіграла відносна дешевизна робочої сили. Значні сировинні ресурси та непогана прибутковість інвестиційних проектів (на рівні 20% і вище) також сприяли активнішому залученню коштів з-за кордону.

Серед транснаціональних компаній, що працюють в Україні, є відомі у світі, які представляють різні сфери економічної діяльності. Багато підприємств пов'язані з агропромисловим комплексом, займаючись виробництвом та переробкою продовольчої продукції, напоїв, постачанням насіння, засобів захисту рослин, сільськогосподарської техніки, організацією продуктових мереж.

Так, у виробництві й торгівлі зерновими культурами вже відносно давно функціонують великі зарубіжні сільськогосподарські корпорації Glencore, Cargill, Alfred Toepfer, Louis Dreyfus, Soufflet Group, Bunge та інші. Виробництво зернових здійснюється в основному українськими компаніями, які повною мірою забезпечують внутрішнє споживання і значні обсяги на експорт. Дещо інша ситуація з експортом зернових, де українські й іноземні трейдери конкурують між собою.² Хоча іноземні оператори мають налагоджену систему збуту за кордоном і необхідний практичний досвід, в їхній діяльності є негативні моменти. Міцні їхні позиції на українському трейдерському ринку певною мірою стримують розвиток вітчизняних компаній, доступ яким фактично заблокований. Також засилля трейдерських організацій зумовлює нерівномірний розподіл прибутків, адже більша їхня частина надходить не безпосереднім виробникам, а, власне, торговцям.

Ринок виробництва насіння олійних культур та рослинної олії також поділений між кількома компаніями. Основними іноземними операторами тут є Серна (дочірня фірма компанії Glencore), Cargill, Bunge і Alfred Toepfer, що експортують соняшник і сою.³

Взагалі, на ринку зернових та олійних культур склалася багато в чому подібна ситуація. Тут доволі значна кількість виробників і експортерів вітчизняного й іноземного походження, які конкурують між собою схожими методами. Для зміцнення позицій компанії або купують вже існуючі підприємства, або будують нові виробничі потужності.

У тісно пов'язаних галузях поставки насіннєвого матеріалу та засобів захисту рослин на український ринок домінують міжнародні компанії, які прийшли до нас у перші роки незалежності й до цих пір утримують лідируючі позиції. Серед постачальників насіння виділяються Pioneer, Monsanto, Syngenta, а серед виробників засобів захисту рослин – Bayer, BASF, DuPont. Останні тенденції в цій сфері вказують на те, що компанії переважно займаються не одним, а двома цими напрямками, тобто виробляють як насіння, так і засоби захисту рослин.

Невтішна ситуація склалася також на ринку сільськогосподарської техніки та обладнання, де абсолютна більшість продажів припадає на іноземні компанії. У відсотковому відношенні понад 90% ринку належить зарубіжним транснаціональним компаніям. Це наочно демонструє уподобання національних агрохолдингів, які віддають перевагу використанню більш надійної й економічно вигіднішої зарубіжної техніки.⁴

Галузь виробництва харчових продуктів має стабільну позитивну динаміку ще з перших років незалежності. Вона певний час залучала одні з найвищих обсягів іноземних інвестицій у народному господарстві. Тут діють всесвітньо відомі компанії, які вкладають свої кошти у купівлю та переоснащення вітчизняних підприємств, а також українські виробники, які теж мають міцні позиції. І хоча останніми роками частка за-

¹ World Investment Report 2009: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unctad.org/en/docs/wir2009_en.pdf.

² Итоги экспорта зерна из Украины и рейтинги экспортеров за 10 мес.2011/12 МГ (июль – апрель) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hlib-invest.com.ua>.

³ Крупнейшие экспортеры подсолнечного масла, масличных и шрота [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukroliya.kiev.ua/news/17872>.

⁴ Рынок сельхозтехники в Украине в 2011 году растет на 64% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.autoconsulting.com.ua/article.php?sid=20876>.

лучених інвестицій у харчову галузь знизилася, вона залишається однією з найпривабливіших для фінансових вливань через високу ліквідність.

У сегменті кондитерської продукції лідируючі позиції належать українським виробникам “Рошен”, “Конті”, “АВК”, “Житомирські ласощі” та інші, які займають майже 2/3 ринку. Є серед виробників і ТНК такі, як корпорація “Nestle” (їй належить Львівська кондитерська фабрика “Світоч”) та “Kraft Foods” (придбала Тростянецьку шоколадну фабрику “Україна”). Обидві компанії приділяють особливу увагу якості продукції, одними з перших запровадили міжнародні стандарти, а також використовують новітні технології, реконструюють і вводять нові виробничі лінії.

Серед виробників молока та молочних продуктів є великі іноземні компанії (“Dapone”, “Юнимилк”, “Lactalis”, “Вимм-Билль-Данн”) й українські підприємства (“Західна молочна група”, “Люстдорф”, “Галичина”, “Рейнфорд” та ін.). Зарубіжні виробники входять в українську економіку через купівлю діючих молочних підприємств. Особливістю даного ринку є те, що компанії не утримують молочні стада, а закупають молоко для подальшої переробки. Варто зазначити, що на внутрішньому ринку національні виробники доволі успішно конкурують із транснаціональними через можливість демпінгу. Стосовно експорту, іноземні компанії фактично повністю зосередили його в своїх руках, наші підприємства внаслідок значної невідповідності якості продукції світовим стандартам позбавлені такої можливості не тільки нині, а й у найближчій перспективі.

Коротко характеризуючи ринок алкогольних і безалкогольних напоїв, відзначимо його стабільність, наявність потужних українських (“Nemiroff”, “Хортиця”, “Оболонь”, “Росинка”, “IDS Group”) та міжнародних виробників (“PepsiCo”, “Coca-Cola”, “Sun-InBev”, “BBH”), високу експортну орієнтованість і відповідність якості продукції найвищим стандартам. Спосіб виходу цих компаній на український ринок традиційний – купівля діючих вітчизняних заводів, їхня модернізація й переоснащення. В цілому дана галузь зберігає розумний баланс транснаціо-

нальних і вітчизняних виробників із переважанням останніх у більшості груп напоїв.

Ситуація, що склалася в українській агропромисловій галузі, потребує чітких та конкретних заходів для свого вирішення. З метою поліпшення інвестиційного клімату необхідно проведення відповідної політики за найповнішого патронату держави як гаранта дотримання законності. Передусім варто відрегулювати й удосконалити законодавство. Важливо забезпечити дійсне, а не формальне, виконання юридичних норм, які суттєво спрощують процес реєстрації підприємств, сприяють реалізації інвестиційних проектів і чітко визначають повноваження контролюючих органів. Часті зміни законодавства, недостатній захист права приватної власності не додають впевненості вітчизняним та іноземним інвесторам, відтак для них існує значний ризик втрати коштів. Щоб якось поліпшити цю ситуацію, Україна намагається приєднатися до вже існуючих договорів і організацій. Іноземці часто не можуть розібратися у тому, на які саме закони орієнтуватися й чи вони, власне, діють на сучасному етапі. Мав би сенс випуск спеціальних збірників для іноземних бізнесменів, де б чітко роз'яснювалися правила ведення підприємницької діяльності для них конкретно в Україні з наведенням необхідних законів. Можна також розробити власні законопроекти або доповнити вже існуючі у сфері регулювання діяльності корпорацій. Оптимальним, як показує світова практика, є уніфікація «правил гри» для національних та іноземних фірм.

Варто стимулювати зарубіжні інвестиційні проекти наданням різноманітних преференцій потенційним вкладникам через зміну ставки податку на прибуток у бік її зменшення, надання спеціальних податкових канікул терміном на 3 або 5 років, які дають змогу повністю звільнити підприємство від сплати податків на певний період з метою прискорення його розвитку.

Однією з форм залучення іноземного бізнесу в Україну можуть стати концесійні відносини, які нині фактично взагалі не використовуються. Концесія передбачає партнерство між державою і приватними компаніями, при якому об'єкти державної власності (природні багатства, підприємства, будівлі і т.д.) передаються на визначений строк

бізнесовим структурам через одержання ними права на експлуатацію за сплату до державного бюджету єдиного чи періодичних внесків. Об'єктами концесії зазвичай виступають такі, що не підлягають приватизації. Зокрема, в Україні віддання в концесію державних земель і підприємств аграрного сектору могло б стати дієвим розв'язанням проблеми ефективного управління ними. До того ж, останнім часом у світі концесія набуває дедалі більшої популярності, й до цих відносин залучаються нові галузі та сфери економіки багатьох країн.

У галузях зернових і олійних культур вітчизняні підприємства набули вже достатнього досвіду не тільки виробництва, а й переробки та збуту. Відсутності коштів тут не спостерігається, українські підприємства мають достатні фінанси, тому особливого сенсу в широкому залученні іноземних інвесторів немає. Хоча у будівництві зернозберігальних елеваторів і нових олієпереробних підприємств інвестиції й технології ТНК можуть значно допомогти.

Ринок насіння та засобів захисту рослин на нинішній час в Україні повністю контролюється зарубіжними транснаціональними компаніями. Така ситуація спостерігається й на світовому ринку, тому розраховувати на швидкі зміни акцентів не доводиться. Однак Україна має добрі передумови для розміщення на своїй території великих селекційних центрів як регіональних відділень провідних світових компаній.

Особливість ринку сільськогосподарської техніки полягає у тотальному домінуванні іноземних фірм. Навіть у такому становищі галузь має кілька напрямів для подальшого розвитку. Зокрема, зарубіжна сільгосптехніка потрапляє в Україну через наші підприємства-дистриб'ютори. Для українського аграрного сектору економічно доцільніше заохотити ТНК-виробників розміщувати на нашій території підприємства з виробництва (складання) техніки. Таким чином, будуть створені нові робочі місця в галузі, стануть доступнішими зарубіжні технології, а для іноземних компаній безпосередні прямі продажі на цільовому ринку замінять необхідність експорту.

Найбільш необхідним і бажаним є залучення транснаціональних компаній у тваринницьку галузь. Постійне скорочення по-

голів'я сільськогосподарських тварин, значний спад обсягів виробництва м'ясної та молочної продукції й мінусова рентабельність галузі роблять її малопривабливою для інвесторів. Хоча передумови для поліпшення в галузі все одно існують. У світі є потужні виробники тваринницької продукції, діяльність яких поширюється в різних регіонах (навіть PepsiCo має у власності тваринницькі ферми). Україна з її багатими ресурсами для ведення тваринництва не повинна залишати галузь у такому стані. Першочерговими напрямками для одержання інвестицій мають стати м'ясне й молочне скотарство, свинарство, вівчарство, особливо у тих регіонах, де вони традиційно були добре розвинені.

Ще один важливий аргумент на користь зростання аграрної галузі України можна визначити на основі прогнозів Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО). Відповідно до них, у 2050 році чисельність населення планети перевищить 9 млрд осіб, а це означає, що необхідно буде для них додатково виробляти багато продовольства (нині населення планети становить приблизно 7 млрд осіб). Отже, будуть потрібні території (країни), на яких можливо було б одержувати високопродуктивні врожаї сільськогосподарських культур. Однією з таких держав є Україна з її надзвичайно вигідним географічним розташуванням і величезним природно-ресурсним потенціалом, який не використовується на повну потужність. Якщо до родючості українських земель додати останні досягнення селекції зі вражаючою врожайністю, які добре зарекомендували себе в гірших кліматичних умовах, відповідну систему внесення добрив та управління виробничим процесом, можемо розраховувати на справді рекордні валові збори врожаю. За такої ситуації в державі мають працювати великі аграрні холдинги з України і зарубіжні ТНК, яким для ведення діяльності потрібно буде інвестувати значні кошти не тільки в аграрний сектор, а й в інші галузі економіки. Розмір можливих інвестицій в такому випадку має суттєво зрости.

Таким чином, в умовах нестачі внутрішніх ресурсів усе очевиднішою стає необхідність залучення в економіку інвестицій з-за кордону. Серед усіх можливих джерел надходжень коштів одним із перспективні-

ших є інвестиції транснаціональних компаній. Виходячи на зарубіжні ринки заради досягнення власних цілей, ТНК водночас є найбільш потужними та бажаними інвесторами для приймаючих країн. Їхній ресурсний потенціал, багатий економічний досвід і стійкість до криз створюють додаткові переваги над однонаціональними компаніями. Лише великі компанії з їхніми фінансовими ресурсами як інвестиційні вкладення здатні повною мірою впроваджувати новітні технології, світові стандарти господарювання, найкращу сільськогосподарську техніку, залучати висококваліфікованих менеджерів і спеціалістів-аграрників. Вони мають кращі можливості об'єднати велику кількість існуючих нині приватних товаровиробників у центри з переробки та реалізації.

Отже, поряд із загальновідомими перевагами (інвестиційні вкладення, податкові платежі в бюджет, створення нових робочих

місць, модернізація виробництва) ТНК в аграрній сфері нашої країни мають такі ж недоліки (виснаження земель сільськогосподарського призначення, усунення українських виробників, використання шкідливих речовин). Світові транснаціональні компанії внаслідок свого незначного представництва поки що не здатні проводити якісні структурні зміни в галузі агропромислового виробництва нашої країни, їхній вплив відчутний, але не вирішальний. Аграрний сектор України потребує іноземних інвестицій, вже тривалий час залишаючись галуззю з найбільш нереалізованим потенціалом. Першочерговим завданням держави при цьому є створення позитивного іміджу аграрної галузі України перед потенційними інвесторами, але для цього необхідні лібералізація підприємницької діяльності й удосконалення економічного законодавства.

Проаналізовано сучасний стан надходження інвестицій в економіку України. Розглянуто діяльність транснаціональних компаній у різних сферах вітчизняного агропромислового комплексу, запропоновано бажані напрями в ньому для залучення інвестицій ТНК. Надані рекомендації для поліпшення інвестиційного клімату в аграрній галузі.

Проанализировано современное состояние поступления инвестиций в экономику Украины. Рассмотрена деятельность транснациональных компаний в разных сферах отечественного агропромышленного комплекса, предложены желаемые направления в нем для привлечения инвестиций ТНК. Даны рекомендации для улучшения инвестиционного климата в аграрной отрасли.

In the article the current state of investments in the economy of Ukraine is analysed. An activity of transnational companies in the different spheres of agroindustrial complex is considered. The desired directions for bringing investments of TNC are suggested. Recommendations for the improvement of investing situation in agrarian industry are given.

* * *

О.П. КОМАРНИЦЬКА, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Цінові тенденції на світових ринках продовольства: виклики для України

Сучасна глобалізаційна модель розвитку світової агропродовольчої системи, заснована на міжнародному поділі праці, не здатна стабільно функціонувати, уникаючи дисбалансів, що пов'язано із суттєвим впливом природно-кліматичного фактора на виробництво й обіг продовольства, специфікою виробничих циклів, нестійкістю та непередбачуваністю продовольчої кон'юнктури.

Загострення світової продовольчої кризи, формування негативних для споживачів

прогнозів щодо подальшої цінової динаміки на ринку агропродукції актуалізують питання забезпечення продовольчої безпеки для переважної більшості країн світу, у тому числі й в Україні.

Проблемам світової продовольчої кризи та її впливу на український ринок сільськогосподарської продукції і продовольства приділяють увагу в своїх дослідженнях багато учених-економістів, серед них

ших є інвестиції транснаціональних компаній. Виходячи на зарубіжні ринки заради досягнення власних цілей, ТНК водночас є найбільш потужними та бажаними інвесторами для приймаючих країн. Їхній ресурсний потенціал, багатий економічний досвід і стійкість до криз створюють додаткові переваги над однонаціональними компаніями. Лише великі компанії з їхніми фінансовими ресурсами як інвестиційні вкладення здатні повною мірою впроваджувати новітні технології, світові стандарти господарювання, найкращу сільськогосподарську техніку, залучати висококваліфікованих менеджерів і спеціалістів-аграрників. Вони мають кращі можливості об'єднати велику кількість існуючих нині приватних товаровиробників у центри з переробки та реалізації.

Отже, поряд із загальновідомими перевагами (інвестиційні вкладення, податкові платежі в бюджет, створення нових робочих

місць, модернізація виробництва) ТНК в аграрній сфері нашої країни мають такі ж недоліки (виснаження земель сільськогосподарського призначення, усунення українських виробників, використання шкідливих речовин). Світові транснаціональні компанії внаслідок свого незначного представництва поки що не здатні проводити якісні структурні зміни в галузі агропромислового виробництва нашої країни, їхній вплив відчутний, але не вирішальний. Аграрний сектор України потребує іноземних інвестицій, вже тривалий час залишаючись галуззю з найбільш нереалізованим потенціалом. Першочерговим завданням держави при цьому є створення позитивного іміджу аграрної галузі України перед потенційними інвесторами, але для цього необхідні лібералізація підприємницької діяльності й удосконалення економічного законодавства.

Проаналізовано сучасний стан надходження інвестицій в економіку України. Розглянуто діяльність транснаціональних компаній у різних сферах вітчизняного агропромислового комплексу, запропоновано бажані напрями в ньому для залучення інвестицій ТНК. Надані рекомендації для поліпшення інвестиційного клімату в аграрній галузі.

Проанализировано современное состояние поступления инвестиций в экономику Украины. Рассмотрена деятельность транснациональных компаний в разных сферах отечественного агропромышленного комплекса, предложены желаемые направления в нем для привлечения инвестиций ТНК. Даны рекомендации для улучшения инвестиционного климата в аграрной отрасли.

In the article the current state of investments in the economy of Ukraine is analysed. An activity of transnational companies in the different spheres of agroindustrial complex is considered. The desired directions for bringing investments of TNC are suggested. Recommendations for the improvement of investing situation in agrarian industry are given.

* * *

О.П. КОМАРНИЦЬКА, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Цінові тенденції на світових ринках продовольства: виклики для України

Сучасна глобалізаційна модель розвитку світової агропродовольчої системи, заснована на міжнародному поділі праці, не здатна стабільно функціонувати, уникаючи дисбалансів, що пов'язано із суттєвим впливом природно-кліматичного фактора на виробництво й обіг продовольства, специфікою виробничих циклів, нестійкістю та непередбачуваністю продовольчої кон'юнктури.

Загострення світової продовольчої кризи, формування негативних для споживачів

прогнозів щодо подальшої цінової динаміки на ринку агропродукції актуалізують питання забезпечення продовольчої безпеки для переважної більшості країн світу, у тому числі й в Україні.

Проблемам світової продовольчої кризи та її впливу на український ринок сільськогосподарської продукції і продовольства приділяють увагу в своїх дослідженнях багато учених-економістів, серед них

Б. Пасхавер¹, П. Саблук², О. Шпичак³, В. Збарський⁴.

Мета статті – охарактеризувати основні об'єктивні причини світової тенденції підвищення цін на ринках агропродукції, визначити причини низької ефективності використання наявного потенціалу її виробництва в Україні, сформулювати ризики, що впливатимуть на динаміку аграрного сектору і соціально-економічний розвиток країни у цілому.

Дослідженнями встановлено, що останнім часом світовий ринок сільськогосподарської продукції і продовольства характеризується чіткою тенденцією до зростання обсягів експорту.

Так, за 2005-2011 роки світовий експорт основних видів продовольчої продукції зріс: пшениці – від 120,5 до 149,3 млн т, або на 24%; сояшнику – від 3,1 до 4,8 і на 54,1%; м'яса загалом від 31,2 до 37,6 і на 20,5%, у тому числі яловичини – від 8,8 до 9,6 і на 8,7%, свинини – від 10,0 до 12,1 і на 29,7%, м'яса птиці – від 10,9 до 14,2 і на 29,7% та молока й молочних продуктів – від 86,3 до 97,8 млн т, або на 133%.

Водночас зросли ціни на всі ці види продукції – від 10,6% по молоку та молочних продуктах до 47,1% по пшениці.

За даними Продовольчої і сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (ФАО), за останнє десятиліття світові ціни на продовольчі продукти зросли майже удвічі; на зерно і цукор різко підвищилися за липень 2012 року, а зерно на світовому ринку подорожчало з червня на 17%. Основними причинами зростання цін є посуха в США і Росії. Після злив у Бразилії ціни на цукор також досягли максимуму. У середньому ціни на харчові продукти за липень зросли на 6%.

У жовтні цього року може бути скликана рада G-20 (до якої входять провідні світові держави) для розгляду ситуації на світовому

ринку зерна. Причиною екстреного скликання стало різке зростання цін на збіжжя на світовому ринку.

У зв'язку з такою ситуацією ООН звернулася до уряду США із закликом припинити випуск етанолу як біопалива⁵.

За американським законом 40% урожаю має бути використано для виробництва біологічного палива. Але якщо нині так вчинити, це може призвести до продовольчої кризи у світі, вважають експерти ООН.

Причинами світової тенденції підвищення цін на ринках агропродукції є наступні фактори.

1. *Населення планети постійно збільшується стрімкими темпами.* Так, якщо у 1990 році чисельність населення світу становила 5,26 млрд осіб, то вже у 2009 році – 6,6 млрд. При цьому останнім часом 90 % приросту населення припадає на слаборозвинуті країни. Серед регіонів за народжуваністю лідирує Африка (45 новонароджених на 1 тис. населення), друге місце посідає Латинська Америка – 31, третє – Азія – 29 осіб⁶.

2. Триває тенденція до зменшення площ, придатних для обробітки сільськогосподарських культур. У сільськогосподарському обробітку в світі знаходиться 4810 млн га земель (у т. ч. рілля – 1340 млн га, луки і пасовища – 365 млн га). Найбільшими площами ріллі володіють США (185 млн га), Індія (160 млн га), РФ (134 млн га), Китай (95 млн га), Канада (46 млн га), Казахстан (36 млн га) та Україна (32 млн га). При цьому планета щороку втрачає від 5 до 10 млн га сільськогосподарських угідь через погіршення навколишнього середовища, ще 19,5 млн га втрачається щороку через стрімкий розвиток промисловості й ринку нерухомості⁷.

3. *Скорочення пропозиції аграрної сировини,* пов'язане з несприятливими погодними умовами, стихійними лихами у деяких країнах-виробниках. Повідомлення про низькі врожаї пшениці в Росії, Україні, Казахстані та країнах Європи і США у 2012 році

¹ Пасхавер Б. Цінова конкурентність аграрного сектору / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2007. – №3 – С.78-87.

² Саблук П.Т. З виступу на VI міжнародному науковому конгресі «Державне управління та місцеве самоврядування». – Х.: ХРІДУ НАДУ, 2006.

³ Шпичак О.М. Якість і ціна сільськогосподарської продукції / О.М. Шпичак // Наук. вісн. Національного університету біоресурсів і природокористування України. – К.: ВЦ НУБіПУ, 2010. – Вип. 154. – Ч. 1. – С.11-19.

⁴ Збарський В. Державна підтримка сільського господарства / В. Збарський, В. Горьовий // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 74-80.

⁵ ООН закликає США припинити випуск етанолу як біопалива [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.newsru.ua/finance/10aug2012/oon_usa.html.

⁶ Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: моногр. / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – С. 145.

⁷ Щороку Земля втрачає 30 млн га сільськогосподарських угідь – ООН [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.newsmarket.com.ua/2010/10/10022592/shhoroku-zemlya-vtrachaye-30-milyoniv-gekt>.

призвело до стрімкого зростання цін на цей вид продукції, які підвищилися майже на 50 % за липень та серпень.

Довідково. Президент США назвав цьогорічну посуху "руйнівною і однією із найстрашніших за всю історію країни"¹.

4. Збільшення обсягів вирощування зернових із метою вироблення біопалива. Цей напрям підтримується, наприклад, урядом США, який надає значні субсидії своїм фермерським і сільськогосподарським компаніям для вирощування ними пшениці, кукурудзи, ріпаку. В ЄС передбачається відведення від 4 до 13 % площ сільськогосподарських угідь на виробництво сировини для біопалива згідно з Директивою 2003/30/ЄС², в якій наголошується на необхідності заміни 5,75 % дизеля й бензину на транспорті та просування біопалива.

5. Зростання споживання продуктів харчування в найбільш населених країнах світу – Індії й Китаї в результаті стрімкого зростання економік цих країн, що супроводжується збільшенням доходів населення і споживчого попиту. В кризовий період країни, що розвиваються, продемонстрували значно помірніші показники стагнації або й зовсім уникли кризи.

6. Нестабільність на світових фінансових ринках у зв'язку з накопиченням бюджетних дефіцитів і загрозою виникнення дефолтів у деяких європейських країнах (Греції, Португалії, Іспанії). Для інвесторів ринки таких країн несуть загрози неповернення вкладених коштів, тому дедалі активнішим стає вкладення спекулятивних ресурсів у продовольство, попит на яке прогнозовано збільшуватиметься.

Загальносвітові тенденції розвитку аграрного сектору формуватимуть низку викликів для України у середньостроковій перспективі:

наростання ресурсних дисбалансів у світі, зокрема дефіцит продовольства, стимулюватимуть зростання цін на продукцію аграрної галузі;

актуальна нині модель захисту внутрішнього ринку України від цінових коливань (адміністративне регулювання цін, заборона або обмеження експорту тощо) є не лише неефективною в умовах відкритої ринкової економіки, але й демотивує аграрне виробництво як таке;

висока інвестиційна привабливість аграрного виробництва сприятиме збільшенню конкуренції між країнами, що мають однаковий з Україною значний аграрний потенціал³;

має задовольнятися потреба в технологізації аграрного виробництва: за підрахунками Асоціації "Український клуб аграрного бізнесу"⁴, якщо Уряд не підтримає фінансово технічне переоснащення галузі, втрати внаслідок використання старих непродуктивних комбайнів і тракторів можуть досягти 7,5 млрд грн;

нерівномірність світового розвитку аграрного виробництва (зокрема, через високий рівень субсидій у розвинутих країнах⁵ та розміри інвестицій), викривлення конкурентної ситуації через поширення протекціоністських заходів, зростання відставання країн, що розвиваються, від світових лідерів;

глобалізація переробної промисловості та трансфер виробництв (особливо в трудомістких галузях) із розвинутих країн у країни, що розвиваються, збереже в ролі важливого джерела конкурентних переваг низькі

³ Аналітики Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) підрахували, що до 2050 року інвестиції в агропромисловий сектор країн, що розвиваються, виростуть у 5 разів і становитимуть не менше 44 млрд дол. на рік проти нинішніх 7,9 млрд дол.
⁴ Аграрії обіцяють мільярдні збитки, якщо уряд не допоможе з технікою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2010/12/23/263421>.

⁵ Довідково: Щорічна підтримка та субсидії сільського господарства в розвинутих країнах оцінюються в \$ 300 млрд, що перевищує суму експорту сільськогосподарських товарів усіх країн, що розвиваються. Фінансово-економічна криза 2008-2009 років вплинула на дотаційну складову сільськогосподарського сектору. Так, у 2009 році частка державних субсидій у прибутках фермерів у країнах ОЕСР збільшилась. У середньому вона становила 22 % від загальної суми фермерських надходжень, що на 1 відсотковий пункт більше, ніж 2008 року. Таке зростання змінило тенденцію до зменшення частки державних субсидій у прибутках фермерів, що тривала з 2004 року. Найвідчутніше зростання державної підтримки (у відсотках до загального прибутку) відбулося в 2009 році у Канаді (з 13 % до 20 %), Кореї (46 %/52 %), Норвегії (60 %/66 %) та Швейцарії (57 %/63 %). В усіх цих країнах головною причиною збільшення була цінова підтримка для молочних продуктів. У США державна підтримка фермерів у 2009 році становила 10 % їхніх прибутків проти 8 % 2008 року; у ЄС – 24 % проти 22 %. За експертними оцінками, повне скасування бар'єру лише в торгівлі сільськогосподарськими товарами може привести до зростання доходів країн, що розвиваються, на \$ 43 млрд щорічно.

¹ Засуха в США: Зростання світових цін на продовольство неминує [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/top/show/zasuha-v-ssha-vlasti-vydelyayut-fermeram-dengi-no-rost-mirovyh-08/08/2012/220900>.

² http://www.lawgroup.com.ua/storage/npa/Energetica/Alternativ/ES/30_1.pdf.

витрати, що робить конкуренцію з боку ринків із низькими витратами й цінову конкуренцію одними з ключових зовнішньоекономічних ризиків.

В Україні впродовж останнього десятиліття спостерігалися коливання індексів цін на

продукцію сільського господарства, які загалом знаходилися в рамках світових тенденцій. При цьому цінова динаміка у секторі інколи перевищувала загальний показник індексу споживчих цін, проте, як правило, відставала від динаміки цін у промисловості (табл.).

Динаміка індексів цін на продукцію сільського господарства, споживчих цін та оптових цін промисловості, % до попереднього року

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Сільськогосподарська продукція	105	87,4	120,6	105,7	108,1	102,4	138	110,3	106,4	130,4	113,6	105**
рослиництво	92,4	87,8	133,7	93,3	95,5	114,1	157,7	95,2	109,1	141,1	115,7	86**
тваринництво	136,8	86,6	104,8	134,2	129,5	88,8	115,8	147,4	101,4	114,1	109,2	119**
Індекс споживчих цін	112,0	100,8	105,2	109,0	113,5	109,1	112,8	125,2	115,9	109,4	104,6	99,6*
Індекс оптових цін промисловості	100,9	105,7	107,6	120,5	116,7	109,6	119,5	135,5	106,5	120,9	114,2	103*

* За січень-серпень 2012 р.; ** За січень-липень 2012 р.

На світовій арені Україна зберігає за собою статус одного з головних світових експортерів таких сільськогосподарських культур і продуктів переробки, як:

ячменю (4-те місце серед країн-експортерів, 12% у світовому експорті);

фуражних зернових (2-ге місце серед країн-експортерів, 13% у світовому експорті);

кукурудзи (2-ге місце серед країн-експортерів, 14% у світовому експорті);

пшениці (8-ме місце серед країн-експортерів, 3% у світовому експорті);

олії соняшникової (1-ше місце серед країн-експортерів, 56% у світовому експорті).

У цілому тенденції сільськогосподарського виробництва у 2001-2012 роках показують, що цей вид економічної діяльності не набув нових якісних стимулів для зростання. Його динаміка в умовах відсутності значущих кроків щодо модернізації, структурного реформування й вирішення фінансових потреб виробників була досить нестабільною та залежить майже виключно від природно-кліматичних чинників, що, у свою чергу, створює високі ризики для сільськогосподарських виробників.

Отже, зовнішні виклики здатні спровокувати низку ризиків, що впливатимуть на динаміку вітчизняного аграрного сектору і соціально-економічний розвиток країни у цілому.

Таким чином, відзначені тенденції світового та національного ринків сільськогоспо-

дарської продукції зумовлюють необхідність прискорення процесів реформування аграрного сектору України, цілеспрямованих заходів державної політики, спрямованих на стабільність власного продовольчого ринку й використання потенційних вигід від зростання присутності України на світових ринках продовольства.

У зв'язку з посиленням дії чинників зростання цін на сільсько господарську продукцію необхідно розвивати інфраструктуру та посилювати конкурентність ринку, що запобігатиме необґрунтованому підвищенню цін, зловживанню недобросовісними методами конкуренції, знижуватиме непродуктивні й накладні витрати виробників:

запровадити механізми запобігання різким стрибкам цін через діяльність Аграрного фонду на ринку продовольства;

активізувати відстеження та протидію проявам монопольної поведінки у сферах матеріально-технічного постачання агросектору, закупівлі сільгоспсировини, оптової та роздрібної торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією;

створити сприятливі умови для розвитку ринкової інфраструктури в агропромисловому комплексі, зокрема, товарних бірж, оптових ринків сільськогосподарської й харчової продукції, заготівельних і збутових кооперативів та інших об'єднань, у тому числі за фінансової участі держави на загальнодержавному й місцевому рівнях;

забезпечити розбудову транспортної та логістичної інфраструктури аграрного ринку («Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року» передбачено відновлення перевезень сільськогосподарської продукції річковим транспортом, виготовлення спеціалізованих великогабаритних автотранспортних засобів для сільськогосподарських вантажів, створення мережі кооперативних елеваторів, включаючи портові, за участю зернових трейдерів і держави на засадах асоційованого членства, підтримку розвитку інформаційних систем,

створення умов для вільного доступу всіх учасників ринку до інформації, результатів аналізу та прогнозування тощо);

продовжувати політику розвитку роздрібно-ї мережі продажу продовольчої продукції виробниками;

сформувати дієву систему контролю якості й безпеки сільськогосподарської продукції та продуктів харчування на підґрунті сучасних європейських норм і правил, впорядкування та зменшення частки стихійної торгівлі у загальному продажу сільгосппродукції.

Розкрито особливості розвитку сучасного світового агропродовольчого ринку та його основні тенденції, зокрема, вказані причини світової тенденції підвищення цін на ринках агропродукції. Окреслено перспективи й роль України в світовій торгівлі цією продукцією, розглянуто можливі сценарії подальшого розвитку світового ринку та виявлено основні фактори, що впливатимуть на динаміку аграрного сектору і соціально-економічний розвиток країни у цілому.

Раскрыты особенности развития современного мирового агропродовольственного рынка и его основные тенденции, в частности, указаны причины мировой тенденции повышения цен на рынках аграрной продукции. Очерчены перспективы и роль Украины в мировой торговле этой продукцией, рассмотрены возможные сценарии дальнейшего развития мирового рынка и выявлены основные факторы, которые будут влиять на динамику аграрного сектора и социально-экономическое развитие страны в целом.

The features of modern world agricultural market development and its basic tendencies are exposed, in particular, reasons of world tendency of price increase are indicated. Prospects and role of Ukraine in world trade of agricultural produce are outlined. The possible scenarios of further world agricultural market development are considered and basic factors that will influence the dynamics of agrarian sector and socio-economic development of the country are exposed.

* * *

**В.І. ВЛАСОВ, доктор економічних наук,
доктор сільськогосподарських наук, професор
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”**

Виробництво м'яса країнами Північної Америки

Одним із напрямів подолання світової продовольчої проблеми є нарощування виробництва м'яса як джерела білків тваринного походження. Значну допомогу в цьому можуть надати країни, що здатні збільшувати виробництво м'яса і через систему світової торгівлі продавати його в країни, які потребують цю продукцію для забезпечення

кращого харчування своїх народів. Це тим важливіше, що у світі існує чітка тенденція до нарощування імпорту м'яса. Так, якщо у 2005 році загалом було імпортовано 2,3 млн т, то у 2009 році цей показник зріс до 2,7 млн т, або на 17,7%, при стрімкому нарощуванні імпорту м'яса птиці.

Мета статті – проведення оцінки змін у виробництві м'яса країнами Північноамериканського континенту, які у 1993 році сформували своє торговельно-економічне об'єднання під назвою NAFTA – North American Free Trade Agreement. Ці країни разом мають загальну площу сільськогосподарських угідь 573,9 млн га, виробництво продукції на якій забезпечує інтенсивний розвиток тваринництва, що базується на скотарстві – 139,5 млн гол., свинарстві – 92,2 млн гол. і птиківництві – понад 3 млрд гол. (табл. 1, 2). При цьому у США розвинуто вирощування індиків, поголів'я яких у 2010 році становило понад 244 млн, або 54% до світового.

1. Поголів'я тварин і птиці, млн гол.*

Країна	1980 р.	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	%
Велика рогата худоба							
Канада	12,1	11,2	12,7	13,2	14,9	13,0	107,3
Мексика	27,7	32,1	30,2	30,5	31,0	32,6	117,7
США	111,2	95,8	102,8	98,2	95,4	93,9	84,4
NAFTA	151,1	139,1	145,7	141,9	141,4	139,5	92,3
% до світу	12,4	10,7	11,0	10,8	10,3	9,8	-2,6
Світ	1217,0	1298,4	1326,1	1314,8	1368,5	1428,6	117,4
Свині							
Канада	10,1	10,4	11,3	12,9	14,8	11,8	117,3
Мексика	16,9	15,2	15,9	16,1	15,3	15,4	91,4
США	67,3	53,8	59,7	59,3	61,0	64,9	96,4
NAFTA	94,3	79,4	87,0	88,3	91,1	92,2	97,7
% до світу	11,8	9,3	9,7	9,8	10,1	9,5	-2,3
Світ	797,8	856,0	899,3	898,8	906,1	965,9	121,1
Вівці							
Канада	0,49	0,60	0,62	0,79	0,98	0,80	165,5
Мексика	6,48	5,85	6,19	6,05	7,21	8,11	125,0
США	12,70	11,36	8,99	7,03	6,14	5,62	44,3
NAFTA	19,67	17,80	15,80	13,87	14,32	14,53	73,9

% до світу	1,79	1,47	1,47	1,31	1,30	1,35	-0,4
Світ	1098,67	1207,94	1076,08	1059,76	1099,67	1078,95	98,2
Бройлери							
Канада	93,5	111,0	136,0	158,0	160,0	165,0	176,4
Мексика	178,1	234,1	359,0	350,0	458,1	506,3	284,2
США	1053,0	1332,0	1611,0	1860,0	2035,0	2100,0	199,4
NAFTA	1324,6	1677,1	2106,0	2368,0	2653,1	2771,3	209,2
% до світу	18,4	15,8	16,2	16,4	15,7	14,2	-4,1
Світ	7215,8	10632,9	12963,7	14401,9	16928,5	19458,6	269,7
Індики							
Канада	5,39	4,30	5,90	5,40	5,60	5,60	103,9
Мексика	9,64	7,00	3,30	5,50	4,45	4,03	41,8
США	165,24	282,45	292,36	270,47	249,67	244,19	147,8
NAFTA	180,27	293,75	301,56	281,37	259,72	253,82	140,8
% до світу	57,43	66,84	66,71	61,44	58,17	56,47	-1,0
Світ	313,89	439,50	452,04	457,93	446,51	449,49	143,2

* Тут і далі дані статистичної бази ФАО у нашій обробці – www.fao.org.production

2. Поголів'я та середня маса забитих тварин і птиці

Країна	Забито тварин, тис. гол.				Середня маса туші, кг			
	1980 р.	2000 р.	2010 р.	%	1980 р.	2000 р.	2010 р.	%
Велика рогата худоба								
Канада	4,06	3,84	3,75	92,3	239,3	329,4	339,7	142,0
Мексика	3,94	6,98	8,52	216,3	188,2	201,9	204,9	108,9
США	36,79	37,59	35,33	96,0	271,7	327,2	341,0	125,5
NAFTA	44,79	48,40	47,59	106,3	261,4	309,4	316,6	121,1
% до світу	19,06	17,64	16,09	-3,0	134,8	150,9	150,3	+15,4
Світ	234,96	274,34	295,77	125,9	193,9	205,0	210,7	108,7
Свині								
Канада	13,98	19,68	21,28	152,3	73,9	83,3	90,5	122,5
Мексика	17,06	13,44	15,76	92,4	73,3	76,6	74,5	101,6
США	97,17	98,11	110,37	113,6	77,6	87,6	92,3	118,9
NAFTA	128,21	131,24	147,41	115,0	76,6	85,8	90,1	117,6
% до світу	16,96	11,41	10,72	-6,2	109,9	109,6	113,5	+3,6
Світ	756,01	1149,92	1375,22	181,9	69,7	78,3	79,4	113,9
Вівці								
Канада	0,28	0,61	0,71	256,4	18,8	20,5	22,0	117,0
Мексика	1,39	1,79	2,78	200,1	16,1	18,7	19,8	123,0
США	5,74	3,53	2,55	44,5	25,1	30,1	29,9	119,1
NAFTA	7,41	5,93	6,05	81,6	23,2	25,7	24,3	104,8
% до світу	1,93	1,19	1,12	-0,8	157,6	163,5	152,7	-4,9
Світ	384,40	496,73	537,79	139,9	14,7	15,7	15,9	108,2
Бройлери								
Канада	304,1	590,4	641,5	210,9	1,385	1,531	1,634	118,0
Мексика	299,2	1085,6	1547,0	517,0	1,334	1,681	1,733	129,9
США	4132,2	8430,0	8790,5	212,7	1,302	1,654	1,931	148,3
NAFTA	4735,5	10106,1	10979,0	231,8	1,309	1,650	1,886	144,0
% до світу	25,8	25,1	19,8	-5,9	105,0	113,3	121,0	+16,0
Світ	18382,0	40313,6	55334,1	301,0	1,246	1,456	1,558	125,0
Індики								
Канада	17,4	21,3	20,5	118,3	5,786	7,178	7,741	133,8
Мексика	10,3	7,0	6,4	62,3	3,300	3,300	3,258	98,7
США	159,1	268,1	242,6	152,5	6,759	9,023	10,552	156,1
NAFTA	186,7	296,4	269,6	144,4	6,481	8,755	10,161	156,8
% до світу	53,4	44,4	42,7	-10,7	110,5	114,8	121,3	+10,8
Світ	349,7	667,9	631,8	180,7	5,867	7,624	8,377	142,8

Отже, всі три країни по-різному розвивали галузі тваринництва. Якщо Мексика і Канада у 2010 році порівняно з 1980 роком

збільшили поголів'я великої рогатої худоби та овець при зростанні також у Канаді поголів'я свиней, то у США поголів'я трьох ос-

новних видів тварин зменшилося. Саме за рахунок цього загальне поголів'я великої рогатої худоби, свиней і овець за 30 років на континенті зменшилося, що призвело до зниження його питомої ваги у світі.

Спільною рисою всіх трьох країн за цей період є стрімке зростання поголів'я бройлерів. Але внаслідок того, що в інших країнах воно збільшувалося швидшими темпа-

ми, то питома вага трьох країн у світі знизилася на 4,1%.

Спільною рисою трьох країн є також зростання інтенсивності вирощування худоби і птиці, що забезпечило збільшення середньої маси туші великої рогатої худоби на 15,4 кг, свиней – на 3,6, тушок бройлерів – на 0,577, а індиків – майже на 3,7 кг. Саме це зумовило зростання обсягів виробництва м'яса (табл. 3).

3. Динаміка виробництва м'яса країнами НАФТА, тис. т

Країна	1980 р.	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	%
Канада	2556,4	2795,9	3102,5	4002,8	4591,3	4450,1	174,1
Мексика	2540,1	2801,7	3798,9	4463,7	5317,8	5828,3	229,4
США	24455,2	28634,7	33888,2	37677,0	39540,0	42169,8	172,4
НАФТА	29551,7	34232,3	40789,6	46143,5	49449,1	52448,2	177,5
% до світу	21,6	19,0	19,8	19,7	18,9	17,9	-3,7
Світ	136741	180082	205738	234209	261289	292832,7	214,2

Отже, якщо в цілому виробництво м'яса в угрупованні зросло майже в 1,8 раза, то стрімкіше це зростання відбувалося у Мексиці – майже в 2,3 раза. Безсумнівним лідером цієї трійки країн за обсягами виробництва м'яса є США, питома вага якої по об'єднанню у 2010 році становила 80,4%, але порівняно з 1980 роком вона знизилася на 2,3%.

Слід також зазначити, що темпи нарощування виробництва м'яса в цілому по

НАФТА були нижчими порівняно з іншим світом – близько 2,6% проти 4,1% у середньому за рік – і тому питома вага континенту на світовому рівні зменшилася з 21,6% у 1980 році до 17,9% у 2010-му.

Наскільки значна різниця між ефективністю праці агровиробників Північноамериканського континенту порівняно з іншим світом показують дані таблиці 4.

4. Виробництво м'яса на одного працездатного селянина, кг

Країна	1980 р.	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	%
Канада	3172	5648	7369	10479	12970	13404	428,9
Мексика	323	332	440	516	636	737	228,2
США	6240	7731	10171	12193	14238	16807	269,3
НАФТА	2349	2709	3291	3804	4301	4881	207,8
% до світу	1651	1725	1913	2008	2101	2179	+528
Світ	142	157	172	189	205	224	157,7

Як бачимо, якщо у 1980 році фермери Північноамериканського континенту в середньому виробили по 2,3 т м'яса на працездатного селянина, то в 2010 році – вже майже 4,9 т, або в два рази більше.

Природно, виникає запитання, як же змінювалися обсяги виробництва м'яса окремими галузями. Відповідь на це питання дають матеріали таблиці 5.

5. Зміна обсягів виробництва різних видів м'яса, тис. т

Країна	1980 р.	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	%
	Яловичина						
Канада	970,7	900,1	928,2	1263,4	1464,5	1272,3	131,1
Мексика	740,8	1113,9	1412,3	1408,6	6552,7	1744,7	235,5
США	9999,0	10465,0	11585,0	12298,0	11196,0	12047,2	120,5
НАФТА	11710,5	12479,0	13925,6	14970,1	14218,2	15064,2	128,6
% до світу	25,7	23,5	25,9	26,6	23,8	24,2	-1,5
Світ	45566,8	53051,4	53759,4	56234,0	59723,6	62325,5	136,8

		Свинина					
Канада	1033,6	1123,9	1275,8	1640,0	1920,1	1925,9	186,3
Мексика	1250,8	757,4	921,6	1030,0	1102,9	1174,6	93,9
США	7536,4	6964,0	8097,0	8597,0	9382,6	10185,6	135,1
НАФТА	9820,9	8845,2	10294,3	11266,9	12405,6	13286,1	135,3
% до світу	18,6	12,7	13,0	12,5	12,5	12,2	-6,5
Світ	52676,9	69902,0	79410,9	90002,1	99257,9	109215,3	207,3
		Баранина					
Канада	5,2	9,3	10,2	12,5	17,9	15,8	300,4
Мексика	22,3	24,7	29,9	33,4	46,2	55,0	246,8
США	144,2	164,6	130,2	106,1	84,8	76,3	52,9
НАФТА	171,7	198,6	170,3	152,0	148,9	147,1	85,6
% до світу	3,0	2,8	2,4	1,9	1,8	1,7	-1,3
Світ	5647,4	7032,7	7211,2	7789,3	8028,8	8532,2	151,1
		М'ясо бройлерів					
Канада	421,3	597,6	720,4	903,9	1000,1	1048,5	248,9
Мексика	399,2	750,4	1283,9	1825,3	2436,5	2681,1	671,6
США	5379,0	8667,0	11486,0	13944,0	16041,3	16971,0	315,5
НАФТА	6199,5	10015,	13490,3	16673,	19477,9	20700,6	333,9
% до світу	27,1	28,1	29,0	28,4	27,7	24,0	-3,1
Світ							
		М'ясо птиці в цілому					
Канада	572,2	733,3	670,1	1064,9	1164,4	1216,2	230,7
Мексика	444,4	792,5	1314,5	1868,4	2475,6	2722,5	612,7
США	6487,0	10758,6	13827,2	16415,6	18623,0	19583,8	301,9
НАФТА	7458,6	12284Ю4	16011,8	19348,9	22263,0	23522,3	315,4
% до світу	28,7	29,8	29,3	28,2	27Ю5	24,0	-4,7
Світ	25951,4	41171,6	54647,4	68597,2	80847,4	98089,9	378,0

Отже, всі три країни значно збільшили виробництво різних видів м'яса за винятком баранини, що зумовлено значним зменшенням виробництва у США при збільшенні його у Канаді та Мексиці. При цьому швидшими темпами зростало виробництво м'яса птиці.

Разом із тим у зв'язку із поліпшенням загальним розвитком тваринництва і птахівництва в інших країнах світу питома вага країн НАФТА у світі знизилася по яловичині на 1,5; свинині – на 6,5; баранині – на 1,3 і м'ясу птиці – на 4,7%.

Таким чином, при деякому скороченні поголів'я тварин при зростанні поголів'я птиці країни Північноамериканського тор-

говельного об'єднання НАФТА за рахунок інтенсифікації вирощування тварин та птиці забезпечили збільшення обсягів виробництва м'яса в цілому й на одного працездатного селянина зокрема.

Залишаючись світовим лідером за обсягами виробництва м'яса, Північноамериканський континент внаслідок стрімкішого розвитку тваринництва та птахівництва в іншому світі поступово здає свої позиції на світовому рівні.

Важливим із досвіду країн НАФТА для України є те, що зростання виробництва всіх видів м'яса йде шляхом інтенсифікації вирощування тварин і птиці при значному випередженні світових показників.

 Проаналізовано виробництво різних видів м'яса в країнах НАФТА.

 Проанализировано производство разных видов мяса в странах НАФТА.

 In the article analysis of the production of different kinds of meat in NAFTA countries is carried out.

* * *

Ю.О. МЕРЕЧИНА, аспірант*
Житомирський національний агроекологічний університет

Типізація сільськогосподарських підприємств регіону радіаційного забруднення

У сільському господарстві України проходять корінні зміни під впливом аграрних реформ, направлених на вдосконалення земельних відносин, поліпшення умов для соціального розвитку села, формування агропродовольчого ринку. Виникають нові типи сільськогосподарських підприємств регіону радіаційного забруднення під впливом реформування аграрної сфери економіки, тому на сучасному етапі є особливо актуальним типологічний підхід.

За теоретико-методичну основу дослідження взято наукові розробки Е.Б. Алаєва, П.П. Борщевського, Ф.Д. Заставного, І.Ю. Левицького, В.П. Нагірної, М.Д. Пістунна, Р.А. Язиніної та ін. Незважаючи на всю важливість дослідження основних типів сільськогосподарських підприємств регіону радіаційного забруднення, з позиції економічної науки і суспільної географії вони поки що недостатньо вивчені.

Мета статті – визначити типи сільськогосподарських підприємств регіону радіаційного забруднення в сучасних умовах господарювання.

Основну роль у забезпеченні добробуту населення країни відіграють сільськогосподарські підприємства. Вони є важливою ланкою розвитку аграрного сектору економіки та виробництва продукції. Основною сферою діяльності сільськогосподарського підприємства є виробництво, переробка і реалізація товарної сільськогосподарської продукції.

Враховавши загальні ознаки підприємства, можна дати його визначення, передбачене різними нормативно-правовими актами.

Так відповідно до ст. 44 Закону України від 14.05.1992 року (в редакції від 30.06.1999 року) «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» під сільськогосподарськими підприємствами розуміють юридичні особи, основним видом діяльності яких є вирощування (виробництво, виробництво та переробка) сільськогосподарської продукції, виручка яких від реалізації вирощеної (виробленої, виробленої та переробленої) ними сільськогосподарської продукції становить не менше 50% загальної суми виручки.

Ще одне визначення досліджуваного поняття міститься у Законі України від 18.01.2001 року «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років», відповідно до ст.1 якого сільськогосподарське підприємство (включаючи селянське, рибальське та рибницьке господарства) – юридична особа, основним видом діяльності якої є вирощування та переробка сільськогосподарської продукції, виручка від реалізації якої становить не менше 50% загальної виручки.

Визначення сільськогосподарського підприємства закріплені крім зазначених законодавчих положень ще й у деяких підзаконних нормативно-правових актах.

Відповідно до розділу 1 Методики проведення поточних розрахунків основних показників виробництва продукції в усіх категоріях господарств, затвердженої наказом Держкомстатистики України від 08.02.2005 року, сільськогосподарські підприємства – це юридичні особи, їх відокремлені підрозділи, які здійснюють сільськогосподарську діяльність, незалежно від підпорядкування, форм власності та господарювання. Проаналізувавши визначення поняття сільськогос-

* Науковий керівник – Є.І. Ходаківський, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України.

подарського підприємства, можна зробити висновок, що вони не є тотожними щодо всіх ознак цього виду аграрного суб'єкта господарювання.

Запропонуємо визначення поняття сільськогосподарського підприємства, які представлені в науці аграрного права.

Так, В.П. Курган розглядає сільськогосподарське підприємство як первинну соціально-виробничу ланку аграрного сектору економіки¹.

На думку О.О. Погрібного, сільськогосподарські підприємства є самостійними суб'єктами господарювання, створеними компетентним органом державної влади чи органом місцевого самоврядування, чи іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб систематичним здійсненням виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в аграрному секторі економіки в порядку, передбаченому чинним законодавством України².

Професор В.М. Єрмоленко вважає, що сільськогосподарське підприємство – це юридична особа, основним видом діяльності якої є вирощування та переробка власної виробленої сільськогосподарської продукції, виручка від реалізації якої становить не менше 50 відсотків загальної суми грошових надходжень за рік³.

Науковець З.С. Беляєва визначає, що сільськогосподарською є комерційна організація, виручка якої від реалізації виробленої нею сільськогосподарської продукції становить більше 50% від загальної суми виручки⁴.

Таким чином відзначимо, що як у законодавстві, так і в наукових працях немає однозначного визначення поняття сільськогосподарського підприємства.

Отже, на основі викладеного вище можемо сформулювати таке визначення. Сільськогосподарське підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, який реєструється у встановленому законом порядку у

певній організаційно-правовій формі як юридична особа, що має самостійний баланс, відокремлене майно, рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом, основною діяльністю якого є постачання, вирощування, переробка, реалізація сільськогосподарських товарів (послуг), виручка від реалізації якої становить понад 50 % загальної суми грошових надходжень за рік.

Первинним об'єктом типізації є сільськогосподарське підприємство регіону радіаційного забруднення. Найбільш важливі ознаки спеціалізації сільськогосподарських підприємств, їх зв'язок із природним середовищем, розміщенням, соціально-економічними, екологічними та правовими змінами відображає кожний тип сільськогосподарських підприємств (рис.).

Сільськогосподарське підприємство, беручи участь у ринкових відносинах, відіграє певну роль у суспільному поділі праці. Тому це потребує розробки нових теоретичних і практичних підходів для забезпечення ефективного їх функціонування в економічній системі господарювання.

Складним процесом є дослідження типів сільськогосподарських підприємств регіону радіаційного забруднення, який охоплює різноманітні питання.

Методичний шлях дослідження можна розділити на три логічно пов'язаних етапи.

Перший етап розкриває суть досліджуваного об'єкта, його основні риси, критерії типізації, роль типізації сільськогосподарських підприємств регіону радіаційного забруднення у розвитку аграрного сектору регіону.

На другому етапі вивчають суспільно-географічну та екологічну ситуацію в досліджуваному регіоні.

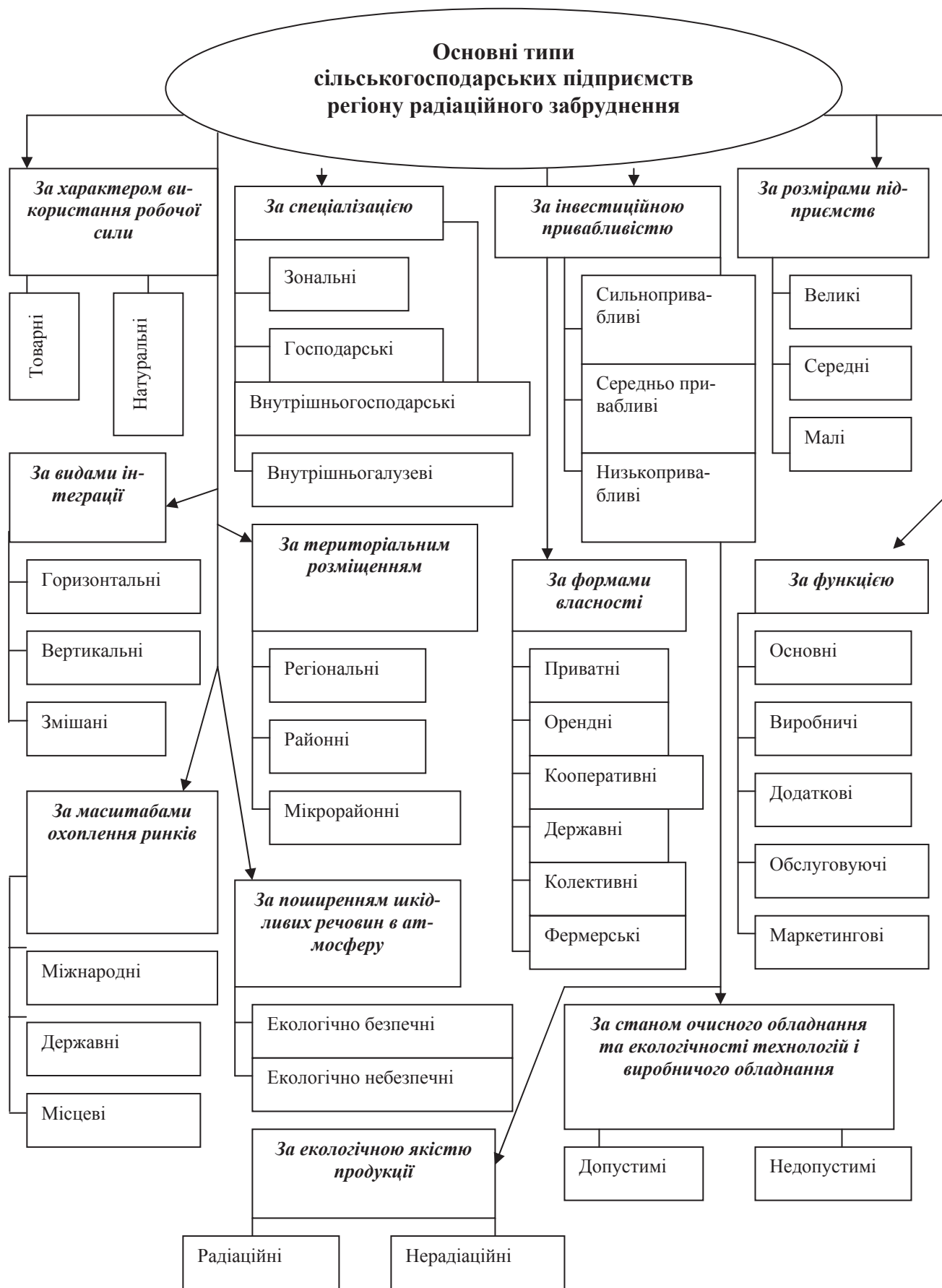
Третій – найскладніший етап – об'єднує попередні аналітичні розробки і вимагає використання безлічі методичних підходів та спеціальних методів дослідження.

¹ Курган В.П. Економіка аграрних підприємств: навч.-метод. посіб. / В.П. Курган. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – 270 с.

² Аграрне право України: підручник / за ред. О.О. Погрібного. – К.: Істина, 2007. – 448 с.

³ Аграрне право України: підручник / В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк [та ін.]; за ред. В.М. Єрмоленка. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.

⁴ Беляєва З.С. Правовой статус сельскохозяйственных коммерческих организаций как субъектов предпринимательской деятельности / З.С. Беляева // Предпринимательская деятельность в сельском хозяйстве России. Правовые вопросы. – М.: И-т государства и права Российской Академии наук, 1998. – С. 4-21.

Основні типи сільськогосподарських підприємств регіону радіаційного забруднення

Розглянемо кілька типів сільськогосподарських підприємств регіону радіаційного забруднення детальніше.

За розмірами такі підприємства бувають великі (середня чисельність працівників перевищує або дорівнює 1 тис. осіб, а розмір річного валового доходу – понад 32 тис. грн), середні (середня чисельність працівників перевищує 50 осіб, але не більше 1 тис. осіб, а розмір річного валового доходу – понад 3 тис. 200 грн, але не більше 32 тис. грн) та малі (середній штат працівників не перевищує 50 осіб, розмір річного валового доходу – менше 3 тис. 200 грн).

Зональна спеціалізація полягає у виробництві певних видів товарної продукції при переважному поділі праці між економічними районами, областями й адміністративними районами.

Господарська спеціалізація передбачає найповніше використання місцевих природно-економічних умов, зосереджується на виробництві певних товарів (послуг) відповідно до попиту на них із метою одержання максимального прибутку.

Внутрішньогосподарська спеціалізація полягає в раціональному розміщенні виробництва певних видів продукції у виробничих підрозділах підприємства з урахуванням специфічних умов кожного з них.

Внутрішньогалузева (технологічна) спеціалізація передбачає, що при міжгосподарському кооперуванні підприємств відбувається виділення окремих етапів виробництва продукції в закінчені технологічні цикли (відгодівля худоби, одержання молока, приплоду).

На типізацію сільськогосподарських підприємств регіону радіаційного забруднення впливають такі чинники.

Природно-географічні: кліматичні ресурси; водні ресурси; ґрунтові ресурси; біологічні ресурси.

Соціально-економічні: освоєння території; рівень розвитку господарства; населення і трудові ресурси; транспортні умови; розвиток ринкових відносин; матеріально-технічне та фінансове забезпечення.

Результатом поглиблення спеціалізації є розвиток різних форм інтеграції. В сучасний період у практиці сільськогосподарського виробництва можна виділити три види інтеграції: горизонтальну, вертикальну і змішану. Горизонтальна інтеграція передбачає об'єднання зусиль сільськогосподарських підприємств регіону радіаційного забруднення для спільного виробництва певної продукції; вертикальна – характеризується організацією різних агропромислових формувань (агрофірм, агропромислових комбінатів); змішана інтеграція полягає в об'єднанні підприємств різних галузей, між якими немає технологічного й технічного зв'язку з реалізації та виробництва продукції (створення підсобних підприємств з виробництва сільськогосподарської продукції, виробництво будівельних матеріалів у сільськогосподарських підприємствах).

Отже, первинним об'єктом типізації виступає сільськогосподарське підприємство, яке є первинною соціально-виробничою ланкою аграрного сектору економіки. Тому типізація цих підприємств є важливим інструментом вивчення сучасного аграрного виробництва.

З'ясовано і визначено поняття сільськогосподарського підприємства, зокрема проаналізовано законодавчі положення та відповідну наукову літературу. Запропоновано основні типи сільськогосподарських підприємств регіону радіаційного забруднення.

Выяснено и определено понятие сельскохозяйственного предприятия, в частности проанализированы законодательные акты и соответствующая научная литература. Предложены основные типы сельскохозяйственных предприятий региона радиационного загрязнения.

An article defines and considers the definition of an agricultural enterprise, the legislative provision and relevant scientific literature are analysed. The basic types of agricultural enterprises of the regions of radioactive contamination are outlined.

*

Проблеми розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України важливим питанням є пошук шляхів ефективного функціонування продовольчого ринку.

Серед багатьох нерозв'язаних проблем гостро постає проблема підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору. Перетворення агропромислового комплексу на високоефективний, конкурентоспроможний сектор економіки держави – це питання здатності агропромислового комплексу країни інтегруватися у світовий аграрний ринок.

Нині можна розділити сільськогосподарську продукцію за трьома групами за рівнем конкурентоспроможності:

група конкурентоспроможної продукції (насіння соняшнику, продовольче та фуражне зерно, насіння ріпаку й сої);

група продукції перспективної конкурентоспроможності (м'ясо птиці, овочі, яйця, молоко та молокопродукти, свинина, картопля, мед);

група продукції з низькою перспективою створення конкурентоспроможності (яловичина, цукор, льон, фрукти, виноград).

Зупинимося на ринку молока, який є, на нашу думку, значний. Понад 20 років тому ринок молока займав стійкі позиції щодо обсягів виробництва й споживання на світовому ринку молочної продукції. Однак реформування аграрного сектору економіки, реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств на початку двохтисячних років в агроформування, засновані на приватній, приватно-орендній формах, сприяли, насамперед, розвитку галузі рослинництва, яка потребує порівняно з тваринництвом і безпосередньо молочним скотарством значно менших інвестицій. Результат тривалого перехідного періоду до ринкової економіки позначився на загостренні кризового стану ринку молока.

Особливі властивості молока та продуктів його переробки зумовлюють необхідність стабільного розвитку виробництва й збуту цих продуктів: безперервного забезпечення населення молоком і молочними продуктами щоденного попиту, гарантованого надходження молочної сировини до переробних підприємств¹.

За останні десять років виробництво молока в Україні щорічно зменшується й за 2010 рік вироблено на 11,1 %, або 1410 тис. т, менше порівняно із 2000 роком. Не став переломним і 2011 рік, в якому виробництво молока скоротилося на 1,4% порівняно з 2010 роком.

Зниження обсягів виробництва та зростання реалізаційних цін значно скоротило споживання населенням молочних продуктів. При необхідному рівні споживання молока і молочних продуктів (у перерахунку на молоко) 390-395 кг на рік, його фактичне вживання становить трохи більше 200 кг, що на 54% нижче за необхідну норму². Рівень самозабезпечення становить близько 1,2, що засвідчує про низьку купівельну спроможність населення.

Постійне скорочення поголів'я корів (з 8,4 млн гол. у 1990 році до 2,6 млн гол. на кінець 2011-го), відсутність системи договірних відносин між виробниками та переробниками молока, монополізація ланцюжків просування молочної продукції від виробника до споживача з відповідним впливом на цінову ситуацію, відсутність у попередні роки дійової державної політики щодо створення рівнозначних із суміжними галузями економічних умов для розвитку галузі, вкрай негативно впливають на функціонування молочної галузі України.

За час реформування аграрного сектору виробництво молока з молочних товарних

* Науковий керівник – А.Ф. Бурик, кандидат економічних наук, професор.

¹ Лакішик О.В. Стан і перспективи експорту молока та молокопродуктів / О.В. Лакішик // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 136-141.

² Данчук Ю. Світові тенденції виробництва молока / Ю. Данчук // Молоко і ферма. – 2010. – № 3. – С. 27-29.

ферм і молочних комплексів із можливістю застосування найновітніших промислових технологій та зооветеринарного захисту змістилося на подвір'я населення з примітивними умовами утримання худоби, відсутністю санітарних і гігієнічних умов.

Для організації внутрішнього й зовнішнього ринку молока і молокопродуктів, поліпшення якості харчування населення та конкурентоспроможності на світовому ринку, стратегічним завданням держави має стати відродження молочного скотарства, особливо великих товарних ферм і комплексів.

Не оминула криза й молочного скотарства Черкаської області. Так, поголів'я корів, утримуваного всіма категоріями господарств, за останні 20 років скоротилося у 3,4

раза, що становить 220,6 тис. гол., з яких 205,8 тис. гол. зменшено у сільськогосподарських підприємствах (табл. 1).

Виробництво молока по Черкаській області у 1990 році в обсязі 1009,7 тис. т забезпечувало з розрахунку на одного жителя 659,4 кг при рівні споживання однією особою 342,1 кг. До 2000 року виробництво молока всіма категоріями господарств порівняно з 1990 роком зменшилося на 50,5%, або на 510,6 тис. т, що з розрахунку на одну особу становило 349,4 кг, а отже, й скоротилося споживання населенням молока до 216,3 кг. Протягом 2000-2011 років різкого зниження виробництва молока вже не відбувалося, хоча за 2011 рік область не досягла рівня виробництва 2000 року на 35,2 тис. т.

1. Динаміка поголів'я корів і виробництво молока у Черкаській області

Показник	1990 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.
Поголів'я корів, тис. гол.							
Усі категорії господарств	341,1	188,7	181,0	163,7	131,1	95,4	93,5
у т.ч.: сільгосппідприємства	251,6	109,8	96,9	79,5	51,5	45,3	45,8
господарства населення	56,9	78,9	84,1	84,2	79,6	50,1	47,7
Виробництво молока, тис. т							
Усі категорії господарств	1009,7	499,1	537,5	559,7	518,7	478,9	463,9
у т.ч.: сільгосппідприємства	834,3	241,3	249,1	234,8	191,9	216,0	220,5
господарства населення	175,4	257,8	288,4	324,9	326,8	262,9	243,4
Питома вага категорій господарств у виробництві молока, %							
Сільгосппідприємства	82,6	48,3	46,3	42,0	37,0	45,1	47,5
Господарства населення	17,4	51,7	53,7	58	63,0	54,9	52,5

Дані таблиці 1 показують, що протягом 1990-2011 років питома вага виробництва молока за категоріями господарств зазнала значних змін: із співвідношення 82,6% по сільськогосподарських підприємствах і 17,4% у господарствах населення у 1990 році до 47,5 : 52,5 у 2011 році. Зменшення виробництва молока у суспільному секторі в 3,8 раза та високий рівень концентрації виробництва у приватному секторі не уможливило забезпечувати переробні підприємства якісним молоком. Молокопереробні підприємства приймають молоко від населення в основному 2-м гатунком, оскільки дане молоко не повною мірою відповідає санітарно-бактеріологічним нормам ДСТУ на молоко 3662-97, а отже, й відповідно ціна порівняно

з прийнятим молоком від великотоварних підприємств нижча на 30- 40%.

Цінова політика на молочну продукцію, скорочення чисельності сільського населення, відсутність механізованої організації праці з утримання корів стають основними чинниками зменшення поголів'я корів у господарствах населення. Так, по Черкаській області за останні два роки відбулося скорочення поголів'я корів у селянських домогосподарствах на 4,8 %, або 2,4 тис. гол. У свою чергу, сільськогосподарські підприємства Черкаської області не вбачають у своїх пріоритетних планах розвитку сільськогосподарського виробництва розвиток молочного скотарства. Із 478 сільськогосподарських підприємств області лише 180, або 37,7% від загальної кількості, утримують молочне поголів'я корів (табл. 2).

2. Групування сільськогосподарських підприємств усіх категорій Черкаської області за поголів'ям корів

Рік	до 50	51-100	101-150	151-200	201-250	251-300	301-350	351-400	401-450	451-500	501-550	551-600	601-750	751 та більше	Всього
2008	32	28	37	21	17	17	12	4	5	6	5	2	4	9	199
2009	35	28	28	23	17	10	14	6	7	5	4	3	4	9	193

2010	31	25	26	26	16	12	14	6	4	7	3	3	4	8	185
2011	26	27	29	20	18	9	12	8	6	8	1	4	3	9	180

Джерело: Власні дослідження автора на основі даних статистичної звітності Ф-24 «Звіт про стан тваринництва».

Аналіз групування підприємств за кількістю утримуваних корів показує, що 57%, а це 102 підприємств, утримували у 2011 році поголів'я корів до 200 гол. Протягом 2008-2011 років спостерігається зменшення підприємств, які займаються молочним скотарством. Так, у 2011 році на 19% порівняно із 2008 роком скоротилася кількість підприємств, які утримували на молочних фермах поголів'я корів до 50 гол. На одному рівні за досліджуваний період знаходяться підприємства, які утримують від 151 до 250 корів, і

їхня частка по області становить 21%. У межах 1-5% підприємств із градацією утримуваного молочного стада від 400 голів і більше. Основна частка даних молочних ферм зосереджена у Чорнобаївському та Золотоніському районах (табл. 3). У підприємствах зазначених районів утримується в межах 40% загальнообласного поголів'я корів, а ферми із утриманням корів більше 400 гол. становлять у Чорнобаївському районі 44%, Золотоніському – 56% від загальнорайонних підприємств.

3. Групування сільськогосподарських підприємств Черкаської області за чисельністю поголів'я корів станом на 01.01.2012 року

Райони / поголів'я корів, гол.	до 50	51 100	101 150	151 200	201 250	251 300	301 350	351 400	401 450	451 500	501 550	551 600	601 650	751 більше	Всього
Городищенський		2							1					1	4
Драбівський	6	3			2										11
Жашківський		1	4	1	1	1									8
Звенигородський		1		1	2	1	1					2			8
Золотоніський			1	4	1	1	2			2		1	2	2	16
Кам'янський				2			1								3
Канівський	2	1													3
Катеринопільський	3	3	1			1									8
К-Шевченківський	3	1	3	2				1							10
Лисянський	1		1		1		1								4
Манківський		1	3		1			1							6
Монастирищенський	1	2	2												5
Смілянський	2		1							1				1	5
Тальнівський	6	2			3		1	1							13
Уманський	1	3		5		2		1				1			13
Христинівський		2		1	3	1	3	2	2						14
Черкаський	1		1		2		2	1	1	1					9
Чигиринський			3	1											4
Чорнобаївський		2	4		2	1	1	1	1	4	1		1	5	23
Шполянський		3	5	3		1			1						13
По області:	26	27	29	20	18	9	12	8	6	8	1	4	3	9	180

Дослідження підтверджують, що молочне скотарство розвивається із достатньо високим рівнем рентабельності, коли в підприємстві утримується поголів'я корів не менше 400 – 600 гол. Це пов'язано з тим, що у великому промисловому підприємстві (за рахунок ширших можливостей щодо застосування певних економічних факторів, використання ергономного устаткування, підвищення рівня технологічності виробництва і впровадження нових, енергозберігаючих

технологій) наросування обсягів виробництва веде до зменшення витрат постійного капіталу, отже, до зниження собівартості одиниці кінцевої продукції.

Із вступом України до СОТ постає необхідність здійснення комплексних заходів щодо поліпшення ситуації в економічному становищі молочної галузі.

Пріоритетом галузевої Програми розвитку молочного скотарства України до 2015 року є забезпечення розвитку галузі за рахунок роз-

ширення великотварних спеціалізованих сільгосппідприємств до 40% у 2015 році.

Враховуючи, що для розвитку великотварного молочного виробництва необхідні значні фінансові інвестиції, на перехідному етапі не слід відокремлювати значну роль виробництва молока в особистих господарствах населення.

З метою здійснення підтримки й розвитку молочного скотарства у домогосподарствах населення відповідно до Програми розвитку галузі молочного скотарства Черкаської області на 2010-2020 роки на придбання нетелей з подальшою передачею їх одноосібним господарям у 2012 році передбачено надання субвенції з обласного та місцевих бюджетів на умовах співфінансування з розрахунку 30% –

кошти обласного бюджету і 70% – кошти місцевих бюджетів. Відповідно до цих заходів нетелі, придбані за рахунок бюджетних коштів, надаватимуться селянам на безповоротній основі за умови подальшої передачі першої нетелі наступному одержувачу.

Головним завданням у молочному скотарстві на сучасному етапі є розробка і запровадження необхідних заходів щодо збільшення обсягів виробництва молока, зниження його собівартості. Основним чинником для досягнення поставлених завдань передусім є підвищення продуктивності дійного стада.

Економічну ефективність молочної галузі в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області наведено в таблиці 4.

4. Економічна ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Кількість сільськогосподарських підприємств	464	458	445	478
у т.ч. утримують молочне скотарство	199	193	186	180
Поголів'я корів молочного напрямку, гол.	44747	45194	44176	44457
Валовий надій, тис. т	187,2	205,2	214,2	219,8
Надій на корову, кг	4184	4539	4823	4946
Виробнича собівартість, грн/т	1465,6	1506,8	2028,3	2359
Реалізація молока, тис. т	170,7	187,2	196,8	189,7
Реалізаційна собівартість, грн/т	1641,4	1668,4	2340,1	2621,4
Ціна реалізації грн/т (без ПДВ)	1842,3	1813,0	2738,6	3158,2
Прибуток, тис. грн	34297,5	27107,6	78422	103834
Рівень рентабельності реалізованого молока, %	12,2	8,7	17,0	20,3
Виробництва молока на 100 га с.-г. угідь, т	21,5	24,1	24,3	28,5
Щільність поголів'я корів на 100 га с.-г. угідь	5,1	5,3	5,0	5,7

Протягом 2008-2011 років значних змін поголів'я молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області не зазнало, тоді як валове виробництво молока збільшено на 17,4% за рахунок підвищення продуктивності дійного стада.

Останніми роками надій на корову по підприємствах області з кожним роком збільшувався і за 2011 рік у середньому даний показник становив 4946 кг, що на 18,2% більше порівняно з надоями 2008 року.

Основними причинами негативного впливу на розвиток молочної галузі є :

1. Низька ефективність скотарства, що зумовлено неповноцінною годівлею тварин. Тому організація годівлі, яка передбачає оптимальне забезпечення тварин енергією, поживними і біологічно активними речови-

нами, має бути ключовим аспектом при утриманні корів.

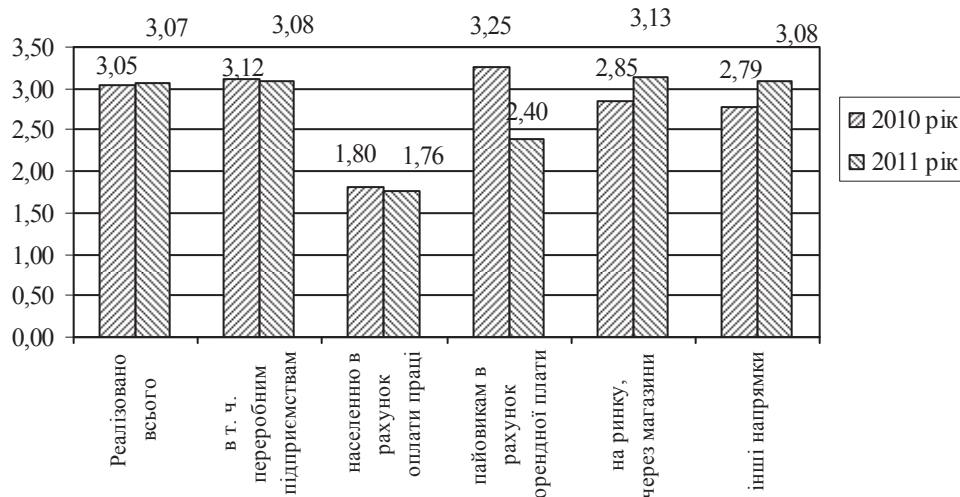
2. Будь-які порушення технології утримання корів, особливо в період, близький до отелення, та в перші тижні після нього, призводять не лише до зниження продуктивності, а й спричиняють розвиток різних хвороб у тварини.

3. Нині зберігається низький рівень оновлення основних засобів виробництва галузі, переходу на інноваційні технології, а отже, виробництво залишається енергоємним зі значними виробничими витратами.

При цьому слід відзначити, що навіть за таких умов виробництво молока протягом останніх років залишається одним із прибуткових секторів галузі тваринництва. Рівень рентабельності молочного виробництва в середньому по області становить у межах

20%. Протягом 2011 року закупівельні ціни на молоко від сільськогосподарських під-

приємств у середньому дорівнювали 3,5-3,8 грн за 1 кг (рис.).

Середні реалізаційні ціни на молоко за каналами реалізації сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області за 2010-2011 роки, грн/кг¹

Реалізація молока дає можливість підприємствам одержувати протягом року обігові кошти. Так, за 2011 рік сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області реалізовано молока на 647,6 млн грн, що на 108,5 млн грн більше проти 2010 року, чистий прибуток становив 109,5 млн грн, що на 39,7% більше порівняно із прибутком у 2010 році.

Особливого значення набуває підвищення економічної ефективності сільськогоспо-

дарського виробництва в умовах ринкових відносин і конкуренції, коли виграє той товаровиробник, який має нижчу собівартість та високу якість продукції.

Середня собівартість молока по сільськогосподарських підприємствах Черкаської області із похибкою залежно від рівня продуктивності корів за 2011 рік становила 2,4 грн за 1 кг. Найвищу питому вагу, а це майже 50%, у структурі собівартості виробництва молока мають корми (табл. 5).

5. Динаміка витрат і структура виробничої собівартості 1 ц молока в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Надій на корову, кг	4539	4823	4946
Виробнича собівартість – усього, грн/ц	150,7	202,8	235,9
Прямі матеріальні витрати, грн	97,9	134,6	155,8
у структурі витрат, %	64,9	66,4	66,1
Корми, грн	70,7	95,5	111,4
у структурі витрат, %	46,9	47,1	47,2
Нафтопродукти, грн	7,3	9,2	12
у структурі витрат, %	4,9	4,5	5,1
Оплата послуг і робіт сторонніх організацій, грн	4,9	6,1	6,5
у структурі витрат, %	3,2	3,0	2,8
Решта матеріальних витрат, грн	14,9	23,8	25,9
у структурі витрат, %	9,9	11,7	10,9
Прямі витрати на оплату праці, грн	31,5	37,7	43,9
у структурі витрат, %	20,9	18,6	18,6
Інші прямі витрати на загальновиробничі витрати – всього, грн	21,3	30,5	36,2
у структурі витрат, %	14,1	15,0	15,3

¹ Власні дослідження автора на основі даних статистичної звітності Ф- 21-ЗАГ «Звіт про реалізацію сільськогосподарської продукції».

Амортизація необоротних активів, грн	6,6	9,7	9,4
у структурі витрат, %	4,4	4,8	3,9
Відрахування на соціальні заходи, грн	9,1	13,6	16,5
у структурі витрат, %	6,0	6,7	7,0
Решта інших прямих і загальновиробничих витрат, грн	5,6	7,2	10,3
у структурі витрат, %	3,7	3,5	4,4

Підводячи підсумки, слід відзначити, що ефективність виробництва молока прямо залежить від собівартості продукції, підвищення продуктивності корів, поліпшення якості продукції. Особливу увагу сільгосптоваровиробники повинні приділяти збалансованому, високопоживному кормовиробництву, проводити оновлення молочного стада високопродуктивними породами нетелей і корів, прагнути до поліпшення системи утримання корів

за передовими технологіями зарубіжних країн із годівлею за типом «шведський стіл» та доїнням у спеціально обладнаних залах.

Вимоги СОТ щодо реалізації молочної продукції ставлять перед сільгосптоваровиробниками завдання нарощування виробництва тваринницької продукції на промисловій основі зі впровадженням інтенсивних технологій утримання худоби, що забезпечить економічність і поліпшить якість продукції.

Проаналізовано стан молочного скотарства та економічну ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області.

Проанализировано состояние молочного скотоводства и экономическую эффективность производства молока в сельскохозяйственных предприятиях Черкасской области.

An article analyses the state of the cattle breeding and economic efficiency of milk production on the farms of Cherkassy region.

*

І.В. ТКАЧУК, аспірант*

Уманський національний університет садівництва

Оцінка грошових потоків сільськогосподарських підприємств

Ринкове конкурентне середовище вимагає від підприємств різних галузей економіки України, у т.ч. й сільськогосподарських, гнучкого реагування на зміни ринку, виконання зобов'язань між пов'язаними сторонами повною мірою та прозорості розрахунків, проведення діяльності відповідно до міжнародних стандартів. Грошові потоки сільськогосподарських підприємств характеризуються нерівномірністю і не є узгодженими у часі внаслідок сезонного характеру виробництва. Оцінка грошових потоків здійснюється за визначений період часу й при інтерпретації одержаних результатів передбачає

врахування особливостей функціонування підприємств аграрної галузі.

Питанням проведення оцінки грошових потоків підприємств приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці: А. А. Мазаракі, Л. О. Лігоненко, Н. М. Ушакова, П. А. Стецюк, С. В. Климчук, В. Х. Бівер, С. А. Росс, Б. Д. Джордан, Р. Д. Кей, В. М. Едвардс та ін. Визначені ними показники лягли в основу проведеного дослідження.

Мета статті – здійснити оцінку грошових потоків сільськогосподарських підприємств залежно від їхнього розміру.

Для проведення дослідження було обрано всі сільськогосподарські підприємства (65 од.), які звітували до Уманського, Христинівського, Маньківського, Жашківського і

* Науковий керівник – Т.Є. Кучеренко, доктор економічних наук, професор.

Амортизація необоротних активів, грн	6,6	9,7	9,4
у структурі витрат, %	4,4	4,8	3,9
Відрахування на соціальні заходи, грн	9,1	13,6	16,5
у структурі витрат, %	6,0	6,7	7,0
Решта інших прямих і загальновиробничих витрат, грн	5,6	7,2	10,3
у структурі витрат, %	3,7	3,5	4,4

Підводячи підсумки, слід відзначити, що ефективність виробництва молока прямо залежить від собівартості продукції, підвищення продуктивності корів, поліпшення якості продукції. Особливу увагу сільгосптоваровиробники повинні приділяти збалансованому, високопоживному кормовиробництву, проводити оновлення молочного стада високопродуктивними породами нетелей і корів, прагнути до поліпшення системи утримання корів

за передовими технологіями зарубіжних країн із годівлею за типом «шведський стіл» та доїнням у спеціально обладнаних залах.

Вимоги СОТ щодо реалізації молочної продукції ставлять перед сільгосптоваровиробниками завдання нарощування виробництва тваринницької продукції на промисловій основі зі впровадженням інтенсивних технологій утримання худоби, що забезпечить економічність і поліпшить якість продукції.

Проаналізовано стан молочного скотарства та економічну ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області.

Проанализировано состояние молочного скотоводства и экономическую эффективность производства молока в сельскохозяйственных предприятиях Черкасской области.

An article analyses the state of the cattle breeding and economic efficiency of milk production on the farms of Cherkassy region.

*

І.В. ТКАЧУК, аспірант*

Уманський національний університет садівництва

Оцінка грошових потоків сільськогосподарських підприємств

Ринкове конкурентне середовище вимагає від підприємств різних галузей економіки України, у т.ч. й сільськогосподарських, гнучкого реагування на зміни ринку, виконання зобов'язань між пов'язаними сторонами повною мірою та прозорості розрахунків, проведення діяльності відповідно до міжнародних стандартів. Грошові потоки сільськогосподарських підприємств характеризуються нерівномірністю і не є узгодженими у часі внаслідок сезонного характеру виробництва. Оцінка грошових потоків здійснюється за визначений період часу й при інтерпретації одержаних результатів передбачає

врахування особливостей функціонування підприємств аграрної галузі.

Питанням проведення оцінки грошових потоків підприємств приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці: А. А. Мазаракі, Л. О. Лігоненко, Н. М. Ушакова, П. А. Стецюк, С. В. Климчук, В. Х. Бівер, С. А. Росс, Б. Д. Джордан, Р. Д. Кей, В. М. Едвардс та ін. Визначені ними показники лягли в основу проведеного дослідження.

Мета статті – здійснити оцінку грошових потоків сільськогосподарських підприємств залежно від їхнього розміру.

Для проведення дослідження було обрано всі сільськогосподарські підприємства (65 од.), які звітували до Уманського, Христинівського, Маньківського, Жашківського і

* Науковий керівник – Т.Є. Кучеренко, доктор економічних наук, професор.

Тальнівського управління агропромислового розвитку районних державних адміністрацій за 2006–2010 роки. Умова відбору районів – економічні показники діяльності характеризуються лідируючими позиціями у сільському господарстві Черкаської області, підприємства знаходяться в однакових природно-кліматичних умовах, агрогрунтовій зоні.

Теоретичною, методологічною та інформаційною базою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних учених, нормативно-правові акти й рекомендації щодо регулювання діяльності суб'єктів господарювання, дані Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Черкаській області, сільськогосподарських підприємств.

Згідно зі статтею 63 Господарського кодексу України¹ підприємства залежно від чисельності працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік можуть бути віднесені до малих, середніх або великих підприємств.

Малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує 50-ти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період – 70 млн грн.

Великими є підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує 250 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік – 100 млн грн.

Усі інші підприємства визначаються як середні.

Відповідно до Рекомендацій Європейської комісії² підприємства належать до мікропідприємств, малих, середніх і великих підприємств залежно від чисельності працівників, суми річного обороту та/або підсумку річного балансу.

Малими визнаються підприємства, в яких чисельність працюючих не більше 50-ти осіб і річний оборот та/або підсумок річного балансу не перевищує 10 млн євро.

Мікропідприємствами є ті, в яких чисельність працівників не перевищує десять осіб і річний оборот та/або підсумок річного балансу не більше 2 млн євро.

Середніми є ті підприємства, в яких чисельність працівників не більше 250 осіб і річний оборот не більше 50 млн євро та/або підсумок річного балансу не перевищує 43 млн євро. До великих належать підприємства із чисельністю працівників понад 250 осіб і річним оборотом понад 50 млн євро та/або підсумком річного балансу понад 43 млн євро.

Між визначеннями, які наводяться у Господарському кодексі України та Рекомендаціях Європейської комісії, є відмінності. Насамперед, це менший розмір доходу від реалізації продукції або обороту:

для малих підприємств згідно з українським законодавством – до 70 млн грн; за рекомендаціями Єврокомісії – до 100 млн грн (у перерахунку на курс 10,00 грн / 1,0 євро);

для середніх підприємств – від 70 до 100 млн грн; від 100 до 500 млн грн;

для великих підприємств – більше 100 млн грн; більше 500 млн грн.

Іншою відмінністю є відсутність у Господарському кодексі України визначення мікропідприємств. Хоча в Рекомендаціях Єврокомісії 1996 року дане трактування теж не мало місця. Нове визначення малих і середніх підприємств (SME) опубліковано Єврокомісією у виданні "Official Journal of the European Union" L 124 від 20 травня 2003 року³, яке визнано єдиною законною основою для здійснення групування. Також українським законодавством не враховується підсумок річного балансу. Спільним є визначення чисельності працівників для всіх категорій підприємств.

В українському законодавстві існує узгодженість щодо визначення малих підприємств. Так, у пункті 2 розділу I П(С)БО 25⁴ зазначено: суб'єкти малого підприємництва – юридичні особи, що відповідають критеріям, визначеним пунктом 154.6 статті 154 розділу III Податкового кодексу України. Цими критеріями є такі:

¹ Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>.

² The new SME definition. User guide and model declaration / European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enterprise/enterprise_policy/sme_definition/sme_user_guide.pdf.

³ Commission Recommendation 2003/361/EC // Official Journal of the European Union L 124. – 20 May 2003. – P. 36.

⁴ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 "Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва" [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://minfin.gov.ua>.

підприємства, утворені в установленому законом порядку після 1 квітня 2011 року;

діючі, в яких протягом трьох послідовних попередніх років (або протягом попередніх періодів, якщо з моменту їх утворення пройшло менше трьох років), щорічний обсяг доходів задекларовано в сумі, що не перевищує 3 млн грн, та в яких середньооблікова чисельність працівників протягом цього періоду не перевищувала 20 осіб;

які були зареєстровані платниками єдиного податку в установленому законодавством порядку в період до набрання чинності цим Кодексом і в яких за останній календарний рік обсяг виручки від реалізації проду-

кції (товарів, робіт, послуг) становить до 1 млн грн та середньооблікова чисельність працівників – до 50 осіб¹.

Дані норми Податкового кодексу України застосовуються підприємствами, як правило, при складанні спрощеної фінансової звітності, при цьому ставка податку на прибуток дорівнює 0 % (на період з 01.04.2011 р. до 01.01.2016 р.).

У зв'язку з наявністю такої невідповідності, на нашу думку, підходи до визначення категорій підприємств залежно від їхнього розміру потребують уніфікації (рис. 1).

Категорія підприємства	Чисельність працівників, осіб	Дохід, млн грн
Мікро підприємство	≤ 20	≤ 3
Мале підприємство	> 20... ≤ 50	> 3... ≤ 70
Середнє підприємство	> 50... ≤ 250	> 70... ≤ 100
Велике підприємство	> 250	> 100

Рис. 1. Категорії підприємств за розміром²

Оскільки норми Господарського кодексу України й Податкового кодексу України є офіційними документами, якими керуються при проведенні діяльності суб'єкти господарювання, то, насамперед, необхідно узгодити розбіжності між ними на державному рівні. На нашу думку, категорії підприємств залежно від їхнього розміру, що передбачені статтею 63 Господарського кодексу України, слід доповнити визначенням мікропідприємств, а трактування суб'єктів малого підприємництва (згідно із П(С)БО 25 і пунктом 154.6 статті 154 розділу III Податкового кодексу) замінити на поняття "мікропідприємства". Чисельність працівників визначена згідно з П(С)БО 25 та Господарським кодексом. Обидві умови за чи-

сельністю зайнятих й обсягом доходу, відповідно до встановлених норм, мають виконуватися одночасно.

У зв'язку з європейським напрямом інтеграції України до ринкової економіки доцільно переглянути на державному рівні та привести у відповідність критерії щодо віднесення підприємств до конкретної категорії. Це забезпечить, насамперед, можливість інтерпретації результатів діяльності суб'єктів господарювання, зіставлення окремих показників за категоріями, уніфікації системи адміністративного впливу державних і місцевих органів влади на забезпечення функціонування підприємств. Оскільки за чисельністю працівників для малих, середніх та великих підприємств норми Господарсь-

¹ Податковий кодекс України // Все про бухгалтерський облік. – 2012. – № 17–18. – С. 161.

² Запропоновано автором згідно із П(С)БО 25, Податковим кодексом України та Господарським кодексом України.

кого кодексу України й Рекомендацій Європейської комісії збігаються, то доцільно узгодити і категорію "мікропідприємства" та розмір доходу від реалізації або річного обороту для всіх категорій. Тому внаслідок наявності суттєвих розбіжностей в українському законодавстві у подальшому дослідженні розглядатимемо сільськогосподарські підприємства з позиції Рекомендацій Єврокомісії: мікропідприємства (3 од., в яких обидві умови виконуються одночасно) та малі підприємства (62 од. за обсягом річного обороту, в т.ч. 27 од. безпосередньо малі з одночасним дотриманням обох умов і 35 од. умовно малих суб'єктів господарювання за розміром доходу від реалізації).

Частка малих підприємств у сільському господарстві досить висока (рис. 2).

Із 2008 року кількість сільськогосподарських підприємств Черкащини зменшується,

що пов'язано, насамперед, із нестабільною економічною та політичною ситуацією у країні, низьким рівнем рентабельності виробництва, незначною державною підтримкою, несприятливими погодно-кліматичними умовами й рядом інших факторів. Частка малих підприємств у сільському господарстві за досліджуваний період у середньому становила 74,5%. Найбільше значення даного показника у 2009 році – 75,9%. Чисельність працівників у малих підприємствах сільського господарства Черкаської області у 2006 році становила 7567 осіб, що на 7% більше, ніж у 2010 році, в якому у середньому на одне мале сільськогосподарське підприємство припадало троє зайнятих.

Грошові потоки сільськогосподарських підприємств оцінюють за рядом показників (табл. 1).

Рис. 2. Сільськогосподарські підприємства Черкаської області¹

1. Показники оцінки грошових потоків і грошового наповнення сільськогосподарських підприємств²

Показник (група 1)	Алгоритм розрахунку	Показник (група 2)	Алгоритм розрахунку
Грошова рентабельність виручки від реалізації продукції	$\Gamma_{PB} = \frac{O_{ЧП}}{B_{РП}}$	Синхронність надходження та витрат грошових потоків	$C_{ГП} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (N_n - V_n)^2}{n}}$

¹ За даними Держкомстату, Головного управління статистики у Черкаській області.

² Складено автором за даними: Мазаракі А. А. Економіка торговельного підприємства: підруч. для вузів / А.А. Мазаракі, Н.М. Ушакова, Л.О. Лігоненко; під ред. проф. Н. М. Ушакової. – К.: "Хрещатик", 1999. – С. 588–589; Стецюк П. А. Стратегія і тактика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: моногр. / П. А. Стецюк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 232–236.

Коефіцієнт грошової складової (наповнення) чистого прибутку (Гіакоміно і Мілке)	$K_{ГСЧП} = \frac{O_{ЧП}}{ЧП}$	Рівномірність надходження грошових коштів	$P_H = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^n (\bar{N} - N_n)^2}{n}}$
Коефіцієнт грошової складової (наповнення) оборотного капіталу	$K_{ГСОК} = \frac{ГК + E_{ГК}}{ОК}$	Рівномірність витрат грошових коштів	$P_B = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^n (\bar{V} - V_n)^2}{n}}$
Коефіцієнт грошової складової (наповнення) поточних активів	$K_{ГСПА} = \frac{ГК + E_{ГК}}{ПА}$	Коефіцієнт синхронності надходження та витрат грошових коштів	$K_C = \frac{C_{ГП}}{V}$
Коефіцієнт надмірності грошових потоків (Бівер В.Х.)	$K_{НГК} = \frac{O_{ЧП}}{Б_3}$	Коефіцієнт рівномірності надходження грошових коштів	$K_{PH} = \frac{P_H}{N}$
Коефіцієнт грошово-поточної ліквідності	$K_{ГПЛ} = \frac{O_{ЧП}}{П_{БЗ}}$	Коефіцієнт рівномірності використання грошових коштів	$K_{PB} = \frac{P_B}{V}$
Умовні позначення: $B_{рп}$ – виручка від реалізації продукції; $O_{ЧП}$ – чистий грошовий потік від операційної діяльності; $ЧП$ – чистий прибуток; $ГК$ – грошові кошти; $E_{ГК}$ – еквіваленти грошових коштів; $ОК$ – оборотний капітал; $ПА$ – поточні активи (поточні біологічні активи, інша поточна дебіторська заборгованість, поточні фінансові інвестиції); $Б_3$ – сума боргових зобов'язань підприємства; $П_{БЗ}$ – сума поточних боргових зобов'язань підприємства; N – надходження грошових потоків (вхідний грошовий потік); V – вибуття грошових коштів (вихідний грошовий потік); $\bar{N}, (\bar{V})$ – середній розмір надходження (витрат) грошових коштів; n – кількість днів у періоді.			

Результати оцінки грошових потоків і грошового наповнення за показниками групи 1 розглянемо в таблиці 2.

Згідно з даними таблиці 2, за обома категоріями підприємств спостерігається тенденція

до зростання грошової рентабельності виручки від реалізації, а найвище її значення у 2010 році у малих сільськогосподарських підприємствах, тобто на 1 грн реалізованої продукції одержали 19,3 коп. чистих грошових потоків.

2. Оцінка грошових потоків і грошового наповнення за роками¹

Категорія підприємства	Показник					
	$Г_{РВ}$	$K_{ГСЧП}$	$K_{ГСОК}$	$K_{ГСПА}$	$K_{НГК}$	$K_{ГПЛ}$
Мікро						
2009	0,072	-0,850	0,010	0,197	-0,096	-0,096
2010	0,142	0,911	0,019	0,262	1,227	1,227
2010 до 2009, ±	0,071	1,761	0,009	0,065	1,322	1,322
Мале						
2009	0,175	3,039	0,035	3,228	1,485	2,138
2010	0,193	1,772	0,050	2,726	1,639	1,950
2010 до 2009, ±	0,019	-1,268	0,015	-0,503	0,154	-0,188

Коефіцієнт грошової складової чистого прибутку характеризує розмір чистого грошового потоку, який припадає на 1 грн чистого прибутку. За досліджуваний період у всіх категоріях, крім мікропідприємств у 2009 році (-0,85 – внаслідок збитку та від'ємного чистого грошового потоку від операційної діяльності), одержано додатне значення показника. У 2009

році малі сільськогосподарські підприємства мали 3,04 грн чистого грошового потоку на 1 грн чистого прибутку, що є найвищим. За твердженням дослідників², значення коефіцієнта в нормальних економічних умовах повинно бути більше одиниці. Дана умова виконується лише у малих сільськогосподарських підприємствах.

¹ Розраховано автором за даними сільськогосподарських підприємств; у середньому на одне підприємство.

² Стецюк П.А. Стратегія і тактика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: моногр. / П.А. Стецюк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 234.

Коефіцієнт грошової складової оборотного капіталу визначає величину грошових потоків та їх еквівалентів, яку одержано на 1 грн оборотного капіталу, та характеризує його ліквідність. Чим більше значення даного показника, тим вищою є ліквідність оборотного капіталу підприємства. Спостерігається тенденція до її зростання у мікро і малих сільськогосподарських підприємствах – у 2010 році відповідно на 0,009 та 0,015 більше, ніж у 2009 році.

Ліквідність поточних активів підприємства, що характеризує спроможність виплачувати поточні зобов'язання в короткостроковому періоді, визначається коефіцієнтом грошової складової поточних активів. Найбільше значення даного коефіцієнта у 2009 році – у малих сільськогосподарських підприємствах, тобто на 1 грн поточних активів припадає 3,23 грн грошових коштів та їх еквівалентів. В. Х. Бівером¹ запропоновано використовувати співвідношення між величиною грошового потоку й сукупних боргових зобов'язань при визначенні ліквідності підприємства, оскільки, як вважає науковець, коефіцієнт поточної ліквідності, який застосовується у фінансовому управлінні, є ненадійним інструментом прогнозування фінансових проблем. У 2010 році значення коефіцієнта надмірності грошових потоків у

малих підприємствах є найвищим – 1,64, тобто на 1 грн боргових зобов'язань припадає 1,64 грн чистого грошового потоку від операційної діяльності.

Коефіцієнт грошово-поточної ліквідності розраховується як відношення суми чистого грошового потоку від операційної діяльності до суми поточних боргових зобов'язань. Найвище значення даного показника у 2009 році у малих сільськогосподарських підприємствах – 2,14, тобто така частина поточних зобов'язань може бути погашена за рахунок чистого грошового потоку. Від'ємні значення коефіцієнтів надмірності грошових потоків і грошово-поточної ліквідності в мікропідприємствах виникли внаслідок від'ємного чистого грошового потоку від операційної діяльності.

Показники розраховуються на окремі періоди. Дослідження динаміки їхньої зміни (абсолютного відхилення від значення у попередньому періоді) та порівняння з оптимальною тенденцією дає змогу зробити необхідні аналітичні й управлінські висновки відносно стану грошового обороту, його ритмічності та синхронності². Результати оцінки грошових потоків сільськогосподарських підприємств за показниками групи 2 наведено на рисунку 3.

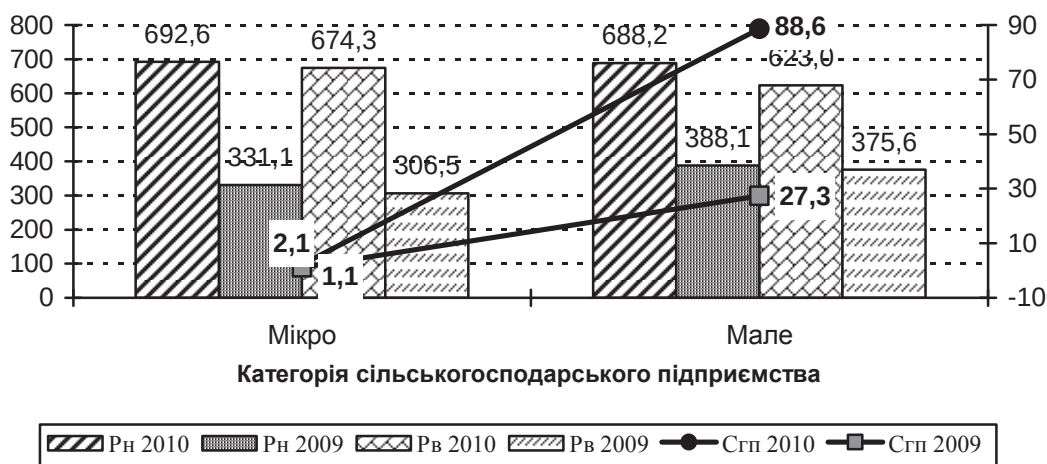

Рис. 3. Динаміка показників оцінки грошових потоків за категоріями сільськогосподарських підприємств (група 2), тис. грн³

Значення показника синхронності надходження й витрат грошових потоків повинно наближатися до 0, що характеризуватиме

узгодженість вхідних і вихідних грошових потоків за обсягами. За досліджуваний період у сільськогосподарських мікропідприєм-

¹ Стецюк П.А. Стратегія і тактика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: : моногр. / П.А. Стецюк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 234.

² Мазаракі А. А. Економіка торговельного підприємства : підруч. для вузів / А.А. Мазаракі, Н.М. Ушакова, Л.О. Лігоненко; під ред. проф. Н. М. Ушакової. – К. : "Хрещатик", 1999. – С. 588.

³ Розраховано автором за даними сільськогосподарських підприємств; у середньому на одне підприємство.

ствах значення $C_{ГП}$ є найближчим до рекомендованого – 1,1 тис. грн. Бажана тенденція зміни показників рівномірності надходження грошових потоків та рівномірності їхніх витрат, як і попереднього, – наближення до 0. Однак дані рекомендовані значення для сільськогосподарських підприємств є необов'язковими, оскільки їм притаманний сезонний характер виробництва. Їхні найменші значення у 2010 році спостерігаються в малих підприємствах – 688,2 тис. грн (P_H) і 623,0 тис. грн (P_B), у 2009 році у мікро – 331,1 (P_H) і 306,5 (P_B) тис. грн – відповідно.

Розглянемо коефіцієнти оцінки грошових потоків сільськогосподарських підприємств (рис. 4).

Коефіцієнт синхронності надходження й витрачання грошових потоків (K_C) відобра-

жає, яку частку становить середнє відхилення між вхідним і вихідним грошовими потоками у вихідному грошовому потоці, коефіцієнт рівномірності надходження (використання) грошових коштів (K_{PH} , K_{PB}) – частку середнього відхилення вхідного (вихідного) грошового потоку від його середнього значення в обсязі вхідного (вихідного) грошового потоку. Коли значення даних показників наближається до 0, то грошовий оборот підприємства характеризується як нормальний. Як видно з даних рисунка 4, всі показники по мікропідприємствах відповідають рекомендованим тенденціям зміни, малі сільськогосподарські підприємства за K_C наближаються до бажаної тенденції, а за K_{PH} і K_{PB} – близькі до рекомендованої.

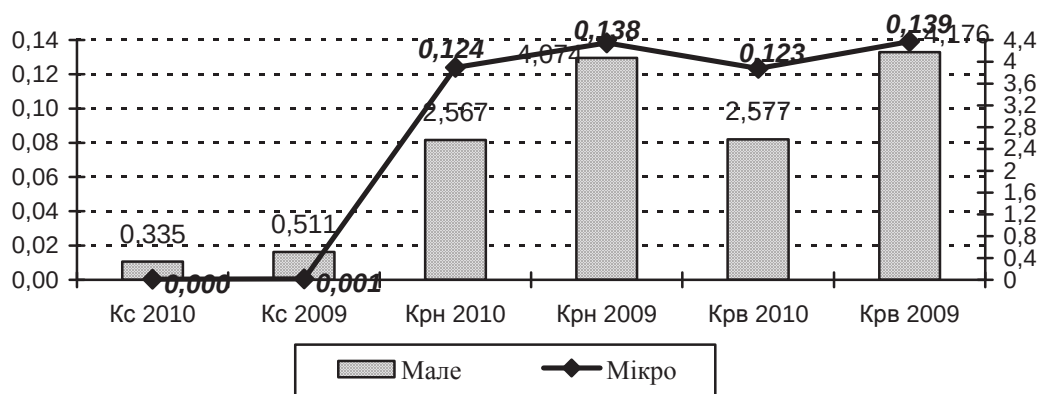

Рис. 4. Динаміка коефіцієнтів оцінки грошових потоків за категоріями сільськогосподарських підприємств (група 2)¹

Отже, згідно з Рекомендаціями Єврокомісії всі сільськогосподарські підприємства досліджуваної сукупності віднесено до групи малих підприємств, у т.ч. три – до групи мікропідприємств. За даними проведеної оцінки за показниками групи 2 найбільш синхронними є грошові потоки мікропідприємств – коефіцієнт синхронності дорівнює 0,0004 у 2010 році та 0,001 у 2009-му; близькі до рекомендованих і розрахункові зна-

чення по грошових потоках малих сільськогосподарських підприємств; за показниками групи 1 лідирують малі сільськогосподарські підприємства із значеннями коефіцієнтів грошової складової чистого прибутку, грошової складової поточних активів 3,04 та 3,23 грн (2009 р.), що забезпечує рівномірність надходження і витрат грошових потоків та можливість їхнього спрямування на погашення боргових зобов'язань.

¹ Розглянуто категорії сільськогосподарських підприємств за їхнім розміром відповідно до нормативно-правових актів України та Рекомендацій Європейської комісії; проведено оцінку грошових потоків сільськогосподарських підприємств.

Рассмотрены категории сельскохозяйственных предприятий по их размеру в соответствии с нормативно-правовыми актами Украины и Рекомендациями Европейской комиссии; проведена оценка денежных потоков сельскохозяйственных предприятий.

The current state of development and efficiency the management of enterprises of Vinnytsia region are exposed, the ways to facilitate the management are suggested. The concept of intelligent software, implementation of which will help to effectively control the intellectual activity and increase the market value of machine-building enterprises.

*

¹ Розраховано автором за даними сільськогосподарських підприємств.

Організаційні засади експорту насіння ріпаку безпосередньо товаровиробниками

В умовах ринкової економіки для суб'єктів ринку зернових та олійних культур в Україні важливим є питання довгострокового розвитку підприємства, яке можливе за умови прийняття рішень щодо визначення шляхів реалізації сільськогосподарської продукції, а також строків її збуту на ринку. Оптимізація шляхів реалізації зернових та олійних культур допомагає суб'єктам ринку правильно планувати структуру виробництва, терміни реалізації продукції, приймати необхідні логістичні й фінансові рішення.

Дослідженню експорту продукції АПК, і зокрема насіння ріпаку, приділяють увагу такі вчені, як В.О. Дубровін, П.С. Вишнівський, Г.М. Калетнік, Т.В. Куць, М.Д. Мельничук, О.О. Митченко, О.М. Шпичак та ін. Актуальність проведення подальших досліджень з обраної теми зумовлена популярністю вирощування насіння ріпаку у вітчизняних сільгоспвиробників і недостатньою обізнаністю останніх щодо організаційно-економічних засад експорту.

Мета статті – аналіз шляхів експорту насіння ріпаку українського виробництва, виявлення переваг для сільгоспвиробників при самостійному експорті продукції власного виробництва, дослідження порядку оформлення насіння ріпаку на експорт.

Основний обсяг експорту насіння ріпаку з України здійснюють українські представництва великих транснаціональних корпорацій, таких як ДПП "Сантрейд" (Bunge), "Альфред Топфер Україна" (Alfred C.Toerfer International Group), ПП "Серна" (Glencore) й ін. Великі українські агрохолдинги також самі експортують насіння ріпаку, яке вони виростили. Водночас середні та невеликі фермерські господарства реалізують практично весь зібраний урожай ріпаку

на умовах франко-елеватор або франко-склад підприємства, таким чином недоодежують виручку від реалізації продукції власного виробництва.

У цьому контексті не можна відкидати фактор поділу праці, згідно з яким підприємства працюють ефективніше, коли виконують притаманні їм операції на шляху товару від лану до кінцевого споживача: фермерські господарства – вирощування і збирання врожаю; трейдерські компанії – торгіві, експортні операції; транспортно-експедиторські організації – логістичні операції тощо. Але якщо фермерське господарство має певний критичний обсяг товару, недоодержаний прибуток від реалізації якого на внутрішньому ринку перевищує витрати на його експорт, для господарства є сенс самостійно здійснити експорт власної продукції.

$P1 \leq P2 * \text{грн}/\$ - C,$

де $P1$ – ціна на внутрішньому ринку EXW, грн/мт;

$P2$ – ціна при реалізації на експорт DAP, USD/мт;

C – витрати для реалізації на експорт (сертифікація, відвантаження, транспортні витрати тощо), грн/мт;

грн\$ – курс гривня/долар США.

Є певна критична маса/обсяг продукції, починаючи з якої виробникові вигідніше самостійно продати товар на експорт, ніж реалізовувати з-під комбайна чи з елеватора. З таблиці видно, що для насіння ріпаку цей критичний обсяг дорівнює трьом вагонам товару (близько 175 мт).

Щоб продавати олійні культури, вирощені на землях господарства, за експортними контрактами, необхідно володіти адекватною й достовірною інформацією про ціни на насіння ріпаку на внутрішньому та світовому ринках, знати порядок сертифікації й ми-

* Науковий керівник – О.М. Шпичак, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

тного оформлення продукції на експорт, мати інформацію щодо тарифного і нетарифного регулювання експорту сільгосппродукції тощо.

Джерелами такої інформації можуть бути: оператори ринку (відділи закупівлі сировини підприємств-переробників олійних культур; трейдерські відділи представництв

транснаціональних компаній; українські трейдерські компанії; співробітники елеваторів та хлібоприймальних підприємств; експедиторські компанії; фермери й співробітники аграрних холдингів), сайти фахових інтернет-видань, фахові журнали, інформація про біржові торги з сайтів провідних світових бірж, інформація державних органів.

Порівняльна таблиця витрат при експорті різних партій насіння ріпаку

Вартість грн/мт*	1 вагон 58 мт	2 вагони 116 мт	3 вагони 174 мт	5 вагонів 300 мт	9 вагонів 520 мт	17 вагонів 1000 мт
Відвантаження з КХП	60,00	60,00	60,00	60,00	60,00	60,00
ТЕО	69,00	69,00	69,00	51,00	30,00	30,00
ЗПУ	3,60	3,60	3,60	3,60	3,60	3,60
Митне оформлення	19,00	12,00	9,00	7,00	6,00	6,00
Залізничний тариф	120,00	120,00	120,00	120,00	120,00	120,00
Додаткові збори по станції	40,00	30,00	20,00	17,00	14,00	14,00
Сертифікація						
Фітосанітарний сертифікат	6,70	6,70	6,70	6,70	6,70	6,70
ДХІ	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00
Екологія	2,60	2,60	2,60	2,60	2,60	2,60
Сертифікат походження	9,50	4,70	3,10	1,80	1,10	1,10
Усього	332,40	310,60	296,00	271,70	246,00	246,00

* Середні дані для відправки залізничним транспортом з елеватора в Хмельницькій області при поставках на експорт на умовах DAP-кордон України-Польщі.

Крім того, відповідно до українського законодавства для ведення зовнішньоекономічної діяльності підприємство зобов'язане пройти акредитацію на експорт. Акредитацією називається реєстрація та облік суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в митних органах.

Для проходження акредитації на ведення зовнішньоекономічної діяльності необхідно звернутися на митницю тієї області, в якій зареєстроване підприємство. На митниці необхідно з'ясувати, в зоні діяльності якого саме митного поста знаходиться район, в якому зареєстроване підприємство. Детальна інформація розміщена на офіційному веб сайті Державної митної служби України¹.

Для взяття на облік суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності на митний пост подаються такі документи.

1. Статутні: рішення власника або уповноваженого ним органу про створення суб'єкта підприємницької діяльності; статут підприємства.

2. Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності.

3. Довідка органів статистики про занесення суб'єктів підприємницької діяльності до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України; довідка податкових органів про включення суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб без створення юридичної особи до Державного реєстру фізичних осіб платників податків (ДРФО).

4. Довідка уповноваженого банку про наявність гривневого розрахункового й валютного рахунків.

5. Ксерокопії сторінок паспортів керівника підприємства, головного бухгалтера та декларантів (осіб, уповноважених на роботу з митницею); ксерокопії довідок з податкової інспекції про присвоєння ідентифікаційного коду керівнику й головному бухгалтеру підприємства.

6. Накази по підприємству чи інші документи, які свідчать про призначення на посаду керівника підприємства, головного бухгалтера та працівників, відповідальних за роботу з митницею.

7. Документи, що підтверджують юридичну й фактичну (поштову) адресу, в тому числі довідки місцевих органів влади, договори оренди та суборенди тощо.

¹ Інтернет-ресурс: www.customs.gov.ua.

8. Довідка форми № 5-р (або № 2-р), видана податковим органом, що суб'єкт ЗЕД перебуває на обліку, або довідка за підписом керівника й головного бухгалтера, що суб'єкт не підлягає реєстрації у Державному реєстрі платників ПДВ.

9. Довідка форми 4-ОПП податкової інспекції (адміністрації), де юридична особа перебуває на обліку в податкових органах.

10. Свідоцтва про реєстрацію засновників – юридичних осіб, ксерокопії паспортів і довідок з податкової інспекції про присвоєння ідентифікаційного коду засновників – фізичних осіб.

Митне оформлення продукції, що експортується, з 01.02.2011 року здійснюється на підставі зовнішньоекономічних контрактів, які мають бути зареєстровані на Аграрній біржі відповідно до абз. 2 п. 1 Постанови Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 року №1254 "Деякі питання укладення та реєстрації зовнішньоекономічних контрактів".

Згідно з вищезазначеною Постановою, послуги з укладення та реєстрації зовнішньоекономічних контрактів щодо експорту сільськогосподарської продукції (товарів), надає Аграрна біржа² (виноски ставляться за розділовими знаками), утворена згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2005 року №1285 (1285-2005-п) "Про створення Аграрної біржі" (Офіційний вісник України, 2005, №52, ст. 3321), або інші товарні біржі, які сертифіковані в установленому законодавством порядку щодо стандартів продажу або поставки біржового товару, та яким Аграрна біржа надала право на участь у біржовій торгівлі.

Згідно із підпунктом 3.3.1 статті 3 Закону України "Про державну підтримку сільськогосподарства України": "Об'єктами державного цінового регулювання є такі види сільськогосподарської продукції (товарів): пшениця тверда; пшениця м'яка; зерно суміші пшениці й жита (меслин); кукурудза; ячмінь; жито озиме; жито ярове; горох; гречка; просо; овес; соя; насіння соняшнику; насіння ріпаку; насіння льону; шишки хмелю; цукор-пісок (буряковий); борошно пшеничне; борошно житнє; м'ясо та субпродук-

ти забійних тварин і птиці; молоко сухе; масло вершкове; олія соняшникова." Для реєстрації зовнішньоекономічного контракту на Аграрній біржі біржовому брокеру потрібно надати такі документи:

дві копії контракту та Додаткової/их угод(и), а також контракт і додатки (якщо є) у форматі ".doc" (файл Microsoft Office Word);

копію свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи;

копію свідоцтва про реєстрацію підприємства як суб'єкта оподаткування ПДВ;

копію довідки з ЄДРПОУ;

банківські реквізити установи (гривневий рахунок) та повне ім'я особи-підписанта договору – доручення, яке буде надано брокером.

Після надання вищезазначених документів на біржу брокер надсилає необхідні для підписання документи та реєструє контракт на біржі.

Реєстрація контракту на біржі є платною процедурою. Вартість послуг брокера становить 0,05% від загальної вартості контракту. Також є реєстраційний збір, який залежить від вартості контракту. Наприклад, якщо вартість контракту – до 1,0 млн грн, реєстраційний збір становить 0,2% від загальної вартості контракту, якщо до 5,0 млн грн – 0,1% від вартості контракту і т.д.

Важливим елементом експортно-імпортних операцій є встановлення суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності ціни на експортний товар. Ціни на експортні товари визначаються самостійно сторонами зовнішньоекономічних контрактів. При цьому варто враховувати, що у випадках, передбачених чинним законодавством України та міжнародними угодами, регулювання ціноутворення при експортно-імпортних операціях в Україні здійснюється встановленням нормативно-правовими актами індикативних, фіксованих або граничних (нижніх) рівнів цін по зовнішньоторговельних угодах.

Індикативні ціни розробляє Міністерство економічного розвитку і торгівлі України та уповноважені ним організації на базі результатів аналізу інформації, одержаної від митних, фінансових, статистичних держав-

² Інтернет-ресурс: www.uame.com.ua.

них органів, банківських, інформаційних та інших установ і організацій України, з інших джерел, за відповідними методиками. При цьому враховуються стандарти якості товарів, чинні в Україні та визнані у світовій практиці, передбачені законодавством України умови поставки і розрахунків, стан кон'юнктури зовнішніх та внутрішніх ринків, цінова інформація й прогнози щодо можливих цінових коливань, контрактна практика щодо відповідного товару на відповідному ринку та інша інформація кон'юнктурно-цінового характеру. Індикативні ціни є обов'язковими до використання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності всіх форм власності при укладенні й здійсненні зовнішньоекономічних угод (контрактів). Рішення про запровадження індикативних цін приймає та переліки індикативних цін затверджує Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Таке рішення й переліки індикативних цін публікуються цим Міністерством або уповноваженими ним організаціями в газеті "Урядовий кур'єр" не менш як раз на місяць.

Після реєстрації контракту на біржі потрібно одержати лист-погодження. Відповідно до статті 71 Митного кодексу України та Постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 року №584 "Про затвердження Порядку визначення місця здійснення митного оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються резидентами та нерезидентами через митний кордон України" можна оформити вивізну декларацію в митному органі, в зоні діяльності якого перебувають товари, що підлягають вивезенню, або митним органом у пункті пропуску через митний кордон України за місцем вивезення цих товарів. Для цього необхідно оформити лист-погодження спочатку за місцем акредитації, а потім за місцем митного оформлення товару. Якщо вантаж однорідний і вивозитиметься кількома партиями, можна оформити один лист-погодження на один рік у межах одного контракту.

Після цього необхідно оформити супровідну документацію на товар:

1. Сертифікат якості. Видається Державною інспекцією сільського господарства

України на кожний вагон товару, який експортується з країни; підтверджує факт проведення огляду (інспектування) товару під час його завантаження у вагони. Сертифікат якості містить таку інформацію: станція відправлення товару; номер вагону, на який цей сертифікат видається; номер контракту, згідно з яким товар продається; маса нетто товару; дані продавця і покупця; станція призначення; назва культури та її клас; стандарт (номер ДСТУ); країна походження товару, а також зазначає показники якості, а саме: властивий товару колір і запах, відсоток вологості, ступінь зараженості й забрудненості товару шкідниками, частка сміттевої домішки, частка зернової домішки, відсоток вмісту олії, кислотне число олії та може мати деякі особливі відмітки, які стосуються умов зовнішньоекономічного контракту, наприклад: вміст ерукової кислоти, глюкозинолатів, вміст ГМО із посиланням на номери протоколів проведених випробувань.

2. Фітосанітарний сертифікат. При експорті сільськогосподарської продукції державними органами (митною службою, ветеринарною службою) України, згідно з вимогами законів України "Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції", "Про ветеринарну медицину", "Про карантин рослин", ст. 18 Закону "Про зовнішньоекономічну діяльність", здійснюється фітосанітарний контроль підкарантинних товарів. Фітосанітарний сертифікат видається Державною службою з карантину рослин України окремо на кожний вагон товару, який експортується із країни. Засвідчує, що зазначені в ньому рослини, рослинні продукти чи інші регульовані матеріали були перевірені та/або пройшли експертизу відповідно до необхідних офіційних процедур і вважаються вільними від шкідливих організмів, що є карантинними для країни-імпортера, та відповідають діючим фітосанітарним вимогам країни-імпортера, включаючи і регульовані некарантинні шкідливі організми. Фітосанітарний сертифікат містить такі дані: номер вагона, на який він був виданий, та масу нетто товару в ньому; ботанічну назву підкарантинного матеріалу (латиною); пункт ввезення, назву країни-імпортера; дані експортера й імпортера та

номер контракту. Засвідчується печаткою Головної державної інспекції з карантину рослин України та підписом інспектора.

3. Сертифікат походження товару. Видається Торгово-промисловою палатою України, яка засвідчує заяву продавця (міститься в самому сертифікаті) про те, що товар є дійсно походженням з України. Містить у собі відомості про експортера, одержувача товару та продавця; номери вагонів (зазвичай видається на партію); назву товару і його кількість.

4. Сертифікат нон-ГМО. Видається Державною інспекцією сільського господарства України або сюрвеєром. Сюрвеєр обирається за домовленістю сторін.

5. Декларація нон-ГМО. Видається експортером, який цим документом засвідчує той факт, що товар не був генетично модифікований, а також вказує в декларації повну назву й кількість товару, на який вона видається; назва та адреса одержувача і номер контракту. Текст такої Декларації приблизно виглядає таким чином: «Цим підтверджуємо, що для вирощування насіння ріпаку українського походження, яке поставляється нашим підприємством, не використовувалися генетично модифіковані сорти насіння ріпаку, які заборонені Постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 року «Про тимчасовий порядок ввезення, державного випробування, реєстрації та використання трансгенних сортів рослин в Україні».

6. Сертифікат чистоти тари. Видається експедитором або незалежним сюрвеєром. Такий сертифікат підтверджує проведення інспекції з чистоти тари (залізничних вагонів) перед завантаженням товару.

Для оформлення товару на експорт, замовлення вагонів-зерновозів, оформлення залізничних накладних та інших робіт,

пов'язаних з відправкою продукції на експорт, варто скористатися послугами транспортно-експедиторських компаній. Ринок логістичних послуг в Україні розвинутий, на ньому працює багато фірм, які спеціалізуються на наданні послуг із сертифікації та відправлення вантажів залізничним транспортом. Такі організації знаходяться у висококонкурентному середовищі, тому вартість їхніх послуг є незначною і відповідною виконаній роботі.

Деякі операції з тих, що було перераховано вище, необхідно виконати один раз (відкриття валютного рахунка, проходження акредитації для ведення зовнішньоекономічної діяльності), виконання інших операцій можуть взяти на себе за винагороду сторонні організації (митні брокери, транспортно-експедиторські компанії).

Окрім прямої вигоди у вигляді більшої ціни реалізації продукції, господарствовиробник може одержати й інші нематеріальні винагороди. Наприклад, банківські установи розглядають можливість надання кредитів в іноземній валюті (відсоткові ставки за якими набагато менші, ніж за кредитами в гривні) підприємствам, які ведуть зовнішньоекономічну діяльність, і взагалі віддають перевагу в фінансуванні саме таким підприємствам. Крім того, підприємство, яке зарекомендувало себе як надійний експортер у співпраці з іноземними покупцями сільгосппродукції, має можливість укладати ф'ючерсні й форвардні контракти на поставку продукції власного виробництва, таким чином фіксувати ціну продукції та страхувати себе від цінкових ризиків. Крім того, існує практика попереднього фінансування, коли підприємство може одержувати попередню оплату за товар, який ще тільки буде вирощений, і таким чином вирішувати питання фінансування власного сільгоспвиробництва.

Проаналізовано різні шляхи експорту насіння ріпаку українського виробництва, розглянуто порядок оформлення продукції на експорт, зазначено переваги для товаровиробників при самостійному експорті продукції власного виробництва.

Проанализированы различные пути экспорта семян рапса украинского производства, рассмотрен порядок оформления продукции на экспорт, указаны преимущества для товаропроизводителей при самостоятельном экспорте продукции собственного производства.

Various ways of export of rapeseeds that are produced in Ukraine are analysed, the procedure of official registration of products for export is considered, the benefits for producers in an independent exporting of the goods of their own production are specified.

* * *